

Sananjalka

66 2024

SUOMEN KIELEN SEURAN VUOSIKIRJA

SANANJALKA
66

Toimitus:

Katri Priiki, päätoimittaja
Elisa Reunanen, toimitussihteeri
Silja-Maija Spets, tilaussihteeri

Toimitusneuvosto:

Mikko Bentlin, Satu Grünthal,
Pekka Hakamies, Jyrki Kalliokoski,
Kaarina Koski, Hanna Lappalainen,
Päivi Lappalainen, Ritva Laury,
Maija Mäki, Karl Pajusalu,
Marko Pantermöller, Jari Sivonen,
Jussi Ylikoski

SANANJALKA

SUOMEN KIELEN SEURAN
VUOSIKIRJA

66

2024

Turku
SUOMEN KIELEN SEURA

Taitto Eva Herrala

ISBN 978-951-9232-96-6
ISSN 0558-4639
eISBN 978-951-9232-97-3
eISSN 2489-6470

Kirjapaino Hermes Oy, Tampere 2024

SISÄLLYS

✚	Harri Uusitalo, Heidi Salmi ja Duha Elsayed: Christfried Ganander tietokirjailijana. Tautien ja tilojen sekä niiden aiheuttajien nimitykset ja kuvaukset sekä tiedon välittyminen <i>Eläinden Tauti-Kirjassa</i>	7
	Christfried Ganander as a nonfiction writer: Names and descriptions of diseases, conditions and pathogens, and the conveyance of information in <i>Eläinden Tauti-Kirja</i>	27
✚	Henri Satokangas: Direktiivisyyden keinot sairaala-apteekin yleisohjeissa sekä kirjoittajien ja lukijoiden haastatteluissa	29
	Resources of directivity in hospital pharmacy instructions and writer and reader interviews.	51
✚	Eveliina Mäntylä: Kausaatio vs. prosessi. <i>Muistaa, katsoa</i> ja <i>varoa</i> -verbien liitepartikkelisten imperatiivimuotojen käyttö ja merkitys Suomi24-keskustelupalstalla	53
	Causation versus process: The use and meaning of the imperative forms of the verbs <i>muistaa</i> ‘to remember’, <i>katsoa</i> ‘to look’ and <i>varoa</i> ‘to be careful’ with clitic particles in the forum Suomi24.	79
✚	Ilona Herlin: Luonnon rajoja etsimässä: Mitä luontoon <i>kuuluu</i> ja miten luontoon <i>pääsee</i> ?	80
	What belongs to nature (<i>kuuluu luontoon</i>) and how does one get to it (<i>pääsee luontoon</i>)?.	103
✚	Hannu Tsupari: Kaupunkitila ja kadunnimet: vertaileva tutkimus Viipurin keskustan ja muiden kaupunginosien kadunnimistä 1913–2024	104
	Urban space and street names: A comparative study of street names in the centre of Vyborg and other city districts 1913–2024	124
✚	Annika Koskelainen: Kuka on <i>ruotsinsuomalainen</i> ? Vähemmistön nimitys ja toisen polven kulttuurinen moninaisuus	126
	Who is a <i>ruotsinsuomalainen</i> ? The naming of a minority group, and the cultural complexity of a second generation	150
✚	Laura Tammilehto: Murre ja pohjoisen paikan tuntu Katja Ketun tuotannossa.	152
	Dialect and the sense of place in the literary works of Katja Kettu	171
✚	Anna Kuusmin ja Hanna Karhu: Heilejä, hulivilejä ja rallatuksia: Vernakulaari ja 1900-luvun vaihteen suomenkielinen runous	172
	Rascals, sweethearts and rhymed couplets. Vernacular features in Finnish poetry at the turn of the 20th century.	193
✚	Hanna Huhtinen: Parempi minä? Digitaalinen kaksoisolento Anna-Kaari Hakkaraisen romaanissa <i>Kristallipalatsi</i>	194
	A better version of me? The digital double in Anna-Kaari Hakkarainen’s novel <i>Kristallipalatsi</i>	212

Katsauksia

Esa Itkonen: Nuorgrammaatikkojen kahtalainen perintö: muodon funktio ja kategorioiden jatkumoa	214
Jari Sivonen: Tuloslauseen syntaktis-semanttista tarkastelua	223
Mirjami Sipilä: Refrengisanat vatjalaisten ja inkeroisten kansanlauluissa.	232

Arvosteluja

Helena Ruotsala: Kolttsaamelaisten vaikuttamisen strategiat	240
Merja Leppälahti: Tietoa tietokirjoista.	242
Henni Pajunen: Jargonin voittokulku – miksi kieli jää toissijaiseksi työelämässä?.	245

HARRI UUSITALO, HEIDI SALMI ja DUHA ELSAYED

Christfried Ganander tietokirjailijana

*Tautien ja tilojen sekä niiden aiheuttajien nimitykset ja kuvaukset
sekä tiedon välittyminen Eläinden Tauti-Kirjassa*

1 Johdanto¹

Rantsilan kappalaisen Christfried Gananderin (1741–1790) monipuoliseen kirjalliseen tuotantoon² kuuluu karjankasvattajille suunnattu *Eläinden Tauti-Kirja* (1788), joka antaa käytännöllisiä ohjeita eläintautien diagnostiikkaan ja kotihoitoon. Teos pohjautuu ruotsinkielisiin esikuviin, mutta kyseessä on mukaelma, johon tekijä on ilmeisesti lisännyt myös jonkin verran lähteisiin sisällyttämättä asiaa (Häkkinen 2007a, 85). Tauti-Kirjan tekijänä Ganander on siis *kompilaattori*, joka on suomentanut ja editoinut eri lähteitä hyödyntämällä yhtenäisen kokonaisuuden (tekijätyypeistä ks. Elsayed–Toropainen 2020, 158). Ganander oli uranuurtaja, joka ensimmäisten joukossa tarjosi suomeksi ohjeita eläinten hoitoon ja hyvinvointiin. Lyhykäisiä aiheeseen liittyviä opasvihkosia oli julkaistu jo hieman aiemmin (Nummila 2008, 39–40).

Eläinden Tauti-Kirja käsittelee hevosten, lehmien, sikojen, lampaiden ja kanojen tiloja, vaivoja ja sairauksia. Esipuheessa Ganander motivoi pitämään eläimistä hyvää huolta vetoamalla niin taloudelliseen etuun kuin naisten tunteisiin. Luvussa *Eläinten Tautiin ja Wammoihin lääkityksiä, parannuksia ja neuvoja* esitellään peräti 146 eri eläinten hoitoon liittyvää tilannetta. Lopun hakemisto, *Rekisteri Eläinden Tauti-Kirjaan, A - B - Ceen jälkeen, osottain Numeroista löytämään Taudit, ja niiden huusauxet*, auttaa lukijaa löytämään teoksesta etsimänsä.

Gananderin teos liittyy 1700-luvun jälkipuoliskon kirjalliseen kulttuuriin. Se ilmestyi aikana, jolloin valistuksen ja hyödyn hengessä julkaistiin ahkerasti suomenkielisiä

1 Tutkimusta on rahoittanut Suomen Akatemia (hanke 348899). Kiitämme artikkelin refereina toimineita henkilöitä, joiden perusteelliset kommentit veivät tutkimusta eteenpäin ja tekivät artikkelista monipuolisemman.

2 Mm. käsikirjoitus *Nytt Finskt Lexicon* (1778), *Maan-Miehen Huone- ja Koti-Apteekki* (1788) ja *Mythologia Fennica* (1789).

oppaita (Häkkinen 2003, 168). Talonpoikien lukutaidosta on viitteitä jo 1600-luvulta, ja 1700-luvun lopulla lukutaito oli siinä määrin yleistynyt, että talonpojat suorastaan toivoivat lisää luettavaa (Laine 2017, 155; Uusitalo 2020). Koko talonpoikaisväestö ei osannut lukea, mutta kirjallisuuteen perehdyttiin myös lukutaitoisten lukemista kuuntelemalla. Tämä saattoi motivoida kehittämään omaa lukutaitoa. Erityisesti uskonnollista kirjallisuutta luettiin usein intensiivisesti eli kannesta kanteen yhä uudelleen, mutta hyödyn ajan opaskirjallisuutta luettiin todennäköisesti ekstensiivisesti eli tarpeen mukaan vain osa kirjaa (Laine 2017, 162–165).

Lääketieteen historiallisessa kontekstissa kyseessä on *kansanomaisen lääketieteen* opus. Se sisältää kokemusperäisiä käsityksiä taudeista ja niiden hoidosta. Kansanomainen lääkintä on ollut suosittua talonpoikaisyhteisöissä, joissa luonnon antimet ovat monipuolisesti saatavilla. Ero on merkittävä vanhakantaisempaan *primitiiviseen lääketieteeseen*, jossa asioiden taustalla nähtiin yliluonnollisia voimia. (Vuori 1979, 27–38; Klatt 1991.) Kansanomaisen tauteihin liittyvä sanasto riippuu siitä, millainen käsitys yhteisössä on taudista ja sen syistä. Modernin lääketieteen käytännöt poikkeavat tietenkin aiempien vuosisatojen käsityksistä. (Vuorinen 2002, 23–24.) Lääketieteen historian kannalta oleellista on myös tieto erilaisista syöpäläisistä ja muista ihmisiä ja karjaa kiusaavista hyönteisistä, jotka levittävät tauteja ja aiheuttavat hoitoa vaativia oireita (Huldén 2008, 12–14).

Ganander on ohjekirjaa kirjoittaessaan joutunut tekemisiin kohderyhmän kompetenssia koskevien kysymysten kanssa: Miten lukija päätyy oikean tiedon ääreen? Kuinka paljon ja mitä tautien nimiä hänen voi olettaa tietävän? Millaiset ratkaisut palvelevat parhaiten eri murteiden puhujia? Juuri näissä kysymyksissä Ganander on luultavasti tarvinnut sitä tietoa ja kokemusta, jonka hän teoksensa esipuheessa mainitsee. Samalla hän on tullut käytännössä ratkaisseeksi alan sanastoon liittyviä kysymyksiä, vaikka varsinaista lääketieteen termityötä saatiin suomeksi vielä odottaa.

Tässä artikkelissa käsitellään Gananderin teoksesta välittyvää käsitemaailmaa siltä kannalta, miten lukija päätyy hakemansa tiedon ääreen ja miten helppokäyttöistä, selkeää ja ymmärrettävää teksti on kohderyhmälle mahdollisesti ollut.

Tarkastelun lähtökohdaksi (luku 3) on valittu kirjan hakemisto, jota arvioidaan siitä näkökulmasta, miten se on tarkoitettu käytettäväksi ja miten se helpottaa teoksen käyttöä. Gananderin teoksessa ei ole sisällysluetteloa. Luvussa 4 tarkastellaan, millainen teoksen rakenne on ja miten se jäsentyy. Luvussa 5 tarkastellaan tautien kuvaamista *Eläinden Tauti-Kirjassa*. Luvussa 6 käydään läpi aineistossa esiintyvien tautien, tilojen ja oireiden sekä niiden aiheuttajien nimitykset ja kuvaukset. Aineistoon on poimittu esiintymät sekä hakemistosta että leipätekstistä, ja sitä tarkastellaan ajan muun kirjallisuuden, kuten lääketieteen ohjesanastojen valossa. Tutkimuskysymykset luvuittain ovat seuraavat:

Luku 3: Miten Tauti-Kirjan hakemisto auttaa tietoa ja neuvoa hakevaa lukijaa?

Luku 4: Millainen Tauti-Kirjan rakenne on, ja miten se hahmottuu lukijalle?

Luku 5: Miten tauteja ja niiden oireita kuvataan teoksessa?

Luku 6: Minkälaisista sanoista tauteihin, oireisiin ja niiden aiheuttajiin liittyvä sanasto koostuu? Mitä nimityksiä on ollut jo aiemmassa kirjallisuudessa?

Tarkastelu nojaa teoreettisilta lähtökohdiltaan erikoisalakielten sanastontutkimukseen, aivan erityisesti lääketieteen sanaston kehityksen tutkimukseen (Kajava 1928; Palmén 1935; Koivusalo 1975; Länsimäki 1995; Vuorinen 1999; Peltokorpi 2002; Häkkinen 2005; Häkkinen 2007b; Nummila 2008). Tutkimus täydentää myös yleisesti Gananderin sanastoon ja kieleen keskittynyttä tutkimusta (esim. Hormia 1961; Häkkinen 2003). Filologiselle tutkimusperinteelle ominaisesti aineistoa tarkastellaan myös kirjahistoriallisessa kontekstissa, tässä tapauksessa käytettävyyden ja tiedon saavutettavuuden näkökulmasta. Sekä kielen että teoksen käytön tarkastelut muodostavat näin kokonaisuuden.

2 Ymmärrettävyys varhaisten sanastoratkaisujen tavoitteena

Suomen kielen termistön ja muun erikoisalan sanaston systemaattinen kehittäminen käynnistyi kunnolla vasta 1800-luvulla, siis huomattavasti *Eläinden Tauti-Kirjan* ilmestymisen jälkeen (Häkkinen 1994, 416). Käytännön sanastotyötä ovat silti jo aiemmin tehneet esimerkiksi raamatun- ja lainsuomentajat ja sanakirjojen tekijät, jotka väistämättä ovat joutuneet pohtimaan sanastoon ja sen ymmärrettävyyteen liittyviä kysymyksiä. (Esim. Häkkinen 1988, 21–23; 2007c; Uusitalo 2019, 18–25.) Tätä taustaa vasten on kiinnostavaa tarkastella Gananderin työtä tietyn erikoisalan sanaston valinnan, ymmärrettävyyden ja kehittämisen näkökulmasta.

Nykykielen näkökulmasta puhe on erikoisalan terminologian kehityksestä. Termillä tarkoitetaan erikoisalalle kuuluvaa yleiskäsitettä. Terminologian kehittämisen edellytyksenä on taustalla oleva käsitejärjestelmä ja käsitteiden eksakti luokittelu. Tällaista ei Gananderin sanastotyön tukena ollut. Silti teoksen luettavuuden edellytyksenä on kirjoittajan ja lukijan yhteinen ymmärrys siitä, millaisia ulospäin näkyviä tunnusmerkkejä tauteihin ja tiloihin liittyy.

Termi on terminologiaopissa ns. semanttisen kolmion yksi kärki *tarkoitteen* ja *käsitteen* ohella. *Tarkoite* on maailmassa havaittava tai mahdollinen ilmiö tai olio, kun taas *käsite* on ihmisen aivoissa syntyvä tulkinta siitä. Neljäntenä entiteettinä tarkoitteen, käsitteen ja termin yhteyteen voidaan liittää määritelmä (*Sanastotyön käsikirja* 1989, 24). Tarkoitteella (*object*) on ominaisuuksia (*properties*), käsitteellä (*concept*) tunnuspiirteitä (*characteristics*), jotka ovat yhteisiä kaikille sen piiriin kuuluville tarkoitteille (ISO 704:22, 5).

Termit ovat useimmiten substantiiveja. Niitä yksilöitäessä kiinnitetään huomiota siihen, miten ne eroavat muista lähellä olevista käsitteistä. Perinteisesti silloin puhutaan ylä- ja alakäsitteiden välisestä hierarkiasta, joka on tyypillisesti substantiivien ominaisuus. Nykykielessä kaikkien aihealueiden suomenkielisistä termeistä 93,4 % on substantiiveja (Tieteen termipankki). Myös adjektiivit ja verbit voivat saada erityisalan termin aseman silloin, kun yksilöitäessä käytetään muunlaisia käsitteiden välisiä suhteita: adjektiivi voi terminä luonnehtia toista tarkoitetta (*suikea lehti*), adverbi toisen tarkoitteen tilaa tai asemaa (*neulaset sijaitsevat kaksittain*) ja verbi toisen tarkoitteen toimintaa (*bakteeri yhteyttää*). (Pitkänen-Heikkilä 2018, 162–166; ks. ISO 704:22, 10–11, 34–36.) Voisi

olettaa, että idullaan olevaa eläinlääketieteen erikoissanastoa voi *Eläinden Tauti-Kirjasta* löytyä juuri taudinnimityksinä käytettyjen substantiivien joukosta.

Vertailun vuoksi mainittakoon, että käsitejärjestelmän hierarkian ylemmillä tasoilla esimerkiksi kasvien ja eläinten nimitykset ovat usein lyhyitä ja yksiosaisia ja alakategorioidissa puolestaan kompleksisia (Berlin 1992, 27–28; Pitkänen 2008, 50). Tutkimuksemme aiheeseen sopivana esimerkkinä voisi puolestaan mainita vaikkapa *rokon* ja *tuhkarokon*. Kumpikin nimitys voi periaatteessa viitata samaan tarkoitteeseen, mutta kompleksinen sana on täsmällisempi. Erikois- ja yleiskielen raja voi olla tulkinnanvarainen esimerkiksi siksi, että jonkin aihepiirin erikoissanastosta on tullut osa yleissivistystä (Laine 2007, 57).

Kirjoittaessaan talonpojille suunniteltua opasta Ganander joutui pohtimaan kielellisen saavutettavuuden kysymyksiä kauan ennen kuin aihetta alettiin systemaattisesti käsitellä³. Kirjoittajan tulee joka tapauksessa ottaa huomioon kohderyhmänsä: on ratkaisevaa, onko teksti suunnattu saman alan asiantuntijoille, muiden alojen asiantuntijoille vai ei-asiantuntijoille, joilta ei voi edellyttää käsitteiden eikä niiden nimitysten hallintaa. Viimeksi mainituissa tapauksissa voitaisiin nykyisin ymmärtämisen tukena käyttää esimerkiksi kuvitusta, jota Gananderin kirjassa ei ollut.

3 Huomioita Eläinden Tauti-Kirjan hakemistosta

Ohjekirja ei tavallisesti ole tarkoitettu kannesta kanteen luettavaksi. Voidakseen käyttää ohjekirjaa lukijan on löydettävä tarvitsemansa tieto tarjolla olevien hakusanojen avulla. Tällaiseen niin sanotun ekstensiivisen lukemisen käytäntöön sopivat myös hyödyn ajan viljely- ja lääkintäoppaat (Laine 2017, 165). Tauti-Kirjan aiheenmukainen lukeminen perustuu kirjan lopussa olevaan hakemistoon. Se sisältää 153 hakusanaa tai -lauseketta, jotka viittaavat yhteen tai useampaan kirjan numeroituun kappaleeseen. Hakemiston merkitystä korostaa se, että Tauti-Kirja ei sisällä sisällysluetteloa (ks. luku 4).

Tauti-Kirjan käyttäjän kokema tarve on voinut olla hyvin spesifi, ensiapua vaativa tilanne, kuten esimerkiksi tapauksessa *Rauta naulaan Astunnut*, diagnoosiin tai tietoon perustuva, kuten *Puna-tautiin Eläinten*, tai epämääräinen huoli, kuten silloin, kun hakusanaksi valikoituu *Lamoille Eläimille*. Silloin, kun tilanne ei ole ollut akuutti ja aikaa on ollut kiinnittää huomiota eläinten yleiseen vointiin tai tuottavuuteen, on saatettu seurata esimerkiksi hakulauseketta *Merkit lammasten terweyteen*.

Hakemiston luomiseen Ganander näyttää saaneen mallin lähteistään. Ganander on työssään hyödyntänyt muutamia ajan eläinten hoitoa ja lääkintää käsitteleviä lähdeteoksia, jotka hän nimeää teoksen esipuheessa. 1760-luvulla ilmestyneet ruotsalaiset ihmisten ja eläinten hoitoon ja lääkintään tarkoitetut oppaat *Den kloka gumman* (Bruno 1762) ja *Den sluga gubben* (Bröhms 1767) sisältävät kumpikin laajan aakkostetun hakemiston alihakusanoineen. Ganander ei saa kunniaa hakemistojen eli rekisterien perinteen aloittamisesta

3 Vrt. esim. Paananen (2017) lääketieteellisen asiantuntijainformaation ymmärrettävyydestä.

suomenkielisessä kirjallisuudessa: esimerkiksi jo *Ruotzin Waldacunnan Laki* (1759) sisältää yksityiskohtaisen sanahakemiston alahakusanoineen. Suomalais-latinalais-ruotsalainen sanakirja Daniel Jusleniuksen *Suomalaisen Sana-Lugun Coetus* (1745) puolestaan sisältää ruotsinkielisen hakemiston. Kansalliskirjaston digitoidun materiaalin perusteella näyttää joka tapauksessa siltä, että Tauti-Kirjan hakemisto saattaa olla ensimmäinen hakemisto alun perin suomeksi ilmestyneessä ja maaseutuväestölle tarkoitettussa kirjassa.

Seuraavat esimerkit valaisevat sitä, millä hakusanoilla lukija päätyy hakemiinsa tekstinkohtiin. Hakemistossa *Rutto*, *Eläinden* ja *Loukkaus Taudista* löytyvät omina hakusanoinaan. Otsikon 2 alla esitettyyn tietoon johtaa kaksi eri hakusanaa: *Lapaantunut hewonen* ja *Hewonen lapaantuu*. Hakusanoilla päädytään esimerkkiin 3 *tauti*-yhdyssanan avulla (*Umpi tauteihin* ja *Umpi tautiin hewoisten*) tai verbilausekkeen *Turwuttaisa wattaa* kautta. Esimerkit osoittavat myös, että Tauti-Kirjan otsikoiden tapauskuvaukset eivät ole yhteismitallisia: Ganander käyttää toisinaan tautien nimiä eli substantiiveja (esimerkki 1), toisinaan oireiden kuvauksia, joiden ilmiänsana on adjektiivi (2) tai verbilauseke (3).

- (1) Eläinten Ruttoon ja Loukkaus Tautiin. (Ganander 1788, 57)
- (2) Kuin Hewonen on lapaantunut (Bofallen). (Ganander 1788, 17)
- (3) Eläinten Ummella ollesa ja mahan turwuttaisa. (Ganander 1788, 36)

Hakemiston viittaukset kattavat koko kirjan lukuun ottamatta sen kohtaa 31, jonka otsikko on *Kurkku-pää-tautiin ja köhään eli yskään, Hewoisille*. Myös kohta 136 puuttuu hakemistosta, mutta niin se puuttuu tekstistäkin. Molemmissa tapauksissa yksinkertainen selitys lienee lapsus. Huomionarvoisempaa on, että kaikkiin muihin kirjan kohtiin voi päätyä hakemiston välityksellä 1-9 eri hakusanan kautta, keskimäärin 2,1 hakusanan avulla.

Tauti-Kirjan hakemiston substantiivit ilmaisevat, mikä tauti (esim. *päätauti*, *pernanhyppy*), vaiva (*madot*, *pöhötys*) tai hoitomuoto (*ruokko*, *kryyni*, *hoito*) on kyseessä, mistä eläimestä on puhe (*kana*, *varsa*, yleisesti *eläin*), mihin ruumiinosaan vaiva kohdistuu (*sarvi*, *maha*) tai mikä on sen aiheuttanut (*satula*). Hakemiston verbeillä on eri tehtäviä: partisiippimuotoiset verbit usein ilmaisevat, millainen prosessi on vaivan aiheuttanut (*lyötetty*, *ajettunut*). Verbit ja verbilausekkeet ilmaisevat, miten vaiva ilmenee (*lapaantua*) tai mitä olisi tarpeen tehdä (*saada munimaan*, *lihottaa*). Hakemistossa esiintyvät adjektiivit (*kipiä*) ja adverbis (*peräsuoli ulos*) puolestaan kuvaavat eläimen tai sen ruumiinosan tilaa.

Koska Tauti-Kirjan hakusanat ja -lausekkeet ovat aakkosjärjestyksessä, ensimmäisen sanan merkitys korostuu haun onnistumisen kannalta. Substantiivi ensimmäisenä sanana viittaa tautiin tai vaivaan 60 kertaa (esim. 4), eläimeen 43 kertaa (esim. 5), ruumiinosaan 12 kertaa (esim. 6), vaivan aiheuttajaan 5 kertaa (esim. 7) ja hoitoon tai muuhun eläintenpitoon 10 kertaa (esim. 8).

- (4) Madon puremijn. N. 16. (Ganander 1788, 90)
- (5) Warsat täisä. N. 21, 146. (Ganander 1788, 92)
- (6) Jalat Hewosen hetyneet. N. 15, 145. (Ganander 1788, 89)

- (7) Silat lyöttävät. N. 14, 37. (Ganander 1788, 92)
- (8) Pihlajasta, Eläimille, mitä? N. 80. (Ganander 1788, 91)

Hakulausekkeiden sanajärjestystä tuntuu tietoisesti muokatun siten, että lausekkeiden alkuun on nostettu sisällön kannalta olennainen sana. Käytäntö näyttää periytyvän Gananderin ruotsinkielisistä lähdeoteoksista: *Den sluga och förståndiga gubben* -teoksen hakemistossa on esimerkiksi sellaisia hakusanoja kuin *Lök, at få stor; Swulna, på ens hemliga ting*. Näissä tapauksissa hakemistoon on oletettu turvauduttavan tilanteissa, joissa tiedontarve tai huoli on liittynyt sipuleihin tai turvotukseen.

Adjektiivi aloittaa hakulausekkeen 12 kertaa, ja kyseessä on silloin adjektiiviattribuutti, joka ilmaisee ilmipannun (esim. 9) tai ajateltavissa olevan pääsanansa tilaa. Kerran kyseessä on taudin luonnehdinta *sisällinen* tai *liikkuva* tai haavan kuvaus *avoin*. Tiloja kuvaavia adverbeja (esim. 10) on lausekkeiden alussa 2. Verbi aloittaa lausekkeen 9 kertaa, partisiippina ilmaisemassa vaivan laatua (esim. 11) tai A-infinitiivimuotoisena säännöllisesti ilmaisemassa tarkoitusta, jolla hyvään lopputulokseen päästään (esim. 12). On huomionarvoista, että Ganander on käyttänyt tarkoitusta ilmaisemissa hakulausekkeissa nimenomaan A-infinitiivin perusmuotoa eikä translatiivia, jota käytetään tyypillisesti finaalisessa merkityksessä. (A-infinitiivin translatiivista vanhassa kirjasuomessa ks. Leino 2005; Elsayed–Nummila–Salmi–Uusitalo 2018; Elsayed–Salmi–Uusitalo 2022.)

- (9) Sairaille Eläimille. N. 8, 110, 144. (Ganander 1788, 91)
- (10) Letyxisä ja lennoxisa lehmä. N. 55, 128. (Ganander 1788, 90)
- (11) Ajettuneet Leuwwat. N. 44. (Ganander 1788, 89)
- (12) Lihottaa hewoista. N. 18, 34. (Ganander 1788, 90)

Hakusanat ja -lausekkeet alkavat 84-prosenttisesti substantiivilla. Niiden suurin alaryhmä on sairauksien ja vaivojen nimet, joista osaa voidaan pitää tarjokkaina esimerkiksi diagnoosissa käytettäväksi erikoisalan termiksi. Teoksessa esiintyvistä 36 sairauden nimestä 29 on mainittu myös hakemistossa, joskin kaksi eri sanaluokkaan kuuluvana (*rupi* > *rupinen*, *lennotauti* > *lennoxissa*). Hakemistossa ei mainita *kelta-*, *vatta-* ja *polte-tautia*, *suonenvettoa*, *talmaskaa*, *tuhkuria* ja *vetelää*, jotka esiintyvät leipätekstissä. Näille esiintymille on yhteistä, että taudin nimitys on tekstissä esitetty jonkun toisen nimityksen synonyymina, kuten esimerkissä 13. – Tässä suhteessa kirjoittaja on ollut hakemistossaan johdonmukainen. Hän on ottanut huomioon, että taudeista saatettiin eri alueilla käyttää eri nimityksiä. Sitä paitsi samaan ohjekirjan kohtaan on ollut mahdollista päätyä myös toisen hakusanan, esimerkiksi eläimen nimityksen tai oireen kautta.

- (13) Lammasten rupuli, rokko eli Tuhkuri parataan, kuin annetaan Antimonium Crudum, saltpietaria saman werta ja Tulikiweä (Rikkiä) puolexi, josta annetaan 1 luodi kullekin taikina palleisa, jotka tukitaan heidän kurkkuunsa. (Ganander 1788, 60)

On kuitenkin huomattava, että ellei hakemistossa mainitsemattoman taudinnimityksen mahdollisesti toisella maantieteellisellä alueella käytettävä synonyymi ollut lukijalle

tuttu, hakemisto ei edistänyt tiedon löytämistä. Ganander on luottanut siihen, että lukija tuntee merkittävän määrän sairauksien ja oireiden kansanomaisia nimityksiä ja että eläintenkasvattaja on varsin usein tullut ohjekirjan ääreen valmis diagnoosi mielessään.

Huomattavan usein hakulausekkeen alussa esiin nousee myös eläintä tarkoittava sana. Yläkäsité *eläin* on kuitenkin lauseen alussa vain kahdesti, mikä on ymmärrettävää, koska se erottelee eri tilanteita huonosti – eläimistähän kirjassa on puhe. Sen sijaan *hevonen* saa 13, *lehmä* 8 ja *lammas* 5 aloitusasemaa hakemistossa. Aloitusasemassa olevista ruumiinosista vain *jalka* esiintyy kahdesti, kaikki muut (*huulet, maha, peräsuoli, sarvi, suoni, kaula, kavio, suu, veri*) vain kerran, mikä kertoo siitä, että näiden yleiskielisten sanojen potentiaali erottaa tarkoite muista saman käsiteryhmän tarkoitteista on suuri: kun lukija on päätnyt oikeaan ruumiinosaan, hän on päässyt selvästi lähemmäs etsimäänsä. Vaivan aiheuttajina hakulausekkeen alussa esiintyvät *naula, satula* ja *sila*.

Alihakusanoja käytetään Tauti-Kirjan hakemistossa vain muutaman kerran ja silloin erottelemassa puheena olevia eläimiä toisistaan, kuten esimerkissä 14.

- (14) Ruokko hywä hewosten. N. 35 , 81. – – Lehmäin. N. 61, 76. (Gan1788, 91)

Ristiviittaukset ovat tukemassa haettavan tiedon löytämistä:

- (15) N. 143. Katzo N. 62, 78, 91. Kuin Lehmällä on Työläs poikiessa eli wasikkata saadesa. (Gan1788, 83)

Hakemiston laatiminen vaatii lähdetekstin huolellista analyysiä, kokonaisuuksien hahmottamista ja olennaisen löytämistä. Hakemiston laatijan tulee pystyä ennakoimaan ne tavat, joilla lukija lähestyy etsimäänsä tietoa. (Uusikoski 2011.) Hakemiston kautta tulisi niukoin kielellisin aineksin luoda nopea pääsy kaikkeen teoksen sisältöön (Mulvany 2014, 8–10). Ganander on tuntenut aiheensa ja oman tekstinsä läpikotaisin ja kokemuksensa perusteella kyennyt asettumaan lukijan asemaan.

Useimmat hakusanat johtavat korkeintaan kolmelle eri kirjan sivulle, mikä on lukijaystävällinen määrä (vrt. Uusikoski 2011; Mulvany 2014). Eniten viittauksia on hakulausekkeella *Taudeista warjella hewoisia, Eläinnä* [po. *Eläimiä*], josta johtaa viittaus 11:een eri kohtaan. Tämä lienee perusteltua silloin, kun lukija ei etsi tietoa parantavasta hoidosta vaan monipuolisesti vaivojen ennalta ehkäisemisestä.

4 Eläinden Tauti-Kirjan rakenne

Kuten edellä on mainittu, Gananderin *Eläinden Tauti-Kirjassa* ei ole sisällysluetteloa. Tarkastelemalla teoksessa olevia otsikoita käy kuitenkin selväksi, että varsinkin teoksen alkuosa on jäsennetty eläimittäin. Hevosiin liittyviä tauteja kuvataan neljässä eri ryppäässä, joista kolme on teoksen alkuosassa ja neljäs jäljempänä. Ganander (1788, 6) kirjoittaa esipuheessaan, että ruotsinkieliset lähteet, joita hän on käyttänyt, käsittelevät eläinten ja erityisesti hevosten tauteja, mikä selittää Gananderin teoksen painottumista hevosten tauteihin ja hoitoa vaativiin tiloihin. Toiseksi eniten huomiota saavat lehmien taudit, joita

käsitellään kahdessa kohtaa, lampaiden taudit käsitellään omana kokonaisuutenaan ja sikojen taudit ja kanan tauti omina kokonaisuuksinaan hyvin lyhyesti. Kaikkia hyötyeläimiä koskevat taudit muodostavat myös omat kokonaisuutensa.

Alla esitetystä Gananderin teoksen kuvitteellisesta sisällysluettelosta huomaa, että eläinlajeittain etenevien kokonaisuuksien keskellä ja välissä saattaa olla yksittäisiä tai useampiakin kohtia, joissa käsitellään tiettyjä muita eläimiä tai kaikkia eläimiä koskevia tautteja, tiloja ja ohjeita. Nämä on havainnollisuuden vuoksi sisennetty luettelossa. ”Hevosten taudit ja tilat 1” ja vastaavien otsikoiden alla saattaa olla myös yksittäisiä kyseisen eläinlajin terveyttä ja hyvinvointia edistäviä ohjeita. Eläinlajeittain etenevä jäsennystapa päättyy kohtaan 114, ja kohdasta 115 alkaen käsitellään pääsääntöisesti kaikkia eläinlajeja koskevia tautteja ja tiloja. Taudit ja tilat eivät kuitenkaan jäsennny minkään muunkaan erityisen periaatteen mukaan, vaan teoksessa edetään esimerkiksi mahan ja suoliston ongelmista silmäongelmiin, syömättömyyteen ja verivirtsaisuuteen.

Gananderin kuvitteellinen sisällysluettelo voisi olla seuraavanlainen:

- 1–5 Hevosten taudit ja tilat 1
- 6–10 Sekalaista eri eläinlajien tautteihin ja tiloihin liittyen
- 11–21 Hevosten taudit ja tilat 2: erityisesti ulkonaiset viat ja vammat
- 22–27 Eläinten hyvinvoinnin, terveyden ja tuotannon edistäminen⁴
- 24 *Lammasten Wesi-tautiin*
- 28–39 Hevosten taudit ja tilat 3
- 40 *Että estää kaikenlaista Eläinten tautteita ja kuolemata*
- 41–49 Lehmien taudit ja tilat
- 50–60 Eläinten taudit ja tilat 1
- 55 *Kuin Lehmä on letty eli lennoxisa, suoniwedosta; eli ampu- ja lenno-taudisa*
- 61–62 Lehmien hoito
- 63–71 Lampaiden taudit ja tilat
- 72–74 Sikojen taudit ja tautien ennaltaehkäisy
- 75 Kanojen tauti
- 76–81 Ohjeita eläinten ruokintaan liittyen
- 77 *Wasikoista waarinotettawa*
- 78 *Että tietää, jos Lehmä on tiines eli Wasikoisa*
- 82 *Parantaa Willi-koiria, ja warjella siitä*
- 83–89 Hevosten taudit ja tilat 4: tautteja ja ulkonaisia vammoja
- 90–97 Miten auttaa ja varjella erilaisista tautteista ja ongelmista
- 98–105 Sekalaista eri eläinlajien tautteihin ja tiloihin liittyen, erityisesti virtsaamis- ja ulostamisongelmat
- 106–109 Merkkejä lampaiden, lehmien ja sikojen tautteihin (ja parantamiseen) eläinlajeittain

4 Kuten lypsäminen, muniminen.

- 110–114 Sekalaista eri eläinlajien tauteihin ja tiloihin liittyen
 115–144 Eläinten taudit ja tilat 2
 143 *Kuin Lehmällä on Työläs poikiessa eli wasikkata saadesa*
 145 *Kuin koi on Hewosen kawiosa eli lehmän sorkasa*
 146 *Jouhi-mato warsain hännäsä*

Laatimamme kuvitteellinen sisällysluettelo kertoo siitä, että *Eläinden Tauti-Kirja* on kokoelma muunkielisistä eläinlääkintäteoksista koottuja katkelmia. Vaikka kirjan rakenne on lähdeteostenkin rakenteiden tapaan osin sattumanvarainen, on pääosa teoksesta kuitenkin jäsennetty lukijaystävällisesti eläinlajeittain. Tällöin etsiessään tietoa esimerkiksi tiettyyn hevosen tautiin tai tilaan liittyen lukija on voinut helposti silmäillä myös muita hevosilla esiintyviä tauteja, tiloja tai hoito-ohjeita tulevan varalle. Malli eläinlajeittain etenevälle jäsennykselle löytyy ainakin Gananderin lähteenä olevasta Brunon (1762, 144–170) teoksesta *Den kloka och husaktiga gumman hwilken igenom egen och andras förfarenhet upptäcker hwarjehanda nyttiga och nödiga hus-curer, så wäl för menniskor som kreatur*.

Niin teoksen hakemisto, teoksen sisältämät otsikot kuin kuvitteellinen sisällysluettelonkin osoittavat, että *Eläinden Tauti-Kirjassa* käsitellään erilaisten tautien ja hoitoa vaativien tilojen, oireiden ja eläimille tauteja ja oireita aiheuttavien eläinten lisäksi myös tautien ennaltaehkäisyä, eläinten hoitoa ja ruokintaa ja keinoja, joilla voidaan vaikuttaa eläinten hyvinvointiin ja myös tuotantoon. Vastaavia sisältöjä on myös Gananderin käyttämissä lähde-teoksissa.

5 Huomioita tautien kuvaamisesta *Eläinden Tauti-Kirjassa*

Tauti-Kirjan ohjeiden käytännöllisyyttä vähentää se, että tekstissä ei yleensä kuvata tauteja tai tautien oireita millään tavalla, vaan taudin nimeämisen jälkeen siirrytään suoraan antamaan ohjeita taudin hoitamiseen ja/tai lääkitsemiseen, kuten esimerkissä 13. Vastaava tapa kirjoittaa on myös ainakin osassa Gananderin käyttämiä lähteitä (ks. esim. Bruno 1762, 144–170 ja Bröhms 1767, 120–134). Toisaalta on huomattava, että hakemisto sisältää myös paljon oireita, joiden avulla lukija voi löytää avun eläintä vaivaavaan tautiin tai tilaan. Usein eri tauteja käsittelevät kohdat ovat varsin lyhyitä, kuten esimerkki 16.

- (16) N. 104. Katzo N. 45, 53. Eläinten puna-tautiin ja wetelään wattaan.
 Tämä on yxi jalo ja hywäxi koeteltu wälikappale Eläinten watturiin ja puna-tautiin, joka ei ikään petä.
 Täysi raawaalle otetaan 2 lusikallista, yhdelle nuorelle Naudalle yxi, ja Wasikalle ½ Terpentiinin öljyä, ja kaataa sen sairaan Eläimen sisään; paras on taudin alusa. (Ganander 1788, 58)

Seuraavien tautien oireet tai oireita on kuvattu tekstissä: *amputauti; hiki tauti; jouhi-mato; kapi; keltatauti; keuhko tauti; koirat, willi; kryyni siat; kuumuus ruumiissa; lennotauti; letty eli lennoxisa; loukkaus tauti; lyöttyä; maksatauti; poltet tauti: (mahan ja suolten)*

pureet ja wäänne; rupuli eli rokot; rutto; sampa; sappi tauti; sisältä sairas; talmaska; ulkonainen haava; watturi; wesitauti; wesi-umpi; wika keuhkoissa ja wäännet-tauti. Oirekuvaukset on etsitty teoksesta sekä hakemiston perusteella että tekemällä sanahakuja tekstiin seuraavassa luvussa aineistona olevien tautien nimitysten perusteella. Kaikki oirekuvaukset eivät siis löydy hakemiston perusteella. Edellä lueteltujen tautien lisäksi luvussa 6 käsitellään myös ne taudit, joita tai joiden oireita ei ole kuvattu tekstissä millään tavalla.

Oireiden kuvaukset keskittyvät tyypillisesti eläinten normaalista poikkeavaan käyttäytymiseen ja ulkonaisiin muutoksiin, jotka koskevat usein tiettyä ruumiinosaa, kuten esimerkissä 17. Tässä esimerkissä esitetään synonyymeina *letty*, *lennoxisa* ja *ampu- ja lennotauti*. *Letty eli lennoxisa* -tilan jälkeen mainitaan tilan aiheuttajana *suoniweto*, ja taudin oireet (*tämä tauti tutaan siitä*) kuvataan ennen hoito-ohjeiden antamista. Kyseistä tautia kuvataan hieman erilaisin oirein *lettyä ja tulla lennoksiin* -oireiden kohdalla (esim. 18), jossa painopiste on eläinten fyysisen oireen lisäksi märehittämättömyydessä ja ruokahaluttomuudessa.

- (17) Kuin Lehmä on letty eli lennoxisa, suoniwedosta ; eli⁵ ampu- ja lennotaudisa. Tämä tauti tutaan siitä: Jos luondo-kappale äkisti kaatu kumoon, täristää ulos säärensä ja jäsenensä, koko ruumis wapisee, ja wälistä wahto käy suusta: Silloin otetaan wanhaa woita, etikkata ja saltpietaria, sekoitetaan yhteen, jolla selkä woidellaan, ja sisälle ihoon hiwutetaan. (Ganander 1788, 36)
- (18) – – lettyvät ja tulewat lennoxiiin, wapisewat, ja eiwät märehdi, ja ruoka lysti on poisa; jotka on merkit tautiin. (Ganander 1788, 62)

Vesikauhuisten koirien (Ganander: *Koirat, willi*) oireita kuvataan tekstissä pitkästi:

- (19) Ei enää syö eikä juo; ei tunne omaa Isäntätänsä, juoxewat metään willinä, kita auki, kuola juoxee suusta, häntä rippuu taka jalkain wälisä; haukkuwat harwoin, ja kähisewällä äänellä, käywät päälle kaikkein kuin he rookaawat, ja saattawat Taudin joka Eläimen päälle jota he purewat, ja niin he juoxewat 9 wuorokautta, ennen kuin he tuskalla kuolewat. (Ganander 1788, 70)

Karjan rutto eli elänten loukkaus tauti nousee teoksessa erityisen huomionarvoiseksi: sitä käsittelevä teksti on pitkä ja laaja, ja se on poikkeuksellisesti jaettu osiin. Käsitteley alkaa aiheella *Warjella Eläimiä tästä taudista*. Sen jälkeen omana osanaan on *Merkitt Tauttiin*, jota seuraa viisi kohtaa sisältävä *Ettei ne terweet Eläimet ei tulis saastutetuxi täldä taudilta, on waarin ottaminen* ja seitsemänkohtainen *Tällä tawalla huusata* (Ganander 1788, 64–68).

Tauti-Kirjassa oireiden kuvaus saattaa olla myös muussa kohtaa teosta kuin kyseistä tautia käsittelevässä kohdassa. Esimerkiksi keuhko- ja maksataudin oireet kuvataan otsikon *Merkitt Lammasten Tauttiin* alla.

5 *Eli*-konjunktio voi merkitä myös 'tai', mutta kuvauksen perusteella kaikki edellä mainitut tilat ja taudit viittaisivat samaan tautiin.

Vaikka useimmat taudit oletetaan lukijalle niin tutuiksi, ettei niiden oireita kuvata, synonyymien avulla pyritään takaamaan, että käsiteltävänä oleva tauti olisi mahdollisimman monelle tuttu. Sekä synonyymien että oireiden kuvauksen sisältävät vain taudit *sampa eli talmaska* (esim. 20) ja *sappi- eli keltatauti*. Lisäksi *kanain kieli samman* yhteydessä mainitaan myös ruotsinkielisen termi, joka voi olla tekstissä taudin nimen selitteenä mutta saattaa samalla auttaa myös ruotsintaitoista lukijaa taudin tunnistamisessa: *Pippen på Höns*.

- (20) Eläinten kieli Sampaan eli Talmaskaan. Jos Nauta ej tahdo syödä, waan ottaa heinät suuhunsa ja kohta ulos pudottaa; niin katto jos ei kieli ole werinen - jos niin on: kaada eläin, tartu kieleen vanhalla liina riewulla, krapaa pois weihtellä kaikki Talma, kino ja weri, kuin siinä on. (Ganander 1788, 35)

Kanain kieli samman lisäksi myös seuraavat taudit on avattu ruotsinkielisin termein: *pernan hyppy*, *Stäkran*; *lapaantunut*, *Bofallen* ja *kurkku-tauti* (*qwarckan*).

Oireiden lisäksi *Eläinden Tauti-Kirjassa* voidaan kuvata myös niiden kehittymistä tai aiheuttajia. Näin on esimerkiksi *ajettumisen* tapauksessa. *Ajettuminen* esiintyy Tauti-Kirjan hakemistossa kolme kertaa:

- (21) Ajettuneet jalat lehmäin N. 41, 90. (Ganander 1788, 89)
 (22) Ajettunut Hewonen reitten wälistä. N. 12. (Ganander 1788, 89)
 (23) Ajettuneet Leuwwat. N. 44. (Ganander 1788, 89)

Leipätekstissä puhutaan *ajettuneesta* tai *ajettuneista jaloista*, *mulkkujen välistä*, *reistä*, *kaulasta*, *leuoista*, *kurkun alla olevista rauhasista*, *päästä* ja *sääristä*. Ajettuminen on niin tuttu oire, että sitä ei yleensä kuvata millään tavalla, mutta nilkan ajettumista käsiteltäessä kerrotaan ajettumisen aiheuttaja: *kuin sääret nilkasta ajettuivat niin on weri hyytynyt sorkkain wäliin* (Ganander 1788, 75).

Aiheuttajia kuvataan erityisesti yleisen tason ilmauksia käytettäessä eikä niinkään tiettyjen taudinnimitysten yhteydessä. *Ulkonaisen vian* aiheuttaja on *satula* tai *silat* ja *sarvi-vian* ja *sarvi vahingon* yhteydessä eläin itse: *Jos Lehmä on sarwensa loukannut, särkenyt ja pois puskenut* (Ganander 1788, 31). *Vattan rikkomisen* yhteydessä tarkennetaan, että kyse on saippuan juomisen aiheuttamasta viasta. Päätaudin puolestaan todetaan johtuvan usein ”paarmoista ja kubmista, jotka päkkaa sieramista aiwoa kohden” (Ganander 1788, 56). Hikिताudin taas aiheuttaa mara eli painajainen. Hoitoa vaativa tila voi olla myös useamman tekijän summa, kuten esimerkissä 24, jossa myös ihmisen toiminta vaikuttaa eläimen hyvinvointiin.

- (24) Mutta jos Hewonen on lamaantunut, ei syö, rasitetaan madoilta, ja sen weri on saastainen, kuin se hiljan syxyllä ja warhain kewäillä on pidetty ulkona, eli talwella syönyt tunkkautuneita heiniä, niin annetaan 2 luodia. (Ganander 1788, 22)

Esimerkissä 25 *pyörä-* eli *päätautia* kuvataan oirein (*pyörälle tulewat*) ja oireiden syyksi esitetään toinen tauti (*umpitauti*).

- (25) N. 68. Pyörä tautiin eli pää-tautiin Lampaille.
Pyörälle tulewat Lampaat enimmästi umpitaudista, joka autetaan wattan rikkowaisten kautta. (Ganander 1788, 44)

Käytettävyyttä haittaa muutaman kerran se, että hakemistossa ja leipätekstissä on käytössä eri nimitys taudista tai tilasta. *Wäännet tauti* esiintyy vain Gananderin hakemistossa mutta taudinnimeä ei käytetä leipätekstissä ollenkaan, vaan sen sijaan puhutaan *pureista* ja *wäänteistä*. Hakemisto viittaa kohtaan *Eläinten mahan ja suolten pureihiin ja wäänteihin* ja taudin oireita kuvataan seuraavasti: *Tauti tutaan siitä, että he panewat maata, nousewat jälle pian, jalat wapisewat ja ei he syö*. (Ganander 1788, 72.) Vastaavasti hakemistossa esiintyvä *hampaiden lyöttyminen* on tekstissä *hampaiden löyhtymistä*.

Eläinden Tauti-Kirjan kohta *Kuin Lehmällä on Työläs poikiessa eli wasikkata saadesa poikkeaa* muista teoksen kohdista siten, että siinä esitetään ensin ongelman kuvaus ja vasta sen jälkeen on verbi *perkauta*, jota käytetään jälkeisten irtoamisesta (VKS s.v. *perkauta*): *Joss jälkimmäiset ej tahdo irralle lähtiä, eli lehmä ei perkau* (Ganander 1788, 83). Tämä saattaa kertoa siitä, että Ganander olisi ajatellut verbin olevan lukijalle vieras, jolloin on loogista aloittaa kuvauksesta ja esittää verbi lauseessa reemapaikalla.

Vaikka Gananderin teos käsittelee eläinten tauteja, tekstissä mainitaan kolme kertaa saman hoidon tai lääkkeen toimivan myös ihmisten kohdalla, kuten esimerkiksi 26 näkyy. Tämä selittyy sillä, että osa Gananderin käyttämistä lähteistä on ihmisten ja eläinten hoitoon ja lääkintään tarkoitettuja opaskirjoja (ks. esim. Bruno 1762; Bröhms 1767).

- (26) Tämä on yxi werratoin silmä wesi kaikkiin silmä wammoin Ihmisille ja Eläimille. (Ganander 1788, 61)

Kuten seuraavasta luvusta käy ilmi, eläinten tautien ja tilojen nimeämisessä onkin noudatettu samantyyppisiä periaatteita kuin ihmisten tautien nimeämisessä.

6 Tautien, tilojen ja oireiden sekä niiden aiheuttajien nimitykset ja kuvaukset

Tässä luvussa aineiston nimityksiä tarkastellaan sanojen kirjakielisten ensiesiintymien näkökulmasta. Tavotteena on saada selville, mitkä taudinnimet ovat todistetusti olleet käytössä jo ennen Gananderin tekstejä ja mitkä Ganander on ensi kerran dokumentoinut kirjallisesti suomeksi.

Eläinden Tauti-Kirjaa kirjoitettaessa lääketieteellistä erikoissanastoa ei vielä ollut tietoisesti kehitetty. Eri alueilla samasta asiasta saatettiin käyttää eri nimitystä. Siksi käsitteiden ilmaiseminen useammalla kuin yhdellä tavalla toi tekstin useampien lukijoiden ulottuville. Synonymien käyttö on tavallista Gananderin tekstissä. Vanhassa kirjasuomessa on muissakin yhteyksissä, esimerkiksi Hartvig Speitzin vuorityöasetusten suomennoksessa (Rapola 1935, 350–351), tavattu synonymien rinnakkaista käyttöä (vanhan kirjasuomen paratagmoista ks. myös Nummila–Ojutkangas 2013). Joissain tapauksissa Ganander on saattanut merkitä ilmauksen yhteyteen myös ruotsinnoksen (esim. *pernan hyppy – stäkran*), mikä viittaa siihen, että kirjoittaja on pitänyt ruotsinnosta vakiintuneempana tai

vähemmän tulkinnanvaraisena kuin suomenkielistä termiä. Tällaisesta tavasta on viitteitä myös esimerkiksi vanhoissa lainsuomennoksissa (Uusitalo 2019, 66). Synonyymeja ja lainoja hyödynnetään yleensäkin kielessä, kun puhe on uusista asioista.

Monet Gananderin käyttämät sanat ovat nykykielessäkin tavattavia sairauden tai vaurion nimityksiä. Esko Koivusalo (1975, 15) on havainnollistanut suomenkielisten lääketieteen termien kulkeutumista Christfried Gananderin sanakirjaan. Sanastoa on saatu vanhemmista sanakirjoista eli Jusleniuksen sanakirjasta (1745) sekä 1600-luvun tulkkisana-kirjoista ja myös Johan Haartmanin lääkärioppaasta *Tydelig Underrättelse Om de Mäst Gångbara Sjukdomars Kännande och Motande* (1759). Haartmanin suomenkieliset sanat on poiminut erilliseen julkaisuun Yrjö Kajava (1928, 452–456). On odotuksenmukaista, että samaa sanastoa on päätyntä myös Gananderin eläintautikirjaan, joka ilmestyi sanakirjan käsikirjoituksen valmistumista seuraavana vuonna.

Gananderin teoksessa esiintyy monia sanoja, jotka kertovat ongelmasta hyvin yleisellä tasolla ja käytännössä tarvitsevat yhteyteensä tarkempia tietoja. Sanat ovat tuttuja myös nyky-yleiskielestä. Yleisen tason käsitteitä ovat *tauti*, *wamma*, *wika* ja *wahinko*, jotka ovat kirjakelelläkin esiintyneet jo vuosisatoja. *Vamma* on mainittu ensi kerran Hemminki Maskulaisen virsikirjassa vuonna 1605, ja muut sanat ovat tuttuja jo Agricolan ajoilta (SES s.v. *tauti*, *wahinko*, *wamma*, *wika*). Lisäksi on sekalainen joukko ilmauksia, joissa käsitettä tarkennetaan oleellisesti adjektiivimääritteellä: *liikkuwa tauti*, *sisällinen tauti*, *ulkonainen haawa*, *ulkonainen vika*.

Yleisilmaus *kipiä* ei itsessään erottele erilaisia kiputiloja, ja *kipiä*-adjektiivi toimiikin joko substantiivin määritteenä (*Kipeille nahattomille nännille eli nisille*), tai se saa elatiivimuotoisen täydennyksen, joka ilmaisee, mihin ruumiinosaan kipu kohdistuu (*kipiä huu-lista eli* [’tai’] *suusta*). Vastaavalla tavalla merkitykseltään laaja-alainen adjektiivi *sairas* esiintyy rakenteessa *sisältä sair*, jossa adverbi *sisältä* täsmentää sairauden sisätaudiksi. *Kipeä* ja *sairas* ovat esiintyneet kirjakelellä Agricolasta alkaen (Jussila 1998; VKS s.v. *kipeä*, *sairas*).

Samaan sarjaan sopii ’huonokuntoista’ merkitsevä adjektiivi *lama*. Sana esiintyy adjektiivina tai substantiivina muutamissa 1700-luvun kirjasuomen lähteissä (Jussila 1998; VKS s.v. *lama*). Yleisoiretta kuvaava *lamaantua* ’käydä huonokuntoiseksi, laihtua’ on johdettu *lama*-sanasta. Se on Gananderin kirjasuomeen tuoma verbi (Jussila 1998; VKS s.v. *lamaantua*) mutta se esiintyy myös satakuntalais-, eteläpohjalais- ja hämäläismurteissa (SMS s.v. *lamaantua*).

Seuraavissa luvuissa selvitetään Tauti-Kirjassa esiintyvien tautien (6.1), oireiden (6.2) ja taudinaiheuttajien (6.3) nimitysten taustaa: jos käsiteltävä sana ei esiinny Haartmanilla (1759), tarkastetaan myös vanhat sanakirjat.

6.1 Taudinnimitykset

Rutto ja *kapi* ovat nykyisin merkitykseltään tarkkoja taudinnimityksiä. Kapi on syyhy-punkin aiheuttama, kutinaa ja iho-oireilua aiheuttava eläintauti, jonka suomenkielinen nimitys on lainattu ruotsista (SES s.v. *kapi*). Substantiivista on johdettu myös adjektiivi

kapinen. *Rutto* puolestaan on alkujaan ollut 'nopeaa' merkitsevä adjektiivi (vrt. viron *ruttu* 'nopeasti'). Nopeasti etenevää kulkutautia merkitsevä yhdyssana *ruttotauti* on lopulta tyypistynyt pelkäksi määriteosakseen. (Häkkinen 2005; SKES s.v. *rutto*.) Yksittäisiä ihon vaurioita ovat myös *haawa* ja *rupi*, josta on myös johdettu adjektiivi *rupinen*.

Gananderin sanakirjassa mainitaan myös *rupi*-sanana synonyymi *rehnet*, jonka kerrotaan olevan pohjalainen murren sana. Ganander on valinnut oppaaseensa vain *ruven*, joka on mahdollisesti ollut laajemmin tunnettu sana siitä päätellen, että Ganander ei ole sanakirjaansa merkinnyt sille mitään tiettyä aluetta toisin kuin *rehneelle* (Ganander 1787, s.v. *rehnet*, *rupi*).

'Rokkotauteja' merkitsevät *rupuli* ja *tuhkuri* lienevät johdoksia substantiiveista *rupi* ja *tuhka* (SES s.v. *rupuli*, *tuhkuri*). Sama johdin on käytössä myös löysää vatsaa tarkoittavassa sanassa *watturi*, joka on johdettu *vatsa*-sanasta (SES s.v. *vatsuri*). Sen synonyymina aineistossa on *wetelä*, jota käsitellään luvussa 6.2.

'Paiseella' on Gananderin tekstissä useita nimityksiä: *ajos*, *kupula*, *paise*, *pailet* ja *paisunto*. 'Sammasta' merkitsee *talmaska*, ja yskimisoireita aiheuttavaa tautia *köhä* ja *yskä*. Diagnoosin kaltaisia johdoksia ovat myös *rupisuus*, *kuivuus* (satakerrassa), *kuumuus* (ruumissa) ja *kapisuus*.

Moni sana on tuttu jo Haartmanin oppaasta (1759): *rutto*, *watturi*, *kapi*, *rupi*, *rupuli*, *tuhka* *rupuli*, *sambat* ja *yskä*. Ne ovat yleisiä myös ihmisten vaivoina. Monet edellä mainituista nimityksistä ovat läpinäkymättömiä, eli ne on pitänyt tuntea, sillä merkityksen päättelemisen sanan ulkoasusta on usein mahdotonta.

Hyvin yleisiä tapoja muodostaa taudinnimityksiä ovat vanhastaan olleet yhdyssanat ja sanaliitot, joiden edusosa on substantiivi *tauti* ja joiden määriteosa vaihtelee. Substantiivina tai nominaalisena vartalona määriteosa voi ilmaista taudin sijaintia: *kurkku tauti*, *päätauti*, *keuhko-tauti*, *kurkku-pää-tauti*, *ulko-tauti*, *watta tauti*, *sappi tauti*, *silmi tauti*, *maxa tauti*, *perna tauti*. *Tauti*-loppuisten lisäksi aineistossa on myös joukko muita yhdyssanoja, jotka kertovat ongelman sijainnin: *suoniweto*, *sarwi-wika*, *sorkka-wika*, *kieli sammas*, *silmä wamma*, *sarwi-wahinko*.

Tapa ei suinkaan ole Gananderin kehittämä, sillä se on tavallinen myös vanhemmissa taudinnimityksiä sisältävissä lähteissä. Haartmanin oppaassa (1759) on taudinnimitykset *Kurcku tauti*, *suun tauti*, ja *Variarum rerum vocabulasta* (1644) löytyy lisäksi *pääntauti* ja *silmätauti*.

Taudin nimitys voi kuvata myös taudin oireita: *umpi tauti*, *ruikku tauti*, *riukku-tauti*, *hiki tauti*, *puna-tauti*, *poltet tauti*, *kelta-tauti*, *Ruusu tauti*, *wesitauti*, *pyörätauti* ('pyörimis-tauti'), *ähky tauti*, *wesi-umpi*, *wäännet tauti*.

Nimityksessä *Täi-tauti* määriteosa kuvastaa olotilan aiheuttajaa, ja *rokko-tauti* on vakiintunut ilmaus tietyille tautityypille. *Rokkoa* pidetään alkuperältään deskriptiivisenä sanana, joka viittaa taudin aiheuttamiin rakkuloihin (NES s.v. *rokko*; SKES s.v. *rokko*).

Vanhemmassa kirjallisuudessa tavataan edellisten kaltaisia tapauksia. Haartmanin oppaassa (1759) mainitaan *hikitauti*, *punatauti*, *louckaus*, *ummettu*, *ajettäminen*, *poltetut haavat*, *paleltuneet haavat* ja *lijka*. *Variarum rerum vocabulassa* (1644) puolestaan mainitaan *wesitauti*, *wäänne* ja *pyörätauti*.

Nimitys on kirjoitettu erikseen tapauksissa, joissa määriteosa on genetiivissä: *suonen weto, pään kipu, Mahan turpuminen, Mahan pöhötys, mahan ja suolten pure, mahan ja suolten wäänne, jalan ajettuminen, pernan hyppy ja wattan rikkominen. Pernal hypylle annetaan ruotsinnos stäkran*. Kyseessä on myrkyllisen kasvin syömisestä johtuva tila (SAOB s.v. *stäkra*). Haartmanilla (1759) on taudinnimityksenä myös *sydemen hyppäminen* (vrt. Gananderin *pernan hyppy*).

6.2 Tilojen ja oireiden kuvaukset

Gananderin teoksessa on myös tautisanastoa, jolla aikakauden ymmärryksen mukaisesti tiettyinä tauteina pidettyjen tilojen sijasta käytetään jonkinlaista kuvailevaa ilmaisua. Esimerkiksi *tauti*-loppuisissa yhdyssanoissa verbikantaisena substantiivina määriteosa voi ilmaista myös taudin nopeaa leviämistä tai muuten vakavaa luonnetta, vaikka sanasta ei voi tarkasti päätellä, mistä taudista on kyse: *ampu-tauti, lenno-tauti, kulku tauti, loukkaus tauti*.

Verbi *lettyä* merkitsee 'sairastua äkillisesti tappavaan eläintautiin'. Vanhan kirjasuomen ajan kirjoittajista sen tuntee Gananderin lisäksi vain Juslenius sanakirjassaan (1745) (VKS s.v. *lettyä*). Murteissa verbiä käytetään Varsinais-Suomessa, Etelä-Pohjanmaalla, Satakunnassa ja Hämeessä eläimen sairastumisen merkityksessä (SMS s.v. *lettyä*). Verbi on johdettu *lentää*-verbin konsonanttivartaloisesta partisiipista *letty* 'lennetty', joka on leksikaalistunut siinä määrin, että voi toimia johdoksen kantana.

Monet Gananderin hakausekkeista eivät sisällä diagnostiikkaa, vaan niissä kuvataan tilannetta, jonka takia lukija on päättänyt hakea neuvoja. Esimerkiksi:

(27) *Mahan Turpuessa*

(28) *Rauta naulaan Astunnut*

(29) *Sääskiä Estää*

Oire voi käydä ilmi myös käytetystä verbistä. *Rykiä* esiintyy kirjakielessä ensimmäistä kertaa Jusleniuksella 1745 ja *ryskiä* Gananderilla 1788 (Jussila 1998 s.v. *rykiä, ryskiä*).

Tulehtumisesta tai loukkaantumisesta johtuvaa turpoamista tai paisumista merkitsevä verbin *ajettua* yhteydessä Ganander mainitsee aina, missä ruumiinosassa tapahtuvasta muutoksesta on kyse, kuten *kaula eli leuwwat ajettuvat*. Verbi *pöhöttyä* on johdettu *pöhö*-sanasta, ja kumpikin sana on ensi kerran mainittu kirjallisesti Gananderin teksteissä (Jussila 1998 s.v. *pöhö, pöhöttyä*).

Joissain tapauksissa tautia tai tilaa ilmaistaan kiteytyneellä verbiin liitetyllä substantiivi-ilmauksella: *olla ummella, olla lennoxisa, tulla lennoxiin, olla lamasa*. Sairauteen liittyvää asiaintilaa ilmaisevia verbikantaisia johdoksia ovat *loukkaus, ajettuminen, pyörtyminen, rykiminen ja nääntyminen*. *Ajettua, nääntyä* ja *rykiä* esiintyvät Tauti-Kirjassa myös verbeinä.

Adjektiivi *raattainen* 'märkivä, visvainen, rähmäinen' saattaa Gananderin arvion mukaan olla lukijalle vieras, sillä hän kuvaa adjektiivia täydennyksellä *wettä juokseva*. Tekstissä on tässä kohtaa nostettu esiin myös se, että kyse on silmiin kohdistuvasta

oireesta: *Wettä juoxewiin raattaisiin silmiin*. Vesikauhuun viittaa adjektiivi *hullu*: *Hullut Willi Koirat*. *Hullu* esiintyy kirjakielessä Agricolasta alkaen mutta vesikauhaisen merkityksessä ensimmäistä kertaa Ljungo Tuomaanpojalla 1601 (Jussila 1998; VKS s.v. *hullu*). Heikkokuntoista sikaa kuvataan *kryyniseksi* tai *kryyni-siaksi*. Murteissa *kryyni* viittaa tähin erityisesti yhdyssanassa *murheenkryyni* (SMS s.v. *murheenkryyni*). Heikkokuntoisen sika on usein tietenkin kärsinyt myös syöpäläisistä.

Joissain tapauksissa taas muodostetaan sanaliitto, jonka määriteosa on adjektiivi: *liikkuwa tauti*, *awoin haawa*, *wetelä watta*, *ajettuneet rauhaset*, *pakahtunut* (merkityksessä 'revennyt, haljennut, hajonnut [sisäisestä paineesta]; auennut', VKS s.v. *pakahtua*) *sorkka*.

NUT-partisiipit, jotka toimivat rakenteissa adjektiiveina ja kuvaavat eläimen tilaa, ovat *marttaunut* 'maho, hedelmätön' (VKS s.v. *marttauta*) *eläin* ja *sawistunut hewoinen*. *Marras*-sanan johdos *marttauta* esiintyy vanhassa kirjasuomessa vain *Eläinden Tauti-Kirjassa* (mt.).

Lapa-sanasta johdettu verbi *lapaantua* merkitsee ontumista (VKS s.v. *lapaantua*). Sitä ovat käyttäneet sekä Juslenius että Ganander, mutta se ei ole yleistynyt muiden kirjoittajien käyttöön. Ganander antaa suluissa ruotsinkielisen selityksen (*Bofallen*): *Kuin Hewonen on lapaantunut (Bofallen)* (Ganander 1788, 16). *Lapaantua* on kuitenkin laajasti käytössä murteissa merkityksessä 'hevosen (tai lehmän) lavan kipeytymisestä ja siitä johdettavasta ontumisesta: jäykistyä, kipeytyä, puutua' (SMS; VKS s.v. *lapaantua*).

Märehtiä-verbistä on johdettu adjektiivi *märehtimätön*, jolla luonnollisesti tarkoitetaan eläintä, jonka märehtiminen ei suju. Edellä mainittujen lisäksi on sekalainen joukko muita ilmaisuja, esimerkiksi *liika* ('kasvannainen'), *kalwo*, *kynsi eli häiwä Eläimen Silmässä*; *wika keuhkois*; *kääntää silmiään nurin*; *jalat heltyy*; *hampaat liikkuvat ja lensuwat* 'heiluvat' *trankista*; *Kuin Suoni on suljahtanut eli 'tai' katkennut*. Niissä ilmaistaan tyyppillisesti ongelma ja sen sijainti.

6.3 Tauteja ja oireita aiheuttavat eläimet ja olennot

Tutkimusaiheesta ei voi erottaa loisten tai muiden pienten kiusankappaleiden nimityksiä, sillä ne ovat monenlaisten oireiden aiheuttajina olennainen osa ajan tautikäsitystä (esim. *täitauti*). Aineistossa tällaisia nimityksiä ovat *hydēt* ('hyttynen'), *jouhi-mato*, *koi*, *mato*, *paarma*, *sääski*, *täi*, *waarnikas* ('täi'), *syöpäläinen*, *itikka*, *kärwäinen*, *munkkilainen* (mahdollisesti 'pistokärpänen'). Tarkalleen ottaen mainitut eläimennimitykset ovat pääosin nykyään kokonaisten ryhmien nimityksiä. Lajien erottelun tieteellinen täsmällisyys ei 1700-luvulla ollut nykyisellä tasolla. Erottelutarkkuus ei yleensä ole keskivertopuhujalle tarpeen, vaan perustason nimitykset riittävät. Jos tarvitaan täsmällisempää nimitystä, käytetään yleensä kompleksista sanastoa. Silloin edusosa ilmaisee, mistä eläimestä on kyse, ja määriteosan avulla tehdään ero muihin samantyyppisiin eläimiin. (Esim. Berlin 1992, 103–108; Häkkinen 2011, 15–19.)

Tauti-Kirjassa erotetaan hyteet ja sääsket eri eläimiksi. Lisävalaistusta tähänkin saa Gananderin sanakirjasta. Siellä *hytehet* mainitaan pienehköinä hytysinä, joita kutsutaan myös *polttajaisiksi*. Erotuksena *sääsken* mainitaan olevan isokokoinen. Joka tapauksessa

kyse on verta imevistä, hytтын kaltaisista eläimistä.

Nimitys *itikka* voi vanhassa kirjakielessä viitata sekä hyönteiseen että johonkin selkärangaiseen eläimeen (VKS s.v. *itikka*). Gananderin eläintautikirjassa on esimerkit kummastakin merkityksestä. Kirjan otsikossa oleva *itikka* viittaa hoidettavaan kotieläimeen:

- (30) Eläinden Tauti-Kirja, Josa Hewoisten, Lehmäin, Lammasten, ja muun pienen Karjan ja Rahwaan Irujamen ja **Itikkain** Taudit Ja Parannuxet, Lääkityxet ja Koti-Huusauxet. (Ganander 1788, 1.)

Toinen esimerkki viittaa kotieläintä piinaavaan hyönteiseen:

- (31) Jos Hewoinen eli muu Eläin tule madon pannuxi eli Kärmeeltä pistetyxi, eli muulta myrkylliseltä **itikalta** purruxi. (Ganander 1788, 16.)

Melkein kaikki muut selkärangattomien eläinten nimitykset ovat olleet kirjakielessä jo ennen Gananderia, eli ne lienevät olleet tunnettuja ja paljon käytettyjä sanoja. Nimityksiä ei ole juuri käsitelty lääketieteellisen erikoissanaston yhteydessä. Haartman (1759) kuitenkin mainitsee *madot* ja ilmaisun *olla täisiä*.

Hyönteisennimitys *munkkilainen* on edellä mainituista eläimennimityksistä ainoa, jonka Ganander on tuonut suomen kirjakieleen. Se ei kuitenkaan jäänyt elämään kirjakielessä muilla kirjoittajilla. *Suomen murteiden sanakirja* tuntee *munkkilaisen* uskomusolennon nimityksenä ja *munkin* punkin nimityksenä. Gananderin sanakirjassa *Nytt finskt Lexicon* sanan *munkkilainen* selitys kuitenkin on ”pieni pistävä kärpänen”, joten eläin on mahdollisesti pistokärpänen (VKS s.v. *munkkilainen*). Eläinten aiheuttamaan haittaan perustuvat Gananderin teoksessa myös ilmaiset *Käärmeen pisto*, *käärmeen pistos*, *käärmeen paneminen* ja *paarman sikiöt* (sieraimissa).

Uskomusolento *painajainen* sekä painajaisia aiheuttavan yliluonnollisen olennon nimitys *mara* mainitaan teoksessa voimakasta hikoilua merkitsevät *hikitaudin* aiheuttajina. Myös Haartman (1759) mainitsee *painajan*.

7 Yhteenveto

Christfried Gananderin *Eläinden Tauti-Kirja* on aikakauttaan hyvin edustava teos. Sen tarkoituksena on tarjota talonpojille hyödyllisiä ja käytännöllisiä ohjeita eläinten sairauksien hoitoon ja niiden hyvinvoinnista huolehtimiseen. Aikanaan ohjekirja edusti edistystä, sillä se esitti sairaudet luonnolliseen elämänkulkuun kuuluvina ja tarjosi hoidoksi loitsujen ja taikojen sijasta hyväksi koettuja rohtoja ja toimintatapoja. Tauti-Kirjan ohjeilla pyrittiin edistämään toiminnan tuottavuutta ja menestystä.

Jotta ohjeet tavoittaisivat kohderyhmänsä, kirjoittaja on joutunut pohtimaan, mil-laista sanastoa lukija ymmärtää ja miten häntä voisi tukea etsimänsä avun löytämisessä. Eläinlääketieteen sanastoa alettiin systemaattisesti kehittää vasta seuraavalla vuosasadalla, mutta ajan kirjoittajat pohjustivat tätä sanaston kehittelytyötä. Koska Ganander oli myös sanakirjantekijä, hänellä oli hyvät edellytykset esitellä käypiä ja laajasti ymmärrettäviä

ratkaisuja. Tässä artikkelissa on tarkasteltu muiden ajan kirjallisten lähteiden avulla, miten ymmärrettävää Gananderin sanasto oli talonpojille.

Tauti-Kirjaa kirjoittaessaan Ganander on hyödyntänyt nimeltä mainitsemiaan ruotsinkielisiä lähteitä mutta rakentanut niistä uuden teoksen. Sisällöllisen rakentumisen haasteena on ollut se, että eri eläimillä on osin samoja, osin taas lajilleen tyypillisiä sairauksia ja vaivoja, mikä kokonaisuuden tarkastelussa näkyy paikoin epäloogisena siirtyilynä aiheesta toiseen. Pääosa teoksesta kuitenkin etenee eläinlajeittain. Teoksessa ei ole sisällysluetteloa, mutta se sisältää yksityiskohtaisen hakemiston, jossa on viitteitä kaikkiin kirjan lukuihin ja useimpiin käsiteltäviin aiheisiin. Hakulauseiden avainsanoina on paitsi taudinnimityksiä, myös oireiden, aiheuttajien, eläinlajien ja ruumiinosien nimityksiä. Myös hakemiston malli on peräisin ruotsinkielisistä lähteistä.

Kirjan artikkelit eivät ole yhteismitallisia. Katsaus leipätekstiin osoittaa, että vaikka Ganander useissa tapauksissa auttaa lukijaa diagnoosin tekemisessä, hän siirtyy yleensä suoraan taudin nimityksestä käsittelemään sen lääkitystä tai hoitoa, mikä viittaa siihen, että hän pitää nimitystä yleisesti tunnettuna tai että hän vaihtoehtoisesti luottaa siihen, että esimerkiksi oiretta kuvaava, kyseiseen kohtaan johtava hakemistoviite, synonyymi tai lisätty ruotsinkielinen nimitys auttaa niitä, joille sairauden nimi ei ole tuttu. Toisaalta teksti sisältää myös yksityiskohtaisia oireiden kuvauksia ja jopa sairauden syitä koskevaa pohdintaa sekä yleisiä ohjeita eläinten terveyden edistämiseen.

Eläinten tautien ja tilojen nimeämisessä on noudatettu samantyyppisiä periaatteita kuin ihmisten sairastamien tautien tapauksessa. Monet diagnooseiksi sopivista nimityksistä ovat ihmisillä ja eläimillä samoja, ja ne ovat todistetusti esiintyneet kirjakielessä jo aikaisemmin esimerkiksi Haartmanin (1759) oppaassa. Gananderin Tauti-Kirjan kielessä on selvästi nähtävissä pyrkimys käyttää tuttua sanastoa.

Erikaisalojen terminologia koostuu suurelta osin substantiiveista, sillä substantiivit voivat asettua hierarkioiksi, jolloin ne saavat merkityksensä suhteessa toisiinsa. Tällaisesta käsitejärjestelmän hahmottumisesta on merkkejä myös Tauti-Kirjan substantiivinimityksissä, joissa yhdyssanan yleisluonteinen perusosa tai sanaliiton pääsana, tavallisesti *tauti*, saa määritteekseen oiretta, ruumiinosaa tai leviämistapaa ilmaisevan määriteosan tai attribuutin. Näin ylemmän tason käsite jakautuu alemmalla tasolla moneksi.

Tutkimuksemme valossa voidaan sanoa, että Ganander on tekijänä ja kompilaattorina pyrkinyt eri keinoin ottamaan huomioon kirjan käytettävyyden, käyttötarkoituksen ja lukijoiden lähtökohdat. Tämä näkyy sekä teoksen rakenteessa, hakemistossa että käytetyssä sanastossa.

Lähteet

Aineslähde

GANANDER, CHRISTFRID 1788: *Eläinden Tauti-Kirja*. Wasasa pränd. Saatavissa http://kaino.kotus.fi/korpus/vks/meta/ganander/gan1788b_rdf.xml [viitattu 27.2.2023].

Kirjallisuus

- BERLIN, BRENT 1992: *Ethnobiological Classification. Principles of Categorization of Plants and Animals in Traditional Societies*. Princeton University Press, New Jersey. <https://doi.org/10.1515/9781400862597>
- BRUNO, GEORG FREDRIK 1762: *Den kloka och husaktiga gumman, hwilken, igenom egen och andras förfarenhet, upptäcker hwarjehanda nyttiga och nödiga hus-curer, så wäl för människor som kreatur, jämte hwad eljest nödwändigt och nyttigt pröfwat at weta, uti et hushåll, : så i städerna, som på landet*. =Anon.= Stockholm, tryckt på direct. Lars Salvii kästnad. Saatavissa <http://runeberg.org/klokagumma> [viitattu 27.2.2023].
- BRÖMS, PEHR 1767: *Den Sluga och Förståndiga Gubben, som lärar de oförfarna både i städerna och på landet, at igenom hwarjehanda Hus-Curer, hela och bota mångfaldiga Sjukdomar, så wäl hos människor, som Fänad*. Stockholm, tryckt på direct. Lars Salvii kästnad. Saatavissa <http://runeberg.org/slugaubbe> [viitattu 27.2.2023].
- ELSAIED, DUHA – NUMMILA, KIRSI-MARIA – SALMI, HEIDI – UUSITALO, HARRI 2018: Finaalirakennet suomenkielisissä teksteissä 1500-luvulta nykysuomeen. *Sananjalka* 60, 28–48. <https://doi.org/10.30673/sja.69873>
- ELSAIED, DUHA – SALMI, HEIDI – UUSITALO, HARRI 2022: A-infinitiivin translatiivi Mikael Agricolan teksteissä. *Sananjalka* 64, 26–46. <https://doi.org/10.30673/sja.107377>
- ELSAIED, DUHA – TOROPAINEN, TANJA 2020: Tekijyys Ruotsin vallan aikaisessa suomenkielisessä kirjallisuudessa. *Sananjalka* 62, 156–175. <https://doi.org/10.30673/sja.91088>
- FETTERS, LINDA K. 2014: *Handbook of indexing techniques: a guide for beginning indexers*. Information Today. Medford, New Jersey.
- GANANDER, CHRISTFRID 1997 [1787]: *Nytt Finskt Lexicon*. Alkuperäisestä käsikirjoituksesta ja sen näköispainoksesta toimittanut LIISA NUUTINEN. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura ja Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki.
- 1788: *Maan-Miehen Huone- ja Koti-Apteekki*. Wasasa pränd. Saatavissa http://kaino.kotus.fi/korpus/vks/meta/ganander/gan1788a_rdf.xml [viitattu 27.2.2023].
- 1995 [1789]: *Mythologia Fennica*. Suomennettu painos. Toimittanut JUHA PENTIKÄINEN. Tamperen Tekstifilmi Ky, Tampere.
- HORMIA, OSMO 1961: *Gananderin sanakirjan lähteet*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- HULDÉN, LENA 2008: *Kuusijalkainen vihollinen. Niveljalkaisten vaikutus länsimaiseen sodankäyntiin*. Suomentanut Marketta Klinge. Schildts, Helsinki.
- HÄKKINEN, KAISA 1988: *Ordböcker med finska och svenska från Schroderus till Karlsson*. MAUNO KOSKI, EEVA LÄHDEMÄKI ja KAISA HÄKKINEN (toim.): *Fennistica festiva in honorem Göran Karlsson septuagenarii*, 21–36. Åbo Akademis förlag, Åbo.
- 1994: *Agricolasta nykykieleen. Suomen kirjakielen historia*. WSOY, Porvoo.
- 2003: Kristfrid Ganander etymologina ja leksikografina. JUHA PENTIKÄINEN (toim.): *Kristfrid Ganander: Mythologia Fennica*, 162–181. Recallmed, Klaukkala.
- 2005: Vanhat suomalaiset taudinnimet. *Duodecim* 121 (9), 993–997. Saatavissa <https://www.duodecimlehti.fi/duo94970> [viitattu 27.2.2023].
- 2007a: Monikielinen suomalaisuus Porthanin aikana. H. K. RIIKONEN, URPO KOVALA, PEKKA KUJAMÄKI ja OUTI PALOPOSKI (toim.): *Suomennoskirjallisuuden historia I*, 82–89. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- HÄKKINEN, KAISA 2007b: Taudit ja tautien nimet Mikael Agricolan teoksissa. *Kielikello* 4. Kotimaisten kielten keskus, Helsinki. Saatavissa <https://www.kielikello.fi/-/taudit-ja-tautien-nimet-mikael-agricolan-teoksissa> [viitattu 27.2.2023].
- 2007c: Agricolan eläintarha. *Sananjalka* 49, 7–21. <https://doi.org/10.30673/sja.86671>
- 2011: *Linnun nimi*. Teos, Helsinki.
- ISO 704:2022: *Terminology work – Principles and methods*. Forth Edition. International Organization for Standardization, Geneva.
- ITKONEN-KAILA, MARJA 1992: ”Ja Jerusalem pite tallattaman Pacanoilda”. Ablatiiviagentti ja sen perilli-

- set Agricolasta uuteen raamatunsuomennokseen. *Virittäjä* 96 (2–3), 137–164. Saatavissa <https://journal.fi/virittaja/article/view/38514> [viitattu 27.2.2023].
- JUSSILA, RAIMO 1998: *Vanhat sanat. Vanhan kirjasuomen ensiesiintymiä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura ja Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki.
- KAJAVA, YRJÖ 1928: Suomenkielisen lääketieteellisen oppisanaston kehittämispyrkimyksistä ennen Duodecim-seuran perustamista. *Duodecim* 6, 449–475. Saatavissa <https://www.duodecimlehti.fi/lehti/1928/6> [viitattu 27.2.2023].
- KLATT, CARL-HEINZ 1991: Christfrid Ganander: Eläinden Tauti = Kirja, Josa Hewoisten, Lehmäin, Lam-masten, ja muun pienen Karjan ja Rahwaan, Irujamen ja Itikkain Taudit Löytään – ensimmäinen suomenkielinen eläinlääkintäkirja. *Hippokrates. Suomen Lääketieteen Historian Seuran vuosikirja*, 37–51. Suomen Lääketieteen Historian Seura, Helsinki.
- KOIVUSALO, ESKO 1975: Lääketieteen suomen kieli aatteiden ja asenteiden muokkauksessa 1800-luvulla. *Duodecim* 91, 8–22.
- LAINÉ, PÄIVI 2007: *Suomi tiellä sivistyskieleksi. Suomenkielisen maantieteen sanaston kehittyminen ja kehittäminen 1800-luvulla*. Turun yliopisto, Turku.
- LAINÉ, TUIJA 2017: *Aapisen ja katekismuksen tavaamisesta itsenäiseen lukemiseen. Rahvaan lukukulttuurin kehitys varhaismodernina aikana*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki
- LEINO, PENTTI 2005: Kun tarkoitus häviää – finaalisesta infinitiivistä temporaaliseksi. ILONA HERLIN ja LAURA VISAPÄÄ (toim.): *Elävä kelioppi*, 194–230. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1021. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- LÄNSIMÄKI, MAIJA 1995: Vatturi ja amputauti: 1700-luvun eläinlääkintää. MAIJA LÄNSIMÄKI (toim.): *Sana kiertää. Kirjoituksia suomen kielestä*, 207–211. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki.
- MULVANY, NANCY C. 2005: *Indexing Books*. Second Edition. The University of Chicago Press, Chicago – London. <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226550176.001.0001>
- NES = HÄKKINEN, KAISA 2004: *Nykysuomen etymologinen sanakirja*. WSOY, Porvoo.
- NUMMILA, KIRSI-MARIA 2008: Kurkunkuristaja, jäsenkolottaja ja rinnanpistäjä – eräiden eläviksi olen-noiksi käsitettyjen tautien nimityksistä suomen kielessä. *Sananjalka* 50, 38–72. <https://doi.org/10.30673/sja.86680>
- NUMMILA, KIRSI-MARIA – OJUTKANGAS, KRISTA 2013: Pyytämättä ja yllätyksenä: paratagmakonstruktio 1500–1800-luvun kirjasuomessa. *Sananjalka* 55, 73–99. <https://doi.org/10.30673/sja.86722>
- PAANANEN, JENNY 2017: Kuinka lääkärit selittävät asiantuntijainformaatiota? Selittäminen vuorovai-kutuksellisenä, kielellisenä ja kehollisena toimintana monikulttuurisilla vastaanotoilla. *Puhe ja kieli* 37 (3), 119–144. <https://doi.org/10.23997/pk.66755>
- PALMEN, A. J. 1935: Poimintoja lääketieteellisen suomenkielen käytön historiasta. *Duodecim* 1, 1–14.
- PELTOKORPI, PAULIINA 2002: *Kirjasuomen vanhoja taudinnimiä ja kansanuskomuksia niiden taustalla*. Pro gradu -tutkielma, Turun yliopisto, Turku.
- PITKÄNEN, KAARINA 2008: *Suomi kasvitieteen kieleksi. Elias Lönnrot termistön kehittäjänä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- PITKÄNEN-HEIKKILÄ, KAARINA 2018: Ovatko vain substantiivit termejä? Hakusanan valinnasta termi-työssä. *Sananjalka* 60, 162–183. <https://doi.org/10.30673/sja.69977>
- RAPOLA, MARTTI 1935: Hartikka Speitzin vuorityö-asetusten suomennos. *Virittäjä* 39, 344–353.
- SAOB = *Svenska Akademiens Ordbok*. Svenska Akademien, Stockholm. Saatavissa <http://www.saob.se> [viitattu 27.2.2023].
- SES = *Suomen etymologien sanakirja*. Kotimaisten kielten keskus. Saatavissa <https://kaino.kotus.fi/suomenetymologinensanakirja/> [viitattu 27.2.2023].
- SKES = *Suomen kielen etymologinen sanakirja* 1974–1981. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.
- SMS = *Suomen murteiden sanakirja*. Kotimaisten kielten keskuksen verkkojulkaisuja 30. Saatavissa <https://kaino.kotus.fi/sms/> [viitattu 1.2.2024].
- Tieteen termipankki*. Saatavissa <https://tieteentermipankki.fi/wiki/Termipankki:Etusivu>. [viitattu 27.2.2023].
- UUSIKOSKI, RISTO 2011: Hyvä hakemisto on huomaamaton. *Kielikello* 4/2011. Saatavissa <https://www.kielikello.fi/>

- kielikello.fi/-/hyva-hakemisto-on-huomaamaton [viitattu 27.2.2023].
- UUSITALO, HARRI 2019: *Tausta, tekijä ja kieli. Filologinen tutkimus Aitolahden koodeksin lainsuomennoksesta*. Turun yliopisto, Turku. Saatavissa <https://www.utupub.fi/handle/10024/147258> [viitattu 27.2.2023].
- 2020: Pukin suvun muistivihko – talonpoikien kirjoituksia 1600–1800-luvuilta. *Sananjalka* 62, 291–304. <https://doi.org/10.30673/sja.91127>
- VKS = *Vanhan kirjasuomen sanakirja*. Kotimaisten kielten keskus. Saatavissa <https://kaino.kotus.fi/vks/> [viitattu 27.2.2023].
- VUORI, HANNU 1979: *Lääketieteen historia – sosiaalishistoriallinen näkökulma*. Gummerus, Jyväskylä.
- VUORINEN, HEIKKI S. 1999: Suomalainen tautinimistö ennen bakteriologista vallankumousta. *Hippokratēs. Suomen Lääketieteen Historian Seuran vuosikirja*, 33–61. Suomen Lääketieteen Historian Seura, Helsinki.
- VUORINEN, HEIKKI S. 2002: *Tautinen historia*. Vastapaino, Tampere.

HARRI UUSITALO, HEIDI SALMI and DUHA ELSAYED: Christfried Ganander as a nonfiction writer: Names and descriptions of diseases, conditions and pathogens, and the conveyance of information in Eläinden Tauti-Kirja

Christfrid Ganander's (1741–1790) *Eläinden Tauti-Kirja* (1788; 'Book on animal diseases') is a Finnish manual for animal breeders. It was influenced by the ideals of the enlightenment era: benefit and progress, which, in this context, meant resolving animals' health problems using medicines and well-tried practices. The book used Swedish manuals as exemplars, and most of its parts were translations.

Systematic work to develop Finnish terminology for medicine began in the 19th century following this publication. However, when writing a manual for the common people, Ganander needed to evaluate their linguistic competence and general knowledge. In this article, based on *Eläinden Tauti-Kirja* itself and other written sources of the time, we investigated how accessible the book's advice to the target group probably was.

There is no table of contents in *Eläinden Tauti-Kirja*, but the alphabetically ordered index leads readers to where they need to go. Ganander's index covers every entry of the book, and one can reach most of them through more than one search term or phrase. The words in the initial position of a search phrase refer to a disease (diagnosis), a body part, an animal species or a pathogen.

Eläinden Tauti-Kirja covers various animal species and strives to diversely describe their health issues. These two dimensions challenge the logical structure of the book. The entries are not commensurate: while Ganander sometimes assists readers in analysing symptoms, they sometimes also go straight from diagnosis to treatment, which suggests his belief that the readers were familiar with the words based on everyday language. To ensure understanding, synonyms and Swedish translations were sometimes added for clarification.

Many of the names of diseases, conditions, symptoms, and pathogens gathered from the index and the body of the work are used for both humans and animals. Our evidence shows that they had been used in literary Finnish prior to Ganander.

Harri Uusitalo

htuusi@utu.fi

Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos, Turun yliopisto

Heidi Salmi

hemame@utu.fi

Suomen kieli ja suomalais-ugrilainen kielentutkimus, Turun yliopisto

Duha Elsayed

duha.elsayed@utu.fi

Suomen kieli ja suomalais-ugrilainen kielentutkimus, Turun yliopisto

HENRI SATOKANGAS

Direktiivisyyden keinot sairaala-apteekin yleisohjeissa sekä kirjoittajien ja lukijoiden haastatteluissa

1 Johdanto

Työelämän kielenkäytössä ohjailevilla teksteillä on useissa organisaatioissa keskeinen rooli. Monet ohjailevat tekstilajit toteuttavat tehtäviä, jotka sitovat organisaatioiden eri osia yhteen ja mahdollistavat niiden yhteistoiminnan. Esimerkiksi terveydenhuolto on moniammatillinen kenttä, joka koostuu erilaisista toisiinsa verkottuneista instituutioista kuten sairaaloista, terveyskeskuksista, yliopistoista ja apteekeista, joiden välille rakentuu yhteyksiä erikoistuneiden tekstilajien kautta.

Yhden ammattienväliseen kommunikointiin erikoistuneen lajin edustajia syntyy, kun sairaala-apteekki tuottaa hoitoyksiköille lääkehuoltoon ja lääkehoidon turvallisuuteen liittyviä yleisohjeita. Sairaala-apteekin lakisääteisiin tehtäviin kuuluu hoitoyksiköiden ohjaaminen lääkkeiden käsittelyssä ja käytössä, ja yleisohjeet ovat tämän ohjaustoiminnan keskeinen väylä. Ohjeita kirjoittavat sairaala-apteekissa työskentelevät farmasistit, ja niitä lukevat muun muassa sairaanhoitajat ja osastofarmaseutit. Yleisohjeiden kohdeyleisö on laaja, periaatteessa kaikki hoitoyksiköissä tavalla tai toisella lääkkeiden kanssa työskentelevät ihmiset, ja tähän moninaiseen yleisöön yleisohjeiden on suuntauduttava. Eräs tässä tutkimuksessa haastateltu ohjeiden kirjoittaja toteaaakin:

- (1) K6: Mä ajattelisin että millainen tämän lukee että kyllä se on niinku semmoinen että periaatteessa kuka tahansa terveydenhuollon ammattihenkilö pystyisi sen asian ymmärtämään siitä ohjeesta että sen verran selkeä siitä pitää tulla.

Tämä artikkeli on syntynyt tutkimushankkeessa, jossa tarkastellaan suomalaisen sairaala-apteekin tuottamia lääkehuoltoon ja lääkehoidon turvallisuuteen liittyviä yleisohjeita ammatillisena viestintänä. Tarkastelen ohjailun keinoja kolmesta näkökulmasta: tekstin, sen kirjoittajien ja lukijoiden näkökulmasta. Kirjoittajien ja lukijoiden näkemyksiä tarkastelen haastatteluaineiston kautta.

Paitsi ohjeissa käytetyt yksittäiset ilmaukset, koko ohjeiden tekstilaji on jo lähtökohdiltaan direktiivinen: sen kautta puhuja kehottaa puhuteltua toimimaan jollakin tietyllä tavalla. Tutkin tässä artikkelissa, millaisia direktiivisyyden kieliopillisia keinoja sairaala-apteekin hoitoyksiköille suunnatuissa yleisohjeissa hyödynnetään. Tarkennan imperatiivihin ja passiivilauseisiin ohjeteksteissä sekä siihen, miten ohjeiden kirjoittajat ja lukijat suhtautuvat näihin keinoihin moniammatillisen viestinnän resursseina. Tutkimuskysymykseni kuuluvat:

1. Millaista imperatiivin ja passiivin direktiivistä käyttöä ohjeaineistossa esiintyy ja miten halutun toiminnan tekijä koodautuu niihin?
2. Miten ohjeiden kirjoittajat ja lukijat puhuvat imperatiivista ja passiivista ohjailevina kielellisinä valintoina?

Analyysiosiossa kartoitan ensin lyhyesti ohjailua aineistossa kokonaisuutena. Sitten esittelen tarkemmin imperatiivin ja passiivilauseen direktiivisyyden resursseina ja pohdin näiden keinojen käyttöä etenkin kahdesta direktiivisyyden kannalta keskeisestä näkökulmasta: miten halutun toiminnan tekijä on koodattu kielellisiin valintoihin ja miten ohjailevan tahon tahtoa ilmaistaan (ks. Honkanen 2012, 36). Haastatteluiden pohjalta tekstien kirjoittajien ja lukijoiden puheessa olennaisina näyttäytyvät imperatiivin ja passiivin väliset erot yhtäältä sävyn ja tyylin, toisaalta työnjaon selkeyden suhteen.

Direktiivisyyden keinoihin pureutuminen on yksi tapa tutkia, miten ammatillisen kielenkäytön arkikategoria (yleisohje hoitoyksiköille) ilmenee kielellisenä kategoriana (tekstien kielenpiirteet, vrt. Kankaanpää 2006, 42). Aiempaa kielitieteellistä tutkimusta suomenkielisistä sairaala-apteekin yleisohjeista ei ole, ja tekstien kielenpiirteitä kirjoittajien ja lukijoiden näkemyksiin peilaava metodologia täyttää tutkimusaukkoa ammatillisten tekstikäytänteiden tutkimuskentällä. Kuten haastatteluaineistosta huomataan, ohjeita laativat farmasistit ja niitä lukevat terveydenhuollon ammattilaiset kiinnittävät kieliopillisiin valintoihin huomiota ja ilmaisevat moninaisia ja osin ristiriitaisia suhtautumistapoja niitä kohtaan.

Aloitan taustoittamalla direktiivisyyttä kielenilmiönä ja ohjailevia tekstilajeja sekä esittelemällä aineiston ja menetelmät. Analyysi keskittyy erityisesti kahteen ohjailun keinoon: halutun toiminnan kuvaamiseen indikatiivisella passiivilauseella ja imperatiivilauseeseen.

2 Taustaa: direktiivisyys kielenilmiönä ja ohjailevat tekstilajit

Direktiivisyys on funktionaalisesti määrittyvä kategoria, ja ohjailuun käytetään monenlaisia kielellisiä resursseja (ks. VISK § 1645). Ohjetekstien tapauksessa kielenpiirteiden direktiivisyyden tulkinta kietoutuu erottamattomasti yhteen tekstilajin kanssa, sillä perustehtävältään ohjailevan lajin teksteissä lajikehyys ohjaa myös yksittäisten lauseiden direktiivistä tulkintaa (Honkanen 2012; Lauranto 2013, 171–172). Esittelen seuraavaksi lyhyesti näitä kahta aineiston analyysissä risteävää näkökulmaa, direktiivisyyttä kielenilmiönä ja ohjailevia tekstilajeja.

2.1 Direktiivisyys kielenilmionä

Suomen kielen direktiivisyyttä on tutkittu verrattain paljon (esim. Kankaanpää 2006; Honkanen 2012; Tanner 2012; Lauranto 2015; Rouhikoski 2021). Direktiivi voidaan määritellä lausumaksi, jolla puhuja pyrkii saamaan puhutellun toimimaan tai olemaan toimimatta tietyllä tavalla (VISK § 1645; Lauranto 2014, 12; 2015, 3), ja laajasti ottaen direktiivisyys voidaan nähdä ylipäänsä ohjailevuudeksi (Lauranto 2014, 76). Kuitenkin se, mitä kielenpiirteitä direktiivisyyden alueelle kulloinkin rajataan, vaihtelee tutkimusongelman ja aineiston mukaan. Hahmotan tässä tutkimuksessa direktiivisyyden yleisenä toimintamerkityksenä (ks. Lauranto 2015, 3), ja huomion kohteena on se, miten eri kielenpiirteitä käytetään juuri aineiston ohjeteksteissä ohjailemaan vastaanottajaa.

Direktiivisyys liittyy usein keskeisesti institutionaaliseen kielenkäyttöön (Iedema 1997; Kankaanpää 2006; Honkanen 2012). Honkanen (2012, 36) on institutionaalisia tekstejä analysoidessaan hahmotellut prototyyppistä direktiivisyyttä määrittelemällä kiteytyneen direktiivin ilmaukseksi, joka koodaa toiminnan tekijäksi vastaanottajan ja ilmaisee toiminnan olevan ohjailijan tahdon mukaista sekä sijoittuvan meneillään olevaan tai tulevaan ajankohtaan. Keskeistä ohjailun hahmottamisessa on siis jonkun ihmisen tai tahon asettaminen halutun toiminnan tekijäksi ja ohjailijan tahdon ilmaiseminen.

Direktiivisyyden ilmaisuun on vakiintunut monenlaisia kieliopillisia resursseja (Kankaanpää 2006, 51–53; Honkanen 2012, 26–30; Lauranto 2014, 12; Rouhikoski 2021, 39–41; VISK § 1645). Tarkastelen aineistoani *Ison suomen kieliopin* tapaan laajan direktiivisyyšnäkemyksen perspektiivistä: siitä käsin direktiivisyys käsittää ohjailun laajasti ottaen ja sisältää sekä toimintaan kehottamisen että mahdollisuuksien tarjoamisen (suppeasta ja laajasta direktiivisyyšnäkemyksestä ks. Lauranto 2014, 73–78). Laaja näkökulma direktiivisyyteen on luonteva aineistossa käytettävien ohjailun resurssien tarkasteluun, sillä ohjetekstit ohjailevat lukijaa myös tarjoamalla mahdollisuuksia ja esittämällä joitakin toimintavaihtoehtoja moduloituina nimenomaan mahdollisiksi.

Koska lähestyn tekstejä toiminnallisesta näkökulmasta, fokukseni on siinä, mitä direktiivisyyden kielellisiä keinoja ohjeissa käytetään ja millaisia lukijapositioita ne rakentavat tekstiin. Honkasen (2012, 34–37) jäsennyksen mukaisesti ilmaistuna tekstiin rakentuva agentiivisuus ja asennoituminen ovat siis niitä kielellisen toiminnan ulottuvuuksia, joita vasten aineistosta eriteltyjä direktiivisyyden keinoja peilataan: Kehen ohjailu kohdistuu ja kuinka eksplisiittisesti haluttu tekijä on koodattu? Kuinka pakottavaksi toiminta esitetään? Millaista kulttuurista taustatietoa tulkinta ohjailun kohdistumisesta edellyttää? Direktiivi-ilmauksen ympäristö vaikuttaa sen tulkintaan, miten halutun teon toteuttajalle konstruoidaan agenttiivinen rooli (mt. 59).

2.2 Ohjailevat tekstilajit

Työelämän direktiiviset tekstit ja niiden keinot ohjailla lukijaansa on muodostanut oman tutkimuskenttensä tekstien lingvistiselle tarkastelulle (esim. Iedema 1997; Kankaanpää 2006; Honkanen 2012). Terveystenhuolto puolestaan on pitkään ollut soveltavan

kielientutkimuksen keskeisiä alueita (ks. esim. Sarangi 2010). Käsillä olevan tutkimuksen tavoin tekstintutkimuksen ja farmasian risteykseen sijoittuvissa tutkimuksissa juuri ohjailevat tekstit ovat olleet yksi lingvistisen huomion kohde, sillä niillä on olennainen rooli lääkkeiden turvallisessa käytössä.

Potilaille suunnattuja lääkkeiden käyttöohjeita on tarkasteltu kielitieteellisen tekstianalyysin menetelmin. Clerehan ja Buchbinder (2006) havaitsivat, että ohjeissa sekä kirjoittajan että lukijan positio jää usein epämääräiseksi ja että vaikka ohjeet on suunnattu potilaalle, viittaavat niiden intersubjektiset piirteet pikemminkin lääkärin puhutteluun. Potilaiden kokemuksia haastattelua ja kyselyä yhdistäen lähestyneet Hirsh ja kumppanit (2009) raportoivat, että suora puhuttelu koetaan ohjeissa toimivaksi. Heidän mukaansa ohjeiden luettavuuden kannalta on myös keskeistä, että lukija tunnistaa, mikä toiminto tekstissä kulloinkin on meneillään ja mitä toimintaa juuri häneltä odotetaan.

Lääkehuollon yleisohjeet ovat lajinsa puolesta ohjailevia tekstejä, joten kaikkea niiden sisältämää tulkitaan tätä ohjailevaa tehtävää vasten, ja toisaalta ohjailu toteutuu toiminnallisena kokonaisuutena, jonka peräkkäiset lauseet yhdessä muodostavat (ks. Honkanen 2012, 28). Tämän tekstikokonaisuuden yleisen ohjailutehtävän lisäksi tekstin toiminnallisuus tarkoittaa jaksokohtaisia kommunikatiivisia funktioita, jotka palvelevat kokonaisuutta. Iedema (1997) on jäsentänyt ohjailevien hallinnollisten tekstien funktionaalista rakennetta ja erottanut niistä halutun toiminnan esittävän osan (*Command*) sekä erilaisia taustoittavia osia (kuten *Background*, *Orientation* ja *Legitimation*). Honkanen (2012) on samansuuntaisesti havainnut tutkimissaan viraston ohjauskirjeissä makrorakenteen, jossa erottuvat orientaatiojakso ja kehotusjakso. Martin ja Rose (2008, 187–191) esittelevät yleisessä genreluokittelussaan ohjeteksteille osat *Statement of Purpose* ja *Method*, jotka käyvät pitkälti yksiin orientaatio- ja kehotusjakson kanssa.

Kankaanpää (2006) vertailee 1970–1980-lukujen vaihteen ja 1990-luvun lopun virastojen lehdistötiedotteiden direktiivejä ja toteaa, että vanhemmissa tiedotteissa painottuu viraston näkökulma ja auktoriteettilähtöisyys. Tämä näkyy esimerkiksi performatiiviverbien (kuten *kehottaa*) käytössä (mt. 83). 1990-luvun lopun tiedotteissa puolestaan korostuu lukijan näkökulma sekä ohjailun perustelujen eksplisiittisyys. Niissä esiintyy myös moninaisempaa ohjailua: imperatiiveja ja verbittömiä direktiivejä on vertailuaineistoa enemmän, mutta ne ovat harvinaisia verrattuna performatiiviverbilleisiin ja modaalisiin ilmauksiin. Tätä jakaumaa selittävät osaltaan tekstilajin vastaanottokäytänteet: ne toimitetaan tiedotusvälineisiin, ja ne välittyvät (mahdollisesti) vasta median kautta lukijalle. Käsillä oleva tutkimus nojaa aiemmin havaittuun ja pyrkii täydentämään kirjallisuudessa piirtynyttä kuvaa yhtäältä ohjailevien työelämän tekstien funktionaalisista rakenteista ja toisaalta niissä käytetyistä ohjailun kieliopillisista keinoista.

3 Aineisto ja menetelmät

Tutkimuksen aineisto koostuu kolmesta osa-aineistosta: tekstiaineistosta, kirjoittajien ryhmähaastatteluista ja lukijoiden virikehaastatteluista. Tekstiaineiston muodostavat kaikki keruuhetkellä (lokakuussa 2022) käytössä olleet sairaala-apteekin 22 lääkehuoltoon ja lääkehoidon turvallisuuteen liittyvää yleisohjetta hoitoyksiköille. Haastatteluaineistot muodostuvat kahdesta sairaala-apteekin työntekijöiden ryhmähaastattelusta sekä yhdeksästä ohjeita lukevien hoitoyksiköiden työntekijöiden yksilöhaastattelusta.

Sairaala-apteekki tuottaa yleisohjeita hoitoyksiköille, ja näiden ohjeiden laatiminen kuuluu sairaala-apteekin lakisääteisiin tehtäviin, joista lääkealan turvallisuus- ja kehittämiskeskus Fimea viraston ominaisuudessa määrää. Ohjeiden kirjoittajat ovat sairaala-apteekin työntekijöitä. Ohjeet koskevat lääkkeiden käsittelyn eri ulottuvuuksia, kuten logistiikkaa, murskaamista, annostelua ja laadunvalvontaa. Ohjetekstit ovat tavallisesti mitaltaan muutamia A4-kokoisia sivuja, mutta pituus vaihtelee kahden ja 14:n sivun välillä. Ohjeisiin kuuluvat niin sanottu yleisosa sekä mahdolliset liitteet; liitteitä on monesti useampikin, ja niiden painoarvo on keskeinen, sillä liitteisiin sijoitetaan muun muassa konkreettisia toimintaohjeita erilaisten listausten muodossa.

Ohjetekstien analyysimenetelmänä on kielioppipainotteinen ja piirrevetoinen tekstianalyysi, joka keskittyy direktiivisyyden keinoihin keskeisenä osana ohjetekstien kokonaisuutta. Lähestymistapa on ohjailevia tekstejä tarkastelevissa fennistisissä tutkimuksissa tyypillinen. Esimerkiksi Kankaanpää (2006, 47–49) tarkastelee tekstien direktiivisiä piirteitä siten, että lähtökohtana ovat kieliopilliset kategoriat ja tarkemmin *Ison suomen kieliopin* käsitteet mutta piirteitä käsitellään ja tulkitaan suhteessa tekstilajiin ja rekisteriin. Honkanen (2012, 25) luonnehtii tekstien direktiivisyyden analyysimenetelmäänsä vastavansuuntaisesti kontekstualisoivaksi: yhtäältä aineiston tarkka kuvaus edellyttää morfosyntaktisten kategorioiden erittelyä, toisaalta morfosyntaktisten piirteiden kontekstilähtöiseen tulkintaan vaaditaan myös tekstianalyttisiä välineitä. Näissä lähestymistavoissa kielenpiirteiden tehtäviä siis analysoidaan osana tekstilajin laajempaa kommunikatiivista tehtävää, siten että piirre- ja lajinäkökulma yhdistyvät (ks. myös Heikkinen 2009, 7–8).

Käsittelen direktiivisyyden kielellisiä resursseja yleisohjeen tekstilajin avainpiirteenä, ominaisuutena, jonka kautta päästään käsiksi siihen, mikä lajissa on olennaista (ma. 18). Käytännössä lähestymistapa näkyy niin, että olen ensin kartoittanut aineiston lähtökohtanani aiemmassa kirjallisuudessa tunnistetut direktiivisyyden morfosyntaktiset kategoriat (Kankaanpää 2006, 51–53; Honkanen 2012, 26–30; Lauranto 2014, 12; Rouhikoski 2021, 39–41; VISK § 1645). Direktiivisyyden keinojen luokittelun kriteereiksi on paljon vaihtoehtoja (esim. ottaako lähtökohdaksi yksinomaan persoona vai modaali-ilmaus?), ja päädyin nykyiseen jakoon edellä mainitun kirjallisuuden pohjalta. Koodasin tekstiaineistosta Atlas.ti-ohjelmalla direktiivisyyden keinot, kuten performatiiviverbit, nesessiivirakenteet, imperatiivilauseet ja haluttua tekemistä kuvaavat passiivilauseet omilla

koodeillaan.¹ Direktiivisyyden keinojen lisäksi oli käytössä jotakin koodeja muihin toistuviin elementteihin, kuten *määritelmä*, *metateksti* ja *viite*. Ohjetekstien pinnasta valtaosa tuli koodatuksi direktiivisyyden keinoja kartoittavilla koodeilla, ja lopuista suuri osa oli määritelmiä, metatekstiä ja viittauksia toisiin teksteihin tai tekstin toiseen kohtaan; koodaamatta jäi vain yksittäisiä virkkeitä, mikä kertoo ohjetekstien anatomiaa.²

Tekstiaineiston koodauksen jälkeen olen tarkastellut näitä kielenpiirteitä suhteessa tekstiympäristöön (kuten ympäröiviin lauseisiin ja tekstilajin rakenneosaan, ks. 2.2 yllä) ja kirjoittaja- ja lukijapositioneihin. Aineistosta erottuviksi ja myös haastateltavien tunnistamiksi piirteiksi osoittautuivat ja siten tämän tutkimuksen fokukseen päätyivät halutun toiminnan kuvaaminen passiivissa sekä imperatiivimuoto.

Kirjoittajien kahteen ryhmähaastatteluun (ryhmähaastatteluista ks. Pietilä 2017) osallistui kumpaankin neljä sairaala-apteekin työntekijää, jotka ovat osallistuneet ohjeiden laatimiseen. Haastatteluiden aiheena olivat nimenomaan yleisohjeet hoitoyksiköille ja niiden kirjoittaminen. Lukijoita haastateltiin virikehaastattelun menetelmällä (ks. Törönen 2017): virikkeenä toimi ohjeteksti, ja aiheena olivat yleisohjeet ja niiden luettavuus. Lukijahaastatteluihin valittiin yhdessä sairaala-apteekin farmasistien kanssa kolme heidän kokemuksensa mukaan erityisen keskeistä ohjetekstiä siten, että kussakin haastattelussa oli käytössä yksi viriketeksti. Kaikki haastattelut olivat malliltaan puolistrukturoituja: puolistrukturoidun haastattelun muoto mahdollistaa sen, että tutkija voi tarttua haastateltavan oma-aloitteisesti esiin nostamiin ilmiöihin ja kirjoittaa tältä lisä ajatuksia esille tulevista aiheista.

Kaikki haastattelut ovat kirjoittajan yksin toteuttamia. Haastattelut tehtiin etäyhteydellä, etäpääsyä tallennettiin osallistujien luvalla ja kirjoittaja teki tallenteiden pohjalta haastattelulitteraatit. Ryhmähaastattelut kestivät 66 ja 76 minuuttia, ja niiden osallistajat tunsivat toisensa ennalta. Lukijoiden yksilöhaastattelut olivat mitaltaan vajaan puolen tunnin mittaisia: lyhin kesti 17 ja pisin 30 minuuttia. Kysymyksiä esitettiin haastattelurungon pohjalta siten, että kaikki rungon kysymykset kysyttiin kaikilta, mutta sen lisäksi puolistrukturoidulle haastattelulle ominaisesti haastattelijat myös tarttui haastateltavien esiin nostamiin asioihin esimerkiksi kysymällä jatkokysymyksiä. Molemmissa ryhmähaastatteluissa osallistujat sekä yhtyivät toisinsa näkemyksiin että esittivät toisistaan eriäviä näkemyksiä. Kukaan ei jättäytynyt pois keskustelusta vaan kaikki osallistuivat

1 Koodausyksikkönä toimi virke. Jos yhdessä virkkeessä oli vaikkapa useampi lause, joista kaikissa esiintyi yksikön 2. persoonaan viittaava imperatiivimuotoinen verbi, virke sai yhden koodimerkinnän. Keinon muuttuessa virkkeen sisällä siten, että yhdessä lauseessa on vaikkapa passiivi ja toisessa nolla-persoonaan viittaava nesessiivirakenne, virke sai kummankin koodin.

2 Kuten tavallista autenttisten aineistojen parissa, koodien valintaan liittyi joissain tapauksissa pulmallista rajankäyntiä. Ohjailevan tekstin kehyksessä jotkin väitelauseet oli mahdollista tulkita sekä ohjetta taustoittavana tilanteen kuvaamisena (miten on) että ohjailuna (miten tulisi olla). Kun kuvataan esimerkiksi sairaala-apteekin omia proseduureja, voidaan ohjeessa ajatella olevan lähtökohtaisesti kyse sen kirjoittamisesta näkyviin, miten asioiden tulisi sujua, etenkin kun haastateltavat totesivat, että yksi ohjeiden kohdeyleisöistä on myös sairaala-apteekin oma henkilöstö. Olen päättänyt koodaamaan apteekin omaa toimintaa passiivissa kuvaavista lauseista direktiivisiksi suurimman osan tapauksista.

aktiivisesti. Analyysissa haastatteluja tulkittiin kieltä ja kielenkäyttöä käsittelevänä metapragmaattisena puheena, joka antaa tietoa ammatillisten tekstien kielenpiirteitä koskevista näkemyksistä ja käsityksistä.

Haastattelut litteroitiin puheen pääsisällön purkavalla yleislitteraatiolla (Ruusu-vuori–Nikander 2017, 428–429), sillä toisen tutkimuskysymyksen kannalta sananvalinnat ja lauseiden muoto ovat tärkeitä, mutta esimerkiksi taukojen pituus ei. Puhekielisyys näkyy litteraateissa, mutta toistoa, takeltelua sekä suunnittelu- ja muita väliäänähdyksiä (kuten *öö*) on jätetty pois. Myös ryhmähaastattelujen puheenvuorot ovat usein verrattain monologimaisia ja päällekkäispuhuntaa on vähän, mikä luultavasti johtuu etäyhteyden ominaisuuksista: etäyhteydellä käydyssä keskustelussa päällekkäin puhuminen ja keskeyttäminen ei ole yhtä luontevaa kuin kasvokkain.

4 Direktiivisyyden keinot tekstiaineistossa

Erittelen tässä analyysiluvussa ohjetekstien direktiivisyyden keinoja. Esittelen alaluvussa 4.1 lyhyesti kokonaiskuvan aineiston direktiivisyydestä. Seuraavissa alaluvuissa keskityn ohjaileviin indikatiivimuotoisiin passiivilauseisiin (esim. *käyttöperustelulomake lähete-tään* – – *lääkehankintatiimille*) sekä imperatiiviin (*vaihda mittarin paristot*), koska nämä olivat yleisimpiä direktiivisyyden keinoja teksteissä ja koska ne edustavat eräänlaisia ääripäitä sen suhteen, kuinka eksplisiittistä a) ohjailevuus ja b) sen kohdentuminen on. Toisen persoonan imperatiivi on prototyyppisin direktiivisyyden resurssi ja se kohdistuu suoraan vastaanottajaan, kun taas indikatiivimuotoinen passiivilause sekä taka-alasta tekijän että ohjailee implisiittisemmin. Myös haastatteluiden puhe kielenpiirteistä fokusoituu imperatiiviin ja passiiviin.

4.1 Yleiskatsaus direktiivisyyden keinoihin

Aineistossa hyödynnetään varsin monipuolisesti aiemmassa kirjoitetun kielen direktiivisyyttä käsittelevässä kirjallisuudessa havaittua kieliopillisten keinojen valikoimaa (esim. Kankaanpää 2006, 51–53). Taulukko 1 esittelee yleisellä tasolla aineistossa esiintyviä direktiivisyyden keinoja.

Yleisellä tasolla direktiivisyyden ilmenemismuodot voidaan jakaa yhtäältä tavalla tai toisella moduloituihin ilmauksiin, kuten imperatiivilauseisiin ja moduloituihin väitelausesiin, ja toisaalta moduloimattomiin väitelausesiin (ks. Honkanen 2012, 40–41; moduloinnista myös Lauranto 2014, 43–45). Kiinnostavaksi kontekstin ulottuvuudeksi osoittautuu ohjetekstien rakenne, jolle on tyypillistä, että ohje alkaa määritelmillä ja perusteluilla, ja konkreettinen ohjeistus, joka on perinteisesti ohjeiden pihvi, on usein liitteenä. Leipäteksteissä turvaudutaan ensisijaisesti passiiviin sekä nollapersoonaan kohdistuviin nesessiivirakenteisiin. Liitteissä ovat listamaisemmat ohjeet, joihin 2. persoonan imperatiivilauseet ovat enimmäkseen kasaantuneet. Aineistoa leimaakin suuri vaihtelu ja epätasaisuus resurssien jakautumisessa. Kasautumisten takia esiintymäluvut eivät

Taulukko 1. Direktiivisyyden keinoja ohjeteksteissä.

Ohjailukeino	Esimerkki	Esiintymiä
passiivilause	Käyttöperustelulomake lähetetään [Sairaala-apteekin] lääkehankintatiimille ennen lääkkeen tilaamista hoitoyksikköön. (21A)	638
imperatiivi	Sulje kaasupullon venttiili jokaisen käytön jälkeen, myös pullon ollessa tyhjä. (21M)	328
nesessiivirakenne	Palautuksista on aina sovittava etukäteen [Sairaala-apteekin] henkilökunnan kanssa. (21F)	265
moduloimaton aktiivimuotoinen väitelause, jossa subjektina ihminen	[– –] logistiikkatyöntekijä hakee palautuksen hoitoyksikön henkilökunnalta. (22D)	118
performatiiviverbi	Ensisijaisesti suositellaan pinsettien käyttöä, joilla muiden tablettien koskettaminen ja siten riskikontaminaation riski vähenee. (21L)	26
kielteinen lupadirektiivi	Lääkejätteitä ei saa laittaa sekajätteisiin. (21E)	56
moduloimaton aktiivimuotoinen väitelause, jossa subjektina abstrakti kokonaisuus	Vastuu huumausaineiden ja avainten asianmukaisesta säilytyksestä on hoitoyksikön esimiehellä. (21E)	82

useinkaan tarjoa kattavaa kuvaa aineistosta, mutta olen esittänyt niitä, koska ne antavat osviittaa piirteen yleisyydestä.

Nesessiivisiä rakenteita (ks. VISK § 505) käytetään ohjailuun aineistossa tasaisesti vaihdellen, kuitenkin siten, että rakenteet *pitää tehdä* (9 esiintymää) ja *täytyy tehdä* (14 esiintymää) ovat vähemmistössä suhteessa rakenteisiin *tulee tehdä* (176 esiintymää) ja *on tehtävä* (66 esiintymää; lisäksi ilman *olla*-verbiä 36 esiintymää; näitä ei ole laskettu mukaan). Performatiiviverbi on lähes aina passiivissa (24 esiintymää 26:sta). Olen erottanut passiivissa olevat performatiiviverbilauseet muista ohjailevista passiivilauseista sen perusteella, että niissä passiivissa oleva verbi kuvaa vaatimista, suosittelemista tai muuta haluttuun tekijään kohdistuvaa kommunikatiivista toimintaa siinä missä passiivilausekategorian tapauksissa passiivissa oleva verbi kuvaa tekijältä haluttua toimintaa. (Performatiiviverbeistä direktiivisyyden resurssina ks. Kankaanpää 2006, 59–65.)

Yleisohjeiden olennainen piirre on, että direktiivisyyden keinot risteävät ja limittyvät siten, että persoonadeiksis ja esimerkiksi moduloimattomat väitelauset ja nesessiiviset lauseet vaihtelevat sujuvasti tekstin edetessä ilman, että ohjailun kohteen merkitään vaihtuvan. Tästä on esimerkkejä seuraavissa alaluvuissa, jotka keskittyvät käsittelemään passiivia ja imperatiivia direktiivisyyden resurssina.

4.2 Passiivimuotoinen indikatiivinen väitelause

Haluttua toimintaa (tai toimimatta jättämistä) passiivimuodossa kuvaava lause on aineistossa ylivoimaisesti yleisin direktiivisyyden keino (638 esiintymää, joista 33 kieltomuotoisia), jonka myös kirjoittajat tunnistavat tyypilliseksi (ks. luku 5). Passiivin käytön myötä haluttu toiminta etualaistuu ja sen tekijä taka-alaistuu (esim. Löflund 1998, 63, 96; VISK § 1313). Honkasen (2012, 163–164, 215) analyysin mukaan viraston ryhmäkirjeissä säädelään passiivimuotoisten ja muiden tekijättömien direktiivien avulla ohjailtavan toiminnan odotuksenmukaisuutta: siinä missä tekijän ilmipaneminen nostaa ohjailun fokukseen, tekijän implikointi ilmaisee ohjailun vähäisempää huomioarvoa sekä tuttuutta lukijan näkökulmasta. Vastaavasti Rouhikosken (2020, 271) havaintojen mukaan suullisessa asiakaspalvelutilanteessa passiivimuotoisia direktiivejä käytetään silloin, kun viitataan sellaiseen ”yleisesti tunnettuun prosessiin, joka toimii aina samalla tavalla ja josta asiakkaalla yleensä on jo jonkin verran tietoa”.

Väitelauseet esittävät toiminnan vain tapahtuvan, ja ohjetekstin kehys ohjaa tulkitsemaan sitä halutun toiminnan kuvauksena, jonka toteutumiseen lukijan odotetaan myötävaikuttavan. Tähän kategoriaan luettujen passiivilauseiden direktiivinen tulkinta perustuu siihen, että niissä passiivimuotoinen verbi viittaa haluttuun ja tekstissä ohjailun kohteena toimintaan (vrt. esim. passiivimuotoisiin performatiiviverbeihin, ks. 4.1.). Esi-merkeissä 2 ja 3 käyttäminen ja varmistaminen ovat vastaanottajalta haluttua toimintaa.

- (2) Suojakäsineitä ja hengityssuojainta **käytetään** käsiteltäessä työntekijälle haitallisia lääkkeitä – –. (21G)³
- (3) Myös tällöin **varmistetaan** säilytys lukitusti. (21D)

Väitelauseiden direktiivinen käyttö on ylipäänsä tyypillistä, kun direktiivin antaja toimii institutionaalisessa asiantuntijan roolissa (Lauranto 2014, 68), kuten sairaala-apteekki lääkkeiden käsittelyn ohjailijatahona hyvin selkeästi toimii. Saattaakin olla niin, että koska väitelauseiden direktiivinen käyttö on yleinen käytäntö asiantuntijoiden kielellä, väitelauseet tulkitaan asiantuntijapositiona esitettynä herkemmin direktiivisiksi – erityisesti ohjailevan tekstilajin puitteissa. Ohjeissa passiivilla ohjailluissa toiminnoissa on eri tasoja (toiminnan abstraktiotasoi-ks. Iedema 1998, 486): hengityssuojaimen käyttäminen on kouriintuntuvan fyysistä, varmistaminen taas abstraktimpi toiminto, joka voi olla käytännössä monenlaista käsin kokeilemisesta katsomiseen ja tarkkailuun ja siten monivaiheinenkin proseduri, riippuen varmistamisen kohteesta.

Usein tekijän tulkinta edellyttää päättelyä kuvatus toiminnan perusteella, mutta joskus paikan adverbialilla täsmennetään tekijän identiteettiä, kuten näissä kahdessa peräkkäisessä väliotsikossa:

³ Aineistolähdeviitteet muodostuvat seuraavasti: kaksi ensimmäistä numeroa ilmaisee ohjeen julkaisu-
vuoden, kuten tässä vuoden 2021, ja kirjain yksilöi ohjeen sijoittamalla sen vuoden sisäiseen julkaisu-
järjestykseen. Ohjeita päivitetään säännöllisesti, ja kaikki aineiston ohjeet on julkaistu 2020-luvulla.

- (4) Virheellisestä lääke-erästä tai lääkeväärennöksestä ilmoitetaan **osastolle** (20A)
- (5) Tuotevirhe- / lääkeväärennösepäily havaitaan **osastolla** (20A)

Paikan adverbialit, tässä tapauksessa eronteko *osasto*-sanana tulo- ja olosijan välillä, siis ohjaavat tulkitsemaan, että kahdessa tapauksessa passiivilla kuvataan eri tahojen toimintaa.

Kun ohjailevassa tekstissä ilmaistaan haluttua toimintaa passiivilla, on halutun tekijän positio mahdollisimman avoin, mikä sopiikin yleisohjeiden lajiin. Ohjeet on eksplisiittisesti suunnattu kaikille yleisesti⁴, mitä korostetaan myös kirjoittajien haastatteluissa. Passiivilla ilmaistaan kuitenkin myös roolispesifiä toimintaa, jolloin halutun tekijän tunnistaminen perustuu usein kulttuurisen taustatietoon (ks. Iedema 1998, 483; vrt. Kankaanpää 2006, 55). Esimerkissä 6 passiivin tulkinta edellyttää taustatietoa, sillä itse kieliopillinen muoto ei anna vihjeitä tekijän identiteetistä eri toiminnoissa.

- (6) Iressa (solunsalpaaja) tabletti **voidaan ottaa** ruoan kanssa tai tyhjään mahaan. Jos potilas ei voi niellä tablettia, se **voidaan liuottaa** puoleen lasilliseen hiilihapotonta vettä (ei muuhun nesteeseen). Tablettia **ei saa** murskata. Liukenee hitaasti – kestää jopa 20 min. Liuos **juodaan** välittömästi, kun tabletti on liennut (ts. tunnin kuluessa liuottamisesta). Lasi **huuhdellaan** samalla määrällä vettä ja neste **juodaan**. Liuos **voidaan antaa** myös nenä-mahaletkun kautta. (21G)

Tultaessa verbiin *juodaan* ohjailevuuden ja velvoittavuuden kohteen vaihdosta ei ole merkitty kieliopillisesti, joten kuvatus toiminnan laatu on keskeisin tulkintavihje tekijästä. Vakiintunut käytäntö on yhtäältä esittää hoitohenkilökunnan toimintaa passiivissa, mutta yhtä lailla aineiston perusteella näyttäytyy vakiintuneena farmasian käytänteenä antaa ohje lääkkeiden ottamiseen passiivissa (esim. *Depottabletti niellään kokonaisena*, 21G; vrt. lääkärin sanoma *tätä otetaan kaks kertaa päivässä*, Rouhikoski 2020, 279). Vaikka tämäntyyppisten geneeristen passiivilauseiden tekijöiksi mielletään yleensä useita ihmisiä, tekijäjoukko ei yleensä sisällä puhujaa (Löflund 1998, 63; Rouhikoski 2020, 279). Potilaalle ajateltua toimintaa passiivissa ilmaisevat lauseet toimivat silti (implisiittisinä) direktiiveinä myös työntekijälle, sillä työntekijän tehtävänä on ohjeistaa potilasta lääkeliuoksen juomiseen ja valvoa, että potilas toimii ohjeiden mukaisesti. Esimerkki 6 havainnollistaa lisäksi direktiivisyyden keinojen tiheää vaihtelua: siinä esiintyy nollapersoonaan kohdistuva lupadirektiivi *ei saa* ja osa passiivi-ilmauksista on moduloitu *voida*-modaaliverbillä.

Kun passiivi-ilmauksilla ilmaistaan spesifien tahojen toimintaa ja työnjakoa, tekijän tunnistaminen edellyttää kykyä tulkita monenlaisia kontekstivihjeitä ja hyödyntää tulkinnan resursseina niin laajempaa kulttuurista taustatietoa kuin adverbialilausekkeiden

4 Sairaala-apteekin oma henkilökunta eli kirjoittajat itse mukaan lukien, joskin toissijaisena yleisönä, onhan yksi tekstilajin nimityksistä *ohjeet hoitoyksiköille*, ja ohjeiden alussa vastaanottajiksi on nimetty sairaala-apteekin *asiakkaat* (vastaanottajien identifioinnista vrt. Tiirilä 2007, 90).

sijavalintojen kaltaisia tekstiympäristön piirteitä. Passiivi-ilmauksia tarkastelemalla saadaan kuva myös sen toiminnan kirjosta, jota yleisohjeilla ohjaillaan: konkreettisista toimista, kuten käsineiden pukemisesta ja tablettien nielemisestä, kommunikatiivisiin toimintoihin, kuten lomakkeen lähettämiseen ja ilmoitusten tekoon. Eri tahojen välistä yhteistyötä edellyttävissä organisaatioiden toiminnan ohjeistamisessa tekstiin onkin olennaista piirtää näkyviin eri tahojen välinen kommunikaatioverkko (Martin–Rose 2008, 191).

Kiinnostavasti Kankaanpään (2006) lehdistötiedoteaineiston analyysissä direktiivinen passiivi ei nouse esiin direktiivisyyden keinona, eikä ohjailevien väitelauserien käsittelyssä (mt. 69–71) ole yhtään esimerkkiä omassa aineistossani tyypillisestä direktiivisestä passiivilauseesta, jossa passiivissa olisi tekijältä haluttu toiminta. Yhtä lailla *Ison suomen kieliopin* direktiivisiä väitelauseria käsittelevän osion pykälässä 1664 ”Muut persoonat ja passiivi” tämänkaltaiset ohjailevat passiivit ovat vähäisessä roolissa: pykälässä esitellään ainoastaan puhutun kielen *jos*-alkuisia passiivilauseita. Ohjailevan passiiviväitelauseen runsas käyttö kirjallisessa aineistossa vaikuttaa siis varsin tekstilajisidonnaiselta piirteeltä.

4.3 Imperatiivilause

Imperatiivilause esitetään yleensä prototyypisenä tapana muodostaa käsky tai kehoitus (VISK § 1647). Imperatiivilause on direktiivisyyden syntaktisesti yksinkertaisin toteutuma ja kieliopillistuma siitä toiminnallisesta vuorovaikutusmerkityksestä, että puhuja haluaa puhuteltavan tekevän tai olevan tekemättä jotakin (Lauranto 2015, 2–3). Aineiston kaikki imperatiivilauseet ovat niin niin sanottuja kanonisia imperatiivilauseita, sillä ne kohdistuvat 2. persoonaan (ks. Lauranto 2013, 163), tarkemmin yksikön 2. persoonaan. Imperatiivilauseeseen liittyy kirjallisessa ammatillisessa viestinnässä kuitenkin varauksia, esimerkiksi muita direktiivisyyden keinoja suurempi lukijan kasvoihin ja itsemäärämis-oikeuteen kohdistuva uhka, mikä saattaa joissain tekstilajeissa rajoittaa sen käyttöä (ks. Kankaanpää 2006, 66). Myös yleisohjeiden kirjoittajat ilmaisevat varovaa suhtautumista siihen (ks. luku 5).

Yksikön 2. persoonan imperatiivilauseista on aineistossa 328 esiintymää, ja ne jakautuvat hyvin epätasaisesti – yhdessä ohjeessa yksinään on 114 esiintymää⁵. Tämä alleviivaa keinon taipumusta kasautua aineistossa, ja kyseisessä ohjeessa on liitteinä useita käytännönläheisiä listoja, joissa käydään vaihteittain läpi konkreettisia työnkulkuja imperatiivilausepainotteisesti. Kuitenkin imperatiivilauseetta esiintyy myös yleisosissa eli varsinaisissa dokumenteissa. Imperatiivilauseella ohjaillaan usein konkreettisia toimia, kuten esimerkissä 7.

(7) **Kerää** jätteet erilliseen jätessäkkiin. (20B)

5 Aineiston koodaamisessa poikkeuksen muodostavat metatekstuaaliset (ja usein lyhennetyt) imperatiivilauseet tyyppiä *katso liite* ja ks. Koska ne eivät samalla tavoin ohjaile tekstin ulkoista toimintaa, niitä ei ole laskettu mukaan tähän kategoriaan vaan koodattu sisäisiksi viitteiksi.

Kankaanpää (2006, 67) toteaa, että imperatiivilause viittaa muita direktiivisiä keinoja eksplisiittisemmässä puhujalähtöisyydessään kasvokkaiseen puhetilanteeseen. Siksi onkin luontevaa, että ohjetekstiaineistossa imperatiivi esiintyy ensisijaisesti konkreettisia toimia opastavissa listoissa, joissa kirjoittaja ikään kuin opastaa lukijaa vieressä kädestä pitäen, siinä missä muut keinot ovat käytössä leipätekstissä ja abstraktimmissa osissa. Kankaanpään tiedoteaineistossa imperatiivilauseet ovat harvinaisempia kuin modaali- tai performatiiviverbilliset lauseet. Hänen mukaansa imperatiivin velvoite on lähtöisin tilanteesta ja puhujasta, siinä missä muut deonttiset keinot korostavat normeja, käytänteitä, tapoja tai muuten ulkoista auktoriteettia (Kankaanpää 2006, 66).

Oma aineistoni peilaa näitä havaintoja toisesta ohjailevasta lajista kiinnostavasti: leipätekstissä käytetään ensisijaisesti muita, puhujaa häivyttäviä ja velvoitetta institutionaalisoivia keinoja, ja imperatiivilause on erikoistunut korostamaan spesifiä tilanteisuutta. Puhutussakin kielessä imperatiivia käytetään usein ohjaamaan sellaisia itsestään selviä toimintoja, jotka liittyvät meneillään olevaan toimintaan (esim. Lauranto 2014; Auer 2017; Rouhikoski 2021, 66; ks. luku 6). Käsinkosketeltavien fyysisten toimien lisäksi imperatiivilauseella ohjaillaan kommunikaatiota: *kirjaa, informoi, keskustele, merkitse* – ohjetekstiin kirjoittuu yhteistoimintaohjeille ominainen kommunikaatioverkko (Martin-Rose 2008, 190–192).

Joissain tapauksissa yksikön 2. persoonan imperatiivilause saa spesifiksi tehtäväkseen kiinnittää huomion ja on siten kohosteinen valinta. Huomion korostamistehtävää tukee joskus erilaisten kieliopillisten ja typografisten resurssien kasautuminen. Esimerkissä 8 lihavointi on alkuperäinen.

- (8) Itsestään sulava infektiopyykipussi laitetaan pesukoneeseen. **HUOM!** Älä laita muita vaatteita pesukoneeseen. (20B)
- (9) Huomioi työturvallisuus! (21G)

Esimerkissä 8 passiiviväitelausetta seuraa kieltävä imperatiivilause, ja esimerkkiä 9 edeltää puolestaan passiivia ja nollapersoonaan kohdistuvaa *tulee*-nesessiivirakennetta sisältävä virke. Aineistossa on muitakin imperatiiviesiintymiä, joiden ympäristössä tapahtuu persoonadeiksen vaihdos ja imperatiivilause toimii vaihtelevissa määrin yhdessä muiden kohosteisten huomionkiinnittimien, kuten huutomerkkien, lihavoinnin ja versaalien kanssa. Tekstikokonaisuus dynaamisena, temaattisesti etenevänä toimintana onkin merkittävä tulkintavihje direktiivisen ilmauksen tulkinnalle (Honkanen 2012, 59–60). Aineistossa huomion kiinnittäminen asennonvaihdoksella on yksi erikoistunut käyttötapa imperatiivilauseelle direktiivisyyden resurssina.

5 Kirjoittajien ja lukijoiden näkemykset direktiivisyyden keinoista

Niin ohjeiden kirjoittajia kuin lukijoita pyydettiin haastatteluissa kertomaan ohjailun kielipillisiin keinoihin liittyviä ajatuksiaan. Heille annettiin esimerkkeinä tekstin analyysis- sa yleiseksi havaitut passiivi ja imperatiivi (josta haastattelussa käytettiin havainnollisuu- teen tähtäävää nimitystä suora käskymuoto); esimerkki 10 on kielenpiirteitä käsittelevä kysymys toisesta ryhmähaastattelusta.

- (10) H: Kun te teette ohjeita niin kiinnitättekö te tietoisesti jotain huomiota **kielellisiin valintoihin** niinku semmoiseen että miten käytetään **vaikka passiivia** siinä että mitä tehdään **tai semmoiseen suoraan käskymuotoon** tai johonkin tämmöiseen vai tuleeko nää ihan tavallaan selkäytimestä?

Kielenpiirteitä käsiteltiin kuitenkin myös muualla haastatteluissa. Haastateltavat ottivat kielenpiirteitä esille spontaanisti esimerkiksi kysyttäessä kirjoittajilta siitä, miten muut tekstit näkyvät ohjeissa, ja kysyttäessä lukijoilta viriketekstin luettavuudesta, työn- jaon selkeydestä ja tekstin rakenneosien hahmottamisesta. Esimerkkikatkelmissa lyhenne H merkitsee haastattelijaa (ja tämän kirjoittajaa), K ohjetekstien kirjoittajaa ja L lukijaa. Numerot yksilöivät kirjoittajat ja lukijat.

5.1 Työnjaon selkeys

Passiivi taka-alasta tekijän, ja siksi esimerkiksi selkeän kielen koulutuksessa passiivia ke- hotetaan yleensä käyttämään ohjetekstissä harkiten (esim. Kotus 2020). Kirjoittajien haas- tatteluissa passiivi kirvoitti haastateltavista verrattain paljon sanottavaa. Esimerkissä 11 kirjoittaja 1 kiinnittää huomiota juuri passiivimuodon taipumukseen epämääräistää tekijä.

- (11) K1: Mä yleensä kaipaen ja haluaisin sitä että me **vastuutettaisiin joku taho** aina tekemään niitä asioita, että itse **en pidä siitä että asiat jää niinku lillumaan** niin sanotusti, ”tehdään ja suunnitellaan ja yksikössä näin ja näin ja näin”, vaan että **joku taho tai ammattiryhmä** tai just se että jos on että **nimetään vastuuhenkilö tekemään tämä asia** niin sekin on aina parempi kuin että et vaan jätetään että ”yksikössä suunnitellaan tätä asiaa” mutta on, sekin tosiaan varmaan on vähän nyt silleen vaatisi meiltä semmoista täsmennystä.

Käytännön seuraukset siitä, että passiivin taka-alasta tekijän, ovat K1:n mielen päällä: vastuutus jää epämääräiseksi. Toisaalta joissakin tapauksissa passiivin käyttö ja sen myötä vastuutuksen epämääräisyys taas on tarkoituksenmukaista:

- (12) K5: Varmaan [käytetään passiivimuotoa] tosi paljon ja se johtuu siitä jos vaikka niinku se saattaa vähän **vaihdella yksiköissä se työnjako** että kuka sen tekee mut sitten jos on ihan selkeästi joku semmoinen että osastofarmaseutti tai sairaanhoitaja tekee jonkun asian niin **sitten se on sanottu siellä jos voidaan sanoa selkeä henkilö mut aina näin ei voida sanoa** ja sitten se on **valitettavasti jätettävä vähän siihen passiiviin**.

K5 esittää passiivimuodon tarpeellisenä keinona pitää tekijäpositio avoimena sellaisissa tapauksissa, että täsmällistä tekijätahoa ei voida nimetä. Passiivin mahdollistaman tekijän avoimen koodaamisen tarkoituksenmukaisuudesta huolimatta K5 merkitsee passiivin käytön lähtökohtaisesti ei-toivottavaksi asenneadverbilla *valitettavasti*, ilmaisee vastahakoisuutta verbillä *jättää* ja pakkoa nesessiivirakenteella sekä pehmentää valintaa kvanttorilla *vähän*.

Haastatellut lukijat refleктоivat omaa kokemustaan kautta linjan toteamalla, että heille työnjaon tulkinta ei tuota ongelmia. Passiivissakin esitetyn toiminnan tulkinta on yksiselitteistä taustatiedon perusteella.

- (13) H: Onko nää niinku sulle lähtökohtaisesti sitten aina kontekstista selvää että kuka tekee?

L1: On, on joo. Kyllä.

Lukija 7 havainnollistaa puheenvuorossaan organisatorisen tiedon merkitystä:

- (14) H: Onko yleisesti ottaen sulle selvää se työnjako joka täällä on että kuka oikeasti tekee mitäkin?

L7: Kyllä koska tota **kyllä se on sitten niinku se hoitaja** joka sitten nää lääkkeet valmistelee ja annostelee ja sitten vaikka jos puhutaan että lääkkeet määrätään niin **sekin tiedetään että kuka niitä lääkkeitä määrää** että mun mielestä se tuo niinku siihen semmoisen asiatekstin vivahteen

L7:n kuvauksen mukaan nimenomaan ohjatun toiminnan perusteella on selvää, kenen ammatilliseen rooliin mikäkin tehtävä kuuluu; *sekin tiedetään, kuka niitä lääkkeitä määrää*. L7 eksplikoi tämän taustatiedon lähteeksi perusperehdytyksen.

- (15) H: Niin että kuitenkin se taustatieto sieltä arjesta on semmoinen että siinä ei oikeasti ole mitään epäselvyyttä tässä työnjaossa?

L7: Kyllä sen perusperehdytyksen kautta pitäisi olla niinku selvää.

L7:n vuoro seuraa haastattelijan esittämää, taustatiedon asemaa koskevaa ymmärrysehdokasta vahvistaen tämän ja elaboroimalla sitä taustatiedon lähteellä. Myös esimerkiksi 16 näkyy haastattelutilanteen intersubjektiivisuus ja virikkeen rooli tilanteen osallistujana, kun L5 pohtii työnjaon tulkintaa lääkekaappeja käsittelevässä ohjeessa.

- (16) H: Ootko se esimerkiksi sinä kun tääl sanotaan et ”hankinta tehdään [Sairaala-]apteekin kautta” ja tota ”konsultoidaan [Sairaala-]apteekkia” ja ”sisältö suunnitellaan” niin ootko se sinä joka tekee ja suunnittelee ja konsultoi vai joku muu?

L5: Nii mä mietin tätä (naurahdus) no sanotaan näin että tota mä ymmärtäisin tän kyllä niin että tää tehdään yhdessä apteekin ja toki käyttäjän kanssa mutta tota joo joku voisi ehkä kuvitella että tän tekee sitten apteekin henkilö.

H: Joo ihan kiinnostavaa kuulla just että miten-

L5: Kun tää on vielä niinku että tehdään [Sairaala-]apteekin kautta eikä niinkun yhdessä apteekin kanssa...! Joo-o, oot ihan oikeassa, mä vaan luen tän onnellisena läpi ja tiedän että mulla on sormet aina näissä mukana niin ilman muuta koskee sekä minua ja mä saan sen toisen puolen avun sitten sieltä [Älylääkekaappi-]porukalta.

Ohjeiden arkisesta ongelmattomuudesta kertoo asetelma, jossa lukeminen sujuu mutkitta (*luen tän onnellisena läpi*), koska käytännön toimintamallit ovat tuttuja arjesta (*tiedän että mulla on sormet – – mukana*), mutta mahdollisia tulkintaongelmia (*joku voisi ehkä kuvitella*) saadaan nostettua esiin pysähtymällä tarkastelemaan viriketekstin kielellisiä valintoja.

Esimerkissä 17 lukija 6 asettuu puhumaan kollektiivisemmalla äänellä viitaten keskusteluihin muun henkilökunnan kanssa ja kentältä tullesiin toiveisiin. Tämän yleiseksi merkityn näkemyksen mukaan toisen persoonan imperatiivi on selkeä ja toivottu muoto.

- (17) L6: Mä nään tosi tärkeeks et kun mennään ihan **niihin käytännön työnkulkuihin tai toimintatapoihin**, että ne olisi ohjeissa käskymuodossa ja selkeästi että kuka tekee, et se on tosi tärkeä ja sen oon huomannut kun näitä käy henkilökunnan kanssa läpi et se on semmonen tosi tärkeä asia. – – [T]ää on mun mielestä selkeä muoto että sinä puhdistat ja pyyhi työpöydän pinta että se on käskymuodossa, et tästä on tullut toivettakin tuolta kentältä että ne on selkeästi tässä muodossa että **ei jää niinku tulkinnanvaraa siitä että kenen tehtävä on tehdä se asia**.

L6 kielentää imperatiivin toivottavuuden syyksi työnjaon yksiselitteisyyden (*ei jää – – tulkinnanvaraa*) ja ilmaisee sen olevan laajemminkin henkilökunnan jakama näkemys.

Esimerkissä 18 kirjoittaja 3 hahmottelee ohjailun keinojen käyttöperiaatteita kyseessä olevan toiminnan ja etenevän tekstin näkökulmasta ja pohtii myös ohjetekstien linjakkuutta.

- (18) K3: Musta sekin on **vähän turhaa** että jos on joku palautusohje ja sitten siellä sanotaan että **sairaanhoitaja tulostaa** postista lomakkeen ja **sairaanhoitaja liittää** lomakkeen sinne palautuslaatikkoon ja **sairaanhoitaja**, niinku että tavallaan siinä niinku tilanteessa se on **jotenkin yksinkertaisempaa** että sitten että siinä on ehkä määriteltynä että kuka sen tai **mikä ammattiryhmä** voi jonkun jutun tehdä jonkun osion ja sitten **olisi vaan sanottu että tulosta lomake ja liitä** se laatikkoon mut että mut siinä on vähän eri ohjeissa sitä kirjavuutta että pitäisi **varmaan laittaa vierekkäin kaikkea vähän verrata** että minkä tyyppisissä ohjeissa on käytetty mitäkin tapaa ja missä kohdissa että niistä saisi jonkun semmoisen yhteislinjauksen.

K3:n puheenvuoroon rakentuu ensinnäkin käsitys yllä käsiteltyjen ohjailun keinojen työnjaosta etenevässä tekstikokonaisuudessa. Täsmällisten roolien nimeäminen (*kuka – – tai mikä ammattiryhmä*) on hänen mukaansa tarpeen, mutta yksinomaisesti käytettynä se muuttuu tarpeettoman toisteiseksi (*on vähän turhaa*). Kunhan roolien vastuutus on

tehty selväksi, on tekstin sujuvuuden kannalta luontevampaa (*jotenkin yksinkertaisempaa*) siirtyä imperatiivilauseisiin. Toiseksi hän tunnistaa, ettei direktiivisyyden keinojen käyttöön ole yleisesti jaettuja periaatteita, minkä seurauksena niissä esiintyy *kirjavuutta*. Kehittämisehdotuksena hän esittääkin empiiriseen vertailuun perustuvan *yhteislinjauksen* tekemistä aiheesta. Kuten edeltävät haastatteluesimerkit, K3:n puheenvuoro osoittaa direktiivisyyden resurssien tiedostamista ja suuntautumista erilaisiin ihanteisiin, kuten tekstien yksinkertaisuuteen, jonka tulkitseen luettavuudeksi ja sujuvuudeksi, sekä linjakkuuteen ja tekijöiden selkeään vastuuttamiseen.

Organisaatiossa työskentelyn tuottama kokemusperäinen taustatieto ohjaa suhteuttamaan ohjetekstien kuvaamat toimijuudet arkiseen todellisuuteen, mitä L2 luonnehtii havainnollisesti:

- (19) L2: Esimerkiksi tässä on nyt ”Päätöksen lääkemuodon tai annostelureitin vaihtamisesta sekä uuden lääkemääräyksen tarvittavine annosmuutoksineen tekee aina potilasta hoitava lääkäri” – **joo, niin tekee, mut että sitten se on se hoitaja kun sanoo** että ”hei vaihda”, hoitaja tai osastofarmaseutti kun sanoo että ”hei että tällä potilaalla on nenämahaletku että sun pitää vaihtaa sen lääkemuoto” että se käytäntö menee kuitenkin niin että vaikka tää nyt olisi että lääkäri kun se ei käytännössä silleen mene että he ei välttämättä huomaa että pitäisi lääkemuoto olla semmoinen mikä sopii sitten sille potilaalle tai jos on nielemisvaikeutta niin että tällä potilaan pitää olla toisenlainen lääkitys että siitä joutuu sanomaan.

Ohjeteksteihin rakentuva työnjako perustuu institutionaalsiin vastuisiin, siinä missä käytännössä toimijuudet voivat muodostua monisyisemmin. Ammatilliseen monilukutaitoon kuuluu näiden maailmojen eron tiedostaminen. L2 yhtyy ohjetekstin kuvaamaan työnjakoon (*joo, niin tekee*) mutta lisää siihen taustalla vaikuttavaa tyypillistä työnjakoa (*se on se hoitaja kun sanoo*), jota ei ole ohjeisiin kirjoitettu.

5.2 Rakenneosat ja ohjailukeinot

Ohjeteksteille tyypillinen kaksijakoinen makrorakenne (orientaatiojakso–kehotusjakso, ks. Honkanen 2012) näkyy niin kirjoittajien kuin lukijoiden puheessa, vaikka jaksoihin (tai teknisiin osiin, ks. yllä) viitataan vaihtelevilla nimityksillä. Haastateltavat tunnistavat direktiivisyyden keinojen eriytyvän tekstin osien mukaan siten, että imperatiivi on ominainen liitteille:

- (20) K8: Sitten vaikka niitä käytännön listoja, checklistoja ja niitä on pyritty kirjoittamaan niin kun **kohteliaasti käskymuotoon** et vaikka et pakkaa ja tulosta ja kirjoita, kirjaa loppuun asti ja tämmöisiä. Nii ja ehkä se yleisohje on sit että hoitoyksikössä tehdään jotain... no-
- K7: Niin mä ajattelin että onks kaikki niinku passiivissa koska just niinku ainakin mä en muista oliko, pitää nyt tarkistaa ihan siitä ohjeen liitteestä

siitä huumekorttiohjeen liitteestä mutta yleensä niinku **käytännön kannalta paras on mun mielestä käskymuoto** ja no niissä jossain listoissa tai muistutuksissa tai mitä ollaan viestitty yksiköihin **monesti on se imperatiivi** mutta sitten **noissa ohjeissa** niin siellä varmaan on kyllä **passiivia melkein** mutta **mä en tiedä onko meidän kaikki ohjeet passiivissa melkein.**

Myös K3 hahmottaa samanlaista jakaumaa ottamalla lähtökohdaksi listamuodon, ranskalaiset viivat:

- (21) K3: Meillä on varmaan niissä ohjeissa vähän molempaa tapaa että käytetään sitä käskymuotoa tai sitten ei, **ranskalaisissa viivoissa ehkä käytetään enemmän käskymuotoa.**

K8 ja K7 nostavat esiin ohjetekstin rakenneosien merkityksen direktiivisyyden keinon valinnan kannalta. Heidän puheessaan imperatiivilause on tarkoituksenmukainen keino käytännönläheisissä, listamuotoisissa kehotusjaksoissa, joihin he viittaavat nimityksillä *checklistat* sekä *listat ja muistutukset*. Eriytyminen näkyikin tekstiaineistossa keinojen jakautumisessa. K7 erottaa toisistaan selvästi liitteet, joissa imperatiivi on *käytännön kannalta paras*, kun taas *ohjeissa* passiivi on hallitseva, ja vastaavasti K8 kytkee passiivin (*hoitoyksikössä tehdään jotain*) ohjetekstin varsinaiseen osaan (*yleisohje*). Haastatteluisa käykin yleisemmin ilmi kirjoittajien käsitys tekstilajin rakenneosista: varsinainen ohje on yleisemmän tason ohjeistus, jossa tyypillisesti myös taustoitetaan ja perustellaan ohjetta sekä määritellään termejä. Liitteisiin on puolestaan sijoitettu konkreettisempia ohjeita listojen ja vuokaavioiden muodossa, ja ne ovat usein vaiheittaisia (*step by step procedures*) tai vaihtoehtoisia reittejä esitteleviä (*conditional procedures*, Martin–Rose 2008, 187–189, 192–196). Huomiot imperatiivin sopivuudesta juuri käytännönläheisiin askel askeleelta -opastuksiin heijastavat kiinnostavasti aiempia puhuttua kieltä koskevia havaintoja, joiden mukaan imperatiivia käytetään tilanteissa, joissa kehottaminen on ongelmatonta ja odotuksenmukaista (esim. Lauranto 2014; ks. myös lukuja 4.3 ja 6).

Lukija 6 osoittaa esimerkissä 22 hahmottavansa tietyt kieliopilliset keinot tyypillisinä määrättyille genren funktionaalisille jaksoille.

- (22) L6: Näis tällaisissa asioita **alustavissa teksteissä** on hyvä että se on sellaisessa enemmän **yleisessä muodossa** mut sit mä nään tosi tärkeeks et kun mennään ihan niihin **käytännön työnkulkuihin tai toimintatapoihin**, että ne olisi ohjeissa **käskymuodossa** ja selkeästi että **kuka tekee.**

Puheessaan erilaisten ohjailun keinojen jakautumisesta sekä kirjoittajat että lukijat ilmaisevat hahmottansa genren rakenneosia ja niiden kommunikatiivisia päämääriä sekä näitä päämääriä palvelevia kielenpiirteitä. Genrenäkökulmasta merkillepantavaa on, että makrorakenne tunnistetaan, vaikka osille ei näytä vakiintuneen kaikkien jakamia nimityksiä ja haastattelutilanteessa osiin viitataan moninaisin sananvalinnoin (*ohjeet, yleisohje, alustavat tekstit* vs. *käytännön listat, checklistat, käytännön työnkulut ja toimintatavat*).

5.3 Sävy ja tyyli

K8:n esimerkissä 20 käyttämä adverb *kohteliaasti* käskymuodosta puhuttaessa ilmaisee tapoja suhtautua eri kieliopillisiin resurssihin. Imperatiivin käyttöön ammatillisissa teksteissä liittyykin eri tavalla kasvojen säilyttämiseen liittyviä kysymyksiä kuin muihin direktiivisyyden keinoihin (Kankaanpää 2006, 66). Lukija 7 suuntautuu imperatiivin käyttöön kommentoimalla sen sävyä *ikäväksi*:

- (23) L7: Jos olisi semmoinen käskevä niinku että tai jos joku roolitus että käytä suojakäsineitä käytä hengityssuojainta niin ehkä se sävy muuttuu siinä sitten mun mielestä vähän **semmoiseksi ikäväksi**.

Toisaalta L7 luonnehtii katkelman edellä, esimerkissä 14, passiivivetoisen tekstin sävyä puhumalla *asiatekstin vivahteesta*. Puheessa rakentuu jako asiatekstimäisen passiivin ja jyrkkäsävyisen imperatiivin välille. L7 on ainoa haastateltu lukija, joka käsittelee imperatiivia omasta mielestään ongelmallisena. Tulkintoja kuitenkin on hoitajien keskuudessa vastakkaisia, mitä L8 luonnehtii runsassanaisesti:

- (24) L8: Pidän siitä että nimenomaan on se **passiivi ja se nolla** että sitten se myös niin kun erottuu jos ihminen on ihan, ajatellaan että ihminen lukee muutakin tekstiä oli se sitten kirjaa, somea, mitä tahansa niin se minämuoto kun on pois niin se tekee tästä semmoisen, sen niinku mieltää sen siihen **ammatilliseen rooliin** että se kuuluu siihen ammatilliseen siihen **työhön** ja sitten se myöskin niin kun se tulee se, miten mä nyt sen sanoisin... että se on silloin se asia, siis että mennään **asia edellä** että kun siitä otetaan niinku se niin sanotusti se persoonallisuus eli **persoonapronominit** esimerkiksi **pois** niin mä pidän siitä tavasta.

L8 kielentää impersonaalisten verbimuotojen – paitsi passiivin myös nollapersoonan – indeksistä suhdetta ammatillisuuteen ja työhön. Hän arvottaa positiivisesti passiivin tapaa etualaistaa toiminta ja taka-alasta tekijä: *mennään asia edellä*. Toisaalta L8 luonnehtii esimerkissä 25 puolestaan imperatiivin interpersoonaisia merkityksiä niin ikään positiivisesti: suora ohjailu tuo työskentelyyn *rauhan*.

- (25) L8: Toisaalta se justiin niin että niinku tää **tämmöinen että ota se, et tee näin** niin että se myös tuo siihen **semmoisen rauhan** siihen tekemiseen niin se on niinku helpompi sitten, niin kun jotenkin, tää on semmoinen mistä on tullut puhuttua joskus, että kun joku sanoo niinku että toihan on kun se tuntuu semmoiselta niinku **käskyttämiseltä** ja sitten toinen sanoo että **ei kun sehän on selkeä ohje** että mitä sinä nyt teet – – itse olen niin kun sitä mieltä ja sitten siinä jotenkin varmentuu se tekeminen eri tavalla kun siinä on se että sen sijaan että, sanotaan ehkä näin että siinä tulee se **vahvempi kaiku että ota ampulla, otetaan ampulla**, niin siihen tulee se vahvempi kaiku siihen ja sitten silloin **erottuu se yleinen selite varsinaisesta tekemisestä**.

Imperatiivin selkeää velvoittavuutta L8 luonnehtii muun muassa sanoin *vahvempi kaiku*. L8:n puheenvuoroissa muodostuukin jako orientaatiojakson asiatekstimäisyyden ja konkreettisten ohjeiden selkeän käskymuodon välille, ja niille kummallekin on oma paikkansa ja funktionsa. Huomionarvoista on, että hän nostaa esiin erilaisia suhtautumistapoja imperatiiviin: *joku sanoo – – että – – tuntuu semmoiselta niinku käskyttämiseltä ja sitten toinen sanoo että ei kun sehän on selkeä ohje*. Tässä eri näkemysten läsnäolossa kuvastuu imperatiiviin liittyvä vaikeus tekstin sävyn hallinnassa ja kasvotyössä. L8:n referoimassa metapragmaattisessa puheessa näkyy imperatiivin käyttöön liittyvä ristipaine ohjailun yksiselitteisyyden ja sävyn välillä.

5.4 Intertekstuaalisuus ja ohjailu

Haastattelupuhe direktiivisistä ilmauksista kytkeytyy myös kiinnostavasti intertekstuaalisuuteen ja valottaa ohjeiden tekstiäytymisprosesseja. Direktiivisyyden keinon valikoitumiseen vaikuttaa ohjeen suhde muihin teksteihin lääkehuollon ohjailun genretjussa. Kaksi kirjoittajista viittaa eksplisiittisesti Fimean määräysten vaikutukseen sananmuotojen valinnassa. Kirjoittaja 5 kuvaa Fimean määräyksen velvoittavuuden suoraa peilautumista ohjeteksteihin, kirjoittaja 8 on edellä kertonut esimerkiksi termien kulkeutuvan Fimean teksteistä ja puhuu sitten lakitekstin vaikutuksesta ohjailevuuden asteeseen.

- (26) K5: Kyllä varmaan jonkin verran että jos se on **Fimean määräys että näin on tehtävä** niin sitten ei voi kirjoittaa silleen mitenkään epämääräisesti vaan se on oltava että näin on ja näin tehdään mutta sitten **jos on jotakin semmoista että ”yksikössä niinku voidaan tarvittaessa”** niin sitten toki se **koitetaan sitten tuoda vähän lievemmin** esille että siinä on se oma harkinnanvara.
- (27) K8: **Jos se tulee laista** niin on se hyvä niinku ilmaista sitten että kaikki tietää että tää on nyt **oikeasti tehtävä tää ei ole vapaavalintainen juttu**.

K5 asettaa mahdollisen nesessiivirakenteen *on tehtävä* esimerkinomaiseksi alkupe-räksi auktoriteettilähteen, Fimean. Toisaalta hän esittää tarjouksen muotoilun *voida-*modaaliverbin ja *tarvittaessa*-adverbin avulla vaihtoehtoisena ilmaisutapana, jonka velvoittavuuden aste on toinen (*vähän lievemmin*). K5 ilmaisee tietoista tiettyjen kielel-listen resurssien käyttöä korostamaan ohjailun eri ulottuvuuksia. Esimerkiksi tarjouksen käyttömerkitystä (VISK § 1645; Lauranto 2014, 45–51) toteuttamaan käytetään mahdol-lisuutta ilmaisevia modaaliverbejä ja adverbeja, joilla rakennetaan tekstiin lukijan *oma harkinnanvara*. Kirjoittaja 8 asettaa vastakkain *vapaavalintaisuuden* ja nesessiivisyyden käyttämällä niin ikään *on tehtävä* -rakennetta, jota hän vielä intensifioi adverbilla *oikeasti*. Esimerkit havainnollistavat, että ohjeet syntyvät kiinteässä suhteessa toisiin teksteihin ja että intertekstuaaliset suhteet ovat vartenotettava tekijä kielellisten valintojen ja tässä tapauksessa direktiivisyyden kieliopillisten resurssien synnyssä.

6 Lopuksi

Lääkehuoltoon ja lääkehoidon turvallisuuteen liittyvien yleisohjeiden tavallisimpia kielipillisiä ohjailukeinoja ovat haluttua toimintaa kuvaavat passiivimuotoiset väitelauseet, imperatiivilauseet, nesessiivirakenteet sekä aktiivimuotoiset moduloimattomat väitelauseet, joissa yleensä nimetään halutun toiminnan tekijätaho. Tässä tutkimuksessa olen keskittynyt passiiviin ja imperatiiviin yhtäältä ohjeteksteissä, toisaalta niiden kirjoittajien ja lukijoiden näkemyksissä. Direktiivi-ilmauksen valintaa ohjaa jossain määrin sen sijainti tekstissä, sillä liitteisiin sijoitetut konkreettiset askel askelelta -ohjeet ovat ominaisia ympäristöjä prototyyppisimmälle direktiiville, kanoniselle imperatiivilauseelle. Tyypillistä on, että ohjeen niin sanotussa yleisosassa velvoittavuus kohdistetaan avoimeksi jäävään positioon etenkin passiivilauseilla ja nollapersoonaan kohdistuvilla nesessiivirakenteilla. Ohjeteksteihin kirjoittuu monia samanaikaisia lukijuuksia: ohjattaessa tiettyä ryhmää informoidaan samalla toisia käytänteistä, jotta eri ammattiryhmien työnjako onnistuu halutulla tavalla. Täsmällisen työnjaon tulkinta vaatii usein kontekstivihjeiden ja kulttuurisen taustatiedon hyödyntämistä.

Tutkimus avaa uusia näköaloja ohjailun kielellisiin resursseihin, sillä fennistiikassa ei tietääkseni ole aiemmin tutkittu haastattelun keinoin kielenkäyttäjien näkemyksiä direktiivisistä rakenteista tietyssä tekstilajissa. Sairaala-apteekin ohjeiden kirjoittajat ja lukijat osoittavat haastatteluissa tunnistavansa ja tiedostavansa eri kielipillisten valintojen, kuten passiivin ja imperatiivin, merkityksiä niin ohjailun selkeyden kuin sävyn kannalta. Kirjoittajat tiedostavat esimerkiksi passiivin epämääräistävän tekemisen vastuun ja puhuvat sen käytöstä pahoittelevaan sävyyn vaikka toteavatkin passiivin olevan funktionaalinen valinta joissakin tapauksissa. Toisaalta he suuntautuvat mahdolliseen uhkaan, jonka imperatiivi muodostaa lukijan kasvoille. Lukijat puolestaan ilmaisevat ristiriitaisia suhtautumistapoja passiivin ja imperatiivin sävyyn: impersonaalisuus tuo tekstiin ammatillista asiatekstin sävyä, mutta toisaalta konkreettisisissa ohjeistuksissa imperatiivi on selkeydessään tervetullut, joskin jotkut pitävät sitä ikävällä tavalla käskyttävänä.

Merkittävä havainto lukijoiden haastatteluista on se, että toimijuuksien ja työnjaon lukeminen ohjeista ei heidän mukaansa tuota heille vaikeuksia. Lukijoiden raporttoima (melko vähäiseksi jäänyt) ongelmallisuus liittyy ennen kaikkea tekstin sävyyn, siinä missä ohjeiden ymmärrettävyys ei kärsi passiivimuotoisen väitelauseen sen enempää kuin imperatiivilauseen käytöstä ohjailuun. Haastatteluaineiston analyysi paljastaakin jälleen kerran, Tiililän (2011, 183) sanoin, ”kirjoitetun kielen kirjavat kasvot”: kielenpiirteiden käytön tarkastelu kontekstissaan osana arkista toimintaa syventää tietämystämme näistä kielenpiirteistä. Juuri passiivi kärsii usein huonosta maineesta, mutta ammatillisten tekstien tutkimuksessa se on aiemminkin todettu tarkoituksenmukaiseksi osaksi toimivia tekstistrategioita (Tiililä mp.; Honkanen 2012, 215). Myös käsillä oleva tutkimus osoittaa todelliseksi yhtäältä oletuksen passiivin ongelmallisuudesta ja toisaalta ongelmattomuuden passiivimuotoisen ohjailun tulkinnessa. Kirjoittaja- ja lukijalähtöinen havaintotieto ohjailevan passiivin käytöstä juuri sairaala-apteekin yleisohjeiden tekstilajissa lisää ymmärrystämme direktiivisyyden resursseista ja siitä, millaisia normatiivisia vaatimuksia

niiden käytölle ammatillisissa teksteissä on perusteltua asettaa (ks. Tiililä mp.; Honkanen mp.).

Haastateltujen ristiriitainen suuntautuminen imperatiivin käyttöön kuvastaa yhtäältä muodon ongelmattomuutta arkisessa vuorovaikutuksessa ja toisaalta vakiintunutta metapragmaattista käytäntöä, jossa imperatiivia käsitellään lähtökohtaisesti epäkohteliaana. Tanner (2012, 167–170) kiinnittää suomi toisena kielenä -oppikirjoja ja asiointikeskusteluja vertailevassa analyysissään huomiota samaan asetelmaan: kielenpiirteiden interspersoidien merkitysten kuvauksessa imperatiivi yhdistetään ensisijaisesti epäkohteliaaseen tyyliin, siinä missä autenttisisissa vuorovaikutustilanteissa se toimii osana kohteliaankin sävyistä keskustelua. Imperatiivin on havaittu olevan ominainen nimenomaan ongelmattomissa ja rutiininomaisissa tilanteissa (Sorjonen 2001: 92–93, Tanner mp., Rouhikoski 2015).

Fennistisessä direktiivitutkimuksessa on painottunut puhuttu kieli niin arkikeskusteluissa (Lauranto 2015) kuin institutionaalisissa kehyksissä (Sorjonen 2001; Rouhikoski 2021). Lauranto toteaa (2014) arkikeskusteluista, että imperatiivi esiintyy tilanteissa, joissa haluttu toiminta on odotettava, reaktiivinen, jo puheena ja tiedossa ollut tai oleva. Puhuteltu on toisin sanoen jo ”antanut takeen direktiivin sisältämästä toiminnasta” (Lauranto 2015, 56). Kirjoittajat käsittelevät imperatiivia ongelmattomana juuri listoissa, joissa toiminta on konkreettista ja vaihteittaiset kehotukset odotettavia. Rouhikoski (2015, 200) luettelee joitakin imperatiivin käyttöön liittyviä tilanteen ulottuvuuksia: pyynnön ongelmattomuus, esiintyminen responssina edelliseen vuoroon, perustelujen esittäminen, pyytäjän ilmeinen oikeutus direktiivin esittämiseen ja vastaanottajan nuori ikä. Käsillä olevan tutkimuksen haastatteluissa korostuvat työnjaon selkeys, sijainti tekstikokonaisuudessa, sävy sekä intertekstuaaliset suhteet valtaa käyttäviin teksteihin.

Tyypillistä aineistotekstien funktionaaliselle rakenteelle on jonkinlainen alustava osa, jossa ohjetta taustoitetaan ja kontekstoidaan sekä määritellään termejä ja esitellään ohjeeseen vaikuttavia lakeja ja määräyksiä, ja sitä seuraava ohjeistava osa. Yleisohjeet noudattavat siis makrorakenteeltaan Honkasen (2012) tutkimia viraston ohjauskirjeitä, sillä niissäkin on havaittavissa orientaatiojakso ja kehoitusjakso. Toisaalta sairaala-apteekin farmasistien omassa kielenkäytössä ilmenevät kaksi osaa ovat teknisluontoisemmin yleisosa ja liitteet. Yleisosa on varsinainen ohjedokumentti, jossa on orientaatiojakso ja kehoitusjakso, ja liitteiksi nimetyt osat sisältävät lisää ohjailua, usein spesifimpää ja konkreettisempaa ohjeistusta eri tilanteisiin. Funktionaalisesti siis kehoitusjakso alkaa jo yleisosassa, ja toisaalta ohjeistavat liitteet ovat direktiivisyyden keinoja analysoitaessa yhtä relevanttia aineistoa kuin yleisosakin.

Niin kirjoittajat kuin lukijat ilmaisevat tunnistavansa ohjegenren funktionaalisten jaksojen merkityksen direktiivisyyden keinojen valinnan kannalta ja paikantavat impersonaalisuuden orientoivaan jaksoon ja imperatiivin konkreettisempaan kehoitusjaksoon. Lukijat tunnistavat ammatillisen tietonsa perusteella, kuka tekee mitäkin – myös silloin, kun käytäntö on monimuotoisempi kuin ohjeessa kuvattu todellisuus: esimerkiksi lääkäri määrää lääkkeitä, mutta käytännössä hoitajalla voi olla tässä työvaiheessa merkittäväkin rooli. Samaten on merkillepantavaa, että direktiivisten rakenteiden ja persoonamuotojen

tiuhakaan vaihtelu ei vaikeuta ohjeen ymmärtämistä. Havainnot osoittavatkin, kuinka ammatillisten tekstien kielenpiirteiden tulkinta syntyy vasta tekstin kohdatessa lukijan, jolla on erikoistunutta ja kontekstisidonnaista taustatietoa.

Lähteet

- AUER, PETER 2017: Epilogue. Imperatives – the language of immediate action. MARJA-LEENA SORJONEN, LIISA RAEVAARA ja ELIZABETH COUPER-KUHLEN (toim.): *Imperative turns at talk. The design of directives in action*, 411–423. John Benjamins, Amsterdams. <https://doi.org/10.1075/slsi.30.14aue>
- CLEREHAN, ROSEMARY – BUCHBINDER, RACHELLE 2006: Toward a more valid account of functional text quality: The case of the patient information leaflet. *Text & Talk* 26 (1), 39–68. <https://doi.org/10.1515/TEXT.2006.003>
- HEIKKINEN, VESA 2009: Johdanto. Tekstintutkimusta kielen piirteiden ja tekstilajien suhteista. VESA HEIKKINEN (toim.): *Kielen piirteet ja tekstilajit. Vaikuttavia valintoja tekstistä toiseen*, 7–36. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- HIRSH, DI – CLEREHAN, ROSEMARY – STAPLES, MARGARET – OSBORNE, RICHARD – BUCHBINDER, RACHELLE 2009: Patient assessment of medication information leaflets and validation of the Evaluative Linguistic Framework (ELF). *Patient Education and Counseling* 77, 248–254. <https://doi.org/10.1016/j.pec.2009.03.011>
- HONKANEN, SUVI 2012: *Kielioppi ja tekstilaji. Direktiivin muotoilusta viraston ryhmäkirjeissä*. Helsingin yliopisto, Helsinki.
- IEDEMA, RICK 1997: The language of administration. Organizing human activity in formal institutions. FRANCES CHRISTIE ja J. R. MARTIN (toim.): *Genre and institutions. Social processes in the workplace and school*, 73–100. Cassell, London.
- 1998: Institutional responsibility and hidden meanings. *Discourse & Society*, 9 (4), 481–500. Saatavissa <https://www.jstor.org/stable/42888218> [viitattu 29.8.2024]. <https://doi.org/10.1177/0957926598009004004>
- KANKAANPÄÄ, SALLI 2006: *Hallinnon lehdistötiedotteiden kieli*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Kotus 2020 = Kotimaisten kielten keskus 2020: Hyvä virkakieli – Selkeyttä lauseita ja virkkeitä (verkko-kurssi): Passiivi – käytä harkiten. eOppiva. Saatavissa <https://www.eoppiva.fi/koulutukset/hyva-virkakieli> [viitattu 25.3.2024].
- LAURANTO, YRJÖ 2013: Suomen kielen imperatiivi – yksi paradigma, kaksi systeemiä. *Virittäjä* 117, 157–201. Saatavissa <https://journal.fi/virittaja/article/view/8312> [viitattu 29.8.2024].
- 2014: *Imperatiivi, käsky, direktiivi. Arkikeskustelun vaihtokauppakielioppia*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- 2015: *Direktiivisyyden rajoja. Suomen kielen vaihtokauppasyntaksia*. Helsingin yliopisto, Helsinki.
- LÖFLUND, JUHANI 1998: *Suomen kirjoitetun yleiskielen passiivi*. Åbo Akademis förlag, Åbo.
- MARTIN, J. R. – ROSE, DAVID 2008: *Genre relations. Mapping culture*. Equinox, London.
- PIETILÄ, ILKKA 2017: Ryhmäkeskustelu. MATTI HYVÄRINEN, PIIRJO NIKANDER ja JOHANNA RUUSUVUORI (toim.): *Tutkimushaastattelun käsikirja*, 111–130. Vastapaino, Tampere.
- PÄLLI, PEKKA 2003: *Ihmisyhmä diskurssissa ja diskurssina*. Tampere University Press, Tampere.
- ROUHIKOSKI, ANU 2015: Laita, laitanko vai laitot? Kolmen direktiivirakenteen variaatio asiakaspalvelutilanteissa. *Virittäjä* 119, 189–222.
- 2020: Implisiittinen puhuttelu asiakaspalvelutilanteen direktiiveissä. *Puhe ja kieli* 40, 271–290. <https://doi.org/10.23997/pk.103311>
- 2021: *Direktiivien variaatio. Pyynnöt, neuvot ja ohjeet asiakaspalvelutilanteissa*. Helsingin yliopisto, Helsinki.

- RUUSUVUORI, JOHANNA – NIKANDER, PIRJO 2017: Haastatteluaineiston litterointi. MATTI HYVÄRINEN, PIRJO NIKANDER ja JOHANNA RUUSUVUORI (toim.): *Tutkimushaastattelun käsikirja*, 427–442. Vastapaino, Tampere.
- SARANGI, SRIKANT 2010: Practising discourse analysis in healthcare settings. IVY BOURGEAULT, ROBERT DINGWALL ja RAYMOND DE VRIES (toim.): *The SAGE Handbook of Qualitative Methods in Health Research*, 397–416. SAGE, London. <https://doi.org/10.4135/9781446268247.n21>
- SORJONEN, MARJA-LEENA 2001: Lääkärin ohjeet. MARJA-LEENA SORJONEN, ANSSI PERÄKYLÄ ja KARI ESKOLA (toim.): *Keskustelu lääkärin vastaanotolla*, 89–111. Vastapaino, Tampere.
- TANNER, JOHANNA 2012: *Rakenne, tilanne ja kohteliaisuus. Pyynnöt S2-oppikirjoissa ja autenttisisissa keskusteluissa*. Helsingin yliopisto, Helsinki.
- TIILILÄ, ULLA 2007: *Tekstit viraston työssä. Tutkimus etuuspäätösten kielestä ja konteksteista*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- 2011: Sanoilla lavastettu virasto. Tietoyhteiskunnan arkea sosiaali- ja hoivaaloilla. MARJUT JOHANSSON, PIRKKO NUOLIJÄRVI ja RIITTA PYYKKÖ (toim.): *Kieli työssä. Asiantuntijan kielelliset käytännöt*, 162–189. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- TÖRRÖNEN, JUKKA 2017: Virikehaastattelu. MATTI HYVÄRINEN, PIRJO NIKANDER ja JOHANNA RUUSUVUORI (toim.): *Tutkimushaastattelun käsikirja*, 233–255. Vastapaino, Tampere.
- VISK = HAKULINEN, AULI – VILKUNA, MARIA – KORHONEN, RIITTA – KOIVISTO, VESA – HEINONEN, TARJA RIITTA – ALHO, IRJA 2004: *Iso suomen kielioppi*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki. Verkkoversio. Saatavissa <http://scripta.kotus.fi/visk> [viitattu 15.2.2023].

HENRI SATOKANGAS: *Resources of directivity in hospital pharmacy instructions and writer and reader interviews*

The article examines the linguistic means of directivity in instructions produced by a hospital pharmacy from the perspectives of the text, its writers, and its readers. One of the statutory tasks of hospital pharmacies is to instruct in pharmaceutical service, and one central way to perform this task is to write instructions for wards on the handling and use of medicines. The materials consist of three datasets: instructional documents, group interviews with their writers, and stimulus-based interviews with their readers. The study focuses on imperative and passive clauses in these instructional texts as well as on the ways in which the writers and readers view these features as resources of instruction. The research questions are:

1. How are the imperative and passive used as directives in the texts, and how is the wanted actor coded in them?
2. How do the writers and readers talk about the imperative and passive as linguistic resources of directivity?

The textual data are approached with the methodology of grammatically oriented and feature-based text analysis. The analysis continues the tradition of research on directives in Finnish. The writers' views on directive resources were addressed in two semi-structured group interviews, which included four hospital pharmacy employees each: these employees had participated in the writing of the instructions. Readers were interviewed with instructional texts used as stimuli. The nine reader interviews were individually carried out with nurses or health care professionals with a nursing background.

The most frequent grammatical means used in the instructions were declarative passive-voice clauses that referred to a wanted action, imperative clauses, neccessive structures, and active-voice unmodulated

declarative clauses. It is typical of the instructions that in the so-called general part, necessity is aimed at an open position with impersonal resources such as passive clauses. Therefore, an interpretation of the specific division of labour often requires contextual cues as well as cultural background knowledge. In turn, imperative clauses are more frequent in concrete step-by-step procedures found in appendices.

In the interviews, both the writers and the readers demonstrate that they acknowledge grammatical means, such as the passive and imperative, as something that affects the clarity and tone of the instructional text. The writers emphasise the importance of clearly explicating actors and speak of the use of passive forms in an apologetic tone, yet they also acknowledge the functionality of the passive voice in certain situations, such as those in which the actor cannot be specified. Moreover, intertextual relationships influence the choice of directive resources. The writers pay particular attention to the clear expression of responsibilities that, for example, stem directly from legislation.

The readers also articulate that they see the clarity of the imperative form as important, yet some report that a part of the recipients find the commanding tone unpleasant. Both the writers and the readers prove to recognise the significance of the functional parts of the texts in relation to the grammatical means of directivity: they place impersonality in the orientation sequence and imperative forms in the more tangible request sequence. According to the readers, interpreting the division of labour does not cause problems. Based on their professional knowledge, the readers identify who is required to do what—even when practical reality is more diverse than the reality depicted in the instructional text.

Henri Satokangas
henri.satokangas@helsinki.fi
Helsingin yliopisto

EVELIINA MÄNTYLÄ

Kausaatio vs. prosessi

Muistaa, katsoa ja varoa -verbien liitepartikkelillisten imperatiivimuotojen käyttö ja merkitys Suomi24-keskustelupalstalla

1 Johdanto

1.1 Tutkimuksen aihe ja tavoitteet

Tarkastelen tässä artikkelissa lauseita, jotka sisältävät *muistaa*, *katsoa* tai *varoa* -verbin yksikön tai monikon 2. persoonan myönteisen imperatiivimuodon (V_{IMP}) ja liitepartikkelin (CLIT) yhdistelmän.¹ Lähestyn lauseita kognitiivisen kielentutkimuksen näkökulmasta puhujalähtöisesti eli tarkastelen sitä, millainen lauseen kuvaama, mahdollisesti puhujan puhetoiminnon avulla tavoittelema asiointi on (ks. Etelämäki–Herlin–Jaakola–Visapää 2009). Vertailussa on erityisesti se, miten fokuspartikkeleihin lukeutuvan *kin*-partikkelin sisältävät lauseet eroavat sävyliitepartikkelin *-pA*, *-pAs*, *-s* tai *-hAn* sisältävistä lauseista, kun liitepartikkelin isäntäsana² on sama imperatiivimuotoinen *muistaa*, *katsoa* tai *varoa* -verbi. Nämä transitiiviset mentaaliverbit voivat kuvata mentaalista prosessia (esim. *Muista ~ Katso ~ Varo minua*) tai kahden entiteetin välistä vaikutus- tai aiheutussuhdetta eli kausatiivisuutta (esim. *Muista olla huomenna ajoissa; Katso, että hanke onnistuu; Varo myöhästymästä*) (VISK 2008 § 461, 463).³ Tavoitteenani onkin kognitiivisen kielentutkimuksen näkökulmasta kuvata liitepartikkelien kontekstieroja eli sitä, keskittyykö eri liitepartikkelien käyttö joko mentaalista prosessia kuvaaviin tai kausaatiota eli kahden tilanteen välistä aiheutussuhdetta kuvaaviin lauseisiin.

1 Kiitän *Sananjalan* kahta anonymia arvioijaa sekä kaikkia muita artikkelikäsitkirjoitustani eri vaiheissa lukeneita hyödyllisistä kommentista. Kiitokset myös Koneen Säätiölle ja Alfred Kordelinin säätiölle tutkimustyöni tukemisesta.

2 Termi *isäntäsana* on peräisin *Isosta suomen kieliopista* (2008 § 126).

3 Tekstiin upotetut esimerkit ovat itse keksimiäni tutkimusaihetta, teoreettista taustaa ja näiden välistä kytköstä havainnollistavia lauseita, jos lausetta edeltää lyhenne *esim.* Muussa tapauksessa esimerkki on peräisin mainitusta lähteestä (luvussa 1) tai aineistostani (luvuissa 3 ja 4).

Toinen tavoitteeni liittyy liitepartikkelien merkityksen kuvaukseen. Kielelle on tyypillistä, että semanttisesti samankaltaiset kielenaineokset hakeutuvat niiden merkityksiin parhaiten yhteensopiviin konteksteihin (Langacker 2008, 188, 439–440). Kun erilaiset kielenaineokset esiintyvät riittävän taajaan yhdessä, niiden voi katsoa yhdessä muodostavan kieleen vakiintuneen yksikön, konstruktion. Konstruktiota luonnehtii muodon ja merkityksen liittyminen yhteen siten, että yksittäisten osien merkitykset eivät ole välttämättä enää eroteltavissa, sillä on tyypillistä, että kielenaineoksen merkitys ainakin joltain osin mukautuu konstruktion merkitykseen sopivaksi. (Goldberg 2006, 5.) Huomionarvoista on kuitenkin se, että vaikka konstruktioissa yksittäisen kielenaineoksen osuus kokonaisuuden merkityksessä ei ole aina yksiselitteisesti määriteltävissä, Goldbergin (2006, 5) konstruktiomääritelmä ei kuitenkaan sulje pois mahdollisuutta, etteikö myös yksittäisellä kielenaineoksella voisi olla osana konstruktiota oma merkitys. Koska kielenaineoksilla on taipumus hakeutua niiden merkityksiin sopiviin konteksteihin, esimerkiksi tietyn liitepartikkelin merkityksestä voi kertoa jotain se, hakeutuuko se kausaatiota vai prosessia kuvaaviin lauseisiin. Tavoitteenani onkin tässä artikkelissa kuvata myös sitä, mikä liitepartikkelin merkitys tarkastelemissani imperatiivilauseissa on ja miten eri liitepartikkelien merkitykset imperatiivilauseissa eroavat toisistaan.

Tavoitteeni on siis toisaalta kuvata, millaisessa imperatiivilauseessa liitepartikkelit tyypillisesti esiintyvät, ja toisaalta luonnehtia kognitiivisen kielentutkimuksen käsitteistöä hyödyntäen paitsi liitepartikkelillisten imperatiivilauseiden merkityksiä kokonaisuuksina myös liitepartikkelien merkityksiä imperatiivilauseissa yksittäin. Pyrin tavoitteeseen vastaamalla artikkelissa seuraaviin kysymyksiin:

1. Millaisia asiaintiloja (kausatio vs. prosessi) V_{IMP} CLIT-yhdistelmän sisältävät lauseet kuvaavat?
2. Miten imperatiivimuotoisen verbin ja eri liitepartikkelin yhdistelmät eroavat toisistaan tarkasteltaessa kysymyksen 1 vastauksia? Mitä erot kertovat liitepartikkelien merkityksistä?

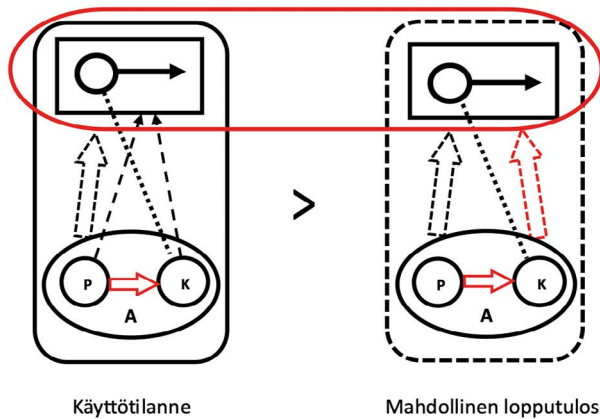
Imperatiivimuotoista predikaattiverbiä seuraavien, täydennyksenä toimivien lausekkeiden ja lauseiden tarkastelu auttaa hahmottamaan eri liitepartikkelillisten imperatiivimuotojen taipumuksia ilmaista joko kausatiivista tapahtumaa tai mentaalista prosessia. Fokuksessani on siis kausatiivisuus, jota voi tarkastella ja kuvata lauseen ilmaiseman tekoketjun, imperatiivimuotoisen predikaattiverbin implikaatiivisuuden ja osallistujien semanttisten roolien avulla. Esittelen seuraavaksi luvuissa 1.2–1.3 tarkemmin tutkimukseni teoreettiset lähtökohdat ja käsitteet, joita hyödynnän tarkastellessani lauseen kuvaamaa asiaintilaa. Tämän jälkeen esittelen tutkimuksen aineiston ja metodin luvussa 2 ennen etenemistä analyysilukuihin 3 ja 4. Lopuksi luvussa 5 kokoaan yhteen tutkimuksen tulokset.

1.2 Imperatiivi, direktiivit ja liitepartikkelit tutkimuksen kohteena

Morfologinen imperatiivi esiintyy tyypillisesti erilaisissa direktiiveissä, kuten käskyissä, kielloissa, kehotuksissa, ohjeissa, neuvoissa, luvanannoissa ja suostutteluissa, ja prototyyppisenä direktiivin ilmaisutapana pidetäänkin juuri imperatiivi- eli käskylauseetta (*Tule*

takaisin) (VISK 2008 § 1645, 1648).⁴ Imperatiivi voi kuitenkin esiintyä myös lauseissa, jotka eivät ensisijaisesti toimi direktiiveinä (Lauranto 2014, 11, 30, 53–54). Imperatiivilause voikin ilmaista esimerkiksi uhkaa (*Uskallakin kommentoida tähän...*; Mäntylä 2020; 2023), paheksuntaa (*pudotahan nyt se lapsi*; Forsberg 2019, 29) tai toiminnan mahdottomuutta (*puhupa siinä sitten rakkaudesta*; VISK 2008 § 835). (Ks. imperatiivin muusta kuin direktiivikäytöstä myös Yli-Vakkuri 1986, 212–221; Visapää 2005, 93–95; Langacker 2008, 472.)

Direktiiveinä toimivia imperatiivilauseita tutkittaessa on otettava huomioon kaksi tarkastelunäkökulmaa: puhetilanne osallistujineen sekä lauseen kuvaama asiointila osallistujineen. Keskusteluntutkimuksessa direktiivejä on tarkasteltu tyypillisesti puhetilanteesta käsin, kun taas kognitiiviselle kielentutkimukselle ominainen on puhujalähtöisempi tarkastelutapa, jossa direktiiveinä toimivia lauseita tarkastellaan ensisijaisesti puhujan käsitteistyksinä (Etelämäki ym. 2009, 162–164). Direktiivien eri tarkastelutasot on pyritty huomioimaan kuviossa 1, joka kuvaa käskytahtumaa Langackerin (2008, 474) mallia mukaillen.

Kuvio 1. Käskytahtuma Langackerin (2008, 474) mukaisesti. Tässä tutkimuksessa tarkastelussa oleva osa käskytahtumaa on ympyröity kuviossa punaisella.⁴

Kuviossa 1 vasemmassa laidassa on kuvattu käyttötilanne, oikealla taas katkoviivalla kehystettynä puhetoiminnon avulla tavoiteltu tilanne. Niin käyttötilanteessa kuin mahdollisessa lopputuloksessa aktuaalin puhetilanteen (A) osallistajat ovat puhuja (P) ja kuuliija (K).⁵ Puhujan kuulijaan kohdistama psykologinen ja sosiaalinen vaikutus on kuvattu

4 Tästä eteenpäin viitataan morfologisen imperatiivimuodon sisältävään lauseeseen termillä *imperatiivilause*.

5 Käytän tässä artikkelissa nimityksiä *puhuja* ja *kuuliija/puhuteltava*, joita on käytetty usein imperatiivimuotojen käyttöä tutkittaessa. Kuitenkin kun kyseessä on tekstiaineisto, kuten tässä tutkimuksessa, näistä osallistujista voitaisiin käyttää myös nimityksiä *kirjoittaja* ja *vastaanottaja*.

punaisella nuolella (lisää puhetilanteen voimadynaamisista suhteista luvussa 4). Ohut katkoviivalla merkitty nuoli taas kuvaa puhujan ja kuulijan jaettua tietoisuutta käskynä toimivan lauseen sisällöstä, jota edustavat suorakulmiot kuvion yläosassa. Ympyrä suorakulmion sisällä edustaa imperatiivimuodon ilmaisemaa toista persoonaa, jonka tarkoitteeksi hahmottuu keskustelutilanteen kuulija, ja nuoli suorakulmion sisällä toimintaa, jonka toteuttaja toinen persoona on. Paksu katkoviivalla merkitty nuoli puolestaan ilmentää puhetilanteen osallistujien vaikutuksellista kytköstä lauseessa esitetyn asiointilan toteutumiseksi. Käskyn esittäminen, puhetoiminto, on puhujan panos asiointilan toteutumisen edistämiseksi, ja käskyn käyttötilannetta seuraava, katkoviivalla kehystetty mahdollinen lopputulos onkin se, että myös kuulija vaikuttaa aktiivisesti toimillaan lauseen kuvaaman asiointilan toteutumiseen.

Tässä artikkelissa huomioni kohteena on kognitiiviselle kielentutkimukselle ominaiseen tapaan puhujan muodostama käsitteistys eli se, millaista asiointilaa imperatiivilause kuvaa. Koska direktiiveinä käytetyissä imperatiivilauseissa verbimuodon ilmaiseman toisen persoonan tarkoitteeksi hahmottuu puhetilanteen puhuteltava, kertoo imperatiivilauseen tarkastelu jotain myös puhetilanteesta (Langacker 2008, 469–470; VISK 2008 § 106; Lauranto 2014, 35; ks. myös kuvio 1). Tavoitteena olevaa asiointilaa koskevan käsitteistyksen voi katsoa heijastelevan paitsi puhujan käsitystä hänen ja puhuteltavan välisestä suhteesta myös puhujan käsitystä puhuteltavan kyvystä suorittaa annettu tehtävä. Tämä johtuu siitä, että imperatiivilauseen direktiiviseen käyttöön sisältyy aina oletus sekä puhujan auktoriteettiasemasta että agenttiivisesta toimijasta, joka on kykenevä suorittamaan direktiivillä annetun tehtävän ja on usein yksin myös vastuussa toiminnan toteutumisesta (Lauranto 2014, 9; Rauniomaa 2017, 351). Oletus agenttiivisesta osallistujasta johtaakin siihen, että luontaisesti ei-tahdonalaista toimintaa kuvaavat epäagenttiiviset verbit (esim. *Unohdin koko jutun*) saavat direktiivissä agenttiivisen tulkinnan (esim. *Unohda koko juttu*). (Langacker 2008, 469–470; VISK 2008 § 912, 1649; Lauranto 2014, 9, 34–35.) Vaikka toisen persoonan imperatiivimuodon ilmaisemalla osallistujalla on siis väistämättä agentin ominaisuuksia, toisen persoonan implikoima osallistuja voi kuitenkin vastata semantisilta piirteiltään myös kokijaa.⁶

Myös liitepartikkelien tehtäviä ja merkityksiä on lähestytty tarkastelemalla niin puhetilannetta kuin sitä, millaisten asiointilojen käsitteistykseen liitepartikkelien käyttö liittyy. Sävyliitepartikkelien *-pA*, *-pAs*, *-s* ja *-hAn* on todettu esiintyvän tyypillisesti neuvoissa, pyynnöissä ja kehotuksissa, ja sävyliitepartikkelien on luonnehdittu verbiin liittyessään lieventävän direktiivin sävyä. Esiin on nostettu myös esimerkiksi sävyliitepartikkelin käytön yhteys direktiivillä ilmaistun tehtävän vaivattomuuteen ja sävyliitepartikkelien esiintyminen direktiiveissä, jotka suuntautuvat sosiaalisesti katsoen ylhäältä alaspäin. (Carlson 1993, 88–96; Makkonen-Craig 2005, 56–59; VISK 2008 § 1672–1673; Lauranto

6 Vaikka imperatiivimuoto tekee mentaalisen verbin kuvaamasta tapahtumasta agenttiivisen, kutsun tässä artikkelissa mentaaliseen tilanmuutokseen johtavaa tapahtumaa prosessiksi (vrt. VISK 2008 § 1505).

2014, 123–126.) Fokus- ja asteikkopartikkeleihin luokittuvan *kin*-partikkelin on puolestaan luonnehdittu muun muassa luovan imperatiivilauseeseen jyrkentävän lisämerkityksen (*Ostakin tarpeeksi iso kinkku*) tai ilmaisevan puhujan äkillistä mielenmuutosta (*Hei, otakin minusta erilainen syntymäpäiväkuva. Niitä tavallisia äijien naamoja teillä on aina lehti täynnä*) (VISK 2008 § 1673). *kin*-partikkelin on kuvattu implikoivan vaihtoehtoja konstruomalla luokan, jonka jäseniä käydään läpi pysähtymättä yhdenkään kohdalle. Tällöin mikään luokan jäsenistä ei nouse korosteisesti muiden yli, mikä tarkoittaa, että jokainen luokan jäsen voi tulla yhtä hyvin valituksi tai jäädä valitsematta. (VISK 2008 § 842; Duvallon 2021, 45–46.) Kaikkien edellä kuvattujen tehtävien ja merkitysten voi katsoa sisältyvän *kin*-partikkelin yleispätevään merkitykseen ’fokukseni ei ole tässä tehtävässä ainoa’ (Vilkuna 1984, 393).

Liitepartikkeleja on tarkasteltu myös konstruktioiden osina. Liitepartikkelin on mainittu olevan olennainen osa esimerkiksi paheksuntaimperatiivin (*pudotahan nyt se lapsi*; Forsberg 2019, 4, 13, 29) ja mahdotonta toimintaa kuvaavan retorisen imperatiivin (*puhupa siinä sitten rakkaudesta*; VISK 2008 § 835) toteutumia sekä suorastaan välttämätön osa kielipöydästä myönteisen mutta epätoivottavaa toimintaa kuvaavan uhkauskonstruktion esiintymiä (*uskallakin kommentoida tähän ’älä kommentoi’* vs. *uskalla kommentoida tähän ’kommentoi’*; Mäntylä 2020; 2023). Eri liitepartikkelien kontekstija merkityseroja uhkauskonstruktion toteutumisissa on hahmoteltu tarkastelemalla myös niiden taipumuksia esiintyä joko uhan kohteen objektiivista tai subjektiivista konstruointia edustavissa lauseissa. Kun uhan kohde on konstruoitu objektiivisesti, toisen persoonan viittauskohde on spesifi, tyypillisesti puhuteltava (*Uskallakin koskaan irvaila minulle tuollaisesta asiasta...*). Uhan kohteen subjektiivisempaa konstruointia taas edustavat lauseet, joissa toisen persoonan viittauskohde on avoin (*Uskallapa tässä diktatuurissa yrittää, jos olet työtön*). Liitepartikkelien *-kin* ja *-s* on havaittu liittyvän tavallisimmin uhkaa ilmaiseviin lauseisiin, joissa uhan kohde eli toisen persoonan viittauskohde on spesifi, kun taas *pA(s)*-partikkeli esiintyy lähes yhtä usein lauseissa, joissa uhan kohde on spesifi, ja lauseissa, joissa uhan kohde on avoin. (Mäntylä 2023, 407–412.)

1.3 Kausatiivisuus, energian kulku ja semanttiset roolit

Asiaintilat, joita tarkastelussa ovat *muistaa*, *katsoa* ja *varoa* -predikaattiverbilliset imperatiivilauseet kuvaavat, sisältävät joko kaksi osallistujaa tai kaksi tilannetta. Ensimmäistä osallistujaa edustaa toisen persoonan imperatiivimuodon implikoima inhimillinen ja tarkoituksellisesti toimiva osallistuja ja toista osallistujaa NP-täydennyksen spesifioima entiteetti (esim. *Muista ~ Katso ~ Varo minua*). Kun sen sijaan on kyse lauseesta, joka sisältää kaksi tilannetta, predikaattiverbi edustaa näistä tilanteista ensimmäistä ja infinitiivilausekkeella tai lauseella ilmaistu tilanne toista (esim. *Muista olla huomenna ajoissa*; *Katso, että hanke onnistuu*; *Varo myöhästymästä*). (VISK 2008 § 464, 471.) Lauseen kuvaama kahden entiteetin välistä suhdetta voidaan Langackerin (2008, 355) mukaan tarkastella tekoketjuina (*action chain*), joissa entiteettien välillä virtaa energiaa. Tekoketju vastaa käytännössä transitiivilauseen skeemaa, jonka kahta entiteettiä edustavat transitiivilauseessa

subjekti ja objekti (Langacker 2008, 391). Croft (2012, 198) kutsuu vastaavanlaista entiteettejä yhdistävää vaikutus- ja aiheutussuhdetta kausaaliketjuksi (*causal chain*). Croft (2012, 198–199) yhdistää kausaaliketjun edelleen Talmyn (2000, 414) esittelemään voimadynamiikkaan siten, että kausaaliketjun alkupiste on tapahtuman alulle paneva voima, jonka liikkeelle laittama energia päättyy mahdollisten välietappien kautta toiseen entiteettiin, joka hahmottuu alulle panevan voiman vastavoimaksi.

Kahden entiteetin lisäksi niin teko- kuin kausaaliketjulle tunnusomaista on tapahtumassa siirtyvän energian lineaarisuus, mikä tarkoittaa, että tilanteessa kulkevan energian lähtöpiste ja päätepiste eriävät toisistaan (Croft 2012, 198). Niinpä teko- tai kausaaliketjua eivät edusta esimerkiksi kokemusta tai aistihavaintoa kuvaavat transitiivilauseet, joiden kuvaamassa tapahtumassa energian reitti hahmottuu sykliseksi (esim. *Katsoin tv:tä*; havaitsija – havaittava – havaitsija). Energian kulku ja reitti liittyvät edelleen aspektin käsitteeseen siten, että rajattu aspekti kuvaa energian lineaarista kulkua, joka päättyy lauseen kuvaaman tilanteen toiseen osallistajaan, kun taas aspektiltaan rajaamaton ilmaus jättää energiavirran päätepuoleltaan avoimeksi. Suomen kielessä aspektia ilmentää NP-objektin sija. Partitiiviobjekti liittyy sellaisten asiointilojen kuvaukseen, joissa energian kulku ei ole lineaarista (esim. *Katso minua*) tai joissa energian liike on jatkuvaa (esim. *Maalaa taloa*), kun taas totaaliobjektin tarkoite on energian reitin päätepiste (esim. *Maalaa talo*). (Huumo 2006, 518–522; VISK 2008 § 1500.)

Kausatiivisuus voi kuvata paitsi kahden osallistujan välistä vaikutussuhdetta myös kahden tilanteen välistä aiheutussuhdetta. Kun on kyse kahden tilanteen välisestä kausatiivisesta aiheutussuhteesta eli suhteesta, jossa toinen tilanne aiheuttaa toisen, puhutaan kausaatiosta (Talmy 2000, 481; VISK 2008 § 463; Croft 2012, 198). Kun tarkastellaan sitä, kuvaako lause kausaatiota, olennaista on se, missä määrin imperatiivimuotoinen predikaattiverbi hallitsee täydennyksenä toimivaa infinitiivilauseketta tai lausetta. Givón (2001) on ryhmitellyt verbejä sen mukaan, miten hallitsevia ne ovat suhteessa infinitiiviksi tai lausetäydennykseensä. Verbi- tai lausetäydennyksen saavat verbit asettuvat verbin hallitsevuutta kuvaavalle asteikolle (*binding scale*) siten, että tyypillisesti vähiten täydennystään hallitsevia ovat perkeptio- ja kognitioverbit ja eniten hallitsevia implikatiiviset modaaliverbit (Givón 2001, 40–41). Verbien implikatiivisuus viittaakin siihen, että verbin kuvaama tilanne johtaa toteutuessaan täydennyksen kuvaaman tilanteen toteutumiseen tai toteutumattomuuteen (VISK 2008 § 471, 1561, 1643). Imperatiivilauseissa implikatiivisen verbin kuvaama tilanne johtaa toteutuessaan onnistuneeseen manipulaatioon (esim. *Muista tulla suoraan kotiin*) ja kielteisesti implikatiivisen verbin kuvaama tilanne toteutuessaan onnistuneeseen torjuntaan (esim. *Varo ajamasta ojaan*).

Verbin hallitsevuutta suhteessa infinitiivi- ja lausetäydennykseen voidaan tarkastella syntaktisesti ja semanttisesti. Perusperiaatteen mukaan verbi on sitä hallitsevampi, mitä epäitsenäisempi verbin täydennys on syntaktisesti. Tästä syystä infinitiivitäydennys implikoi hallitsevampaa predikaattiverbiä kuin lausetäydennys. Semanttisesti taas hallitsevan lauseen predikaattiverbin subjekti kontrolloi myös täydennyksen kuvaamaa tilannetta, mikä niin ikään pitää paikkansa useammin verbin saadessa infinitiivitäydennyksen kuin

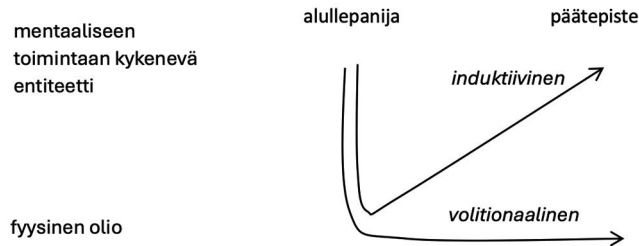
verbin saadessa lausetäydennyksen. (Givón 2001, 41–42, 45, 51, 68; Langacker 2008, 438; VISK 2008 § 471.) Erityisesti lausetäydennyksen suhde hallitsevan lauseen imperatiivimuotoiseen predikaattiin vaihtelee sen mukaan, mihin kohtaa hallitsevuusasteikkoa predikaattiverbi sijoittuu ja millaisen lausetäydennyksen se saa. Lauseen kuvaama asiain-tila voidaankin ymmärtää joko hallitsevan verbin kuvaaman tapahtuman seuraukseksi (esim. *Katso, ettet myöhästy* 'varmistaa, että et myöhästy'), sisällöksi (esim. *Katso, löytyisikö vastaus tuolta* 'etsi vastausta tuolta') tai perusteeksi (esim. *Muista, että ruoka on kello 3* 'toimi huomioiden se, että ruoka on kello 3') (VISK 2008 § 471, 472, 1128).⁷

Se, mihin kohtaan hallitsevuutta kuvaavaa asteikkoa verbi sijoittuu, riippuu paitsi verbistä itsestään myös kontekstista. Tavanomaisesti ei-implikatiiviseksi luokituttava verbi, kuten verbi *katsoa*, voikin saada implikatiivisen tulkinnan esiintyessään lauseessa, joka edustaa *kausatiiviseksi imperatiivikonstruktioksi* kutsumaani rakennetta. Kausatiivisen imperatiivikonstruktion toteutumaa kuvaavat asiain-tiloja, joissa imperatiivimuotoisen verbin implikoima inhimillinen osallistuja tavoittelee toiminnallaan muutosta toisessa osallistujassa tai joissa imperatiivimuotoisen verbin kuvaama tapahtuma johtaa toteutues-saan toisen tapahtuman toteutumiseen tai toteutumattomuuteen, kuten aineistosta poi-mimassani lauseessa *Katsokin, että palaan omaksi itsekseni ja pian* 'varmistaa ~ toimi niin, että palaan omaksi itsekseni ja pian'. Toisin sanoen kausatiivinen imperatiivikonstruktio on merkityskehikko, jonka agenttiivista ensimmäistä osallistujaa edellyttävään ja kahden entiteetin välistä kausatiivista vaikutus- ja aiheutussuhdetta kuvaavaan merkitykseen erilaiset verbit mukautuvat (ks. Goldberg 2006, 5). Myös imperatiivimuotoisen *muistaa*-verbin hallitsevuus suhteessa lausetäydennykseen voi vaihdella sen mukaan, esiintyykö verbi kausatiivisen imperatiivikonstruktion toteutumisessa vai ei. On nimittäin tavallista, että transitiivisilla mentaaliverbeillä lausetäydennys kuvaa etenkin indikatiivilauseissa mentaalisen tapahtuman sisällön (esim. *Muistin, että tänään pitää käydä kaupassa*). Jos mentaaliverbi kuitenkin esiintyy kausatiivisen imperatiivikonstruktion toteutumisessa, hallitsevan lauseen predikaattiverbin kuvaaman mentaalisen toiminnan toteutuminen on mahdollista tulkita *että*-lausetäydennyksen kuvaaman asiain-tilan toteutumisen edellytyk-seksi (esim. *Muistakin, että kaiken täytyy olla huomenna valmista* 'varmistaa ~ toimi niin, että kaikki on huomenna valmista'). (Ks. VISK 2008 § 461, 471.)

Croft (2012, 200) on hahmotellut neljä **kausatiiviotyyppiä**, jotka ovat mukaelmia Talmyn (1976) esittelemistä kausatiiviotyypeistä. Kausatiiviotyypit poikkeavat toisistaan muun muassa tapahtumassa kulkevan energian alku- ja päätepisteen mentaalisten

⁷ Termi *kausalisuus* kuvaa kahden lauseen välistä suhdetta silloin, kun lauseiden ilmaisemat asiain-tilat ovat keskenään syyn ja seurauksen suhteessa. Tällöin toinen asiain-tila esitetään toiselle syynä tai perusteluna. Perustelusuhhteessa tieto A:sta voi aiheuttaa toiminta B:n. Kun lause kuvaa tavoitetta tai tarkoitusta, kyse on niin ikään kausalisuuden käsitteeseen kuuluvasta finaalisesta suhteesta. (Herlin 1998, 139; VISK § 1128.) Tässä artikkelissa keskityn kuitenkin tarkastelemaan sellaisia kausatiivi-sia verbi-ilmauksia, joissa *Ison suomen kieliopin* (2008 § 463) määritelmän mukaisesti aiheutus- ja seuraussuhteen ilmaiseminen sisältyy yhteen verbiin ja sen täydennyksiin, joista aiheuttajaa edustaa argumentti, tyypillisesti subjekti.

ominaisuuksien suhteen. Koska imperatiivilause edellyttää lähtökohtaisesti elollista osallistujaa samoin kuin tarkastelussa olevat verbit *muistaa*, *katsoa* ja *varoa*, kausaatiotyypistä tutkimukseni kannalta keskeisiä ovat volitionaalinen ja induktiivinen kausaatio. (Croft 2012, 200.) Näiden kausaatiotyyppien eroa havainnollistaa Croftin (2012, 200) mallia mukaileva kuvio 2.

Kuvio 2. Volitionaalisen ja induktiivisen kausaation erot Croftia (2012, 200) mukaillen.

Kuvion 2 mukaisesti yhteistä volitionaaliselle ja induktiiviselle kausaatiolle on siis elollinen, tarkoituksellisesti toimiva osallistuja, joka on energiavirran alkupiste. Kausaatiotyypit kuitenkin eroavat toisistaan siinä, millainen energian päätepiste on ja mitä sille energian vaikutuksesta tapahtuu. Volitionaalisessa kausaatiossa energiavirta päättyy fyysisen olioon, jonka fyysinen olotila muuttuu jollain tavoin (esim. *Muista tyhjentää pesukone*), kun taas induktiivisessa kausaatiossa energiavirran kohde on toinen elollinen olio, joka kokee tapahtuman seurauksena mentaalisen tilan muutoksen (esim. *Muista vakuuttaa tuomarit*). Koska alulle paneva tapahtuma on sekä volitionaalisessa että induktiivisessa kausaatiossa mentaalinen, niitä edustaviin lauseisiin sisältyy usein implisiittisesti jokin fyysinen instrumentti, jonka välityksellä energia tosiasiaassa siirtyy entiteetistä toiseen (Croft 2012, 200).⁸ Esimerkiksi aineistosta poimimassani lauseessa *Katsokin, että palaan omaksi itsekseen ja pian* mentaalisen tapahtuman (*katsokin* 'varmistaa') ja tavoitteena olevan asiointilan (*palaan omaksi itsekseen*) toteutumisen väliin ajoittuu todennäköisesti erilaisia konkreettisia tapahtumia, jotka edesauttavat tavoitteena olevan asiointilan toteutumista. Nämä instrumenttina toimivat tapahtumat jätetään kuitenkin implisiittisiksi, ikään kuin puhuteltavan vapaasti valittaviksi.

⁸ Kausatiivisuus ja syy-seuraussuhteet voivat kuvata tilanteita, joissa ensimmäinen on jälkimmäisen välttämätön edellytys ja riittää yksinään asiointilan toteutumiseksi, tai tilanteita, joissa ensimmäinen tilanne on niin ikään välttämätön edellytys muttei riitä yksistään aiheuttamaan jälkimmäisen asiointilan toteutumista. Toisinaan ensimmäinen tilanne ei ole sitä seuraavan tilanteen edellytys, vaikka se lisääkin jälkimmäisen tilanteen esiintymisen todennäköisyyttä. (Ks. Herlin 1998, 110–113.) Mentaali-verbipredikaattien imperatiivilauseiden voi katsoa kuvaavan tapauksista keskimmäistä. Esimerkiksi kun havainnoitava kohde on abstrakti, aistihavaintoon voi liittyä havaitsemisen lisäksi myös muu havaitsemiseen perustuva mentaalinen operaatio, kuten päättely (Huomo 2005, 12).

Lauseen kuvaamassa tapahtumassa virtaavan energian reittiä ja kausatiivisuutta tarkastelemalla voidaan määritellä myös osallistujien **semanttiset roolit**. Lähtökohta on, että energiavirran lähde on agentti ja päätepiste patientti (Langacker 2008, 391). Dowtyn (1991) protoroolimallissa agentin ja patientin roolien rajat eivät ole kuitenkaan yksiselitteisen selkeät, vaan protorooleja kuvaa pikemminkin kimppu ominaisuuksia, joita tarkastelemalla erilaisia entiteettejä voidaan suhteuttaa protoagentin ja -patientin rooleihin. Protoagentin ominaisuuksiin lukeutuvat tahdonalaisuus, kyky tunkea ja aistia, kyky saada aikaan muutos toisessa osallistujassa, kyky liikkua omavoimaisesti suhteessa toisen osallistujan paikkaan ja olemassaolo verbin ilmaisemasta tapahtumasta riippumatta. Mitä enemmän näitä piirteitä jollakin tapahtumaan osallistuvalla on, sitä protoagenttimaisempi se on. Patientiksi taas hahmottuu se osallistuja, jossa korostuvat protopatientin piirteet. Protopatientille ominaista on toisen osallistujan aiheuttama olotilan tai paikan muutos, toisen osallistujan vaikutuksen alaisuus tai syntyminen toisen osallistujan vaikutuksesta, sijainnin staattisuus suhteessa toiseen osallistujaan sekä verbin kuvaama toiminta olemassaolon edellytyksenä. Lisäksi protopatientti toimii usein myös lauseen kasvavana teemana. (Dowty 1991; Pajunen 2001, 85–86; Kolehmainen 2010, 12–14.) Tämä tarkoittaa sitä, että samassa suhteessa kuin verbin kuvaama toiminta etenee, tapahtuu myös patientille jotain (*Leikkasin **nurmikkoa** ~ **nurmikon***) (Kolehmainen 2010, 13).

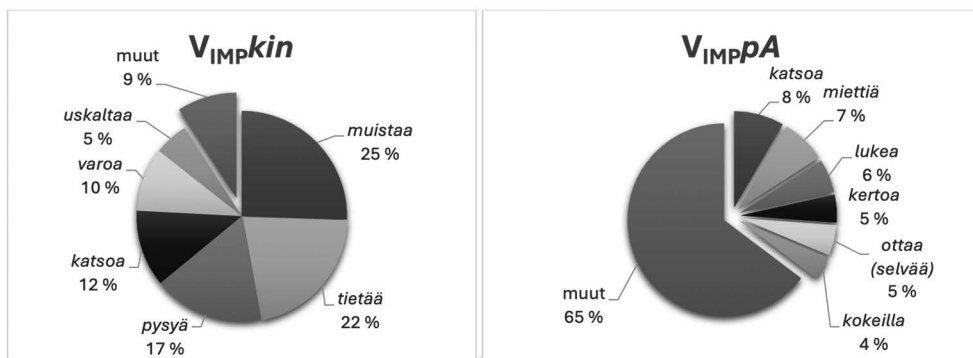
Edellä kuvatun perusteella protoagentin ja protopatientin välistä suhdetta voi hyvin luonnehtia kausatiiviseksi kahden entiteetin väliseksi vaikutus- tai aiheutussuhteeksi. Kausatiivisuuden näkökulmasta tarkasteltuna taas kausatiivisen suhteen osapuolet vastaavat usein valtaosin semanttisilta piirteiltään protoagenttia ja protopatienttia. Lauseen kuvaaman asiointilan kausatiivisuutta voidaan siis arvioida tarkastelemalla sitä, miten selvästi tapahtuman osallistajat vastaavat piirteiltään protoagenttia ja protopatienttia. Mitä selvemmin osallistujista toinen vastaa ominaisuuksiltaan protoagenttia ja toinen protopatienttia, sitä lineaarisempi ja kausatiivisempi tapahtumaketju todennäköisesti on.

2 Tutkimuksen aineisto ja käytetyt menetelmät

Olen koonnut aineiston Kielipankin Suomi24-keskustelufoorumin tekstejä sisältävästä Suomi24-korpuksesta. Korpus on vapaasti käytettävissä, ja siitä on mahdollista tehdä hakuja täsmennetyin hakulausekkein Korp-käyttöliittymän kautta. Suomi24-korpus käsittää kaikkiaan noin 83 miljoonaa tekstiä, 4,1 miljardia sanetta ja 352 miljoonaa virkettä (Meta-Share 2022).

Suomi24-keskustelufoorumi sisältää kirjoitettua kieltä, joka vastaa piirteiltään niin puhuttua kieltä kuin normitettua yleiskieltä. Lisäksi Suomi24-keskustelufoorumin sisältämiä keskusteluja kuvaavat ei-reaaliaikaisuus ja anonymisyys. (Ks. Lagus–Pantzar–Ruckenstein–Ylisiurua 2016). Tekstien puheenomaiset piirteet ja anonymisyys tekevät Suomi24-korpuksesta tutkimukselleni otollisen aineistolähteen, sillä liitepartikkelillisten imperatiivimuotojen käyttö on usein liitetty nimenomaan puhuttuun kieleen ja voimakkaan affektin ilmaisuun (ks. Forsberg 2019, 10).

Olen hakenut toisen persoonan imperatiivimuodon ja liitepartikkelin yhdistelmiä Suomi24-korpuksesta hakulausekkeella [msd = ”.*Imprt.*” & msd = ”.*CLIT_Foc_.*”]. Hakulauseke tuotti osumia runsaasti, ja aineiston ensimmäisen läpikäynnin jälkeen tein tarkempia hakuja eri liitepartikkeleilla. Aluksi hain kustakin liitepartikkelista 500 ensimmäisen osuman joukon, joka sisälsi ainoastaan yksikön 2. persoonan muotoja.⁹ Tämän otannan perusteella valitsin lähempään tarkasteluun kolme verbiä, jotka olivat *kin*-partikkelin yhteydessä viiden yleisimmän joukossa ja jotka poikkesivat yleisyydessään muiden liitepartikkelien kanssa esiintyvistä verbeistä (ks. kuvio 3).

Kuvio 3. Aineistonkeruun ensimmäinen vaihe. Esimerkkinä *kin*-partikkelillisten ja *pA*-partikkelillisten hakuosumien verbijakauma ($V_{IMP-sg2}$) Suomi24-korpuksen otannassa.

Koska tarkastelen tapahtumaketjuja ja niiden eroja, valitsin tarkasteltavaksi verbit, jotka voivat esiintyä niin NP-täydennyksen kuin InfP-täydennyksen tai lausetäydennyksen kanssa. Nämä verbit ovat *muistaa*, *katsoa* ja *varoa*.¹⁰ Tein näistä verbeistä uudet täsmälliset haut, joissa mukana olivat myös monikon 2. persoonan muodot. Aineistonkeruun toisen vaiheen korpushakujen *muistaa*, *katsoa* ja *varoa*-verbilliset tulokset näkyvät taulukossa 1.

⁹ *pAs*-partikkeli on mukana omana partikkelinaan suuren esiintyvyytensä vuoksi. Lisäksi *pAs*-partikkelin käytöstä on tehty *pA*- ja *s*-partikkelin käytöstä poikkeavia havaintoja (ks. Stevanovic 2017; Mäntylä 2023).

¹⁰ *Uskaltaa* on rajattu tässä artikkelissa kokonaan tarkastelun ulkopuolelle, sillä sen käyttö poikkeaa muista verbeistä (toivottavuus/epätoivottavuus), minkä lisäksi sen käyttöä ja merkityksiä eri liitepartikkelien kanssa on jo kommentoitu toisaalla (ks. Mäntylä 2023). *Tietää*-verbin hakutuloksissa puolestaan oli runsaasti täysin identtisiä ilmauksia, ja ilman alkuperäisen keskustelukontekstin tarkastelua on mahdotonta tietää, onko kyseessä saman vuoron identtinen toisto. *Pysyä* puolestaan ei voi saada infinitiivi- tai lausetäydennystä, kuten muut edellä mainitut verbit, minkä vuoksi NP- ja InfP-täydennysten yleisyyksien vertailu eri liitepartikkelin yhteydessä ei ole mahdollista.

Taulukko 1. Tutkimukseen valittujen verbien imperatiivimuotojen ja liitepartikkelien yhteisesiintymien lukumäärät aineistossa (suluissa Suomi24-korpuksen tarkistamaton hakutulos).

	-kin	-pa	-pas	-s	-han	Hakuosumat Yht. (F)
<i>muistaa</i>	(3 786)					
	505	500	531	500	504	2 540
<i>katsoa</i>	(18 046)					(92 528)
	349	500	500	500	500	2 349
<i>varoa</i>						
	187	231	87	355	488	1 348
Yhteensä	1 041	1 231	1 118	1 355	1 492	6 237

Kuten taulukosta 1 huomataan, toinen korpushaku tuotti runsaasti osumia. Jotta aineistoa olisi mahdollista ja mielekästä analysoida laadullisin menetelmin, koostin jokaisesta verbin ja liitepartikkelin yhdistelmästä aineistokseni 500 osuman otannat, joihin otin mukaan 25 ensimmäistä imperatiivimuodoksi tarkistamaani osumaa jokaisesta Suomi24-korpuksen 20 osakorpuksesta, ellei osumia ollut 500:aa vähemmän. Lisäksi jos imperatiivimuodoiksi tarkistamiani hakuosumia oli kaikkiaan vähän yli 500:n, sisällytin kaikki osumat aineistooni. Näin lähemmässä tarkastelussa oleva, kaikkiaan 6 237 esiintymää kattava aineisto sisältää 2 540 *muistaa*-verbillistä, 2 349 *katsoa*-verbillistä ja 1 348 *varoa*-verbillistä V_{IMP}CLIT-esiintymää.

Olen tarkastellut aineistoani niin laadullisin kuin määrällisin menetelmin. Kieltä ja sen merkityksiä tarkasteltaessa tutkijan kielitajun hyödyntäminen on välttämätöntä, mutta määrällisen tarkastelun voi katsoa kertovan ilmausten yleisyydestä ja vakiintuneisuuden asteesta (Goldberg 2006, 5; Kotilainen 2007, 37). Kontekstikohtaisten esiintymisfrekvenssien voi katsoa kertovan myös yksittäisten kielenainesten merkityksistä, sillä kielenaineokset tapaavat hakeutua niiden merkityksiin parhaiten sopiviin konteksteihin (Langacker 2008, 439–440). Aineiston luokittelu ja rajausta perustuvatkin ensi sijassa laadulliseen tarkasteluun, mitä kuitenkin tukee eri liitepartikkelillisten imperatiivimuotojen esiintymisfrekvenssien tarkastelu eri täydennysten kanssa.

Määrällisen analyysin kanssa vuorotteleva laadullinen analyysi jakautuu karkeasti imperatiivilauseiden syntaktiseen ja semanttiseen analyysiin. Syntaktisessa analyysissä tarkastelen eri liitepartikkelillisten *muistaa*, *katsoa* ja *varoa* -verbien imperatiivimuotojen yhteyttä erilaisiin täydennyksiin luokittamalla täydennykset joko NP-, InfP- tai lause-täydennyksiin. *Katsoa* ja *muistaa* -verbien kohdalla tarkastelen analyysissä myös NP-täydennyksen sijamuotoa, joka kertoo kuvatun tapahtuman luonteesta ja tapahtumassa liikkuvan energian reitistä (ks. luku 1.3). Lause-täydennyksiä tarkastellessani kiinnitän puolestaan huomiota siihen, onko lause kysyvä lause vai väitelause. Tukipronominilliset *että*-lauseet olen sisällyttänyt *että*-lause-täydennyksiin.

Syntaktisen analyysin esiin tuomat liitepartikkelien tendenssit ovat perusta semanttiselle analyysille. Lauseiden kuvaamien asiaintilojen semanttisessa analyysissä tarkastelen

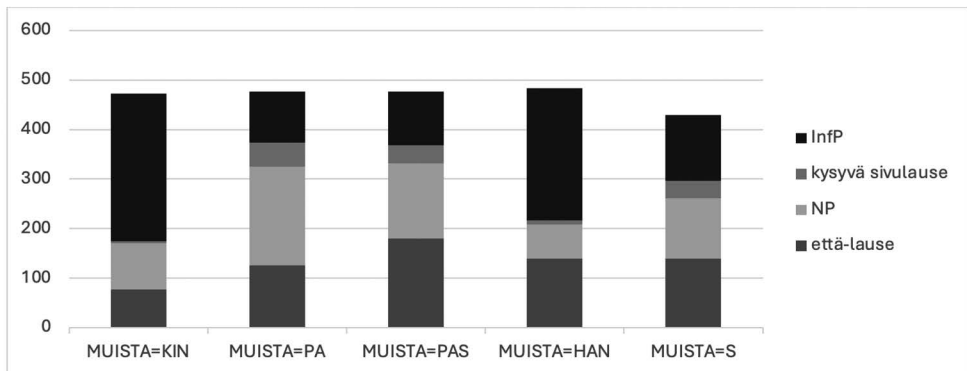
kognitiivisen kielentutkimuksen käsitteitä hyödyntäen, millaisten tilanteiden kuvaukseen eri liitepartikkelien käyttö aineistossa painottuu. Tarkastelun keskiössä on kausatiivisuus, jota lähestyn ja kuvaan predikaattiverbin hallitsevuuden, energiavirran reitin (lineaarinen/syklinen) ja osallistujien semanttisten roolien avulla.

3 Täydennysten syntaktinen variaatio ja lauseiden kuvaamat asiantilat

Tässä luvussa esittelen aineiston syntaktisen ja semanttisen analyysin. Alaluvuissa 3.1–3.3 käyn läpi imperatiivimuotoisten *muistaa*, *katsoa* ja *varoa* -verbien eri liitepartikkelillisten varianttien tyypillisimmät täydennykset. Lisäksi hahmottelen varianttien keskeisimpiä merkityseroja tarkastelemalla sitä, millaista tapahtumaa – kausatiota vai prosessia – eri liitepartikkelin sisältävät lauseet tyypillisesti kuvaavat. Tapahtuman luonteen tarkastelussa apunani ovat energian reitin ja semanttisten roolien tarkastelu. Viittaan tässä luvussa niin yksikön kuin monikon 2. persoonan muotoihin kapiteelein. Esimerkiksi merkintätapa KATSO=KIN kattaa *katsoa*-verbin niin yksikkö- kuin monikkomuotoiset *kin*-partikkelilliset imperatiivimuodot.¹¹ Tämän luvun, kuten myös luvun 4, kaikki esimerkit ovat peräisin Suomi24-aineistosta.

3.1 Muistaa-verbillinen $V_{IMP}CLIT$

Muistaa on implikatiivinen verbi, joka voi saada täydennyksekseen niin lauseen kuin InfP- tai NP-lausekkeen (Pajunen 2001, 314; VISK 2008 § 471). Kuviossa 4 näkyvät *muistaa*-verbin yleisimmät täydennykset ja niiden esiintyminen eri liitepartikkelillisissa MUISTA=CLIT-varianteissa.

Kuvio 4. MUISTA=CLIT-varianttien tyypillisimmät täydennykset.

¹¹ Käsittelyjärjestys perustuu *kin*-partikkelin kanssa esiintyvien verbien yleisyysjärjestykseen. Verbien eri liitepartikkelillisten varianttien käsittelyjärjestys perustuu luvussa 1.1 esittelemääni vertailuasetemaan.

Eri varianteista MUISTA=KIN ja MUISTA=HAN -variantit näyttäisivät vieroksuvan NP-täydennystä, kun taas InfP-täydennys on kyseisten varianttien yleisin täydennys (esim. 1). Sen sijaan NP-täydennys on MUISTA=PA-variantin yleisin täydennys (esim. 2), ja MUISTA=PAS ja MUISTA=S -varianttien esiintymissäkin NP-täydennys esiintyy vain hieman harvemmin kuin niiden yleisin täydennys *että*-lause (esim. 3). *Että*-lauseen ohella kolmen viimeksi mainitun variantin esiintymissä myös kysyvät sivulauseet ovat varsin yleisiä täydennyksiä (esim. 4).

- (1) Muistakaakin olla rehellisiä, tai mokaatte itsenne lopullisesti.
- (2) Muistapa minua sitten tekstiviestillä tänään ;)
- (3) Muistakaapas jo vihdoinkin, että kirja ja elokuva ovat täysin eri asia.
- (4) Muistakaas, miten T-REX:ille kävi!

Pelkkä täydennyksen rakennetyypin määrittely ei kuitenkaan kerro lauseen kuvaamasta asiaintilasta kaikkea. Esimerkiksi kunkin variantin NP-täydennyksiä tarkemmin tarkasteltaessa on havaittavissa, että valtaosa *kin*-partikkelillisen variantin kanssa esiintyvistä NP-täydennyksistä on kokonaisten lauseitten kuvaamiin asiaintiloihin viittaavia *se*, *tuo* tai *tämä* -demonstratiivipronomineja (esim. 5) ja vain 13 NP-täydennyksessä on selvästi johonkin olioon viittaava substantiivi (esim. 6).

- (5) Kun itse olin kasvattajan roolissa sanoin että kotona ei kiroilla, ja muistakaakin se!
- (6) Muistakin ne liikennesäännöt!

Myös useat muiden MUISTA=CLIT-varianttien NP-täydennyksistä ovat demonstratiivipronomineja, mutta näissä muissa MUISTA=CLIT-esiintymissä olioita nimeävät substantiivit ovat huomattavasti tavallisempia kuin *kin*-partikkelillisen variantin esiintymissä (esim. 7). Esimerkiksi kuviossa 4 täydennyksiltään hyvin paljon MUISTA=KIN-variantilta näyttävä MUISTA=HAN-variantti eroaakin *kin*-partikkelillisesta variantista nimenomaan siten, että sen esiintymien NP-täydennyksistä huomattavasti suurempi osa on substantiiveja (48 substantiivia 68 NP:ssä) (ks. esim. 7).

- (7) Muistakaahan nyt niitä Kataisen puheita – –.

Eroja on havaittavissa myös NP-täydennysten sijamuodoissa: *kin*-partikkelillisessa variantissa kaikki NP-täydennykset ovat nominatiivimuotoisia (*Muistakin se!* 'paina se mieleen'; ks. esim. 5 ja 6), kun taas muiden varianttien esiintymissä myös partitiivi-NP on mahdollinen (*Muistapa minua* 'muistele ~ ajattele minua'; ks. esim. 2 ja 7). NP-täydennyksen sijanvaihtelu kytkeytyykin MUISTA=CLIT-varianttien käyttö- ja merkityseroihin (ks. Huumo 2006, 518–522). Asetelmaan 1 olen koonnut kunkin MUISTA=CLIT-variantin aineistoesiintymien tavanomaisimmat merkitykset. Asetelmassa on korostettu ne merkitykset, jotka poikkeavat yhden tai useamman muun variantin tavanomaisimmista merkityksistä.

	MUISTA=KIN	MUISTA=PA	MUISTA=PAS	MUISTA=HAN	MUISTA=S
MERKITYS	'varmistu, että jtkn tapahtuu' 'paina mieleen' 'ota huomioon'	'paina mieleen' 'ota huomioon' 'ajattele' 'muistele'	'paina mieleen' 'ota huomioon' 'ajattele' 'muistele'	'varmistu, että jtkn tapahtuu' 'paina mieleen' 'ota huomioon' 'ajattele' 'muistele'	'paina mieleen' 'ota huomioon' 'ajattele' 'muistele'

Asetelma 1. MUISTA=CLIT-varianttien tyypilliset merkitykset.

MUISTA=KIN-variantin esiintymissä *muistaa* saa muita variantteja useammin implikatiivisen tulkinnan. Tällöin *muistaa*-verbin kuvaaman tilanteen toteutuminen johtaa toisen tilanteen toteutumiseen eli onnistuneeseen manipulatioon kausatiivisen imperatiivikonstruktion mukaisesti. Imperatiivimuotoisen mentaaliverbin kuvaaman tilanteen ja verbin täydennyksenä toimivan InfP-lausekkeen tai lauseen kuvaaman tilanteen toteutumisen väliin ajoittuu kuitenkin käytännön toimia, implisiittisiksi jääviä instrumentteja (Croft 2012, 200). Energian kulku kaikkien toisiinsa kausatiivisessa suhteessa olevien tilanteiden läpi voikin antaa vaikutelman, että lauseen kuvaama tilanne kokonaisuudessaan vie aikaa. Tällaista usean tilanteen muodostamaa ketjua havainnollistaa kuvio 5, joka kuvaa energian lineaarista kulkua *muistaa*-verbin kuvaaman tilanteen ja infinitiivilausekkeen kuvaaman tilanteen välillä.

Kuvio 5. Implikatiivinen MUISTA=CLIT kausatiota kuvaavassa lauseessa. Tavoitteena onnistunut manipulatio.

Sen sijaan muiden MUISTA=CLIT-varianttien esiintymille on MUISTA=KIN-varianttia tavallisempaa mentaalisen prosessin kuvaaminen. Kun MUISTA=CLIT on osa mentaalista prosessia kuvaavaa lausetta, NP-täydennys tai lausetäydennys kuvaa sisältöä, josta verbin imperatiivimuodon implikoima inhimillinen osallistuja tulee prosessin myötä tietoiseksi (VISK 2008 § 461, 471). Tällöin mentaalinen toiminta ei johda uuteen tapahtumaan tai muutokseen toisessa osallistujassa. Jotta NP:n spesifioima olio tai lauseen kuvaama asiain-tila voidaan ylipäänsä ottaa mentaalisen prosessoinnin kohteeksi tai palauttaa mieleen, on välttämätöntä, että nämä oliot tai asiain-tilat ovat olemassa tai pitävät paikkansa ilman *muistaa*-verbin kuvaamaa mentaalista tapahtumaa (vrt. protopatientin ominaisuus syntyä verbin kuvaaman tapahtuman seurauksena). Prosessin ensimmäisellä osallistujalla onkin vähemmän protoagentin ja toisella osallistujalla vähemmän protopatientin piirteitä kuin kausaation osallistujilla, eikä energia ei kulje osallistujien välillä lineaarisesti (kuvio 6).

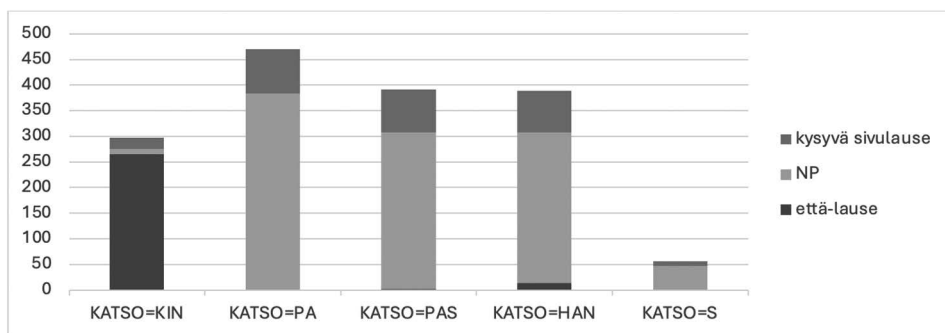
yksikön tai monikon 2. persoona

NP / kysyvä sivulause / *että*-lauseEsim. *Muistapa minua tekstiviestillä*~ *miten T-REX:ille kävi*~ *että kirja ja elokuva ovat täysin eri asia.*

Kuvio 6. MUISTA=CLIT mentaalista prosessia kuvaavassa lauseessa ('muistele, ota huomioon').

3.2 Katsoa-verbillinen V_{IMP} CLIT

Aineistossani *katsoa*-verbi saa tavallisimmin täydennyksekseen joko NP:n tai kysymys- tai *että*-lauseen.¹² Erilaisten täydennysten on katsottu heijastelevan *katsoa*-verbin eri merkityspuolia, jotka voidaan karkeasti jakaa *katsoa*-verbin episteemistä luentaa ('varmistaa') ja havaintoluentaa ('katso') ilmentäväksi puoliksi (Pajunen 2001, 324–325). Olen koonnut kuvioon 7 tarkennetun korpushaun (ks. taulukko 1) tuottamien eri KATSO=CLIT-varianttien aineistoesiintymien yleisimmät täydennykset.

Kuvio 7. KATSO=CLIT-varianttien tyypillisimmät täydennykset.

KATSO=KIN-variantti esiintyy selvästi useimmiten *että*-lausetäydennyksen kanssa. *Että*-lause ilmentää *katsoa*-verbin episteemistä puolta, ja imperatiivimuotoisen *katsoa*-verbin täydennyksenä *että*-lause ilmaisee asiaintilaa, jonka toteutumiseen puhuteltavan

¹² Myös referatiivirakenne on *katsoa*-verbin täydennyksenä mahdollinen, mutta imperatiivimuoduksen yhteydessä kuvattaessa asiaintilaa, jota tavoitellaan, referatiivirakennetta ei esiinny (VISK 2008 § 473).

toivotaan vaikuttavan. KATSO=KIN-esiintymän merkitykseksi hahmottuu tällaisissa tapauksissa kausatiivista muutosta ilmaiseva 'varmistaa' (esim. 8).

- (8) Katsokin, että palaan omaksi itsekseni ja pian.

KATSO=PA-esiintymät puolestaan ilmaisevat tavallisesti aistihavaintoa (esim. 9 ja 10) tai aistihavainnon avulla tapahtuvaa etsimistä tai hakemista (esim. 11 ja 12). KATSO=PA-esiintymissä aktivoituukin useimmiten *katsoa*-verbin niin sanottu havaintoluenta (Pajunen 2001, 325). Syntaktisesti tämä ilmenee KATSO=PA-variantin erilaisena täydennysympäristönä verrattuna *kin*-partikkelilliseen: siinä missä KATSO=KIN esiintyy ensisijaisesti *että*-lausetäydennyksen kanssa, on KATSO=PA-variantin kanssa esiintyvä täydennys tyypillisesti NP tai kysyvä sivulause (ks. kuvio 7).

- (9) Jarmo sanoo käyvänsä töissä, mutta katsokaapa ketjujen kellonaikoja.
 (10) Katsokaapa, miten Euroopan maissa on koronarajoitteita.
 (11) Katsopa, löytyykö tuolta sopivaa.
 (12) Katsopa Hööks-nettikaupasta.

Muista varianteista KATSO=PAS- ja KATSO=HAN-esiintymät mukailevat täydennysten ja merkitysten osalta pitkälti KATSO=PA-varianttia (kuvio 7). NP-täydennyksen ja kysyvän sivulauseen ohella näiden varianttien toteutumat esiintyvät kuitenkin usein myös yhdessä itsenäisten lauseitten kanssa (esim. 13 ja 14). Tältä osin KATSO=PAS ja KATSO=HAN muistuttavatkin varianttia KATSO=S, jonka toteutumat esiintyvät varsinaisten täydennysten (NP tai kysyvä sivulause, kuvio 7) sijaan tavallisimmin nimenomaan itsenäisten lauseitten edellä selittävien lausumapartikkelien tapaan. Aineiston *katsos*-tyyppiset ilmaukset ovatkin suurimmalta osin epädirektiivisiä vuoron aloitusfraaseja ja huomionkohdistajia (esim. 15) (ks. HakulinenSeppänen 1992; Siitonen–Rauniomaa–Keisanen 2019).

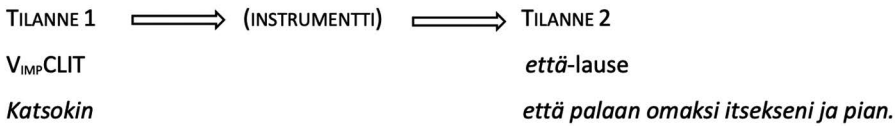
- (13) Evoluutioteoria katsopas kuvaa teknisen muutosprosessin.
 (14) Pulma on katsohan AINA vain se sama: SINÄ voi määritellä ihmisyksilöä miten vain, mutta muut välttämättä EIVÄT niin tee.
 (15) Katsos kun jotkut ihmiset välittävät toisista ihmisistä –.

Eri KATSO=CLIT-varianttien esiintymien välillä on siis havaittavissa selkeät käyttö- ja merkityserot, joita erilaiset täydennykset ja samanlaisten täydennysten tyypillisyyden vaihtelu heijastelevat. Eri varianttien tyypillisimmät merkitykset on esitetty kootusti asetelmassa 2.

	KATSO=KIN	KATSO=PA	KATSO=PAS	KATSO=HAN	KATSO=S
MERKITYS/ FUNKTIO	'varmistaa, että jtkn tapahtuu'	'katso' 'etsi'	'katso' 'etsi' huomionkoh- distusfraasi	'katso' 'etsi' huomionkoh- distusfraasi	huomionkoh- distusfraasi

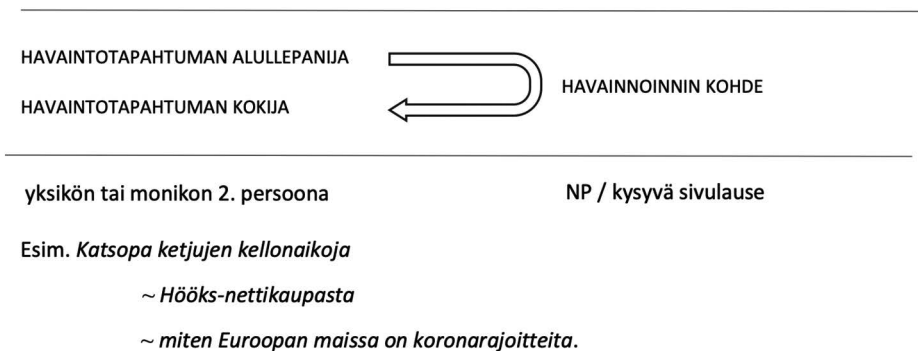
Asetelma 2. KATSO=CLIT-varianttien tyypilliset merkitykset.

Kuten kuvio 7 ja asetelma 2 osoittavat, KATSO=KIN-esiintymiä käytetään lähes yksinomaan lauseisissa, jotka kuvaavat kausaatiota. Tällöin imperatiivimuotoisen *katsoa*-verbin kuvaama tapahtuma ja verbin imperatiivimuodon ilmaisema inhimillinen osallistuja hallitsevat *että*-lauseella kuvattua asiointilaa vaikuttamalla sen toteutumiseen. Tyypillisen KATSO=KIN-esiintymän kuvaaman tapahtuman lopputulos onkin onnistunut manipulatio. Kuvio 8 havainnollistaa kausaatiolle tyypillistä energian lineaarista kulkua kahden tilanteen välillä.

Kuvio 8. KATSO=CLIT kausaatiota kuvaavassa lauseessa. Tavoitteena onnistunut manipulatio.

Muut KATSO=CLIT-variantit, eli *pA*-, *pAs*-, *s*- ja *hAn*-partikkelilliset variantit, esiintyvät sen sijaan enimmäkseen joko huomionkohdistusfraaseina tai lauseissa, jotka kuvaavat aistihavaintoa ja tiedon siirtymistä havaittavasta havainnoitsijalle. Aistihavaintoprosessissa havainnon kohde ei muuta konkreettista tai abstraktia tilaansa energian virtaamisen seurauksena, vaan päinvastoin mahdollinen muutos tapahtuu havainnoijassa. Havaintotapahtuma voidaankin nähdä tiedonsiirtoprosessina, jossa havaittava lähettää energiasignaalin havaitsijalle takaisin (Talmy 2000, 115–116). Suomessa tätä energiavirran palautumista havaittavasta takaisin havainnoijaan ilmentää *erosija*, joka on mahdollinen lausekkeessa, joka kuvaa havaittavaa oliota tai abstraktin havaittavan kohteen lokaatiota (ks. esim. 12) (Huomo 2005, 14, 17–18, 21–22). Lisäksi *erosijan* käyttö havaittavan lokaatiota ilmaistaessa implikoi jotain jo olevan kyseisessä paikassa ennen lauseen kuvaamaa tapahtumaa (vrt. protopatientin syntyminen verbin kuvaaman toiminnan seurauksena) (VISK 2008 § 1236). Aistihavainnossa energiavirran liike ei siis hahmotu lineaariseksi, vaan energian reitti muodostaa pikemmin syklin (kuvio 9).

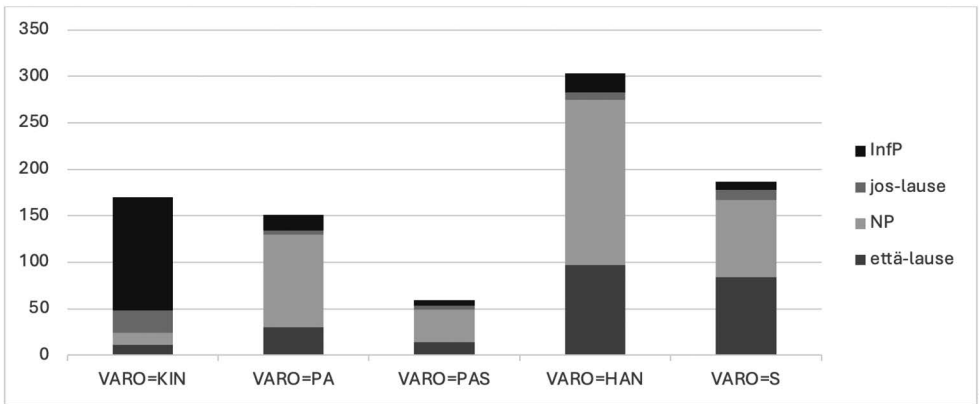

Kuvio 9. KATSO=CLIT mentaalista prosessia kuvaavassa lauseessa ('kohdistatse ~ etsi ~ ota selvää').

Semanttisia rooleja tarkasteltaessa kuviossa 9 ensimmäisellä osallistujalla on niin protoagentin (toiminnan tietoinen alullepanija) kuin protopatientin (muutos mentaalisessa tilassa) piirteitä. Sen sijaan havainnoitavalla tai mentaalisen prosessin asiasisällöllä on tällaisessa tilanteessa niin protopatientin (havainnoinnin kohde) kuin ärsykkeen (ärsykesignaali havaitsijalle takaisin) piirteitä. (Talmy 2000, 115–116; Huumo 2005, 13–14.)

3.3 Varoa-verbillinen V_{IMP} CLIT

Varoa-verbi voi yleisesti ottaen saada täydennykseksen infinitiivilausekkeen, substantiivilausekkeen sekä *että*-lauseen, ja toisinaan myös *jos*-lause voidaan tulkita *varoa*-verbin täydennykseksi (VISK 2008 § 1157, 1643). Aineistossani eri VARO=CLIT-varianttien toteutumien kanssa tavallisimmin esiintyvät täydennykset on koottu kuvioon 10.

Kuvio 10. VARO=CLIT-varianttien tyypillisimmät täydennykset.

Kuviossa 10 tyypillisin täydennys varioi sen mukaan, mitä VARO=CLIT-varianttia tarkastellaan. Suurimmassa osassa VARO=KIN-variantin esiintymiä täydennyksenä toimii infinitiittinen lauseke (esim. 16), mutta huomattavan usein jatkona on myös täydennykseksi luettava *jos*-konjunktion aloittama ehtolause (esim. 17). Täydennykseksi tulkittaessa *jos*-lause ilmaisee ehdon, joka toteutuessaan antaa syyn *varoa*-verbin kuvaamalle tapahtumalle, ja se on korvattavissa infinitiivilausekkeella (ks. esim. 17). (VISK 2008 § 1136, 1157.) Sen sijaan VARO=PA(s)-variantin toteutumat esiintyvät enimmäkseen yhdessä NP-täydennyksen kanssa (esim. 18 ja 19), tai varomisen kohde jää variantin toteutumisissa asiayhteydestä pääteltäväksi. Jos eksplisiittistä täydennystä ei ole, ilmauksissa esiintyy kuitenkin yleensä joko ajan- tai paikanilmaus, josta varomisen kohde on pääteltävissä (ks. esim. 20 ja siinä *kun*-lause ja selittävä jatkolause).

(16) Varokaakin ostamasta näin huonoja tuotteita.

(17) Varokin, jos kosket! [Varokin koskemasta!]

- (18) Varokaapa kaikki karjankasvattajat Kuhmon seudulla hiiviskelevää menninkäistä ...
- (19) Varokaapa siis uria [tiessä]!
- (20) Varokaapa, kun menettä pohjoisen suuntaan poroalueelle jättäkää kiire etelään Ethän halua ajaa viattoman eläimen päälle

Muista varianteista mainittakoon, että VARO=S ja VARO=HAN muodostavat aineisto-esiintymissään usein kiinteän kokonaisuuden partikkelin *vaan*, *vain* tai *nyt* kanssa. Tätä idiomaattista kokonaisuutta puolestaan seuraa tavallisesti negaation sisältävä *että*-lause-täydennys (esim. 21 ja 22).

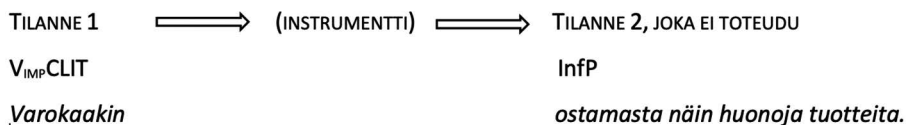
- (21) Varos vaan ettet sula...
- (22) Varokaahan vain että ette joudu maksamaan lisäveroja ja veronkorotuksia näistä epämääräisistä osuuskassan poouksista.

Varsin tavallinen aineistoesiintymissä on myös adverb *vähän* ~ *hieman*, joka liittyy erityisesti VARO=HAN-variantin esiintymiin. Siinä missä kvanttoriadverbien *vähän* ja *hieman* käyttötarkoituksiksi hahmottuu ilmauksen affektin jyrkkyyden lieventäminen, partikkeleja *vain*, *vaan* ja *nyt* käytetään usein nimenomaan funktioltaan varoittavissa ilmauksissa (VISK 2008 § 1674). Aineistossa on useita tapauksia, joissa predikaattiverbi itse asiassa muodostaa lauseen ainoastaan jonkin tällaisen partikkelin kanssa (*Varopas vain*). Eri liitepartikkelillisten VARO=CLIT-varianttien tyypilliset, täydennyksiin perustuvat merkitykset on koottu asetelmaan 3. Merkitykset, jotka poikkeavat yhden tai useamman muun variantin tavanomaisimmista merkityksistä, on korostettu.

	VARO=KIN	VARO=PA	VARO=PAS	VARO=HAN	VARO=S
MERKI-TYS	'ole tekemättä jtk' 'estä jtk tapah-tumasta' 'ole varuillasi jnkn suhteen'	'ole varuillasi jnkn suhteen' 'karta jtk' 'väistä jtk'	'ole varuillasi jnkn suhteen' 'karta jtk' 'väistä jtk'	'ole varuillasi jnkn suhteen' 'karta jtk' 'väistä jtk'	'ole varuillasi jnkn suhteen' 'karta jtk' 'väistä jtk'

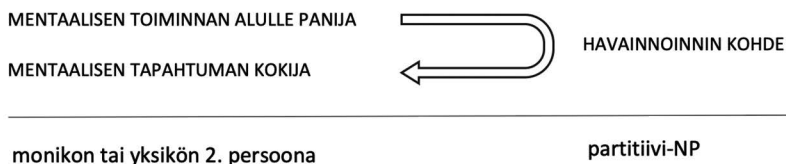
Asetelma 3. VARO=CLIT-varianttien tyypilliset merkitykset.

VARO=KIN-variantin esiintymissä korostuu siis *varoa*-verbin kielteinen implikaatiivisuus. VARO=KIN-variantti esiintyykin lauseissa, jotka kuvaavat jokin asian tekemättä jättämistä tai jonkin asiantilanteen toteutumisen estämistä (VISK 2008 § 479, 1643). Tällöin kuvion 11 mukaisesti *varoa*-verbin kuvaaman tilanteen ja mahdollisen instrumenttina toimivan tilanteen toteutuminen johtavat siihen, ettei infinitiivilausekkeen kuvaama tilanne toteudu, jolloin tavoitteena on onnistunut torjunta. Energian voi siis katsoa virtaavan tilanteiden välillä lineaarisesti.

Kuvio 11. Kielteisesti implikatiivinen VARO=CLIT kausaatiota kuvaavassa lauseessa. Tavoitteena onnistunut torjunta.

VARO=CLIT voi kuvata myös mentaalista prosessia ('ole varuillasi jonkin suhteen') yhdessä NP-täydennyksen kanssa (esim. 18). Tällöin toisen persoonan imperatiivimuodon ilmaisema ensimmäinen osallistuja kohdistaa huomionsa NP:n spesifioimaan toiseen osallistujaan. Toinen osallistuja voi olla kykenevä itsenäiseen toimintaan, minkä lisäksi tämä NP:n spesifioima osallistuja voi passiivisesti vaikuttaa ensimmäisen osallistujan toimintaan. Sen sijaan ensimmäinen osallistuja ei voi vaikuttaa edes passiivisesti toiseen osallistujaan protoagentille tyypilliseen tapaan. Jos taas VARO=CLIT-esiintymän täydennyksenä on *että*-lause (esim. 21 ja 22), lause kuvaa kahden tilanteen välistä suhdetta, jossa *että*-lauseen kuvaama asiointila toimii perusteluna hallitsevan lauseen kuvaamalle toiminnalle (VISK 2008 § 1128). Kahta viimeksi mainittua asiointilaa kuvattaessa energian reitti hahmottuu mentaalille prosessille tyypilliseen tapaan sykliseksi (kuvio 12).

Esim. *Varokaapa kaikki karjankasvattajat Kuhmon seudulla hiiviskelevää menninkäistä...*

Kuvio 12. VARO=CLIT mentaalista prosessia kuvaavassa lauseessa ('ole varuillasi jnkn suhteen').

Varoa voidaan luokitella myös transitiiviverbeihin, jotka ilmaisevat subjektitarkoitteen sijaintia tai liikettä suhteessa NP:n ilmaisemaan objektitarkoitteeseen (VISK 2008 § 461). Tätä merkitystä edustavat aineistossa esisijaisesti muut kuin *kin*-partikkelilliset VARO=CLIT-esiintymät. Kuvio 13 havainnollistaa lausetta, joka kuvaa imperatiivilauseen kuvaaman tapahtuman ensimmäisen osallistujan sijaintia tai liikettä suhteessa toiseen osallistujaan (ks. esim. 19). Lauseen kuvaaman tapahtuman luonteen ja energian kulureitin hahmottamisen kannalta huomionarvoista on, että mahdollisen sijainninmuutoksen kokee imperatiivimuodon ilmaisema inhimillinen osallistuja, muuttuja, ei NP:n spesifioima toinen osallistuja, joka hahmottuu kiintopisteeksi (ks. Langacker 1991, 321).

Esim. *Varokaapa siis uria [tiessä]!*

Kuvio 13. VARO=CLIT liikettä ja sijainninmuutosta kuvaavassa lauseessa ('väistä').

Kuten kuvio 13 ja siinä muuttujan reittiä kuvaava nuoli havainnollistavat, NP:n spesifioima kiintopiste vaikuttaa passiivisesti kontaktia välttävän muuttujan reittiin (ks. Sivonen 2005, 84). Sijainnin muutosta kuvaavan VARO=CLIT-lauseen muuttujalla ei ole kausatiivisen suhteen alullepanijalle leimallista, protoagentin ominaisuuksiin lukeutuvaa kykyä saada aikaan muutos toisessa osallistujassa. Sijainnin muutosta kuvaavan lauseen toinen osallistuja eli liikkeen kiintopiste taas vastaa protopatienttia oikeastaan vain siinä, että sen ei implikoida liikkuvan suhteessa toiseen osallistujaan. Tässä kohden on kuitenkin syytä ottaa huomioon se, ettei kuvion 12 ja kuvion 13 havainnollistamia asiointiloja voi aina selvästi erottaa toisistaan. Usein lauseen kuvaaman asiointilan voikin katsoa implikoivan samanaikaisesti niin havaintotapahtumaa kuin siitä seuraavaa mentaalisen tilan tai sijainnin muutosta.

4 Liitepartikkelien merkitys muistaa, katsoa ja varoa -verbien imperatiivimuodoissa

Kuten luku 3 osoittaa, imperatiivimuotoiseen verbiin liittyessään *kin*-partikkelille hahmotuu selkeä tendenssi esiintyä lauseissa, jotka kuvaavat kahden tapahtuman välistä aiheutussuhdetta, kausaatiota. Olennainen *kin*-partikkelin kausaatiohakuisuutta osoittava seikka aineistossa onkin *muistaa, katsoa* ja *varoa* -verbien *kin*-partikkelillisten toteutumien esiintyminen lauseessa yhdessä kausaatiotulkinnan mahdollistavan *että*-lause- (*katsoa*) tai infinitiivitäydennyksen (*muistaa, varoa*) kanssa. Semanttisia rooleja tarkasteltaessa kuvatus asiointilan ensimmäinen osallistuja on lisäksi monilta osin protoagenttimainen.

Vaihtoehtoja implikoivan merkityksensä vuoksi *kin*-partikkelin voi katsoa sopivan hyvin lauseeseen, joka kuvaa kausaatiota ja kausaatiossa osallisina olevia useita entiteettejä. Tästä huolimatta *kin*-partikkeli tuo oletettavasti ilmaukseen myös jonkin oman lisämerkityksensä (Langacker 2008, 232). *kin*-partikkelin on aiemmin esitetty implikoivan, ettei sen fokukseen nostama tarkoite ole tehtävässä ainoa (Vilkuna 1984, 393; Duvalon 2021, 45). Nähdäkseni tämä *kin*-partikkelin yleisluontoinen merkitys reaalistuu aineistossani siten, että *-kin* implikoi lauseen kuvaamassa asiointilassa vaikuttavan kaksi toisiinsa nähden tasavahvaa voimaa. Käsitykseni perustuu ajatukseen voimadynamiikasta, jonka

mukaan tilanteissa vaikuttaa kaksi voimaa: kohti liikettä tai lepoa pyrkivä voima ja tälle voimalle vastakkainen voima (Talmy 2000, 414; Leino 2003, 125–128; Croft 2012, 204). Tarkastelemissani kausaatiota kuvaavissa lauseissa toinen näistä voimista on 2. persoonan imperatiivimuodon implikoima, aiheutussuhteen alulle paneva voima, joka kykenee toimimaan tavoitteellisesti tapahtumaketjun kuvaaman toiminnan aikaansaamiseksi. Kun tavoitteena on onnistunut manipulaatio (*Katsokin, että palaan takaisin omaksi itsekseeni ja pian*), alulle panevan voiman vastakkaiseksi voimaksi hahmottuu lepoon pyrkivä eli tässä yhteydessä vallitsevaa asiaintilaa ylläpitävä voima. Kun taas tavoitteena on onnistunut torjunta (*Varokaakin ostamasta näin huonoja tuotteita*), toiseksi voimaksi hahmottuu liikkeeseen eli tässä yhteydessä asiaintilan muutokseen suuntaava voima. (Talmy 2000, 418; Croft 2012, 204.)

Tulkintani mukaan *kin*-partikkelin lauseeseen tuoma lisämerkitys on siis se, että *-kin* implikoi kuvatussa asiaintilassa vaikuttavien voimien olevan pyrkimystensä vastakkaisuudesta huolimatta jollain tavoin samankaltaiset, tarkemmin sanottuna tasavahvuiset. Kun voimat ovat toisiinsa nähden tasavahvat, syntyy edelleen implikaatio, että voimista kumpi vain voi hallita tilannetta (ks. esim. Duvallon 2021, 45, jossa maininta eri vaihtoehtojen samanlaisista mahdollisuuksista tulla valituksi). Imperatiivilauseen kuvaaman manipulaation tai torjunnan onnistuminen ei tällöin ole itsestään selvää tai ongelmatonta, vaikka kausaation alulle panevan voiman implikoidaankin olevan kykenevä saamaan aikaan lauseen kuvaama aiheutussuhde (ks. Lauranto 2014, 34–35). Tasavertaisen vastuksen vuoksi onnistuminen edellyttää kuitenkin imperatiivimuodon implikoiman toisen persoonan tarkoitteelta, puhuteltavalta, vaivannäköä, mikä luo implikaation suoritettavan tehtävän vaikeudesta. Vaikka merkitysten yhteensopivuuden vuoksi *-kin* hakeutuu kausaatiota kuvaaviin lauseisiin, se voi implikoida niin kahta toisilleen vastakkaista voimaa kuin näiden voimien tasavahvuutta myös prosessia ilmaisevissa imperatiivilauseissa (esim. *Varokin poroja* vs. *Varopa poroja*).

Merkille pantavaa on myös se, että *kin*-partikkelin käyttö liittyy aineistossani selvästi mentaalista tapahtumaa kuvaavaan predikaattiverbiin (ks. kuvio 2). Mentaaliverbi imperatiivilauseen hallitsevana verbinä mahdollistaa tulkinnan, että lauseen kuvaaman tapahtuman toteuttaminen vie aikaa (ks. kuviot 5, 8 ja 11).¹³ Tämä johtuu siitä, että kausaation alulle panevan eli mentaalisen verbin kuvaaman tilanteen ja tavoitteena olevan tilanteen toteutumisen väliin hahmottuu implisiittiseksi jäävä joukko tapahtumia, jotka edesauttavat jälkimmäisen tilanteen toteutumista. Tällaisessa monivaiheisessa kausatiivisessa tapahtumaketjussa energian kulkeutuminen lähtöpisteestä päätepisteeseen voi viedä aikaa. Vaikka kokemus tehtävän vaikeudesta on kontekstisidonnainen, on kuitenkin odotuksenmukaista, että kausatiivisen imperatiivikonstruktion toteutumat, jossa vastakkaiset voimat ovat selkeästi esillä ja jonka kuvaama toiminta vie aikaa, kutsuu puoleensa

13 Aineistohaun ensimmäisen vaiheen tulosten perusteella frekventatiivijohdokset, kuten *katsella*, ja momentaanijohdokset, kuten *vilkaista* ja *lukaista*, esiintyvät pääsääntöisesti muiden liitepartikkelien kuin *kin*-partikkelin kanssa. Havainto puoltaa käsitystä, jonka mukaan *-kin* liittyy ennen kaikkea intensiivisyyttä vaativaa ja aikaa vievää toimintaa kuvaaviin imperatiivilauseisiin.

merkitykseensä yhteensopivia, esimerkiksi tehtävän vaikeutta implikoiva lisämerkityksiä (Langacker 2008, 188, 439–440). Tarkastelemissani lauseissa niin kausatiivisuuden kuin vaikutelman tehtävän vaikeudesta saavatkin yhdessä aikaan mentaalista toimintaa kuvaava predikaattiverbi, InfP- tai lausetäydennys ja *kin*-partikkeli, jotka voikin aineistoni perusteella nimetä kausatiivisen imperatiivikonstruktion ominaisiksi muotopiirteiksi.

Aineistossa *-kin* vaikuttaa sen sijaan vieroksuvan lauseita, jotka kuvaavat joko mentaalista tai fyysistä prosessia. Prosessia ilmaisevissa lauseissa imperatiivimuotoiset *muistaa*, *katsoa* ja *varoa* -verbit esiintyvät *kin*-partikkelia selvästi useammin sävyliitepartikkelien *-pA*, *-pAs*, *-s* ja *-hAn* kanssa. Erityisen selkeä liitepartikkelien välinen työnjako on *katsoa*-predikaatillisissa imperatiivilauseissa, joissa *kin*-partikkeli liittyy lähes yksinomaan kausaatiota kuvaaviin ja sävyliitepartikkelit prosessia kuvaaviin lauseisiin.

Prosessia kuvaavien *muistaa*, *katsoa* ja *varoa* -predikaatillisten imperatiivilauseiden (ks. kuviot 6, 9, 12 ja 13) ensimmäisen osallistujan semanttinen rooli ei ole yhtä yksiselitteisesti määriteltävissä kuin kausaatiota kuvaavien lauseiden. Semanttisten roolien sekoittuminen ja energian reitin sykliisyys implikoivatkin edelleen, ettei prosessia kuvaavaa lausetta tarkasteltaessa kahden tilanteessa vaikuttavan erillisen ja toisiinsa nähden vastakkaisen voiman selkeä määrittely ole mahdollista (Croft 2012, 222, 233). Se, että sävyliitepartikkelit esiintyvät tällaisissa prosessia kuvaavissa lauseissa, sopii hyvin yhteen tutkimustulosten kanssa, joiden mukaan sävyliitepartikkeleilla on taipumuksia esiintyä direktiiveissä, jotka kuvaavat helppoa toimintaa, sekä direktiiveissä, jotka esitetään sosiaalisesti katsottuna ylhäältä alaspäin (ks. esim. VISK 2008 § 1672–1673; Lauranto 2014, 123–126). Sävyliitepartikkeli implikoi prosessia kuvaavissa imperatiivilauseissa erillisten ja toisiinsa nähden vastakkaisten voimien puuttumista tai näiden voimien yhteensulautumista. Tarkasteltaessa lauseen kuvaaman asiointilan voimadynamiikkaa tällainen implikaatio voi johtaa vaikutelmaan toiminnan helppoudesta. Kun taas lausetta tarkastellaan puhetilanteesta käsin, sävyliitepartikkelin käyttö voi implikoida puhujan vahvuutta eli auktoriteettiasemaa suhteessa puhuteltavaan. (Ks. VISK 2008 § 835; direktiivien voimadynamiikasta myös Duvallon–Peltola 2017, 508–512.)

Imperatiivilauseessa kuvattu aistihavaintoprosessi on usein puhehetkestä katsoen välittömästi toteutettavissa toisin kuin tilanteiden välistä aiheutussuhdetta kuvaava kausaatio. Vaikka kaikkien toimintaa ohjailevien imperatiivilauseiden merkitykseen liittyy suuntautuminen tulevaan (VISK 2008 § 1591; Lauranto 2014, 45–47; Duvallon–Peltola 2017, 508), on *muistaa*, *katsoa* ja *varoa* -verbien eri liitepartikkelillisten imperatiivimuotojen esiintymien välillä eroja siinä, miten kauas tulevaan ne yleensä viittaavat.¹⁴ Langackerin (1991, 242) episteemisyyden mallia mukaillen sävyliitepartikkelillisten imperatiivilauseiden velvoittavuus kohdistuu siis tyypillisesti toimintaan, joka on mahdollista toteuttaa puhehetkestä nähden välittömässä, aistein havaittavissa olevassa todellisuudessa

¹⁴ *pA*-partikkelin on havaittu esiintyvän direktiiveissä, joiden oikeutus perustuu meneillään olevaan toimintaan (ks. esim. Rauniomaa 2017), jolloin *pA*-partikkelin voi katsoa osaltaan ankkuroivan direktiiviä puhehetkeen. Aineistossani *pA*-partikkelin käyttö liittyy niin ikään imperatiivilauseisiin, joiden kuvaama toiminta on mahdollista toteuttaa puhehetkeen nähden välittömästi.

(*immediate reality*), kun taas *kin*-partikkelillisen imperatiivilauseen velvoittavuus kohdistuu tavallisesti toimintaan, joka sijoittuu välittömän todellisuuden ulkopuoliseen eli mahdolliseen tai vaihtoehtoiseen todellisuuteen (*irreality*).

5 Lopuksi

Tässä artikkelissa olen selvittänyt, millaisia asiantiloja *muistaa*, *katsoa* ja *varoa* -verbien liitepartikkelilliset imperatiivimuodot kuvaavat Suomi24-korpuksesta kerätyssä aineistossa. Tarkastelussa olevat imperatiivilauseet jakautuvat karkeasti kahden entiteetin välistä vaikutussuhdetta eli kausaatiota kuvaaviin lauseisiin ja prosessia, kuten aistihavaintoa, kuvaaviin lauseisiin. Kausaatiota kuvaavat lauseet esittelevät asiointilan, jossa toiminnan alullepanija ja energiavirran alkupiste vastaa semanttisilta piirteiltään pääosin protoagenttia ja toiminnan lopputulos ja energian päätepiste protopatienttia. Prosessia kuvaavissa imperatiivilauseissa puolestaan toiminnan alullepanija on samanaikaisesti aistihavainnon kokija, joka ei saa aikaan muutosta toisessa osallistujassa. Tällöin tapahtumassa kulkevan energian alku- ja päätepiste sulautuvat yhteen ja energian reitti on lineaarisen sijaan syklinen.

Lisäksi olen tarkastellut sitä, miten *muistaa*, *katsoa* ja *varoa* -verbien eri liitepartikkelilliset imperatiivimuodot eroavat käytöltään toisistaan ja miten käyttöerot heijastelevat liitepartikkelien merkityksiä. Aineistossa *kin*-partikkeli hakeutuu *muistaa*, *katsoa* ja *varoa* -predikaatillisiin imperatiivilauseisiin, jotka sisältävät InfP- tai lausetäydennyksen ja jotka kuvaavat kausaatiota. Tuomalla esiin tilanteessa vaikuttavat vastakkaiset voimat ja niiden tasavahvuuden *kin*-partikkeli tuo korosteisesti esiin lauseessa kuvatun toiminnan toteutumiselle vaihtoehtoisen asiantilan, mikä luo vaikutelmaa tehtävän vaikeudesta. Sen sijaan prosessia kuvaavissa *muistaa*, *katsoa* ja *varoa* -predikaatillisissa imperatiivilauseissa, joissa esiintyy NP-täydennys, *kin*-partikkeleja huomattavasti tyypillisempiä ovat sävyliitepartikkelit *-pA*, *-pAs*, *-s* ja *-hAn*. Kun otetaan huomioon sävyliitepartikkelien taipumus esiintyä prosessia kuvaavissa lauseissa ja aiempi tutkimustieto, sävyliitepartikkelien tehtäväksi hahmottuu joko lauseessa kuvatussa tilanteessa tai puhetilanteessa vaikuttavien voimien yhteensulautumisen tai niiden välisen epäsuhteen implikointi. Voimien yhteensulautuminen tai voimien epäsuhtaisuus voi puolestaan luoda joko vaikutelmaa imperatiivilauseen avulla ilmaistun tehtävän helppoudesta tai vahvistaa vaikutelmaa puhujan auktoriteettiasemasta.

Tutkimustulokset kertovat paitsi puhujan tavasta käsitteistää tavoittelemiaan asiointiloja myös siitä, millaiseen toimintaan puhuja arvioi vastaanottajan olevan kykenevä ja miten hyvin edellytyksin. Lisäksi tutkimuksen tulokset valottavat sitä, mikä liitepartikkelien merkitys imperatiivilauseissa ylipäänsä on. Tutkimus lisää myös tietoa internetin keskustelufoorumeilla käytettävästä kirjoitetusta kielimuodosta kuvaamalla, millaisia liitepartikkelillisiä imperatiivimuotoja Suomi24-keskustelupalstalla käytetään. Tutkimuksen tuloksia ja niihin perustuvia hypoteeseja voi puolestaan täydentää ja testata edelleen toisenlaisia aineistoja ja menetelmiä hyödyntämällä. Erityisesti liitepartikkelien käytön

kytkökset puhujan ja puhuteltavan suhteeseen ja lauseen ilmaisemaan affektiin edellyttäisivät predikaattiverbin ja sen täydennysten kontekstin tarkastelua laajemmin ja keskustelututkimuksen metodien hyödyntämistä.

Lähteet

Aineistolähde

City Digital Group (2021). Suomi24 virkkeet -korpus 2001–2020, Korp-versio [tekstikorpus]. Kielipankki. <http://urn.fi/urn:nbn:fi:ilb-2021101525>

Kirjallisuuslähteet

- CARLSON, LAURI 1993: Dialogue games with Finnish clitics. SUSANNA SHORE ja MARIA VILKUNA (toim.): *Suomen kielitieteellisen yhdistyksen vuosikirja SKY 1993*, 73–96. Suomen kielitieteellinen yhdistys, Helsinki.
- CROFT, WILLIAM 2012: *Verbs. Aspect and causal structure*. Oxford University Press, Oxford. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199248582.001.0001>
- DOWTY, DAVID 1991: Thematic proto-roles and argument selection. *Language* 3/1991, 547–619. <https://doi.org/10.1353/lan.1991.0021>
- DUVALLON, OUTI 2021: kin-liitteen semantiikasta ja diskursiivisista tehtävistä. *Eesti Ja Soome-Ugri Keeleteaduse Ajakiri. Journal of Estonian and Finno-Ugric Linguistics*, 12 (1), 41–78. <https://doi.org/10.12697/jeful.2021.12.1.02>
- DUVALLON, OUTI – PELTOLA, REA 2017: Voimadynaaminen *vaan*. Odotusten, intentioiden ja kerrottavuuden partikkeli. *Virittäjä* 121 (4), 500–533. <https://doi.org/10.23982/vir.58864>
- ETELÄMÄKI, MARJA – HERLIN, ILONA – JAAKOLA, MINNA – VISAPÄÄ, LAURA 2009: Kielioppi käsitteistykseenä ja toimintana. Kognitiivista kielioppia ja keskusteluanalyysia yhdistämässä. *Virittäjä* 113 (2), 162–187. Saatavissa <https://journal.fi/virittaja/article/view/4182> [viitattu 15.8.2024].
- FORSBERG, HANNELE 2019: Paheksuntaimperatiivi. Affektinen lausekonstruktio. *Virittäjä* 123 (1), 4–43. <https://doi.org/10.23982/vir.59164>
- GIVÓN, TALMY 2001: *Syntax. An introduction. Volume I*. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia.
- GOLDBERG, ADELE E. 2006: *Constructions at work. The nature of generalization in language*. Oxford University Press, Oxford. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199268511.001.0001>
- HAKULINEN, AULI – SEPPÄNEN, EEVA-LEENA 1992: Finnish *kato*. From verb to particle. *Journal of Pragmatics* 18 (6), 527–549. [https://doi.org/10.1016/0378-2166\(92\)90118-U](https://doi.org/10.1016/0378-2166(92)90118-U)
- HERLIN, ILONA 1998: *Suomen kun*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 712. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- HUUMO, TUOMAS 2005: Kognition kieli. Miten suomen kieli käsitteistää aistihavainnon? *Sananjalka* 47 (1), 7–42. <https://doi.org/10.30673/sja.86654>
- 2006: Kvantiteetti ja aika 1. Nominaalisen aspektin näkökulma suomen objektin ja subjektin sijanmerkintään. *Virittäjä* 110 (4), 504–538.
- KOLEHMAINEN, LEENA 2010: Sääverbien syntaksia ja semantiikkaa. Semanttiset roolit, osallistujien vaihteleva käsitteistäminen ja sääverbien vaihteleva valenssi. *Virittäjä* 114 (1), 5–38.
- KOTILAINEN, LARI 2007: *Konstruktioiden dynamiikkaa*. Helsingin yliopisto, Helsinki. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-10-4442-7>
- LAGUS, KRISTA – PANTZAR MIKA – RUCKENSTEIN, MINNA – YLISIURUA, MARJORIIKKA 2016: *Suomi24. Muodonantaa aineistolle*. Helsingin yliopiston valtiotieteellisen tiedekunnan kuluttajatutkimuskeskuksen julkaisuja 10. Helsingin yliopisto, Helsinki.
- LANGACKER, RONALD W. 1991: *Foundations of cognitive grammar. II. Descriptive application*. Stanford

- University Press, Stanford.
- LANGACKER, RONALD W. 2008: *Cognitive grammar. A basic introduction*. Oxford University Press, Oxford.
- LAURANTO, YRJÖ 2014: *Imperatiivi, käsky, direktiivi*. Arkikeskustelun vaihtokaupakielioppia. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 205. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- LEINO, JAAKKO 2003: *Antaa sen muuttua. Suomen kielen permissiivirakenne ja sen kehitys*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 900. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- MAKKONEN-CRAIG, HENNA 2005: *Toimittajan läsnäolo sanomalehtitekstissä. Näkökulmia suomen kielen dialogisiin passiivilauseisiin*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1026. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Meta-share 2022. Suomi24 Corpus. Saatavissa <https://metashare.csc.fi/repository/browse/the-suomi24-sentences-corpus-2001-2017-korp-version-12/162b6ba2522711eabe19005056be118e8da6d-1b419924912b5d5072bc297f56d/>. [viitattu 29.8.2022].
- MÄNTYLÄ, EVELIINA 2020: *Uskallakin kommentoida tähän*. Vimpkin-alkuinen uhkauskonstruktio. *Virittäjät* 124 (4), 501–528. <https://doi.org/10.23982/vir.74221>
- 2023: Miten eroavat toisistaan *uskallakin* ja *uskallapa*? Uhkauskonstruktion muotovarianttien erojen tarkastelua. *Virittäjät* 127 (3), 393–417. <https://doi.org/10.23982/vir.109490>
- PAJUNEN, ANNELI 2001: *Argumenttirakenne. Asiaintilojen luokitus ja verbien käyttäytyminen suomen kielessä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- RAUNIOMAA, MIRKA 2017: Assigning roles and responsibilities. Finnish imperatively formatted directive actions in a mobile instructional setting. MARJA-LEENA SORJONEN, LIISA RAEVAARA ja ELIZABETH COUPER-KUHLEN (toim.): *Imperative turns at talk. The design of directives in action*, 325–355. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam. <https://doi.org/10.1075/slsi.30.11rau>
- SIITONEN, PAULIINA – RAUNIOMAA, MIRKA – KEISANEN, TIINA 2019: *Kato. Hulluna puolukoita. Kato vuorovaikutuksen resurssina luontoilussa*. *Virittäjät* 123 (4), 518–549. <https://doi.org/10.23982/vir.71162>
- SIVONEN, JARI 2005: *Mutkia matkassa. Nykysuomen epäsuoraa reittiä ilmaisevien verbien kognitiivista semantiikkaa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- STEVANOVIC, MELISA 2017: Managing compliance in violin instruction. The case of the Finnish clitic particles *-pA* and *-pAs* in imperatives and hortatives. MARJA-LEENA SORJONEN, LIISA RAEVAARA ja ELIZABETH COUPER-KUHLEN (toim.): *Imperative turns at talk. The design of directives in action*, 357–380. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam. <https://doi.org/10.1075/slsi.30.12ste>
- TALMY, LEONARD 1976: Semantic causative types. MASAYOSHI SHIBATANI (toim.): *The grammar of causative constructions*, 41–116. Syntax and Semantics 6. New York, Academic Press. https://doi.org/10.1163/9789004368842_003
- 2000: *Toward a cognitive semantics. Vol 1. Concept Structuring Systems*. MIT Press, Cambridge.
- VILKUNA, MARIA 1984: Voiko *kin*-partikkelia ymmärtää? *Virittäjät* 88 (4), 393–408. Saatavissa <https://journal.fi/virittaja/article/view/37885/8883> [viitattu 15.8.2024].
- VISK = AULI HAKULINEN, MARIA VILKUNA, RIITTA KORHONEN, VESA KOIVISTO, TARJA RIITTA HEINONEN ja IRJA ALHO 2004: *Iso suomen kielioppi*. Verkkoersio. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Saatavissa <http://scripta.kotus.fi/visk> [viitattu 13.3.2024].
- VISAPÄÄ, LAURA 2005: Alastomat inhimilliset infinitiivit. Kahden infinitiivikonstruktion pragmaattinen ja morfosyntaktinen analyysi. ILONA HERLIN ja LAURA VISAPÄÄ (toim.): *Elävä kielioppi. Suomen infinitiivisten rakenteiden dynamiikkaa*, 72–98. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- YLI-VAKKURI, VALMA 1986: *Suomen kieliopillisten muotojen toissijainen käyttö*. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 28. Turun yliopisto, Turku.

EVELIINA MÄNTYLÄ: Causation versus process: The use and meaning of the imperative forms of the verbs muistaa ‘to remember’, katsoa ‘to look’ and varoa ‘to be careful’ with clitic particles in the forum Suomi24

The article deals with sentences that have a combination of a positive second-person singular or plural imperative form of the verbs *muistaa* ‘to remember’, *katsoa* ‘to look’ or *varoa* ‘to be careful’ (V_{IMP}) and clitic particle *-kin*, *-pA*, *-pAs* or *-hAn* (CLIT) (e.g. *muistakin*, *katsokaapa*). The verbs in this study are transitive mental verbs and can occur both in sentences describing a mental process (e.g. *Muista ~ Katso ~ Varo minua* ‘Think about ~ Look at ~ Be careful of me’) and in those describing the causal relationship between two entities, that is, causation (e.g. *Muista olla huomenna ajoissa* ‘Remember to be on time tomorrow’; *Katso, että hanke onnistuu* ‘Make sure that the project is a success’; *Varo myöhästymästä* ‘Avoid being late’). From the perspective of cognitive linguistics, the article examines which of the two types of situations (process or causation) is typically found in sentences with V_{IMP} CLIT, and what the contextual differences reveal about the meanings of their clitic particles. The comparison particularly focuses on how sentences that have the *-kin* particle differ from those with *-pA*, *-pAs*, *-s* or *-hAn*.

The research data was collected from a Suomi24 corpus, and it includes a total of 6,237 combinations of imperative-formed verbs and a clitic particle with complements. In the data analysis, the complements of V_{IMP} CLIT are first syntactically classified as NP, InfP or clause complements. The data is then analyzed semantically by examining the causality of the situation described by the sentence in terms of the implicativeness of the V_{IMP} , the path of energy flow (linear/cyclical) and the semantic roles of the entities involved in the situation.

The analysis shows that the use of *-kin* is centred on sentences which contain an InfP or clause complement and describe a causal relationship between two situations (*Muistakaakin olla rehellisiä* ‘Remember to be honest’; *Katsokin, että palaan omaksi itsekseni ja pian* ‘Make sure that I’m going back to being myself, and soon’; *Varokaakin ostamasta näin huonoja tuotteita* ‘Be careful not to buy such bad products’). These sentences represent a structure known as a causative imperative construction, and they describe a situation in which the starting point of the energy flow, the initiator, is essentially equivalent in semantic features to a proto-agent and the end point of the energy flow to a proto-patient. In these kinds of sentences, *-kin* emphasises an alternative to the situation described by highlighting the opposing forces at work in that situation and their equality in terms of strength, which, when a sentence is used as a directive, can create the impression of the difficulty of a task.

In contrast, particles *-pA*, *-pAs*, *-s* and *-hAn* are clearly more frequent than *-kin* in the data which describe a process. In this data, the initiator of the action is also the experiencer of a perception or mental state, and the initiator does not cause a change in the participant specified by the NP complement or in the situation described by the clause complement (*Muistapa minua sitten tekstiviestillä tänään* ‘Remember me by text message today then’; *Katsopa, löytyykö tuolta sopivaa* ‘See if you can find an appropriate one over there’; *Varokaapa siis uria!* ‘So watch out for the grooves in the road!’). In this case, the starting and ending points of the energy flow in the context described by the imperative clause coincide, and thus the energy path is cyclical rather than linear. Based on a semantic analysis of imperative sentences describing a process and previous research on clitic particles, the function of tone clitic particles is to imply the coincidence of forces in a situation described by the imperative sentence, which, when the sentence is used as a directive, can create the impression of the ease of a task.

Eveliina Mäntylä
eveliina.mantyla@oulu.fi
Oulun yliopisto

ILONA HERLIN

Luonnon rajoja etsimässä: Mitä luontoon *kuuluu* ja miten luontoon *pääsee*?

1 Johdanto

Niin luomakunnan jäsen ja eläin ja osa luontoa kuin onkin, ihmiselle on ainakin länsimaisissa kulttuureissa taipumusta puhua luonnosta ja eläimistä itsestään erillisinä olina. Luonnon ja kulttuurin välistä konkreettista rajaa ja samalla luonnon ja kulttuurin välistä abstraktimpaa erontekoa luodaan ja uusinnetaan jatkuvasti kielellisesti käyttämällä esimerkiksi sen tyyppisiä ilmauksia kuin *ihmeellinen luonto*, *kissa kuuluu luontoon* tai *myrkkyä pääsi luontoon*. Samoin on tunnetusti vakiintunutta puhua erikseen *ihmisistä* ja *eläimistä*, vaikka ihminen tosiasiallisesti on eläin (ks. Vihelmaa 2021, 31). Lisäksi eläimiä sijoitetaan kielellisesti luontoon tai vaihtoehtoisesti kulttuuriin tietyin leksikaalisin valinnoin eli puhumalla *luonnoneläimistä* erotuksena *koti-*, *harraste-* ja *tuotantoeläimistä* (Herlin 2021). Voikin kysyä, mikä on kielen rooli luonnon ja kulttuurin välisen rajan ylläpitämisessä. Mistä ylipäättään puhumme, kun puhumme luonnosta, millaisena se erottuu kulttuurista puheessamme? Entä millainen on luonnon ja kulttuurin väliin rakennettu kielellinen raja? Miten rajaa tuotetaan arkisessa kielenkäytössä?

Luonnon ja kulttuurin kielellisesti rakennetun raja ilmenee erityisen hyvin konteksteissa, joissa on puhe luontoon siirtymisestä ja siten luonnon rajan ylittämisestä. Rajanyhtyksen kautta voi tutkia, millaisia merkityksiä luonto ja sinne siirtyminen saavat. Siksi tarkastelen *luonto*-substantiivin illatiivimuotoa *luontoon*; illatiivisijaisen muodon tarkastelu motivoituu siitä, että illatiivilla ilmaistaan väylän päätepistettä (ks. Onikki-Rantajääskö 2023). Lisäksi tarkastelen verbejä, joiden täydennyksenä *luontoon* tyypillisimmin esiintyy.

Tutkimassani Suomi24-korpuksessa yleisimmät verbit, joiden täydennyksenä muoto *luontoon* esiintyy, ovat *kuulua* ja *päästä*. Suomenkielisissä teksteissä on siis tavanomaista puhua siitä, miten joku tai jokin kuuluu tai on kuulumatta luontoon tai miten joku tai jokin pääsee tai ei pääse luontoon. Tällainen luontoon suuntautumisen epäagentiivinen konstruointi on huomattavasti tavanomaisempaa kuin puhuminen esimerkiksi agenttiivisesta

luontoon lähtemisestä tai menemisestä tai jonkin luontoon viemisestä.¹

Tutkimuksessani tarkastelen siis ilmauksia *kuulua luontoon* ja *päästä luontoon*. Esimerkissä (1) on puhe lemmikeistä eli kulttuurin piirissä sijaitsevista eläimistä ja luonto näyttäytyy lemmikkien toivomana olinpaikkana, jonne ne saattavat *päästä* ja jonne ne myös puhujan mukaan *kuuluvat*.

- (1) Lemmikit ovat vankeina aina – vai ovatko ne riittävän älykkäitä pyytääkseen päästä vapaiksi luontoon, minne ne alun perin kuuluvat?

On huomattava, että *kuulua luontoon* ei ilmaise konkreettista siirtymistä eikä siten luonnon rajan konkreettista ylittämistä, vaan luonnon raja ylittyy fiktiivisesti, kun puhuja asemoi tarkoitteen joko luontoon tai sen ulkopuolelle (fiktiivisestä liikkeestä ks. Talmy 2000 ja suomen paikallissijojen osalta Onikki-Rantajääskö 2023). Kuten aineiston analyysi osoittaa, luonnon ja kulttuurin rajan luomisen kannalta kyseisen ilmauksen tarkastelu on silti valaisevaa.

Kun tutkin, millaisena luonto näyttäytyy puhuttaessa siihen kuulumisesta ja pääsemisestä ja lähestyn kysymystä rajan vetämisenä luonnon ja kulttuurin väliin, huomio kiinnittyy erityisesti siihen, että kumpikin verbi näyttäisi luovan kuvan tilanteesta, jossa jokin voima pitää oliota luonnon ja kulttuurin rajan toisella puolella ikään kuin estäen rajan ylittämistä. Haluan selvittää, millainen on tämä rajaa ylläpitävä voima. Voiman tunnistaminen johtaa tarkastelemaan myös toista voimaa, sitä, joka edustaa pyrkimystä ylittää luonnon ja kulttuurin raja. Millaiseksi voimien kohtaamispaikaksi luonnon ja kulttuurin raja piirtyy *kuulua luontoon* ja *päästä luontoon* -ilmauksia käyttämällä? Mitä ovat ne voimat ja vastavoimat, jotka tässä kamppailevat? Analysoin siten aineistoa voimadynamisesta näkökulmasta (ks. voimadynamiikasta tarkemmin lukua 2.4).

Tutkimus edustaa kognitiivista ekolinguistiikka (ks. Herlin 2021). Ekolinguistiikka lähestyy ihmisen suhdetta ympäristöönsä kielen kautta tarkoituksena usein tunnistaa ympäristön kannalta haitallisia puhetapoja (esim. Stibbe 2015). Ekolinguistinen tarkastelu voi kohdistua joko teksteihin ja niiden käytäntöihin ihmisen ja ympäristön suhteen luomisessa tai sitten sanastoon ja kielioppiin ja niiden kautta ympäristön erilaisiin käsitteistyksiin (Herlin 2012). Nimenomaan tekstiorientoitunutta ekolinguistiikkaa ovat suomalaisen yhteiskunnan kontekstissa harjoittaneet Emmi Lahti (2022), joka on tutkinut luonnon monimuotoisuudesta puhumista erilaisissa asiantuntijateksteissä, sekä vieraslajeista käytyä internetpohjaista keskustelua analysoineet Harri Uusitalo ja Karita Suomalainen (2023). Kieliopillisia ekolinguivistisiä analyysejä sisältää kokoelma *Kieli ja eläin* (2021), jossa esimerkiksi Rea Peltola analysoi ihmisen ja muunlaisen² eläimen

1 Myös muissa tutkimissani eri tekstilajeja edustavissa aineistoissa (Korp-palvelimelta löytyvät Eduskunnan puheenvuorot, Tiedelehdet, Kansalliskirjaston lehdet) nämä kaksi verbiä dominoivat. Yleisimmät verbit muodon *luontoon* yhteydessä olivat niissä *kuulua*, *tutustua*, *päästä* (EP), *liittyä*, *kuulua*, *tutustua* (TL) ja *liittyä*, *kuulua*, *päästä* (KK).

2 Termistä *muunlainen* ks. Vihelmaa 2021.

kohtaamisia Leonard Talmyn (1983) viittauskehysten avulla.³

Tämä artikkeli on kieliopillisesti suuntautunut teoreettisena taustanaan kognitiivinen kielentutkimus. Kognitiivisen kielentutkimuksen katsanto (ks. esim. Langacker 2008; Evans 2019) tuo tutkimukseen mukanaan ajatuksen ihmisen eli kielenkäyttäjän aktiivisesta roolista maailmansa jäsentäjänä: erilaisia käsitteistyiä luonnosta ja ihmisen ja luonnon välisestä suhteesta luomalla puhuja rakentaa suhdetta luontoon. Yksittäisen kielen käytössä toistuvat ilmaukset muodostuvat samalla kulttuurisiksi konventioiksi, tavoiksi jäsentää maailmaa, ja nämä maailman jäsenyykset vaikuttavat edelleen kyseisen kielen puhujan ajatteluun ja hänen luontosuhteeseensa. Siksi luontoa koskevia ilmauksia on tärkeä analysoida. Kognitiivisen kielentutkimuksen teoreettisesta apparaatistosta hyödynnän erityisesti Talmyn (2000) voimadynamiikkaa ja sen käsitteistöä (ks. tarkemmin lukua 2.4).

Tutkimuksen aineisto on poimittu Suomi24-korpuksesta ja se koostuu 1750:sta *kuulua*- ja 575:stä *päästä*-verbin sisältävästä virkkeestä, joissa näitä verbejä täydentää substantiivin *luonto* illatiivimuoto joko sellaisenaan tai osana laajempaa substantiivilauseketta (esim. *Suomen luontoon*).⁴ Suomi24 tarjoaa nähdäkseni riittävän määrän tapauksia sekä yleistysten että tarkempien havaintojen tekemiseen. *Kuulua luontoon* -ilmausten määrä on aineistossa kolminkertainen *päästä luontoon* -ilmauksiin nähden, mikä kertoo erosta ilmausten vakiintuneisuudessa, mutta tällä ei ole vaikutusta analyysiini. Huomionarvoista ja hyödyllistä tutkimuskysymykseni kannalta on erityisesti, että Suomi24 on alusta, jossa puheenvuorot asettuvat osaksi keskustelua, joskus väittelyä. Puheenvuorot ovat siksi usein argumenttoivia ja pyrkivät vaikuttamaan vastaanottajan ajattelutapoihin.

2 Substantiivi luonto sekä verbit päästä ja kuulua

2.1 Substantiivin luonto merkitykset

Historiallisesti substantiivi *luonto* perustuu *luoda*-verbiin, ja sen merkitys on 'se mikä on luotu'. Jo vanhastaan sanalla on voitu viitata sekä luomakuntaan että inhimillisiin ominaisuuksiin. (Rapola 1953, 103–104.) Myös sekä *Nykysuomen sanakirja* (NS) että *Kielitoimiston sanakirja* (KS) jaottelevat substantiivin *luonto* merkitykset kahteen pääryhmään. KS:ssa ensimmäisen pääryhmän kuvaus on 'maaperä ja siihen kuuluva vesi- ja ilmakehä

3 *Kieli ja eläin* -kokoelma havainnollistaa tarkastelutavan muutosta fennistiikassa: sen tutkimuksissa ei lähestytä kieltä ihmisiä ja muita lajeja erottavana tekijänä (näin esim. Häkkinen 2002) vaan tarkastellaan, miten kieli mahdollistaa eri lajeja edustavien yksilöiden välisen kommunikaation (Jääskeläinen–Herlin–Harjunpää 2021, 10–11).

4 Hakulauseke salli 0–2 sanaa sanojen *päästä* ja *luonto* väliin, mikä tuottaa suhteessa enemmän *päästä luontoon* -tapauksia tarkasteluun. Mukana aineistossa ovat kaikki hakulausekkeella tavoitetut virkkeet. Virke ei ole ihan relevantti käsite Suomi24:ää analysoidessa, koska aineisto ei ole täysin yleiskielen normien mukaista. Korpus on kuitenkin käsitelty siten, että sieltä voi erottaa virkkeen kaltaisia kokonaisuuksia.

kasveineen ja eläimineen vars. vain vähän tai ei ollenkaan ihmisen muokkaamana elinympäristönä; luomakunta. Toisen ryhmän kuvaus on 'ihmisen ominaisuuksista' vrt. *luonne*. NS:ssa pääjako on saman sisältöinen. Tämän tutkimuksen tarpeisiin olennainen pääryhmistä on luonnollisesti ensimmäinen. *Suomen murteiden sanakirjan* kuvauksessa painottuu merkitys 'ominaislaatu' (ryhmät 1–3), ja merkitys 'ihmisen muokkaaman elinympäristön ulkopuolinen maailma' (ryhmä 4) katsotaan uudennokseksi, sillä kohta on varustettu huomautuksella *ainakin osaksi uud.*

KS:n merkityskuvaus antaa yhtäältä kuvan luonnosta, jossa on tietty, olennaiset osat: maa, ilma ja vesi sekä eläimet ja kasvit. Näiden muodostama kokonaisuus on konkreettinen, joskin iso olio. Kasvit ja eläimet muodostavat erillisen ja irrallisemman osan maaperään ja vesi- ja ilmakehään nähden, mutta tätä ei kommentoida sanakirja-artikkelissa. Toiseksi on merkillepantavaa, että luonto kuvataan ihmisen muokkaamattomana. Toisin sanoen ihmisen manipuloiva kosketus muuttaa alueen luonnosta ei-luonnoksi. Ilmauksen *palata luontoon* yhteydessä KS kylläkin asettaa luonnon kaupunkielämän ja järjestäytyneen yhteiskunnan vastakohtaksi. Näin myös ihmisen muokkaama maaseutu voi olla *luontoa*. (Myös NS kuvaa luontoa: *joskus = maaseutu*). Näin luonnon ja ei-luonnon raja voi vaihdella konteksteittain.

Sekä NS että KS mainitsevat alaryhmänä sanan *luonto* käyttötavan 'luomakunnassa vallitseva luova voima, säännönmukaisuus, luonnonjärjestys'. (NS: 'kaikkivoipa luonto, luonnon järjestys, lait, tarkoituksenmukaisuus'; KS: 'elämää ylläpitävistä tekijöistä, voimista; luonnonjärjestys, luonnon lait'.) Luonto ei siis ole ainoastaan paikka ja kokonaisuus, se on myös järjestelmä.

Tämän artikkelin tarpeisiin olennaiset sanan *luonto* kaksi merkitysryhmää ovatkin: (1) 'Luonto paikkana', joka vastaa paljolti KS:n ja NS:n ykkös- ja SMS:n nelosmerkitysryhmää: luonto on maan, ilman ja veden sekä eläinten ja kasvien muodostama alue, jota ihminen ei ole manipuloinut. Tämä merkitys on luonteeltaan konkreettinen ja spatiaalinen. (2) Sanan abstraktimpi käyttö 'luonnon järjestelmä'. Viittaa näihin sanan *luonto* eri merkityksiin ilmauksilla *luonto paikkana* ja *luonto järjestelmänä*. En tässä yhteydessä analysoi merkitysten keskinäistä suhdetta, mutta on mahdollista pitää merkitystä 2 merkityksen 1 metaforisena laajentumana.

Kummankin merkityksen kohdalla on syytä kysyä, mikä on ihmisen asema sellaisessa luonnossa. Voi nähdä, että merkityksessä 'luonto paikkana' ihminen ei selvästi ole luonnon osa ainakaan silloin, kun hän manipuloi sitä tai asuu kaupungissa tai järjestyneessä yhteiskunnassa, vaan ihminen on luonnon ulkopuolinen toimija, joka voi vierailla luonnon alueella. Luontoon järjestelmänä ihmisen voi eläinkunnan jäsenenä katsoa kuuluvan, mutta sekään ei ole itsestään selvää, vaan luonnon järjestelmästä voidaan puhua myös jättäen ihminen sen ulkopuoliseksi tarkkailijaksi (ks. myös Häkkinen 2012, 76).

2.2 Verbin päästä merkitys

Verbi *päästä* ilmaisee konkreettisimmillaan jonkin olion liikettä tai siirtymistä ja liikkeen mahdollistumista. Liike voi olla myös abstraktia. Kyse on subjektin olotilassa tai asemassa tapahtuvasta muutoksesta. (Ks. Kangasniemi 1992, 37.) Kun verbin subjektireferentti on intentionaalinen olio, korostuu siirtymisen toivottavuus sen itsensä kannalta (esim. *päästä lukioon*; ks. Flint 1980, 75). Elottomien subjektien kohdalla *päästä*-verbillä ilmaistu siirtyminen saa helposti epätoivottavuuden tulkinnan (*tuli pääsi irti*).

Keskeinen tekijä *päästä*-verbin merkityksen täsmentymisessä on (subjektireferentin lisäksi) täydennyksen sijamuoto. Tapauksessa *päästä luontoon* ja yleisemminkin tulosijaisten täydennyksien yhteydessä verbin käyttö on Aili Flintin (1980, 75) termin ”tavoitteeseen orientoivaa” (*goal-oriented*) vastakohtana ”lähteeseen orientoivasta” (*source-oriented*), joka syntyy erosijaisin täydennyksin (*päästä pinteestä*). Tavoitteeseen orientoivassa käytössä *päästä*-verbiä voi täydentää myös MA-infinitiivin illatiivi (*päästä nukkumaan, päästä luontoon virkistymään*) tai allatiivimuotoinen adverbiaali (*hän pääsee lomille*). Lisäksi *päästä*-verbillä voi ilmaista roolin tai position saavuttamista käyttämällä translatiivimuotoista täydennystä (*hän on päässyt opettajaksi*) (Kangasniemi 1992, 40).

Päästä-verbiä on erityisesti infinitiivitäydennyksisenä kuvattu dynaamiseksi mahdollisuusverbiksi (ks. Kangasniemi 1992, 37–38). Modaalisten mahdollisuusverbien joukossa se on ainoa, joka ilmaisee aina myös siirtymää, joka voi olla myös abstraktia (mp.). Heikki Kangasniemen mukaan (1992, 42) *päästä*-verbin modaalisuutta ei voi myöskään rajata käyttöihin, joissa täydennyksenä on infinitiivi, vaan myös muu sen käyttö voi olla modaalista, ja siten on mahdollista ja luontevaakin nähdä modaalisena myös ilmaus *päästä luontoon*. Kangasniemen ohella Lea Laitinen (1992, 92–93) käsittelee *päästä*-verbiä lyhyesti modaalisuuden alaan kuuluvan deonttisuuden kannalta (*sinne pääsee kuka tahansa kokeilemaan*).

Myös Kersten Lehimets (2013a) tarkastelee suomen *päästä*-verbiä tavalla, joka liittää sen modaalisuuteen. Hänen tutkimuskohteensa on *päästä* väylää ilmaisevien postpositioiden (kuten *läpi*) kanssa käytettynä. Hänen kuvauksensa mukaan *päästä*-verbillä on ”vahvoja voimadynaamisia ominaisuuksia” (mt. 37) ja se ilmaisee ”paljon energiaa vaativaa toimintaa, joka liittyy tavallisesti esteenä olevan kiintopisteen ylittämiseen” (mp.). Hän pitää tätä verbiä voimadynaamisena erityisesti niissä konteksteissa, joissa verbin toiminta kuvataan jollain lailla estettynä tai ongelmallisena; sen käyttökontekstissa on usein olennaista ulkopuolisen osallistujan myöntämä lupa (mt. 39).

Lähestyn *päästä*-verbiä nimenomaan modaalisena mahdollisuusverbinä, joka *päästä luontoon* ilmauksessa ilmaisee dynaamista modaalisuutta: luontoon pääseminen ei ole kiinni ulkopuolisen antamasta luvasta vaan fyysisen esteen voittamisesta. Lähestyn Lehimetsin tunnistamaa toiminnan ”ongelmallisuutta” tässä ilmauksessa keinona korostaa luonnon rajaa sitä kautta, että sinne siirtyminen ilmaistaan ”estettynä tai ongelmallisena”.

2.3 Verbin kuulua merkitykset

Konkreettisessa merkityksessään *kuulua* on aistihavaintoverbin *kuulla* passiivijohdos (*ääni kuuluu*; ks. ISK § 1344). Nykysuomen sanakirja luonnehtii tätä merkitystä selitteellä 'äänen kantautumisesta'. Tässä yhteydessä olennaisempia ovat kuitenkin verbin abstraktimmat käyttötavat.⁵ Niitä on useita; olennaisinta on, että aistihavaintomerkityksen lisäksi verbiä *kuulua* käytetään eräänlaiseen kategoriointiin. Tätä käyttötapaa NS luonnehtii 'omistus-, jäsen- ym. suhteista'. Jos verbin täydennys on ihmistarkoitteinen, se on usein allatiivissa ja merkitys täsmentyy omistamiseksi (*pallo kuuluu tytölle*).

Kuulua luontoon -ilmauksen ymmärtämiseksi on syytä katsoa tarkemmin *kuulua*-verbin sellaista käyttöä, jossa täydennys on ainakin tyypillisesti muu kuin ihmistarkoitteinen sanan *luonto* tapaan. Tällaista käyttötapaa NS ja KS (sv. *kuulua* 2b/5b) luonnehtivat: 'lukeutua jhk, olla jnk jäsenenä, osana, alaisena, liittyä (KS myös: sisältyä) jhk'. Esimerkkien joukossa on henkilösubjektillisia lauseita, joissa kuuluminen (esim. puolueeseen) edellyttää liittymistä, jolloin sen voi ajatella olevan kuulujan oma valinta (2). Jonkin osana oleminen voi olla neutraali luonnehdinta olion paikasta tai asemasta (3). Usein on kuitenkin kyse siitä, että jokin auktoriteetti on määritellyt jonkin olion toisen osaksi, kuten esimerkissä (4) paperit hakemukseen ja liitteet kirjelmään. Auktoriteetti voi olla puhuja itse, joka ilmaisee näin olioiden suhteen oman auktoriteettinsa voimalla (5).

- (2) Kuulua yhdistykseen, puolueeseen. (KS)
- (3) Ruuvi kuuluu koneistoon. (NS)
- (4) Hakemukseen kuuluvat paperit ('jotka ovat tai joiden *tulisi olla* hakemuksen mukana') (NS) /Kirjelmä siihen kuuluvine liitteineen (KS)
- (5) Nämä kappaleet kuuluvat yhteen. (NS)

Tässä *kuulua*-verbin käyttötavassa olioita sijoitetaan tai luokitellaan johonkin tai ilmaistaan jonkin välttämättömäksi osaksi. Ilmauksessa *kuulua luontoon* subjektitarkoite sijoitetaan tai luokitellaan luonnon osaksi ainakin jossain mielessä samalla tavoin kuin liitteet yllä ilmaistaan osaksi kirjelmää tai ruuvi osaksi koneistoa. Tutkimuksen aineistossa ja kysymyksenasettelussa onkin tältä osin kyse paljolti luokittelun ja sijainnin ilmaisun dynamiikasta: mitkä oliot ilmaistaan luonnon osiksi, mille olioille määritellään sijainti luonnossa? Peilaten edellä esitettyihin *luonto*-sanana kahteen alamerkitykseen voi vielä täsmentää, että luontoon kuulumisen voi merkitä joko paikan osoittamista spatiaalisessa mielessä tai paikan osoittamista järjestelmässä.

Juuri auktoriteettiin perustuva välttämättömyys, jota esimerkit 4 ja 5 ilmentävät, vie *kuulua*-verbin merkitystä kohti modaalisuutta. On lisäksi syytä ottaa huomioon, että *kuulua* on myös infinitiivitäydennyksinen modaaliverbi (KS, 6; NS, 2c). Tällöin sillä on

⁵ Historiallisessa pragmatiikassa on osoitettu yleinen merkityksensiirtymä kuulemisesta ('kuulla'-merkityksisistä verbeistä) tottelemiseen (esim. *kuuliainen*) ja sitä kautta velvoittamiseen (*Näin kuuluu toimia*) (indoeurooppalaisten kielten osalta ks. Sweetser 1990).

ainoastaan deonttinen tulkinta: *näin kuuluu tehdä* ('pitää', 'täytyy', ks. Kangasniemi 1992, 102–103). Tämä verbin modaalinen käyttötapa on lisävahvistus sille, että *kuulua*-verbin luokittelevassa käytössä, jossa ilmaistaan jokin olio välttämättömäksi osaksi jotakin toista oliota, on modaalisuuden itu: on tiettyssä mielessä velvoittavaa sanoa jonkin olion kuuluvan johonkin toiseen olioon, sijaintiin tai luokkaan. Silloin, kun kyse ei ole esimerkin (2) tapaan subjektitarkoitteen omasta valinnasta, ilmaus on eräänlainen määräys. Tämä on tärkeä seikka myös *kuulua luontoon* -ilmauksen kannalta, sillä sitä käytettäessä tunnutaan määrittävän luontoa ja sen rajoja jotakuta tai jotakin velvoittavalla tavalla.

2.4 Luontoon pääsemisen ja kuulumisen voimadynamiikkaa

Voimadynamiikka on Talmyn (2000) tunnistama ilmiö, jota hän kuvaa laajasti kielten käsitejärjestelmien taustalla vaikuttavaksi ja niiden kielioppia ja sanastoa ja myös diskursusia sääteleväksi järjestelmäksi. Siinä missä kognitiivinen kielentutkimus yleisesti ottaen lähtee siitä, että ihmisten kokemukset maailmassa olemisesta ilmenevät monin tavoin kielen rakenteissa, on voimadynamiikassa kyse erityisesti siitä, miten ihminen hahmottaa maailmassa vallitsevien voimien vuorovaikutusta ja miten se kielessä ilmenee. Talmyn mukaan voimadynamiikka on erityisen selitysvoimainen modaalisuuden kuvauksessa samoin kuin kielten eri tasojen välisten yhteyksien osoittamisessa. Hyvin tiiviisti ilmaisten voimadynamiikka-apparaatti käsittää kaksi keskenään kamppailevaa voimaa, joita Talmy kutsuu *agonistiksi* ja *antagonistiksi* ja jotka Jaakko Leino (2003) on suomentanut *pyrkijäksi* ja *vastustajaksi*. Pyrkijä on näistä fokaalinen ja vastustaja sen vastavoima. Kielellisessä ilmauksessa voivat tulla esiin voiman ponnistus, sen vastustaminen, vastustuksen voittaminen ja voiman ilmaisun estäminen. (Talmy 2000, 409–411.) Voimat vaikuttavat kielessä eri tasoilla ja voivat saada niin fysikaalisia kuin psykologisia tai Talmyn termein psykodynaamisia tulkintoja.

Jotkin sanat ovat Talmyn mukaan voimadynaamisesti erityisen herkkiä. Tällaisina Gäddig Dubois (2023) käsittelee suomen *jäädä*- ja ranskan *rester*-verbejä. Leino (2003) on käsitellyt antamis- ja sallimisverbien modaalista käyttöä voimadynaamisesta näkökulmasta. Lehimets (2013b) analysoi voimadynaamisesti suomen adpositiota *yli*, *läpi* ja *kautta* ja osoittaa niiden välisiä merkityseroja voimadynamiikan suhteen. Myös Outi Duvallon ja Rea Peltola (2017) ovat hyödyntäneet voimadynamiikan käsitteistöä suomen kieltä käsittelevässä tutkimuksessaan. He luonnehtivat suomen *vaan*-partikkelin käyttötapoja niin, että niitä yhdistää nimenomaan voimadynaaminen asetelma tai jopa jännite. Jännite voi vallita *vaan*-partikkelia käyttäessä joko subjektireferenttien intentioiden, puhetilanteen osallistujien tai puhetilanteessa vaikuttavien tahtojen välillä.

Lähestyn *päästä*- ja *kuulua*-verbiä voimadynaamisesta näkökulmasta ja analysoin ne käsittävien lauseiden ilmaisemia tilanteita kahden voiman kohtauspaikkana. Lähden siitä, että *päästä* ja *kuulua* ovat voimadynaamisesti herkkiä verbejä ja ilmaisevat pyrkijän ja vastustajan välistä dynamiikkaa. Ne eroavat esimerkiksi verbeistä *lähteä* ja *olla*, joilla voitaisiin ilmaista luontosuhdetta ilman voimadynaamista jännitettä (*lähteä luontoon*, *olla osa luontoa*). Nämä verbit ovat voimadynaamisesti neutraaleja.

Käytän siis voimadynamiikkaa ekolinguvistisesti motivoituneen tarkastelun apuvälineenä. Sen avulla saan otteen luonnon ja kulttuurin välistä jännitettä luovista ilmauksista ja etenkin niiden käyttöä säätelevästä dynamiikasta. Käsiteltävien verbien merkityksessä vaikuttavan voimadynamiikan ymmärtämisen kannalta on olennaista kohdistaa huomio etenkin siihen, mikä on se voima, joka pyrkii siirtämään jonkin olion luonnon ja kulttuurin rajan toiselle puolelle. Tämä voima voi olla siirtymään pyrkivän olion oma voima ja intentio, ihmisen toiminta siirtäjänä ja vielä kolmanneksi jokin ajattelutapa, joka pyrkii erottamaan olion luonnosta tai pitämään sen siellä.

3 Luontoon pääseminen ja kuuluminen

Analysoin ensin *päästä luontoon* -ilmauksia jaksossa 3.1 ja sen jälkeen *kuulua luontoon* ilmauksia jaksossa 3.2. Jaksossa 3.3 jatkan *kuulua luontoon* -ilmausten analyysia siltä kannalta, millainen auktoriteetti niiden takaa mahdollisesti löytyy.

3.1 Luontoon pääsevät ihmiset, eliöt ja myrkyt

Luontoon pääsemisestä puhutaan pääsääntöisesti kahdessa erilaisessa yhteydessä. Puhe voi olla ensiksikin myrkyllisistä tai muuten ei-toivotuista entiteeteistä, jotka ylittävät luontoa ympäröivän rajan, tai sitten ihmisen tai muun elollisen olion intentionaalisesta ja onnistuneesta rajan ylityksestä kulttuurin piiristä luonnon piiriin. Ilmausta *päästä luontoon* tarkastellessa erottuukin yhtäältä puhujan kannalta toivottava (esim. 6–7) ja toisaalta ei-toivottava (8–9) luontoon pääseminen. Luonto on molemmissa tapauksissa pääsemisen kohde. Myös pääsemisen lähde voidaan ilmaista, kuten alla (6: *kotoa*; 8: *Korkeasaaresta*), mutta se ei ole tyypillistä (N = 37).

- (6) *kotoa* onneksi pääsen luontoon suoraan luontoon ja rauhallisille lenkkipoluille
- (7) oli ihanaa päästä luontoon hengittämään raitista ilmaa
- (8) *Korkeasaarestakin* on päässyt Suomen luontoon tänne kuulumattomia lajeja ja tautejakin.
- (9) vaarallista myrkkyä on päässyt luontoon

Toivottavasta luontoon pääsemisestä puhuttaessa subjektitarkoituksia ovat useimmin ihmiset (N = 238). Puhujat pohdiskelevat näissä tapauksissa omaa tai muun henkilön luontoon siirtymisen mahdollisuutta ja arvioivat kyseistä siirtymistä ja tilanmuutosta myönteisenä ja toivottavana mutta ei itsestään selvänä tapahtumana. Subjekti on useimmin nollapersoonana (N = 136, esim. 10) mutta se voi olla myös muu 3. (11), 1. (12) tai 2. persoonan edustaja (13).

- (10) Pienempi kaupunki on kiva paikka asua, pääsee vaikka samoilemaan luontoon.

- (11) Sen takia olenkin ainakin viikoksi kutsunut serkkuni ja lapset meille mökille joka kesä että pääsevät edes hetkeksi luontoon kerrostalo alueelta.
- (12) Mutta siksi juuri muutin maalle, että mun ei tarvitse ajaa autolla päästäkseni metsään tai luontoon ylimalkaan.
- (13) Nythän pääsette kuitenkin *ulos* luontoon, ja kuistilla voitte odottaa kävijöitä, jotka päästävät sisälle Pirttin

Voimadynaamiselta kannalta yllä puheena olevan ihmisen (subjektitarkoitteen) oma intentio, yksilön toive tai tavoite siirtyä luontoon, kamppailee toisen voiman, ulkoisten olosuhteiden kanssa. Yksilön intentio edustaakin näissä esimerkkitapauksissa agonistista voimaa, joka on luonteeltaan sosiopsykologinen. (Ks. Talmy 2000, 413.) Olennaista luonnon ja kulttuurin rajan hahmottamisessa on toisaalta löytää ja yksilöidä näitä ulkoisia olosuhteita, siis tekijöitä, jotka rajoittavat ja näyttäytyvät esteinä ihmisen luontoon pyrkimisestä puhuttaessa. Ihmisen luontoon pääsemisen esteeksi voidaan ilmaista esimerkiksi vuodenaika (esim. 14) tai siihen liittyvästi sää- tai keliolosuhteet (15); myös esimerkissä 16 implikoidaan muun kuin talviajan sopimattomuutta luonnossa hiihtämiselle. Ajan ohella paikka esiintyy luontoon siirtymisen esteenä, kuten esimerkissä 17 kaupunkiasuminen ja sen olosuhteet. Myös sairaus voi olla este (17). Näitä kaikkia voi siten nimittää vastustajiksi. Esimerkeissä luontoon pääsy ilmaistaan virtuaalisena, joko nollapersoonan mahdollisuutena (14–16), konditionaalimuodon avulla hypoteettisena (14–15) tai negaation kautta toteutumattomana prosessina (17).

- (14) Tulispa jo kevät, pääsisi *ulos luontoon* ja rannoille kävelemään.
- (15) Vielä kun tuo sää selkenis, nii pääsis tuonne *syksyiseen* luontoon
- (16) Nyt pääsee luontoonkin hiihtämään, mutta kyllä tuollaiselle putkelle käyttöä vielä löytyy
- (17) Luontoon en pääse silloin kun astun ovesta *ulos*, vain häälinää ja asfalttia joka puolella... ei, en pääse edes kävelylle luontoon, koska sairaus estää sen:(

Jos näkökulman kääntää toisinpäin, voi kohdistaa huomion luontoon pääsyn mahdollistaviin tekijöihin huolimatta vastustajan voimasta. Samat tekijät, jotka voivat luontoon pääsyn estää, toistuvat sen mahdollistajina: vuodenaika (18–19) tai asuinpaikan sijainti luonnoksi mielletyn alueen lähellä (20). Esimerkeissä 18 ja 19 verbillä *päästä* on luontoon-täydennyksen lisäksi myös MA-infinitiivitäydennys (*ulkoilemaan*, *örveltämään*), joka ilmaisee sen toiminnon, jota subjektireferentti pääsee suorittamaan.

- (18) Onneksi tuli kesä ja pääsee ulkoilemaan *ihanaan* luontoon, siellä sitä katseltavaa ja kuunneltavaa riittää, varsinkin meren läheisyydessä.
- (19) Ihanaa kun kevät tulee ja päästään örveltämään *kauniiseen* luontoon.
- (20) Pikku-Ketussa ja Lohtajalla pääsee nopeasti luontoon ja palvelut ovat lähellä.

Luonnon saavuttamisessa auttavat myös tietyt välineet. Liikenneväline, kuten polkupyörä (esim. 21) tai auto (22: Kia Sportage), näyttäytyy mahdollistajana, jos este luontoon pääsemiselle on etäisyys siitä. Seuraavissa esimerkeissä välineen osoittavan pronominin tai substantiivin adessiivisija (*sillä*, *Spoortakella*) ilmaisee niiden välineluonteen. Esimerkkilauseissa subjektina on nollapersoona, joka saa epäspesifin tulkinnan (ks. Laitinen 2006) ja ilmaisee, että näillä ehdoin luontoon pääsy onnistuu ”keneltä tahansa”.

- (21) En tiedä millaisissa puitteissa elät, mutta jo fillarin omistaminen avaa paljon maailmaa, *sillä* pääsee vaikka luontoon.
- (22) *Spoortakella* pääsee vaikk kuule luontoon eikä tartte kävellä sinne niinkun joutuut viherpiipertäjät

Kokonaiskuvana ihmisen luontoonpääsemispuheesta hahmottuu ihmisen eräänlainen avuttomuus ja jonkinlainen harmi olosuhteistaan urbaanissa mutta sääolosuhteiden dominoimassa maailmassa, jossa hänen on ollut pakko sijoittua asumaan esimerkiksi kaupunkiin kerrostaloasuntoon sen sijaan, että viettäisi luonnonmukaista elämää – elämää luonnossa. Esimerkissä 13 ja 14 adverb *ulos* tähdentää ihmisen normaalin sisätilaelämän epätoivottavuutta. Kun ihminen siis pääsee luontoon, se on hänelle toivottava kohde, ja sinne siirtyminen on intentionaalista toimintaa. Luonnon haluttavuutta korostavat tietyt *luonto*-substantiivin tarkoitetta myönteissävytteisesti luonnehtivat adjektiivit, kuten *syksyinen* (15), *ihana* (18) ja *kaunis* (19).

Myös lemmikkieläimien luontoon pääsemisestä puhutaan siten, että luonto on niille toivottava kohde: ne pyrkivät tai hakeutuvat luontoon. Voimadynaaminen asetelma onkin siinä mielessä samanlainen kuin ihmisten kohdalla, että luontoon vievänä voimana, pyrkijänä, on subjektireferentin intentio. Luonnon haluttavuutta korostavat kuitenkin eri adjektiivit kuin ihmisistä puheen ollen. Siinä missä luonnon haluttavuutta (tai toivottavuutta) ihmiselle ilmentävät luonto-substantiivia määrittävät luonnon esteettistä ulottuvuutta korostavat adjektiivit, kuten *kaunis* tai *ihana*, eläinsubjektin tarkoitetta luonnehtii usein predikatiiviadverbiaalina adjektiivi *vapaa* (esimerkit 23–25), joka nostaa luonnosta esiin eläinten kannalta olennaisen ulottuvuuden. Vastustajana tällaisissa tapauksissa onkin ihminen ja hänen halunsa ja keinonsa pitää lemmikkejä vangittuna päästämällä niitä vain ajoittain liikkumaan luontoon mutta ei kokonaan vapaaksi.

- (23) Mitä juoksulenkin taluttimessa ovat sen rinnalla, että pääsee *vapaana* luontoon juoksemaan!
- (24) villikoirat ovat kehittyneet vuosisatojen kuluessa, kun pääsivät *vapaaksi* luontoon ja piti alkaa selvittää järeimmillä keinoilla
- (25) Ilmeisesti kissa voi sopeutua sisäkissaksi, eli että ei pääse *vapaana* luontoon?

Kun puhutaan lemmikkien sijaan luonnonvaraisista eläimistä ja niiden luontoon pääsemisestä, voidaan käyttää ilmausta *takaisin luontoon*, joka tuo ilmi ajatuksen luonnosta näiden eläinten alkuperäisenä olinpaikkana. Voimadynaaminen asetelma on kuitenkin

sama kuin lemmikkieläinten kohdalla siten, että esimerkiksi oravanpoikaset ja karhut alla kuvataan luontoon pyrkivinä, jolloin pyrkijänä on niiden oma intentio ja vastustajana niitä vankina tai piirityksessä pitävä ihminen.

- (26) Oravanpojat ovat kasvaneet ja muutaman viikon jälkeen pääsevä *takaisin* luontoon kunhan löytyy paikka, jossa joku ennättää vähän katsoa aluksi niiden perään ja jonka pihapiirissä ei ulkoile kotikissoja.
- (27) Karhu piiritettiin ettei se päässyt *takaisin* luontoon

Eläinten luontoon pääseminen voidaan kuvata ihmistarkkailijan kannalta paitsi toivottavana (esim. 26) myös ei-toivottuna tapahtumana. Näin voi olla esimerkiksi metsästyksen yhteydessä (27) mutta erityisesti silloin, kun on kyse kotieläimistä, joiden ajatellaan luontoon päästessään horjuttavan luonnon järjestelmää. Esimerkeissä 28 ja 29 tapahtuman epätoivottavuutta ja eläimen vapautumista ihmisen kontrollista ilmentää adverbi *karkuun*. Kontrolloiduille eläimille se on toivottava, kontrolloivalle ihmiselle epätoivottava tapahtumakulku.

- (28) Siinä kävi nimittäin niin, etä valkoisen miehen hevosta pääsi *karkuun* luontoon sekä lisääntyi siellä voimallisesti
- (29) Sen kanta suomessa sai alkunsa, kun saaresta pääsi lauma *karkuun* luontoon joskus aikanaan.

Näissä tapauksissa samoin kuin edellä luontoon vievänä voimana (pyrkijänä) on olion oma intentio ja vastustajana puolestaan eläinten liikkumista rajoittava ihminen taikka ihmisen laatimat rakennelmat tai muut esteet, kuten esteenä toimiva luonnonmuodostelma saari (esim. 29).

Luontoon pääsevä olio on aineistossa varsin usein ($N = 98$) jokin haitallinen aine, kuten ydinjäte, öljy (30), bentseeni (31) tai fosfori (32). Osin tämä asetelma muistuttaa luontoon pääseviä lemmikkieläimiä, sillä pääsemistä rajoittaa ihminen, mutta pyrkijänä ei nyt ole siirtyvän olion intentio, kysehän on elottomista olioista. Tilannetta voi kuvata niin, että normaalisti ihminen hallitsee näitä aineita, jotka nestemäisinä (tai kaasumaisina) ovat niin sanotun naiivin fysiikan (ks. esim. Talmy 2000, 457) ajattelutavan mukaan taipuvaisia leviämään. Pyrkijä on siten nesteen tapauksessa painovoima ja kaasun tapauksessa aineen oma energia. Vastustaja on ihminen tai ihmisen rakentama säiliö tai vastaava.

- (30) Katos kun sosialisteja ei pahemmin kiinnostanu jos silloin tällöin vähän pääsi *öljyä* valumaan luontoon ja aroille soille.
- (31) Nyt *bentseeniä* pääsi suuria määriä luontoon.
- (32) Vuosi sitten tämä sama paska oli vaarallista ympäristöjätettä, jota ei saanut laskea luontoon (liikaa fosforia ym.) Jonko vuoksi syrjäseuduille pitäisi hankkia tuhansien eurojen umpisäiliöt, ettei tätä ”*myrkkyä*” pääsisi luontoon.
- (33) *Haitallisia aineita* pääsi luontoon puhdasvesiviemärin kautta.

Voimadynaamiselta kannalta ilmaus *päästä luontoon* on jokseenkin selväpiirteinen. Luontoon vieviä voimia on kahta tyyppiä: ihmisten ja eläinten kyseessä ollen näiden intentionaalisten olioiden oma energia tai intentio, haitallisten aineiden kohdalla taas painovoima tai aineen oma energia. Ylitettävänä esteinä näyttäytyvät vastustajat ovat ihmistä rajoittavia olosuhteita, kuten säätila, vuodenaika, kaupunkiasuminen, ja eläinten ja haitallisten aineiden tapauksessa ihmisen rakentamat säiliöt ja esteet tai hyödyntämät luonnonmuodostelmat.

Taulukko 1. Luontoon pääsemisen voimat ja vastavoimat.

	ihmiset	eläimet	haitta-aineet
Pyrkijä (voima)	intentio	intentio	paino- tai muu fysikaalinen voima
Vastustaja (este)	sää, vuodenaika, asuinolosuhde, sairaus	ihminen / ihmisen laatima rakennelma	ihminen / ihmisen laatima rakennelma

Luonto näyttäytyy tämän jakson esimerkeissä nimenomaan paikkana, siis spatiaalisessa kehyksessä, ei niinkään järjestelmänä. Luonto on alue, jonne pääsyä ihminen kontrolloi estein ja rakennelmin. Ihminen rakentaa itselleenkin esteitä (kaupunki) mutta myös välineitä esteiden ylittämiseen. Osin esteet ovat silti ”luonnonvoimia”, kuten sää *par excellence*. Voisi ajatella, että luonto on myös ”järjestelmä” (luonto2) silloin, kun ”vaarallista ainetta on päässyt luontoon”. Tällöinhän aine ei ole ainoastaan siirtynyt paikasta toiseen vaan se on myös potentiaalisesti häirinnyt luonnon järjestelmää. Muutenhan se ei olisi luonnolle ”myrkyllinen”.

Seuraavaksi käsittelen luontoon kuulumista, joka on voimadynaamiselta kannalta ja muutenkin jonkin verran monitahoisempi ilmiö kuin luontoon pääseminen. Siinä missä luontoon pääsemisestä puhuttaessa luonto on aina ensisijaisesti paikka ja pääseminen siten spatiaalinen prosessi, luontoon kuulumisesta puhuttaessa käytötapoja erottelee ratkaisevasti se, puhutaanko luonnosta paikkana vai järjestelmänä.

3.2 Luontoon kuuluvat siilit ja hevoset

Olioita, joiden voidaan sanoa tai tyypillisesti sanotaan kuuluvan luontoon, ovat erilaiset tilat ja tapahtumat (esim. 34), elottomat oliot (35) ja elollisista olioista puhuttaessa erityisesti lajit (36), harvemmin spesifit yksilöt (37).⁶ Luonnosta puhutaan paikkana esimerkeissä 35 ja 37. Puhujan kissan oikea sijainti on muualla kuin luonnossa, oletettavasti puhujan kotona; kiven paikka on luonnossa, ei ihmisen hallussa. Esimerkeissä 34 ja 36 luonnosta puhutaan järjestelmänä: ukkosmyrskyt ovat osa luonnon järjestelmää, samoin kuin susi sijainnistaan riippumatta.

⁶ Yleisimmät oliot, joiden sanotaan aineistossa kuuluvan luontoon, ovat susi, eläin, kissa ja ihminen tässä järjestyksessä.

- (34) ukkosmyrskytkin kuuluvat luontoon
- (35) Kivet kuuluu luontoon, ei käteen
- (36) Susi kuuluu luontoon
- (37) Ainakaan minun kissani ei kuulu luontoon, eihän siellä ole vuodetta eikä ruokakuppia

Voimadynaamiselta kannalta luontoon kuulumisesta puhuttaessa pyrkijä on aina sama: se agentti, jota lauseessa ei ilmaista mutta jonka voimasta kuulumisen prosessi toteutuu. Talmy (2000, 441–443) analysoi lauseiden *The cake can/may/must jne. stay in the box* taustalla vaikuttavaa voimadynamiikkaa. Hän nimittää kyseessä olevaa voimadynaamista asetelmaa ”agonistin demootioksi” juuri sillä perusteella, että agonistia eli pyrkijää ei ilmaista vaan se taka-alastaetaan. Pyrkijä on se ilmi tuomaton taho, jonka voimalla kakku pysyy tietyssä sijainnissa, laatikossa. Lauseesta ei toisin sanoen käy ilmi (tai siinä ei eksplikoida), kenen mukaan kakun on pysyttävä laatikossa. Esimerkiksi lauseen *kivet kuuluu luontoon* ilmaisemassa tilanteessa agentti on samoin taka-alastaettu eli ilmi pane-maton. Se kohdistaa voimansa patienttiin eli kiviin ja määrittää niille sijainnin luonnossa. Kivien kautta velvoittavuus kuitenkin ohjautuu siihen intentionaaliseen olioon, joka on mahdollisesti siirtänyt kivet luonnosta tai voi siirtää ne sinne takaisin.

Talmyn mukaan myös vastustaja on tällaisissa ilmauksissa yleensä implisiittinen, eikä siten ole ilmeistä, mikä tai kenen voima veisi kakun laatikosta tai mikä vie kiveä pois päin luonnosta. Miksi ne *eivät* kuuluisi luontoon? Aineiston analyysi tuo esiin erilaisia syitä tähän. Kun tarkastellaan *kuulua luontoon* -ilmauksia, konteksti kertoo useimmiten myös vastustajan tai se on siitä pääteltävissä.

Tarkastelen ensin ilmauksia, joissa luonto näyttäytyy paikkana. Seuraavissa esimerkeissä lähtökohtana on, että puheena olevien olioiden (kissa, hevonen) oikea paikka on luonnossa. Vastustaja, joka pyrkii siirtämään olion luonnon rajan toiselle puolelle, on ihmisen toimintaa. Ihminen on ottamassa kissan sille epäluontaiseen paikkaan (esim. 38) ja on (ihmis)lajina kesyttämistoimellaan siirtänyt hevosen omaan piiriinsä pois luonnosta (39). Jokaisessa tapauksessa ihmisen eli lauseessa implikoidun toimijan toimintaenergia on vastavoima luontoon kuulumiselle. Esimerkissä 38 toimija on 2. persoonan edustaja, jota kirjoittaja puhuttelee, ja esimerkissä 39 yleistetysti ne toimijat, jotka harrastavat ratsastamista tai ylipäätään pitävät sitä soveliaana toimintana.

- (38) Älä hanki kissaa kerrostaloon... kissa kuuluu luontoon, ja ainakin yksinään sillä tulee oleen tylsää sisällä
- (39) Hevone kuuluu luontoon, eikätodellakaan heevosen tarkotus o kantaa joutain mukavuudenhaluista ihmistä selässään.

Asetelma on voimadynaamisesti toisenlainen, kun luontoon kuulumisen vastavoima on sinne kuuluvan olion oma pyrkimys liikkeeseen pois luonnosta. Luonto on tällöin alue, jonka puhuja määrittelee tälle oliolle soveliaaksi liikkumatilaksi. Seuraavassa luonnosta kohti ihmisen asuinaluetta eli kulttuurin piiriä suuntaavat susi (40) ja matelijat (41) ja

niiden intentio on vastavoima taka-alaistetun agentin agonistiselle voimalle. Esimerkin 40 *ihmisten pihapiiri* ja esimerkin 41 *omille elinalueille* aktivoivat spatiaalisen kehyyksen.

- (40) Susi kuuluu luontoon, ei ihmisten nurkkiin eikä kotieläimiä syömään *ihmisten pihapiiristä...*
- (41) Mun mielestä liskot ja muut matelijat kuuluvat luontoon, niiden *omille elinalueille*.

Yllä puhe on niin sanotuista luonnoneläimistä, joiden olinpaikan voi ajatella olevan normaalitilanteessa luonnon piirissä. Luonnon vastakohta tai raja eksplikoidaan näissä esimerkeissä. Sellaisiksi määrittävät ihmisen nurkat eli pihapiiri (40) ja esimerkissä 41 ilmeisesti vankeus ihmisen luona. Piha(piiri)n lisäksi luonnon spatiaalista rajautumista ilmaisevat aineistossa *ihmisen alue/reviiri, tiheä asutus, tie ja talo* (ks. myös esimerkkejä 45 ja 46).

Kun luonnosta puhutaan järjestelmänä eikä paikkana, asetelma on jälleen erilainen. Voi ensinnäkin pohtia, mikä on taka-alaistetun agentin voiman kohde sellaisissa ilmauksissa, joissa luonnosta puhutaan järjestelmänä. Tuntuisi luontevalta ajatella, että agentin voima kohdistuu luonnon järjestelmän määrittelyyn. Vakiintunein modaalisiin termein kyse olisi dynaamisen ja episteemisen modaalisuuden erosta. Esimerkiksi ilmauksessa *ukkosmyrskytkin kuuluu luontoon* agentti ei kohdistu voimaa itse ukkosmyrskyihin tai niitä hallitsevaan yliluonnolliseen voimaan vaan siihen ajatukseen, että niiden vastenmielisyyden takia niitä ei pitäisi olla luonnossa olemassa.

Asetelma on siis astetta abstraktimpi, kun vastustaja ei olekaan oliosta lähtevää liike-energiaa vaan jonkun (esim. puhujan) toive, että jotakin oliota tai ilmiötä, kuten ukkosmyrskyä, ei olisi luonnossa. Toiveen lähde ei kuitenkaan yleensä ole puhuja itse vaan kyse voi olla yleisesti hyväksytystä näkemyksestä tai sitten esimerkiksi edeltävän puheenvuoron herättämästä implikaatiosta, johon esimerkkinä oleva lause on reaktio, tai ylipäätään oletuksesta, jonka puhuja haluaa kumota. Voimadynaamiselta kannalta asetelmaa voi kuvata diskurssin osanottajien erilaisten näkemysten ja niiden välisten suhteiden dynamiikaksi (ks. Duvallon–Peltola 2017, 514; Talmy 2000, 453–454).

Epätoivottuja olioita luonnon piirissä tai järjestelmässä voivat olla esimerkiksi sääsket (42) ja epätoivottuja ilmiöitä tai tapahtumia metsäpalot (43). Liitepartikkeli *-kin* tuo ilmaukseen konsessiivisuuden merkityksen. Asettamalla sääsket ja salaman synnyttämät metsäpalot (epä)toivottavuuden asteikolle se merkitsee kummankin näistä ikään kuin äärimmäiseksi tai viimeiseksi asiaksi, jonka luontoon voi hyväksyä (ks. myös 34). Esimerkki 44 tuo eksplisiittisemmin esiin puhujan näkemysten siitä, että hänen tunteensa (inho) on vastoin yleisesti hyväksyttyä näkemystä luonnon järjestelmästä, jossa myös käärmeillä on asemansa.

- (42) Sääsketkin kuuluu luontoon.
- (43) Salaman sytyttämät metsäpalotkin kuuluu luontoon.
- (44) Minä inhoan ainakin luonnossa käärmeitä, en mahda sile mitään, tiedän että ne kuuluvat luontoon niinkuin muukin, mutta on vaan mutta

Luonto paikkana on siis se, johon voi suuntautua olion oma liike tai josta ihminen voi ottaa olion pois. Luonto järjestelmänä taas on se, jonka osana olion voi olla ihmisen määrittelyvallan kautta tai toisaalta joskus ihmisen toiveesta huolimatta. Mainitut kaksi näkökulmaa ja samalla vastustajaa – olion oma liike ja ihmisen toive – voivat myös yhdistyä samaan ilmaukseen:

- (45) Susi on hieno elukka ja kuuluu luontoon mut se et se alkaa tulee piha nurkkii kuseksii ja vetää päivällistä ni menee yli ja pahasti!
- (46) Tottakai kyy kuuluu luontoon mutta en kyllä pihalle antaisi sen tulla.

Susi on esimerkissä 45 puhujan mukaan toisaalta osa luonnon järjestelmää (se kuuluu luontoon₂), ja samalla hän *mut*-lauseella rajaa suden sijainnin luontoon paikkana (kuuluu luontoon₁), oman pihansa ulkopuolelle.⁷ Spatiaalinen merkitys täsmentyy kummassakin esimerkissä ilmauksen jälkiosassa *mut(ta)*-lauseen *tulla*-verbillä täydennyksineen.

Puhe luonnosta järjestelmänä saavuttaa toisinaan sellaisen laajuuden, että se kokonaan häivyttää rajan luonnon ja kulttuurin välillä. Näin käy, kun luonto järjestelmänä mielletään niin laajaksi, että se kattaa myös ihmisen (47), kaiken ihmisen toiminnan seurauksineen (48) mukaan lukien yhteiskunnan (49). Puhe luonnosta järjestelmänä ikään kuin mahdollistaa ihmisen lukeutumisen luonnon piiriin, mutta itsestään selvää tämä ei ole, ja siksi ihmisen kuulumista luontoon voi olla tarpeen tähdentää:

- (47) Susi kuuluu luontoon kuten ihminenkin.
- (48) Kaikki mitä ihminen tekee kuuluu luontoon - mistä esineet ja roskat tulevat ... ulkoavaruudestako?
- (49) Porvaristo eristää nämä toisistaan, ikään kuin yhteiskunta ja Ihminen eivät kuuluisi luontoon lainkaan.

Taija Kaarlenkaski (2022) on kutsunut tällaisten esimerkkien edustamaa puhetapaa ”arkipäivän posthumanismiksi”, koska posthumanismille ominaiseen tapaan siinä kyseenalaistetaan ihmisen erityisasema ja totunaiset rajanvedot ihmisen ja eläimen, luonnon ja yhteiskunnan, luonnollisen ja teknologisen sekä mielen ja ruumiin välillä (ks. esim. Lummaa–Rojola 2014).

Edellä esittelin *kuulua*-verbin kautta luonnon ja kulttuurin välisiä jännitteitä ja tunnistin erilaisia vastustajia. Esimerkkejä yhdisti *kuulua*-verbin käsittävän väitelauseen myöntömuotoisuus (esimerkki 49 on kyllä kieltömuotoinen mutta ilmaisee myönteistä asiaintilaa). Tilanne muuttuu, kun tarkastellaan kieltömuotoisia ilmauksia ja sitä, kun jonkin sanotaan ”ei-kuuluvan” luontoon. Tällaisia lauseita on noin viidesosa *kuulua*-aineistosta. Pyrkijä on silloin edelleen taka-alaiset agentin energia, mutta tällä kertaa voima pitää oliota poissa luonnosta. Ilmauksen taustalla on toisin sanoen ajatus siitä, että

⁷ Lähdesmäki (2020, 114–133) käsittelee kiinnostavasti juuri suden osalta sitä, miten Suomessa on historiallisesti syntynyt käsitys, että suden paikka on erämaaluonnossa, ja miten sen sijainti ihmisten lähetyvillä on ”epänormalisoitunut”. Tästä juontuu myös käsite *susiraja*.

jonkin olion paikka ei puhujan tai muun taka-alaistetun agentin ajatusmaailman mukaan ole luonnossa. Tällaisia olioita ovat koti- ja tuotantoeläimet ja erilaiset roskat, mutta myös ihmiset.⁸ Kun *kuulua*-lause on kielteinen, ero kahden eri luonnon, paikan ja järjestelmän kesken, ei näytä enää useinkaan relevantilta. Jos jokin ei kuulu luontoon paikkana, ei se kuulu myöskään luonnon järjestelmään – ja myös toisinpäin. Sanan *luonto* merkitys voi kuitenkin täsmentyä jompaankumpaan suuntaan.

Vastustajia, jotka liikuttavat tai ovat liikuttaneet oliota luontoa kohti, on erilaisia. Ensinnäkin kyseessä voi olla ihmisen oma intentionaalinen toiminta, joka esimerkiksi on saattanut roskat luontoon:

(50) Lasinsirut ei kuulu luontoon

Toisekseen vastustajana voi olla liike kohti luontoa. Liikkeen alulle paneva voima on tällöin eläimen pyrkimys liikkua luontoon. Eläin toisin sanoen liikkuisi ihmisen luota tai kulttuurin piiristä luonnon rajan ylitse, mutta ihmisen, yleensä puhujan ajatusmaailma asettaa sen paikaksi kulttuurin piiriin. Liikettä on mahdollistamassa myös ihmisen toiminta silloin, kun hän ei huolehdi eläimen pitämisestä kytkettynä, mikä mahdollistaa eläimen luontoon pyrkimisen toteutumisen:

(51) Ensinnäkin pitäisi ymmärtää, että ihmisen lemmikkieläimet eivät koskaan kuulu luontoon, eikä niiden tule tappaa luonnossa vapaana olevia eläimiä.

(52) Kotikissa ei kuulu luontoon.

Yllä on kyse ihmisen vastuusta ja toisaalta taipumuksesta kontrolloida tiettyjä eläinlajeja, niin sanottuja kotieläimiä, pitämällä niitä omalla elinalueellaan itselleen saatavilla. Ihmisen vastuun voi kuvata myös laajempänä ja luonteeltaan yleisempänä kuin lemmikki- tai tuotantoeläimen pitäminen kytkettynä. Ihmisen oikeuden ylipäättään käyttää eläimiä tuotantotarkoituksiin voi kyseenalaistaa samoin kuin sen, että ihmisen toiminta mahdollistaa vieraslajien lisääntymisen tai tulon osaksi Suomen luontoa, sen järjestelmää:

(53) Kotieläimet ei kuulu luontoon.

(54) Sellaiset lajit kun ei kuulu luontoomme, esim.minkit, supikoirat yms.jotka sotkee luonnon kiertokulkua.

Esimerkin 53 voi tulkita joko velvoitteeksi kontrolloida kotieläimiä tai laajemmaksi kritiikiksi kotieläintuotantoa kohtaan. Esimerkissä 54 puhutaan luonnon kiertokulusta, mikä osoittaa, että nyt puhutaan eksplisiittisesti luonnosta järjestelmänä eikä paikkana.

Kaikkiaan *kuulua luontoon* -ilmauksia motivoimassa voi nähdä yhtäältä olioiden, lähinnä eläinten, taipumuksen liikkua luonnon ja kulttuurin rajan ylitse osin ihmisen sitä hallitsematta. Toisaalta on kyse ihmisen vastuusta eläinten, kasvien ja elottomienkin

⁸ Yleisin olio, jonka aineistossa sanotaan ei-kuuluvan luontoon, on kissa (N = 104), seuraavina ihminen (26) ja koira (18).

olioiden sijainnista: miten ylläpitää luonnon järjestelmää luopumatta sen hyödyntämisestä, ja miten hallita luontoa järjestelmänä, kun se jatkuvasti muuttaa muotoaan?

3.3. *Agentin takana?*

Aineistoanalyysin lopuksi pohdin esimerkkien kautta vielä sitä, miten puhuja perustelee näkemyksiään jonkin olion luontoon kuulumisesta. Edellä esillä olleet esimerkkitaupaukset analyysineen kertoivat siitä, että useinkaan ei ole yhteisymmärrystä siitä, milloin jonkin olion paikka on luonnon ja kulttuurin välisen rajan milläkin puolella tai mitkä oliot kuuluvat luonnon järjestelmään, vaan kysymys on neuvottelun alainen. Toisin sanoen näillä ilmauksilla keskustellaan siitä, missä raja kulkee ja mikä on hyväksyttävä toimintatapa. Kyse on osittain mielipiteistä sekä sen suhteen, miten eläinten liikkumista tulisi rajata, että sen suhteen, millainen kokonaisuus luonto oikeastaan on. Laajemmin voi nähdä väitteiden takana erilaisia maailmankuvia, joissa luonnolla ja sen osatekijöillä on toisistaan poikkeava asema (ks. esim. Bennardo 2019).

Mielipiteiden vaihdossa ja luonnon rajoista neuvotellessa haetaan toisinaan tukea omalle näkemykselle vetoamalla erilaisiin auktoriteetteihin. Tässä jaksossa on esillä näiden auktoriteettien kielellinen eksplikointi. Tarkastelen, mistä haetaan oikeutus vaatimukselle jonkin olion luontoon kuulumisesta tai kuulumattomuudesta ja mitä sillä tavoitellaan. Tämä tarkastelu motivoituu myös siitä, että useimmiten ilmausta *kuulua luontoon* käytetään eksplikoimatta velvoitteen lähdeä. Tämän jakson esimerkit antavatkin viitteitä siitä, millaisia taustatekijöitä tässä suhteessa implisiittisissäkin tapauksissa on mahdollisesti vaikuttamassa. Voimadynaamiselta kannalta katsottuna tavoitteena on tunnistaa voimia, jotka vaikuttavat pyrkijäagentin taustalla sitä motivoiden.

Eläinten asemaa osana inhimillistä kulttuuria säädetään muun muassa laein (ks. tästä ja eläinsuojelulain valmistelusta Herlin 2021). Esimerkeissä 55 ja 56 vedotaankin eri lainkohtiin, tosin niitä täsmentämättä, perusteltaessa sitä, miksi jokin eläin kuuluu tai on kuulumatta luontoon (mitä eläimiä on sallittua pitää lemmikkinä, miten lemmikin liikkumista on rajoitettava). Luonnosta puhutaan nyt paikkana, jonka rajoja laki säätelee.

(55) Villirotta kuuluu luontoon, ja kuten tulikin jo esille, sen ottaminen lemmikiksi on LAITONTA!

(56) Se on vain eläin joka ei kuulu luontoon eikä toisten pihuille, sen sanoo jo lakikin.

Esimerkissä 57 puhutaan luonnosta järjestelmänä, johon koira suden sukulaisena kuuluu, ja samalla tuodaan esiin, että lakia sen kiinnipitovelvollisuudesta voidaan tällä perusteella myös uhmata.

(57) Koira on sudesta periytyvä ja sudethan kuuluu luontoon ja kyl mä tiedän ihmisiä jotka pitää koiriaan vapaana vaikka onkin laitonta.

Lain lisäksi onkin mahdollista vedota evoluutioon tai ”luonnonlakiin” auktoriteettina, joka ratkaisee, mikä eläin on luonnon osa. Tällöin luontoa tarkastellaan järjestelmänä.

Ajatus on, että siinä missä laki voi säädellä olioiden sijaintia, luonnonlaki säätelee luonnon järjestelmää. Tästä voi johtaa, että ainoastaan evoluution tuottamat lajit ovat ”luonnonmukaisia”, ja esimerkiksi koira, joka on ihmisen harjoittaman jalostuksen tuotos, ei ole luonnon vaan kulttuurin jäsen tai osa (58). Toisaalta sen kuulumista luontoon voi myös perustella evoluutiolla ja viitata siten (luonnon)tieteeseen auktoriteettina, kuten esimerkiksi 57. Esimerkki 59 implikoi, että se, mikä noudattaa ”luonnonlakia”, on luonnon osa. Myös *ekosysteemi* on sana, joka virittää biologisen tulkintakehyksen ja viittaa luonnontieteisiin auktoriteettina (60).

- (58) Koira, siinä muodossa se nyt on ei kuulu luontoon, koiraakin kuten sen tunnemme ei *evoluutio* olisi edes kehittänyt.
- (59) Väitänkö siis että simpanssit eivät kuulu luontoon ja noudata *luonnon lakeja*?
- (60) Hirvet kuuluvat luontoon ja tulevat kuulumaan. Oletko koskaan kuullut *ekosysteemistä*?

Auktoriteetin valinta on luonnollisesti sidoksissa puhujan maailmankuvaan. Jumala on olio, jonka asema suhteessa luontoon vaihtelee hyvin paljon eri kulttuureissa ja maailmankuvissa (Bennardo 2019). Suomalaisessa kulttuurissa jumalan asema maailmankuvassa on yksilöittäin vaihteleva. Jumalaan uskovalle Jumala voi olla evoluutiota ja tiedettä pätevämpi ja epäilemättä usein myös korkein auktoriteetti, jonka luomuksia voi kaikkia pitää luontoon kuuluvina (61). Esimerkit 61–63 tuovat esiin kirjoittajan tietoisuuden useammasta kilpailevasta maailmankuvasta, jotka määrittävät luontoon kuulumista. Esimerkissä 62 viitataan *pappeihin*, jotka virittävät uskonnollisen kehyksen kontrastina puhujan itse edustamalle ja eksplikoimalle ajattelutavalle.

- (61) Mutta sikäli jos uskoo Jumalaan, niin *Jumala* loi nähtävästä paljon erilaisia asioita maailmaan, jotka kuuluvat luontoon.
- (62) Kaikkihan me kuulumme luontoon ja olemme eläimiä siinä kuin lampaatkin, sanoivat *papit* mitä tahansa!

Auktoriteettia ei aina kuitenkaan ole yllä olevien esimerkkien tapaan selvästi eksplikoitu tai näkyvillä, vaikka sen tarpeeseen viitattaisiin. Oman maailmankuvan ilmi tuomisessa voikin olla kyse ennemminkin väitteen perustelun tarjoamisesta kuin auktoriteettiin vetoamisesta, mistä myös katkelma 62 on oikeastaan hyvä esimerkki. Myös edellä ”arkipäivän posthumanismia” edustaneet esimerkit 47–49 voi nähdä tässä valossa: oma maailmankuva, jossa ihmiset ovat samanarvoisia olioita kivien, kantojen ja roskien kanssa, otetaan argumentiksi luonnon luonteesta ja rajoista keskustellessa. Esimerkissä 63 perätään puhuteltavaa 2. persoonaa ilmaisemaan oma auktoriteettinsa tai ainakin terävöittämään argumenttiaan.

- (63) ...*mihin perustuu sun mielipide* että kissat ja koirat kuuluu luontoon...

Auktoriteetti, johon puhuja kenties nojaa, ei siis aina tule selvästi ilmi, mutta

esimerkkejä tarkemmin analysoimalla voi jäljittää argumenttien taustalla piileviä ajattelutapoja ja päästä käsiksi niiden edustamaan maailmankuvaan. Esimerkiksi seuraavan katkelman 64 relatiivilauseessa ilmaistaan hevosen lajityypilliset tarpeet liikkua vapaasti ja oleilla laumassa. Ne ovat siten perusteena hevosen sopivasta oleskelupaikasta ja sen kuulumisesta luontoon, kun luontoa kuvataan paikkana, jossa näiden tarpeiden toteuttaminen onnistuu.

- (64) Hevosen kuuluu luontoon, jossa se saa liikkua vapaasti ja olla lajitoveriensä kanssa

Myös eläimen huonoihin oloihin tai jopa kärsimykseen voi vedota. Alla muun kuin luonnonvaraisen eläimen kärsimys luonnossa tai sen kestäämättömyys luonnon oloissa tuodaan esiin samassa yhteydessä kuin niiden kuulumattomuus luontoon. Tällä tavoin luonnossa olemisen ongelmat näyttäytyvät puhujan perusteena näiden eläinten luontoon kuulumattomuudesta.

- (65) mutta kun se tarhaeläin ei kuulu luontoon ja pahimmillaan kärsii siitä hetkenkin vapaudesta

Kuulumisen auktoriteetin ohella toinen tärkeä kysymys on luonnollisesti, kehen tai mihin *kuulua*-verbin ilmaisema velvoittavuus kohdistuu. Modaaliverbien velvoitteen kokijuus on hyvin monisyinen ja syvällistä tarkastelua ansaitseva ja saanut aihe (ks. etenkin Laitinen 1992). Tässä yhteydessä tydyn esittämään aineiston analyysistä nousevat havaintoni velvoittavuuden ilmentymisestä *kuulua luontoon* -ilmauksen käytössä.

Kuulua-verbin velvoittavuus tulee tulkituksi kahdella eri tavalla riippuen siitä, puhutaanko luonnosta paikkana vai järjestelmänä; kun sanotaan, että *susi kuuluu luontoon*, velvoite voi kohdistua suteen itseensä ainoastaan, jos kyse on sen liikkeistä luonnon ja kulttuurin välillä. Voikin ajatella, että ensisijaisesti paikkaan kuuluminen voi olla puheena olevalle oliolle tai sen liikkeitä kontrolloivalle taholle velvoittavaa, ja järjestelmään kuuluminen on ennemminkin kannanotto, josta voi olla erilaisia mielipiteitä. Kuulijan velvollisuudeksi annetaan hyväksyä tämä kannanotto faktana.

Ilmaus *x kuuluu luontoon* näyttäytyy aineistossa kahdella eri tavalla kuulijaa velvoittavana. Ensinnäkin velvoite on hyväksyä luonnon järjestelmään myös epämukavia asioita, kuten ukkosmyrsky. Toiseksi velvoite täsmentyy huolenpidoksi luonnon järjestelmästä. Luonto on siis järjestelmä, joka pitää hyväksyä ja jota ei pidä järkyttää.

Puhuttaessa luonnosta paikkana ovat velvoittavuuden kannalta erityisen havainnollisia tapaukset, joissa kuulijaa puhutellaan. Esimerkki 38 (*älä hanki kissaa kerrostaloon*) antaa vastaanottajalle velvoitteen kissan sijainnista. Ylipäätään kun ihminen on ottanut tai ottamassa luonnosta (paikkana) jotakin, minkä puhuja katsoo sinne kuuluvan, velvoite kohdistuu tähän ottajaan. Toisenlainen tilanne on, kun eläin on itse liikkunut luonnosta kulttuurin piiriin. Tällöin *kuulua luontoon* -ilmauksen velvoite voi kohdistua ihmiseen, jolla on mahdollisuus saattaa eläin takaisin luonnon alueelle, tai tahoihin, joilla on mahdollisuus rajata eläinten liikkeitä. Kolmanneksi luonnossa ”väärässä paikassa” sijaitsevien olioiden, kuten roskien ja vapaaksi päästettyjen lemmikkieläinten, sijainnista ilmaistaan

olevan vastuussa roskaajat ja eläinten omistajat tai hoitajat. Velvoite kohdistuu oletetusti heihin. Luonto on paikka, jolla on rajat, joita kuuluu vaalia, jolloin syntyy velvoite pitää rajaa yllä.

4 Tutkimustulokset ja pohdinta

Kertaan lopuksi kaikki johdantojaksossa esittämäni kysymykset ja vastaan niihin tutkimuksen tuomin tulokset.

Mikä on kielen rooli luonnon ja kulttuurin välisen rajan ylläpitämisessä?

Kielen avulla tuotetaan luonnon ja kulttuurin rajaa sitä jatkuvasti uudentaen. Tässä artikkelissa olen keskittynyt *kuulua luontoon* ja *päästä luontoon* -ilmausten käyttämiseen ja osoittanut niiden potentiaalin luonnon rajaamisessa.

Mistä ylipäättään puhumme, kun puhumme luonnosta, millaisena se erottuu kulttuurista puheessamme?

Tarkastelemissani yhteyksissä *luonto* on näyttäytynyt yhtäältä paikkana tai sijaintina, jonne voi siirtyä, ja toisaalta järjestelmänä, johon voi kuulua. Paikkana tai järjestelmänä *luonto* ei rajaudu yksiselitteisesti. *Luonto* kummassakin merkityksessä näyttäytyy ajoittain staattisena, ikään kuin se muodostuisi muuttumattomasti tietyistä olioista ja sen rajat olisivat liikkumattomat.

Millainen on luonnon ja kulttuurin väliin rakennettu kielellinen raja? Miten rajaa tuotetaan arkisessa kielenkäytössä?

Luonnon raja on joissain tapauksissa rakennelma, mutta usein se on liikkuva ja neuvoteltava. Sen voi asettaa esimerkiksi pihan ja metsän väliin. Se on myös ylitettävissä esimerkiksi käytännön järjestelyin, kun puhutaan luonnosta paikkana, ja argumentein, kun puhutaan järjestelmästä.

Millaisia merkityksiä luonto saa, kun puhutaan luontoon siirtymisestä ja luonnon rajan ylittämisestä, millaisena siis näyttäytyy luonto, kun puhutaan siihen kuulumisesta ja pääsemisestä?

Luonto on paikka, jossa voi käydä tietyin edellytyksin, ja järjestelmä, jonka luonteesta voi käydä neuvottelua. *Luonto* voi saada esimerkiksi vaarallisen paikan merkityksen: siellä olevia olioita ei haluta omalle kotipihalle. Analyysi on tuonut esiin myös, että luonnon järjestelmä on herkkä, joten siitä täytyy huolehtia. Koska se on järjestelmänä hauras, sen rajaa ei pidä ylittää, jos läsnäolo luonnossa uhkaa *luontoa*.

Luontoon voidaan liittää hyvin myönteisiä affekteja. Se on saavutettava paikka, johon halutaan siirtyä. Se saa myös oikeuttavan merkityksen: jos jokin kuuluu luontoon, on se sille olemassaolon oikeutus; jos taas jokin ei kuulu luontoon, syntyy velvoite huolehtia se sieltä pois. *Luonto* on evoluution mukana kehittyvä tai Jumalan luoma, mutta hyväksyttävä sellaisena kuin se on. Eläimille se edustaa vapautta ja ihmisille virkistyspaikkaa.

Millainen on luonnon ja kulttuurin rajaa ylläpitävä voima?

Pohjimmiltaan luonnon ja kulttuurin välistä rajaa pitää yllä ihmisten intentioiden tuottama voima, joka on kiteytynyt kulttuuriseksi käytänteiksi, kuten asumis- ja muiksi rakenneratkaisuiksi ja totunnaisiksi tavoiksi suhtautua maaperään, eläimiin ja kasveihin ja myös ihmisen omaan elämään.

Millaiseksi voimien kohtaamispaikaksi (Suomen) luonnon ja kulttuurin raja piirtyy ilmauksia päästä luontoon ja kuulua luontoon käyttämällä?

Luonnon ja kulttuurin raja piirtyy keskusteltavaksi ja samalla auktoriteetin määrittäväksi. Rajalla vallitsevat voimat tekevät siitä molemminpuolisen uhan kohtaupaikan. Tietyt oliot luonnossa (kuten sudet) muodostavat uhan ihmiselle, jolloin niille määritellään raja. Kulttuurin puolella sijaitsevat lemmikki- ja tuotantoeläimet samoin kuin esimerkiksi myrkyt voivat luonnon puolella olla uhka sen järjestelmälle, mikä toiselta puolen motivoi rajan vetoon. Myös luonto paikkana on uhattuna, jos siellä on kulttuurin puolelle kuuluvia asioita, kuten roskia.

Mitä ovat ne voimat ja vastavoimat, jotka tässä kamppailevat?

Kun puhutaan luonnosta paikkana, ihmisen intentiot kamppailevat toisten ihmisten intentioita, eläinten liikevoimaa, aineiden energiaa ja painovoimaa vastaan. Kun puhutaan luonnosta järjestelmänä, erilaiset argumentit ja maailmankuvat kamppailevat keskenään: onko luonto Jumalan luoma valmis vai evoluution mukana kehittyvä järjestelmä, ja kuuluuko siihen ”kaikki” vai vain se, mihin ihminen ei ole koskenut.

Lähtökohtani tutkimuksessani oli, että luonnosta puhumista tutkimalla voi päästä käsiksi kulttuuriin luontokäsityksiin. Oletan siksi, että suomen kielen *luonto*-sanana käyttöä koskevista tutkimustuloksistani voi olla hyötyä pohdittaessa kulttuurista käsitystämme luonnosta ja etenkin sitä, miten luonto erottuu erillisenä oliona. On ajateltavissa, että puhuminen luontoon ”pääsemisestä” ja ”kuulumisesta” toiseuttaa luontoa tehden siitä ihmisestä erillisen ja ulkopuolisen. Pääsemisen osalta analysoitu aineisto antaa sen kuvan, että käsitteistäjän näkökulma on lähes aina luonnon ulkopuolella eli luontoon pääseminen on liikettä ’toisaalle’, ei ’tänne’ – kiinnostava jatkotutkimusaihe olisivatkin sellaiset ilmaukset, joissa liike luontoon suuntautuu käsitteistäjää kohti (esim. 8 edellä: *Korkeasaarestakin on päässyt Suomen luontoon tänne kuulumattomia lajeja ja tautejakin*).⁹ Sen sijaan *kuulua luontoon* -ilmaukset avaavat ristiriitaisemman näkymän, jossa luonto joko on ”toinen” tai sitten ihmisen omakin sijaintipaikka. Artikkelini antaa joka tapauksessa viitteitä, että suomen kielessä hyvin yleiset ilmaukset *päästä luontoon* ja *kuulua luontoon* osaltaan ylläpitävät ihmisen ja luonnon välistä jännitettä ja sikäli estävät näkemästä luontoa osana ihmisen elämää ja ihmistä osana luontoa.

Viime vuosina jalansijaa saaneen posthumanistisen suuntauksen (ks. Lummaa-Rojola 2014) keskeinen väittäjä on ihmisen ja luonnon ja myös ihmisen, yhteiskunnan ja kulttuurin erottamattomuus ja näiden erontekojen haitallisuus. Donna Harawayn (2008)

9 Ilmaus *Suomen luonto* olisi ylipäätään tutkimisen arvoinen.

lanseeraama käsite *luontokulttuuri* (*natureculture*) kiteyttää tämän luonnon ja kulttuurin yhteyttä, keskinäistä yhteen kietoutuneisuutta ja vuorovaikutusta havittelevan ajattelutavan. Kielentutkijan on mahdollista lähestyä luonnon ja kulttuurin erottamista toisistaan myös siltä kannalta, että *luonto* ja *kulttuuri* ovat eri sanoja omine merkityksineen, ja niiden käyttöä voi analysoida. Tästä näkökulmasta onkin kiinnostavaa, että tutkimukseni aineistossa ihminen rajataan *kuulua-* ja *päästä-*verbeillä luonnon ulkopuolelle erityisesti silloin, kun on puhe luonnosta paikkana, ja että luonto kuvataan usein juuri sellaisena paikkana, johon ihminen haluaa suunnata. Ihmisen siis katsotaan joskus kuuluvan luonnon järjestelmään ja toisaalta hän mielellään siirtyy aika ajoin sen alueelle, jos pääsee.

Lähteet

Aineisto

City Digital Group 2021: Suomi24 virkkeet -korpus 2001–2020, Korp-versio [tekstikorpus]. Kielipankki. <http://urn.fi/urn:nbn:fi:lb-2021101525>

Kirjallisuus

- BENNARDO, GIOVANNI 2019: Introduction. Cultural Models of Nature of primary food producers in communities affected by climate change. GIOVANNI BENNARDO (toim.): *Cultural Models of Nature. Primary food producers and climate change*, 1–18. Routledge, London & New York.
- DUBOIS, GAÏDIG 2023: *La nature du RESTER en Finnois et en Français*. Väitöskirja. Helsingin yliopisto / Sorbonne Université. Saatavissa <http://hdl.handle.net/10138/354590> [viitattu 12.9.2024].
- DUVALLON, OUTI – PELTOLA, REA 2017: Voimadynaaminen vaan. Odotusten, intentioiden ja kerrotavuuden partikkeli. *Virittäjä* 121 (4), 500–533. <https://doi.org/10.23982/vir.58864>
- EVANS, VYVYAN 2019: *Cognitive Linguistics: A Complete Guide*. Edinburgh University Press, Edinburgh.
- FLINT, AILI 1980: *Semantic structure in the Finnish lexicon: verbs of possibility and sufficiency*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- HARAWAY, DONNA 2008: *When Species Meet*. Posthumanities Volume 3. University of Minnesota Press, Minneapolis.
- HERLIN, ILONA 2012: Katse kieleen ja ympäristöön. *Kielikuvia: Nykysuomen seuran tiedotuslehti* 2012 (2), 3–17.
- 2021: Eläin eduskunnassa. REA PELTOLA, ANNI JÄÄSKELÄINEN ja KATARIINA HARJUNPÄÄ (toim.): *Kieli ja eläin. Vuorovaikutusta ja kielioppia monilajisessa yhteisössä*, 185–265. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki. Saatavissa <http://hdl.handle.net/10138/352036> [viitattu 12.9.2024].
- HÄKKINEN, KAISA 2002: *Eläin suomen kielessä*. HENNI ILOMÄKI ja OUTI LAUHAKANGAS (toim.): *Eläin ihmisen mielenmaisemassa*, 26–62. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- 2012: Eri alojen luontokäsityksiä: Kielitiede. KAROLIINA LUMMAA, MIA RÖNKÄ ja TIMO VUORISALO (toim.), *Monitieteinen ympäristöntutkimus*, 73–76. Gaudeamus, Helsinki.
- ISK = AULI HAKULINEN – MARIA VILKUNA – RIITTA KORHONEN – VESA KOIVISTO – TARJA RIITTA HEINONEN – IRJA ALHO 2004: *Iso suomen kielioppi*. SKST 950. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- JÄÄSKELÄINEN, ANNI – HERLIN, ILONA – HARJUNPÄÄ, KATARIINA 2021: Vuorovaikutusta ja kielioppia monilajisissa yhteisöissä. REA PELTOLA, ANNI JÄÄSKELÄINEN ja KATARIINA HARJUNPÄÄ (toim.): *Kieli ja eläin. Vuorovaikutusta ja kielioppia monilajisessa yhteisössä*, 7–29. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki. Saatavissa <http://hdl.handle.net/10138/352036> [viitattu 12.9.2024].

- KAARLENKASKI, TAIJA 2022: Eläimet kaupunkilaisina: Kuka kuuluu kaupunkiluontoon? Esitelmä Eläintutkimuspäivillä Turun yliopistossa 6.5.2022.
- KANGASNIEMI, HEIKKI 1992: *Modal expressions in Finnish*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- KS = *Kielitoimiston sanakirja*. 2024. Kotimaisten kielten keskus, Helsinki. Päivitettävä julkaisu. Päivitetty 19.3.2024. Saatavissa <https://www.kielitoimistonsanakirja.fi> [viitattu 12.9.2024].
- LAITINEN, LEA 1992: *Välttämättömyys ja persoona. Suomen murteiden nesessiivirakenteiden semantiikka*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- 2006: Zero person in Finnish: a grammatical resource for construing human reference. LYLE CAMPBELL ja MARJA-LIISA HELASVUO (toim.), *Grammar from the human perspective*, 209–231. Benjamins, Amsterdam.
- LAHTI, EMMI 2022: Miten luonnon monimuotoisuudesta ja sen uhista puhutaan yleistajuisissa asiantuntijateksteissä? *Puhe ja kieli* 42, 99–120. <https://doi.org/10.23997/pk.121403>
- LANGACKER, RONALD W. 2008: *Cognitive Grammar. A Basic Introduction*. Oxford University Press, Oxford.
- LEHISMETS, KERSTEN 2013a: Verbit ja väylät. *Sananjalka* 55, 29–50. <https://doi.org/10.30673/sja.86720>
- 2013b: Yli, läpi ja kautta. Suomen grammirakenteiden voimadynamiikka. *Virittäjä* 117 (3), 346–371.
- LEINO, JAAKKO 2003: *Antaa sen muuttua. Suomen kielen permissiivirakenne ja sen kehitys*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- LUMMAA, KAROLIINA – ROJOLA, LEA 2014 (toim.): *Posthumanismi*. Eetos, Turku.
- LÄHDESMÄKI, HETA 2020: *Susien paikat. Ihminen ja susi 1900-luvun Suomessa*. Nykykulttuurin tutkimuksen julkaisuja. Jyväskylän yliopisto. Saatavissa <https://jyx.jyu.fi/handle/123456789/71524> [viitattu 12.9.2024].
- NS = *Nykysuomen sanakirja*. WSOY, Helsinki.
- ONIKKI-RANTAJÄÄSKÖ, TIINA 2023: The Finnish local case system. MINNA JAAKOLA ja TIINA ONIKKI-RANTAJÄÄSKÖ (toim.): *The Finnish Case System. Cognitive Linguistics Perspectives*, 117–160. *Studia Fennica Linguistica* 23. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki. <https://doi.org/10.21435/sflin.23>
- PELTOLA, REA 2021: Kohtaaminen ja liike luontohavaintonarratiiveissa. REA PELTOLA, ANNI JÄÄSKELÄINEN ja KATARIINA HARJUNPÄÄ (toim.): *Kieli ja eläin. Vuorovaikutusta ja kielioppia monilajisissa yhteisöissä*, 269–309. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki. <https://doi.org/10.21435/skst.1474>
- RAPOLA, MARTTI 1953: *Luonnosta luonteeseen. Risukoista riipomia. Uusi sarja pakinoivia tutkielmia*, 102–114. WSOY, Porvoo ja Helsinki.
- STIBBE, ARRAN 2015: *Ecolinguistics. Language, ecology and the stories we live by*. Routledge, New York. <https://doi.org/10.4324/9781315718071>
- SMS = *Suomen murteiden sanakirja*. 2024. Kotimaisten kielten keskus, Helsinki. Päivitettävä julkaisu. Päivitetty 5.6.2024. Saatavissa <https://kaino.kotus.fi/sms/> [viitattu 12.9.2024].
- SWEETSER, EVE 1990: *From etymology to pragmatics. Metaphorical and cultural aspects of semantic structure*. Cambridge University Press, Cambridge. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511620904>
- TALMY, LEONARD 1983: How language structures space. HERBERT R. PICK JR. ja LINDA P. ACREDOLO (toim.): *Spatial Orientation. Theory, Research, and Application*, 225–282. Plenum Press, New York. <https://doi.org/10.1007/978-1-4615-9325-6-11>
- 2000: *Toward a cognitive semantics. Vol. I. Concept structuring systems*. MIT Press, Cambridge Mass. <https://doi.org/10.7551/mitpress/6847.001.0001>
- UUSITALO, HARRI – SUOMALAINEN, KARITA 2023: Ecolinguistics Approach to Online Finnish Discourse on Invasive Alien Species. *Language@Internet* 21, 57–78. <https://doi.org/10.14434/li.v21.37373>
- VIHELMAA, ELLA 2021: ”Muut eläimet”: Toislajisia, toisenlajisia, muunlajisia? REA PELTOLA, ANNI JÄÄSKELÄINEN ja KATARIINA HARJUNPÄÄ (toim.): *Kieli ja eläin. Vuorovaikutusta ja kielioppia monilajisissa yhteisöissä*, 31–37. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki. <https://doi.org/10.21435/skst.1474>

ILONA HERLIN: Exploring the limits of nature: What belongs to nature (kuuluu luontoon) and how does one get to it (pääsee luontoon)?

The article explores the linguistic construction of the boundary between humans and nature by analysing the Finnish expressions *päästä luontoon* ('to get to nature') and *kuulua luontoon* ('to belong to/be a part of nature'). These expressions are found to be common in Finnish texts; the dataset, consisting of 2,325 sentences, has been drawn from the discussion forum Suomi24. The study is ecolinguistic, theoretically grounded in cognitive linguistics, particularly utilising Leonard Talmy's (2000) concept of force dynamics. The study examines those forces whose conceptualisations sustain the boundary between humans and nature in the analysed contexts, aiming to reveal broader cultural conceptions of this boundary and of nature itself.

As the materials in the study show, the boundary between nature and culture is described as a meeting point of various forces. In the case of the expression *päästä luontoon*, two types of forces, or agonists, that lead to nature are identified: the intention of humans and animals, and, in the case of harmful substances, gravity or a substance's own energy. The antagonistic counterforces, which appear as obstacles to be overcome by these animals and humans, are revealed in the analysis to be conditions that restrict humans, such as weather, the seasons, urban living, and, in the case of animals and harmful substances, human-made containers and barriers or natural formations utilised by humans. The analysis of the expression *kuulua luontoon* reveals that the boundary is maintained by the force of human intentions, materialised into cultural practices, such as housing and other structural solutions, and habitual ways of relating to plants and animals.

The analysis also raises broader cultural conceptions of nature. In the examined contexts, nature appears as both a place or location, to which one can move, and a system. The boundary between nature and culture is, in some cases, shown to be a construction, but it is often fluid and negotiable. This boundary can be crossed, for example, through practical arrangements, when nature is discussed as a place, and through arguments, when nature is discussed as a system. Although the boundary between nature and culture is partly open to discussion, it also appears to be defined by authorities such as legislation and God. The boundary is also a meeting point of mutual threats. Certain entities in nature, such as wolves, pose a threat to humans, this leads to a defining boundary between humans and nature. When it comes to culture, domesticated animals as well as substances, such as poisons, can be a threat to nature as a system, which in turn motivates the drawing of the boundary. Nature can thus take on being conceived as a dangerous place, but on the other hand, it is also perceived as a fragile system.

Positive affects can be strongly associated with nature. It is seen as an attainable place to where people want to move. The concept of "belonging to nature" also carries a justificatory meaning: if something "belongs to nature", it has a right to exist. Nature is seen as a phenomenon that develops through evolution or that has been created by God. For animals, it represents freedom, and for humans, a place of recreation.

Ilona Herlin
ilona.herlin@helsinki.fi
Helsingin yliopisto

HANNU TSUPARI

Kaupunkitila ja kadunnimet

Vertaileva tutkimus Viipurin keskustan ja muiden kaupunginosien kadunnimistä 1913–2024

1 Johdanto

Kaupunkien kaavanimet kertovat nimeäjien kulttuurista, arvoista ja valtarakenteista ja niissä tapahtuvista muutoksista. Oleksi Gnatiukin ja Victoria Glybovetsin (2020) 36:n ukrainalaisen kaupungin kadunnimiä koskeva tutkimus selvittää, mitkä tekijät vaikuttavat katujen nimeämiseen keskustoissa ja niiden ulkopuolisissa kaupunginosissa. Heidän mukaansa kaupungin eri osilla on erilainen symbolinen merkitys: keskustan kadut ja pääkadut ovat keskustan ulkopuolella sijaitsevia katuja tärkeämpiä. Kadun sijainti keskustassa tai lähellä sitä, sen merkittävyys ja jopa fyysinen pituus voivat vaikuttaa siihen, millaisen nimen katu saa. Heidän aineistossaan muistonimiä esiintyy varsinkin keskustoissa ja muut kuin muistonimet sijaitsevat yleensä keskustojen ulkopuolella. Myös keskustojen ulkopuolella voi olla uusia muistonimettyjä katuja varsinkin, jos kaupunginosan paikallinen tai alueellinen identiteetti on vahva. (Gnatiuk–Glybovets 2020, 139, 146–147, 153–156.)

Tutkin tässä artikkelissa Viipurin kaupunkitilan kadunnimiä Suomen suuriruhtinaskunnan ja Suomen tasavallan aikoina sekä nyky-Viipurissa. Artikkelini on jatkoa tutkimukselleni, jonka tein Viipurin keskusta-alueen kadunnimistä (Tsupari 2024). Tutkimukseni on vertailevaa tutkimusta, jossa tarkastelen keskustan ja muiden kaupunginosien kadunnimistöä ajanjaksona 1913–2024 eli yli sadan vuoden aikana. Vertailen sitä, miten esikaupunkien kadunnimet poikkeavat keskustan kadunnimistä. Tutkimuskysymykseni ovat seuraavat: Millaisia ovat Viipurin kadunnimet vuosien 1913, 1935 ja 2024 karttojen mukaan? Käytetäänkö keskustaa pääasiallisena muistonimeämisen paikkana? Onko muistonimiä keskustan lisäksi muissa kaupunginosissa? Hallitsevatko muut kuin muistonimet muissa kaupunginosissa ja millaisia ne ovat? Katujen uudelleen nimeäminen jää tutkimuksen ulkopuolelle. Tämä johtuu siitä, että keskustaa lukuun ottamatta muiden kaupunginosien katurakenne on muuttunut paikoitellen niin paljon, ettei kadunnimien vertaileminen ole luotettavasti mahdollista.

Artikkeli on jäsennetty seuraavasti: Luvussa 2 selvitan aihepiirini aikaisempaa tutkimusta. Luvussa 3 kuvaan, miten olen koonnut tutkimusaineistoni, mitkä ovat tutkimusmenetelmäni ja miten luokittelen tutkimani kadunnimet. Luvussa 4 esitän tekemäni luokittelun tulokset. Luvussa 5 kokoan yhteen keskeiset havainnot ja päätelmät.

2 Kaupunkinimistön aikaisempaa tutkimusta

Kielitieteelliselle paikannimitutkimukselle oli pitkään leimallista etymologinen tutkimusote ja keskittyminen maaseutualueiden nimistön kartoittamiseen. Suomalaisessa nimistöntutkimuksessa etymologinen tutkimus on jäänyt kuitenkin vähemmälle 1900-luvun jälkivuosisikymmenistä alkaen. 1990-luvulla nimien käyttö eli sosiolingvistinen tutkimus on noussut tutkimuksen keskiöön. Se ottaa huomioon sen sosiaalisen ja tilanteisen kentän, jossa nimiä käytetään. (Ainiala–Saarelma–Sjöblom 2008, 75, 80; ks. myös Ainiala–Sjöblom 2021.)

Tutkimuskohteenani olevat kadunnimet luokitellaan kaavanimiksi ja ne kuuluvat kaupunkinimistöön. Kaupunkinimistö nousi tutkimuksen keskiöön vasta 2000-luvulla. Se on tapana jakaa viralliseen ja epäviralliseen nimistöön. Virallisia nimiä ovat kaavanimet eli asemakaavaan merkityt katujen, teiden, puistojen, rakennusten ynnä muiden paikkojen nimet. Kaavanimet ovat nimiä, jotka annetaan kaavan laatimisen yhteydessä. Ne ovat suunniteltuja, viranomaisten antamia nimiä, jotka nimenkäyttäjän näkökulmasta ovat ylhäältä päin annettuja nimiä. Epävirallisia kaupunkinimiä ovat puolestaan ne kaupunkimaisen ympäristön paikannimet, jotka eivät ole tämän määritelmän mukaisia virallisia nimiä. (Ainiala 2003, 207–211.)

Viljo Nissilän tutkimus *Viipurin kadunnimet* (1981) on etymologinen tutkimus Viipurin kadunnimien alkuperästä keskiajalta Suomen tasavallan ajan loppuun saakka. Artikkelini kattaa kaikki Viipurin kaupunkialueen kadunnimet. Nissilä käy läpi Viipurin katujen syntyhistoriaa seuraavaan tapaan: ”Hackmaninkatu 1902, 1935, nimi viipurilaisesta Hackman-suvusta, Teatterikatu 1876, 1913, nimi teatteritalosta; Tikkutehtaankatu 1902, 1935, nimi Paul Jakovleffin perustamasta tulitikkutehtaasta”. Hyödynnän omassa luokittelussani soveltuvien osien tietoja, joita Nissilä esittää kadunnimen alkuperästä. Artikkelissään ”Viipuri paikannimistön valossa” (1978) Nissilä valottaa Viipurin kaupunginosien syntyhistoriaa. Käytän sen tietoja kuvatessani kadunnimien määrän lisääntymistä asutuksen laajetessa Viipurin keskustan ulkopuolisiin kaupunginosiin.

Muistonimien analysoinnissa sovellan kriittisen onomastiikan periaatteita. Tutkin muistonimiin liittyviä nimeämismotiiveja nimenantajan näkökulmaa jäljittäen, ja tarkoitukseni on selvittää nimeämisen ja vallankäytön välistä yhteyttä. Kriittinen onomastiikka liittyy kielimaisematutkimukseen, ja sen tavoitteena on tutkia, miten kadunnimet palvelevat vallankäyttöä ja piileviä valtarakenteita (Sjöblom–Ainiala 2020, 823–824). Tutkimukseni kohteena olevat kadunnimet ilmestyivät kielimaisemaan Suomen suuriruhtinaskunnan aikana. Vuonna 1903 annetun asetuksen mukaan kaikissa nimikilvissä tuli näkyä venäjän-, suomen- ja ruotsinkielinen nimi tässä järjestyksessä (Harling-Kranck 2006, 207–208). Luk Van Mensel, Mieke Vanderbroucke ja Robert Blackwood (2016, 427)

toteavat, että kielimaisematutkimus tarjoaa mahdollisuuden tutkia julkisessa tilassa olevien merkkien takana olevien toimijoiden (*authorship*) tarkoituksiperiä eri valtakausina.

Kriittinen paikannimitutkimus pyrkii osoittamaan muistonimeämisen, vallan, julkisen muistin ja identiteetin välisen yhteyden (Azaryahu 2012, 388). Varsinkin maantieteilijät ovat tutkineet kadunnimiä ja niiden muutoksia kaupunkien historiallisissa keskustoissa. Gnatiukin ja Glybovetsin (2020) lisäksi muun muassa Mihail Rusu (2021) on tutkinut kaupunkitilan vaikutusta katujen nimeämiseen. Hän tarkasteli romanialaisen Sibiu kaupungin kadunnimiä keskustassa ja sen ulkopuolella vuosien 1875–2020 välisenä aikana. Hänen tutkimuksensa osoittaa, että keskustaa käytetään muistonimeämiseen ja siellä sijaitsevia poliittisesti latautuneita kadunnimiä nimetään uudelleen herkemmin kuin keskustan ulkopuolella sijaitsevia poliittisesti neutraaleja ja kuvailevia kadunnimiä (Rusu 2021, 1–23). Samansuuntaisia tuloksia ovat saaneet muun muassa myös Ivana Crljenko (2012) Kroatiaa sekä Laura Šakaja ja Jelena Stanić (2018) Zagrebia koskevissa tutkimuksissaan.

Tämä artikkeli on jatkoa tutkimukselleni (Tsupari 2024), jossa selvitin sitä, millaisia muistonimiä Viipurin vallanpitäjät ovat käyttäneet eri aikoina Viipurin keskusta-alueella vahvistaakseen omaa valta-asemaansa. Nimenantajan nimeämismotiiveja jäljittäessäni hyödynnän aikaisemman tutkimukseni lisäksi vuoden 1935 kartan osalta Viipurin kaupunginvaltuuston asettaman nimitoimikunnan mietintöä vuodelta 1928, jota esittelen tarkemmin luvussa 4.

Koska tutkimukseni kattaa pitkän, yli sadan vuoden aikavälin, se tuottaa vertailevaa tietoa muistonimistä ja muista kadunnimistä Viipurissa kolmena eri ajanjaksona. Maoz Azaryahun (2012, 388) mukaan pitkän aikavälin kattavaa vertailevaa tutkimusta tarvitaan selvittämään vallan vaihtumiseen perustuvaa nimeämistä. Tutkimukseni liittyy myös diakroniseen kielimaisematutkimukseen, jossa tarkastellaan pitkän ajan kuluessa kaikkia samassa paikassa esiintyviä kielellisiä merkkejä ja niiden muutoksia (Pavlenko–Muellen 2015, 117).

3 Tutkimusaineisto ja -menetelmät

Tutkimusaineistoni koostuu Viipurin vuosien 1913, 1935 ja 2024 karttojen sisältämistä kadunnimistä. Taulukko 1 havainnollistaa analysoitujen kadunnimien määriä eri aikoina. Vuoden 1913 karttana (kartta 1) on *Karta öfver Wiborgs stad och omgifningar / Kartta Viipurin kaupungista ja sen ympäristöstä* (Kansallisarkisto), joka ajoittuu Suomen suuriruhtinaskunnan (1812–1917) aikaan. Vuoden 1935 karttana (kartta 2) taas on *Otto. I. Meurmanin toukokuussa 1935 allekirjoittama kartta* (Kansallisarkisto), joka edustaa Suomen tasavallan (1917–1944) aikaa. Kartta 3 vuodelta 2024 puolestaan on sähköinen kartta (Yandex 2024), joka ajoittuu Venäjän federaation ajanjaksoon (1991–). Sen tiedot perustuvat Viipurin kaupunginjohtajan V. V. Osipovin 14.10.2008 tekemään päätökseen perustaa osoiterekisteri Viipurin kaupunginosien kadunnimistä ja niiden muutoksista (*Postanovlenie ot 14.10.2008 ob adresnom rejestre v tseljah vnesenija izmenenij naimenovanij*

mikroraionov i geonimov goroda Vyborga). Päätöksen mukaan erillinen nimitoimikunta päättää kadunnimien muutoksista ja päivittää muutokset rekisteriin.

Taulukko 1. Analysoitujen kadunnimien määrä aineiston kartoissa eri aikoina.

Kaupunginosat	1913	1935	2024
Keskusta	72	88	80
Läntiset kaupunginosat	44	82	206
Itäiset kaupunginosat	120	183	510
Kadunnimiä yhteensä	236	353	796

Neuvostoliiton ajan (1944–1991) kadunnimet jäivät tämän tutkimuksen ulkopuolelle. Tämä johtuu siitä, että esikaupungeista ei ole olemassa kadunnimet sisältävää karttatietoa Neuvostoliiton ajalta. Historiantutkija Juri Shikalovin mukaan (sähköpostiviesti 26.12.2022) karttoja ei julkaistu neuvostoaikana, koska Viipuri oli suljettu rajakaupunki. Karttoja pidettiin salaisena materiaalina.

Käytän tutkimusmetodin kadunnimien luokittelua, ja analysoin nimeämisperusteita määrällisesti ja laadullisesti. Jaan kadunnimet kahteen pääluokkaan: muistonimiin ja ei-muistonimiin. Määrittelen muistonimet Ainialan ym. (2008, 133–134) tapaan nimiksi, jotka on annettu jonkun henkilön, jonkin tapahtuman tai muun seikan muistoksi (ks. muistonimen määrittelystä myös Ukskoski 2019, 19–20). Tarkastelen seuraavaksi tarkemmin muistonimien ja ei-muistonimien sisältöä.

Isabelle Buchstaller, Malgorzata Fabiszak, Seraphim Alvanides, Anna Weronika Brezińska ja Patryk Dobkiewicz (2022, 5–8) jakavat muistonimet ideologisiin ja ei-ideologisiin muistonimiin tekemällä eron kadunnimen muuttamista koskevan prosessin ja sen lopputuloksen välillä: prosessi voi olla ideologinen, mutta sen lopputuloksena syntyvä kadunnimi voi olla myös ei-ideologinen. Rusu (2021, 7) puolestaan luokittelee ideologiset kadunnimet poliittisiksi kadunnimiksi vastakohtana ns. neutraaleille kadunnimille, joista puuttuu ideologinen sisältö.

Luokittelen muistonimet ideologisiin muistonimiin ja muihin muistonimiin. Noudataan tältä osin pääosin samaa luokittelua kuin aikaisemmassa tutkimuksessani (Tsupari 2024) vertailun mahdollistamiseksi. Määrittelen kadunnimen ideologiseksi muistonimeksi, jos se heijastaa ajanjaksonsa ideologioita. Luokittelen ideologisiin muistonimiin kuuluviksi seuraavat kadunnimet: a) ideologiset henkilöviitteiset nimet, jolloin muistettulla henkilöllä on ollut kulloisenkin ajanjakson ideologiaa heijastava poliittinen tai sotilaallinen valta-asema tai muita valtiollisen ideologian kannalta tärkeitä ansioita ja b) muut ideologiset nimet, jolloin kadunnimi heijastaa ajalle tyypillistä symboliikkaa tai propagandaa. Luokittelen viimeksi mainittuun ryhmään vuoden 1935 kartassa olevat Kalevala-aiheiset kadunnimet, koska ne edustavat suomalaisten kannalta tärkeälle identiteetin muodostamiselle tyypillistä vallanpitäjän ideologista symboliikkaa. Samaan ryhmään luokittelen myös vuoden 2024 kartassa olevat kadunnimet, jotka on nimetty

Neuvostoliiton sankari -arvonimen saaneen henkilön mukaan. Tutkimuksessani yksinomaan se, että kadunnimen kieli vaihtuu toiseksi kieleksi, esimerkiksi suomesta venäjäksi, ei tee kadunnimestä ideologista, vaikka kielen vaihtuminen on sinänsä ideologinen ilmiö (ks. Buchstaller ym. 2022, 6–7).

Muihin muistonimiin luokittelen c) kulttuuriin, d) uskonnolliseen toimintaan ja e) yritystoimintaan viittaavat nimet. Ne ovat muistonimiä, mutta eivät täytä edellä määritellyn ideologisen muistonimen kriteerejä omassa luokittelussani. Tällaisia kadunnimiä on kaikissa kartoissa. Lisäksi luokittelen muihin muistonimiin sellaiset f) henkilön etunimen (ristimänimen) mukaan nimetyt kadunnimet, joita ei voida kytkeä varmasti tiettyyn henkilöön. Perustelen tätä sillä, että nimen taustalla on todennäköisesti ollut joku paikallinen henkilö, josta ei ole kuitenkaan jäänyt muistitietoa. On epätodennäköistä, että kadulle olisi valittu täysin sattumanvaraisesti henkilönnimi. Toinen vaihtoehto olisi luokitella tällaiset nimet ryhmänimiksi silloin, jos samalla alueella on vähintään kolme henkilön mukaan nimettyä katua (ks. tästä Carpelan–Schulman 1996, 23). Nissilän (1981, 70) mukaan pelkän henkilönnimen alkuperän selvittäminen on vaikeaa, koska henkilönnimistä ei useinkaan ole säilynyt mitään perimätietoa. Luokittelen muihin muistonimiin myös g) tulkinnanvaraiset kadunnimet, joita ei voi sijoittaa edellä luettelemiini muihin ryhmiin. Tällaisia ovat sellaiset kadunnimet, joissa muistetaan esimerkiksi kaupunkeja tai joiden nimeämisperusteesta ei ole täyttä varmuutta. Palaan tämän ryhmän nimiin luvussa 4.

Ei-muistonimet jaan syntaktis-semanticen mallin mukaisiin nimiin, aihepiirinimiin ja epäselviin nimiin. Perinnäisiä syntaktis-semanticen mallin mukaisia nimeämisperusteita ovat a) paikan sijainti, b) paikalla oleva tai esiintyvä, c) paikan ominaisuus ja d) paikan suhde ihmiseen. Osa näihin kuuluvista nimistä on aineistossani peräisin jo keskialta, esim. *Luostarinkatu*, *Piispankatu*, *Vahtitorninkatu* (ks. Tsupari 2024). Niitä on pidetty usein spontaanisti, luonnollisista tarpeista syntyneinä (esim. Ainiala ym. 2008, 133). Kirsi-Maria Nummilan (2012, 11, 24) mukaan malli on saatu muualta muun kaupunkirakenteen ja kaupunkikulttuurin mukana, lähinnä Saksasta.

Aihepiirinimet ovat tietyn aihepiirin ympärille rakennettua nimistöä. Ne jäsentävät kaupunkikuvaa, helpottavat muistamista ja kohteiden paikantamista. (Ainiala ym. 2008, 135; ryhmänimien ja muistonimien välisestä rajanvedosta ks. Ukskoski 2019, 27–33.) Peter Sloten (1999, 32) mukaan katujen ja teiden aihepiirinimeämisen juuret ovat ilmeisesti 1800-luvun Saksassa. Epäselviin nimiin sijoitan nimet, joiden nimeämisperustetta en ole pystynyt selvittämään. Pohdin ja perustelen nimeämisperusteisiin liittyviä kysymyksiä tarkemmin esimerkkien valossa seuraavassa luvussa.

4 Tulokset: kolmen kauden kadunnimet eri kaupunginosissa

Tässä luvussa luokittelen Viipurin kadunnimet luvussa 3 esittämäni luokittelun mukaisesti. Lisäksi ryhmittelen nimet sijaintinsa mukaan keskusta-alueen kaupunginosiin, läntisiin kaupunginosiin ja itäisiin kaupunginosiin kuuluviin kadunnimiin. Käsittelen kadunnimet jatkossa tässä järjestyksessä kunkin kartan osalta.

4.1 Vuoden 1913 kartan kadunnimet

Suomen suuriruhtinaskunnan aikana (1812–1917) Viipurista oli tullut Viipurin läänin pääkaupunki (Iltanen 2017, 50). Saimaan kanavan ja rautatieyhteyksien avaaminen Pietariin, Helsinkiin ja Karjalaan 1800-luvun jälkipuoliskolla vaikuttivat siihen, että Viipuri alkoi kasvaa nopeasti teollisuus-, kauppa-, satama- ja koulukaupungiksi ja laajeta esikaupunkeihin (Katajala–Hietala–Niemi–Uino–Helminen–Härkönen 2020, 95). Myös asukasluku kasvoi: vuoden 1890 väestönlaskennan mukaan asukkaita oli vain 20 348, mutta vuonna 1910 jo 48 846 (Paavolainen 1981, 259). Vuoden 1861 asemakaavan mahdollistama kaupungin muurien purkaminen auttoi kaupunkia kasvamaan esikaupunkeihin (Nissilä 1981, 11). Kasvu näkyi myös katujen lukumäärässä. Niitä oli vuoteen 1915 mennessä 129 ja niiden yhteenlaskettu pituus oli noin 41 kilometriä (Meurman 1981, 228). Suuriruhtinaskunnan aika päättyi Suomen itsenäistymiseen 1917.

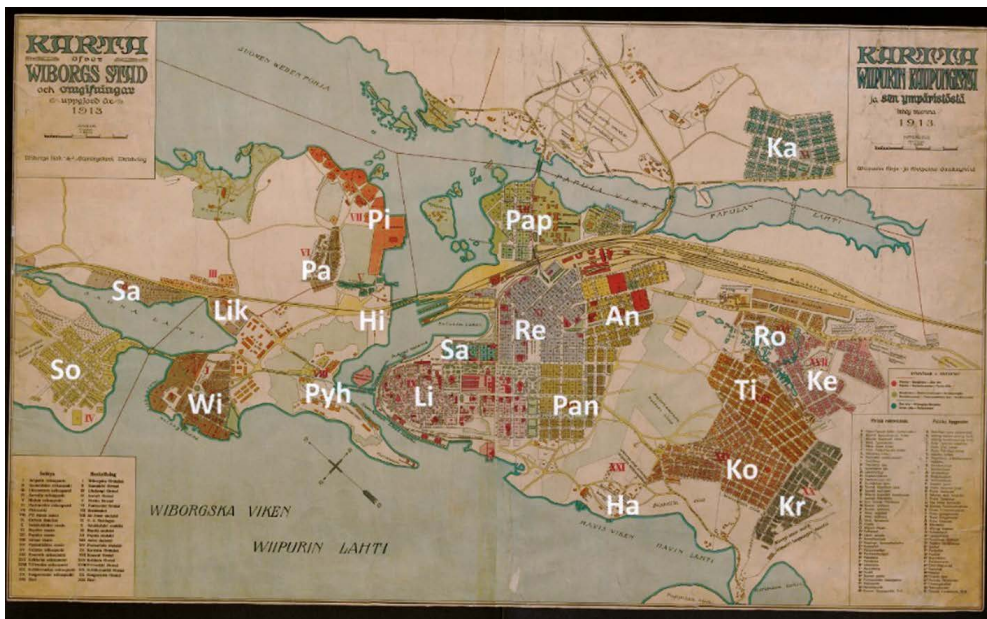
Vuoden 1913 kartta (kartta 1) kuvaa suuriruhtinaskunta-ajan loppuvaihetta. Kartassa keskusta-alueen kaupunginosiin kuuluvat Entinen Linnoitus (Li)¹, Aninan (Kalevan) osasto (An), Papulan osasto (Pa), Pantsarlahden osasto (Pan), Repolan osasto (Re) ja Salakkalahden osasto (Sa). Läntisiin kaupunginosiin kuuluvat Hiekan/Pavlovskin esikaupunki (Hi), Pikiruukki (Pi), Pyhän Annan osasto (Pyh), Saunalahden (Sa), Likolammen esikaupunki (Lik), Sorvalin esikaupunki (So), Viipurin esikaupunki (Wi) sekä itäisiin kaupunginosiin Havi (Ha), Kangasrannan esikaupunki (Kr), Karjalan esikaupunki (Ka), Kelkkalan esikaupunki (Ke), Kolikkoinmäen esikaupunki (Ko) ja Rosuvoin (Ro) esikaupunki. Kartassa kadunnimet ovat sekä ruotsiksi että suomeksi. Ruotsinkieliset katukilvet tulivat katukuvaan vuonna 1869 (Iltanen 2017, 58). Vuoden 1913 kartassa kadunnimet ovat ruotsiksi ja suomeksi.

Taulukko 2 kuvaa muistonimien ja muiden kuin muistonimien jakautumista alueittain vuoden 1913 kartassa. Muistonimiä on yhteensä 62 ja ei-muistonimiä selvästi enemmän eli 174.

Taulukko 2. Muistonimien ja ei-muistonimien määrät kaupunginosittain vuoden 1913 kartassa.

Kaupunginosat	Muistonimet	%-osuus	Ei-muistonimet	%-osuus	Yhteensä
Keskusta	24	10,2 %	48	20,3 %	72
Läntiset kaupunginosat	17	7,2 %	27	11,4 %	44
Itäiset kaupunginosat	21	8,9 %	99	42,0 %	120
Yhteensä	62	26,3 %	174	73,7 %	236

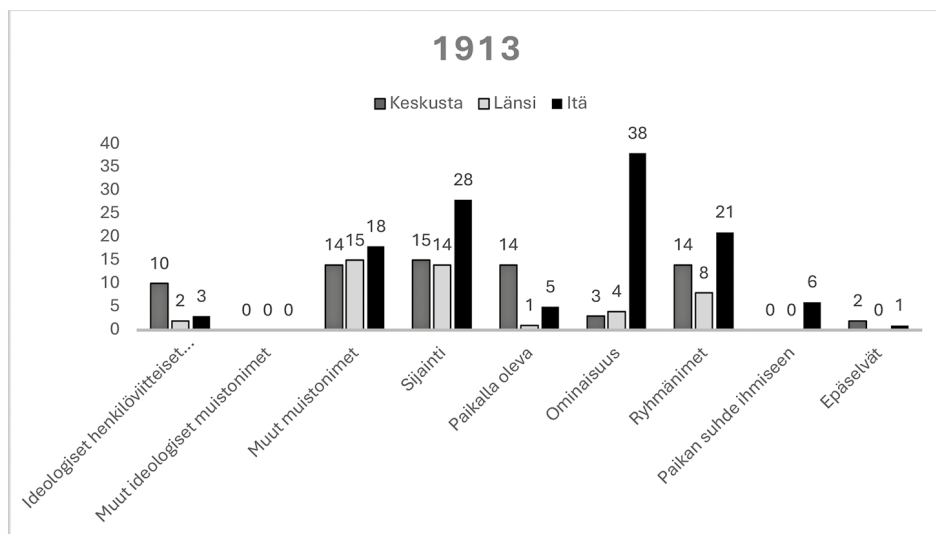
1 Kartoissa käyttämäni lyhenteet ovat omia lisäyksiäni.

Kartta 1. Vuoden 1913 kartta.

Kuviossa 1 on esitetty yhteenveto kadunnimien luokittelusta vuoden 1913 kartassa kaupunginosittain. Keskustan yhteensä 72 kadunnimestä muistonimiä on 24, joista ideologisia henkilöviitteisiä muistonimiä on 10 ja muita muistonimiä 14. Ideologisia henkilöviitteisiä muistonimiä ovat esimerkiksi *Katariinankatu*, *Keisarikatu* ja *Torkkelinkatu*, koska ne muistavat valtiollis-poliittisia henkilöitä. Muita muistonimiä ovat esim. *Agricolankatu* 'Turun piispa', *Eliaankatu* 'prof. Eliaan ortodoksinen kirkko' ja *Freesenkatu* 'viipurilainen Frese-suku'. *Pietarinkatu* on esimerkki kaupunkiin viittaavasta muistonimestä. Sillä muistetaan Venäjän pääkaupunkia (ks. keskustan nimien taustoista Tsupari 2024). Keskustan muista muistonimistä henkilönnimen mukaan määräytyviä on viisi (*Fredrikinkatu*, *Heikinkatu*, *Niilonkatu*, *Ollinkatu*, *Taavetinkatu*).

Ei-muistonimistä suurimmat ryhmät keskustassa ovat sijaintia osoittavat nimet (15), ryhmänimet (14) ja nimet, jotka viittaavat paikalla olevaan/esiintyvään (14). Sijaintiin liittyviä nimiä ovat esim. Linnoituksen kaupunginosassa oleva *Torikatu* ja Repolan kaupunginosassa sijaitseva *Rautatienkatu*. Ryhmänimistä esimerkkeinä voi mainita Papulan kaupunginosassa olevat vanhoista kasarmeista nimensä saaneet *Majurinkatu*, *Sotilaskatu* ja *Upseerinkatu* (Nissilä 1981, 43, 52, 56). Paikalla oleva -alaryhmään kuuluvia katuja ovat esim. *Tehdaskatu*, *Hovioikeudenkatu* ja *Rautatienkatu*.

Kuvio 1. Vuoden 1913 kartan kadunnimien luokittelu kaupunginosittain.

Läntisiin kaupunginosiin oli alkanut syntyä asutusta jo 1500-luvun puolivälistä lähtien, mutta asutus laajeni niihin varsinaisesti vasta 1800-luvulla. Asutuksen leviämiseen vaikutti voimistunut merenkulku, joka synnytti ranta-alueille teollisuutta, muun muassa pikikeittämöitä, sahateollisuutta, pellavan valmistusta ja merenkulun vaatimia lastauspaikkoja. Elinkeinot heijastuivat myös esikaupunkien nimistöön (mm. *Hiekka*, *Likolampi*, *Pikiruukki*, *Saunalahti*). (Nissilä 1978, 96–97.) Kuvion 1 mukaan läntisissä kaupunginosissa oli yhteensä 44 kadunnimeä, joista kaksi on henkilöviitteisiä ideologisia muistoniimiä. Pyhän Annan osastossa oleva *Pyhän Annan katu* sai nimensä keisarinna Annan mukaan ja *Elisabetinkatu* keisarinna Elisabetin mukaan. Muistoniimissä heijastuu osaston tärkeä merkitys Viipurin puolustuksessa. Keisarinna Annan aikana 1740-luvulla sinne rakennettiin puolustusta vahvistamaan kruununlinnoitus, joka sai vuonna 1861 nimen *Pyhän Annan Kruunu*. (Nissilä 1981, 31, 32, 40.) Muita muistoniimiä on 15, jotka kaikki ovat henkilön etunimen mukaan annettuja. Tällaisia on esimerkiksi Wiipurin esikaupungissa, jonka 18 kadunnimestä peräti 8 (esim. *Pekonkatu*, *Mikonkatu*, *Mariankatu*, *Antinkatu*) on nimetty henkilön ristimänimen mukaan.

Ei-muistoniimissä sijaintiin (14) ja ryhmäniimiin (8) perustuvat nimet muodostavat kaksi suurinta ryhmää. Sijaintiin perustuvia nimiä ovat esimerkiksi Sorvalin kaupunginosassa sijaitsevat *Uusi Sorvalin tie* ja *Kivisillantie*. Ryhmänimistä voi mainita Sorvalin kaupunginosan järjestyslukujen mukaan nimetyt kadut *Ensimmäinen katu*, *Toinen katu*, *Kolmas katu*, *Neljäs katu*. Järjestyslukujen käyttäminen kadunnimissä alkoi jo Venäjän keisarikunnan aikana 1700-luvulla, jolloin Viipurin historiallisen keskustan viisi poikkikatua nimettiin järjestyslukujen mukaan (ks. Nissilä 1981, 8). Tämä käytäntö on sittemmin jatkunut myös nyky-Viipurissa (ks. luku 4.3).

Itäisiin kaupunginosiin asutusta syntyi jo 1500-luvun lopulla, kun Viipurinlahden rannalle oli rakennettu puolustukseen liittyvä Pantsarlahden bastioni. Itäiset kaupunginosat syntyivät pääosin 1800-luvun loppupuolella sitä mukaa, kun liikenneyhteydet parantivat ja niihin syntyi uusia yrityksiä, kuten tiilenpolttamaita, K. Jakovlevin perustama tulitikkutehdas ja saha sekä Tsusov-Sapetovin (myöh. Sergejeffin) perustama oluttehdas (Nissilä 1978, 98–99).

Kuviossa 1 on yhteensä 120 itäisten kaupunginosien kadunnimeä. Niistä 21 voidaan luokitella muistonimiksi. Ideologisia henkilöviitteisiä muistonimiä on kolme (*Aleksanterinkatu* 'keisari Aleksanteri II', *Brunounkatu* 'kunnallismies Brunou' ja *Sandelsinkatu* 'sotapäällikkö Sandels'; ks. Nissilä 1981, 31, 32, 51). Muita muistonimiä on 18. Niitä ovat esimerkiksi kirjailijanimiä sisältävät kadunnimet *Lönnrotinkatu* ja *Snellmaninkatu* Karjalan kaupunginosassa. Kulttuuriin, uskontoon ja taiteeseen liittyvien muistonimien esiintyminen keskustojen ulkopuolella on todettu myös muissa tutkimuksissa (esim. Gnatiuk–Glybovets 2020, 146–147). Suurin osa muista muistonimistä on henkilönnimiä, joista kuusi on Karjalan kaupunginosassa. Mainitsen niistä esimerkkeinä *Annankadun*, *Juhonkadun* ja *Wilhonkadun*.

Ei-muistonimissä suurimmat ryhmät ovat kadun ominaisuuteen (38) ja sijaintiin (28) liittyvät nimet. Ryhmänimiä on kolmanneksi eniten eli 21. Kadun ominaisuuksia kuvaavista nimistä voi mainita Kolikkoinmäen kaupunginosassa sijaitsevat *Santakadun*, *Suurikadun* ja *Tasakadun* sekä Pyöräsuon kaupunginosassa sijaitsevan *Asuntokadun* ja lätäkköä tarkoittavan *kulppa*-murren sisältyvän *Kulppakadun*. Kadun sijaintiin liittyviä nimiä ovat Kangasrannan kaupunginosassa sijaitsevat *Harjukatu*, *Merikatu* ja *Rinnekatu*. Ryhmänimistä mainitsen Kelkkalan kaupunginosassa sijaitsevat *Orvokkitien*, *Ristikukantien* ja *Tähtikukantien*.

Kartasta 1 olen selvittänyt muistonimien ja muiden kuin muistonimien jakautumista eri kaupunginosiin. Alueittain tarkasteltuna huomataan, että ideologiset muistonimet ovat pääosin keskustassa (10/15). Muut muistonimet jakautuvat melko tasaisesti keskustan (14) sekä läntisten (15) ja itäisten (18) kaupunginosien kesken. Tämä on mielenkiintoinen tulos, koska aiemman tutkimuksen mukaan yleensä keskustat korostuvat muistonimeämisen paikkoina (esim. Bucher ym. 2013; Crljenko 2017; Stiperski ym. 2011). Tulosta selittää osaltaan se, että olen luokitellut sellaiset henkilön etunimiin perustuvat kadunnimet, joita ei voida kytkeä varmasti tiettyyn henkilöön, muiksi muistonimiksi. Ei-muistonimet ovat selvästi suurin kadunnimien ryhmä (174/236). Niiden osuus on 73,7 % kaikista kadunnimistä.

4.2 Vuoden 1935 kartan kadunnimet

Kartta 2 kuvaa Viipuria Suomen tasavallan aikana, jonka lopussa Suomi menetti Viipurin Neuvostoliitolle. Keskustan kaupunginosiin kuuluvat Linnoitus (Li), Havi (Ha), Kaleva (Ka), Papula (Pa), Pantsarlahti (Pan), Repola (Re) ja Salakkalahti (Sa). Läntisiin kaupunginosiin kuuluvat Hiekka (Hi), Neitsytniemi (Ne), Pikiruukki (Pi), Saunalahti/Likolampi (Sa), Siikaniemi (Si) ja Sorvali (So) sekä itäisiin kaupunginosiin Huhtiala (Hu), Kangasranta

Samaan aikaan myös esimerkiksi Helsingissä katuja ruvettiin nimeämään uudelleen vastaavan tyyppisin perustein. Helsingin kaupunginvaltuuston vuonna 1928 hyväksymässä esityksessä nimimuutoksia perusteltiin sillä, että siihenastiset nimet olivat liian venäläisiä tai ruotsalaisia. Venäjän- ja ruotsinkielisiä kadunnimiä ryhdyttiinkin korvaamaan suomenkielillä kadunnimillä itsenäisen Suomen ja kasvavan suomenkielisen väestönosan kunniaksi. Katujen uudelleen nimeäminen sai ideologisen ja poliittisen luonteen. Niinpä esimerkiksi ruotsalaiset runoilijat *Creitz* ja *Choraeus* korvattiin kadunnimissä suomalaisilla, kuten *Topelius* ja *Runeberg*. Myös venäläisiä nimiä korvattiin suomalaisilla muistonimillä: esimerkiksi *Nikolainkadusta* tuli *Snellmaninkatu* ja *Vladimirinkadusta* *Kalevankatu*. (Seppälä 2016, 64–66.)

Poimin seuraavassa muutamia Viipurin kaupunginvaltuuston asettaman nimitoimikunnan esityksiä perusteluineen, koska ne havainnollistavat ajanjakson henkeä ja ideologioita. Nimitoimikunta (1928, 11–12) esitti *Aleksanterinkadun* nimeksi *Saunalahdenkatua*, ”koska nykyinen nimi on tarpeeton muukalaisvihan muoto ja kun Aleksanteri ei yleensä enään ole käytännössä suomalaisena etunimenä. Uuden nimen tulee kuulostaa juhlalliselta ja olla sen vuoksi keskipituinen. Toisena mahdollisena nimenä Aleksanterinkadun sijaan esitetään *Vapaan Suomen katua*.” Asemakaavatoimikunta totesi lausunnossaan 17.12.1927, että ”Aleksanterinkadun nimen muuttaminen ei ole välttämätöntä, ja se voidaan säilyttää Aleksanteri II muodossa. Mutta jos se halutaan poistaa, toimikunta kannattaa ensimmäisenä vaihtoehtona nimeä *Suomenlahdensuunta* ja toisena vaihtoehtona nimeä *Karjalan valtakatu*. Muina mahdollisina nimiehdotuksia toimikunta pitää nimiä *Sarvilinnansuunta*, *Merensuunta* tai *Itä-Suomen valtakatu*. Esitettyä *Vapaan Suomen katua* toimikunta pitää sen sijaan epäonnistuneena.” Rahatoimikunta totesi puolestaan siltä pyydetystä lausunnossaan 2.4.1928, että ”*Aleksanterinkadun* nimi olisi säilytettävä, mutta jos se välttämättä halutaan vaihtaa, kaupungin tärkeimmän kadun nimi tulisi olla *Karjalankatu* maakunnan nimen mukaisesti, jolloin nykyinen *Karjalankatu* voitaisiin muuttaa *Äyräpäänkaduksi*”. Kaupunginvaltuusto hyväksyi uudet kaupunginosien ja katu-
jen nimet 15.10.1929 (kaupunginvaltuuston pöytäkirja 15.10.1929 § 3).

Taulukko 3 kuvaa muistonimien ja ei-muistonimien jakautumista kaupunginosittain. Muistonimiä on yhteensä 66 (18,7 %) ja ei-muistonimiä selvästi enemmän eli 287 (81,3 %). Muistonimet keskittyvät selvästi keskusta-

Taulukko 3. Muistonimien ja ei-muistonimien määrät kaupunginosittain vuoden 1935 kartassa

Kaupunginosat	Muistonimet	%-osuus	Ei-muistonimet	%-osuus	Yhteensä
Keskusta	39	11,0 %	49	13,9 %	88
Läntiset kaupunginosat	8	2,3 %	74	21,0 %	82
Itäiset kaupunginosat	19	5,4 %	164	46,2 %	183
Yhteensä	66	18,7 %	287	81,3 %	353

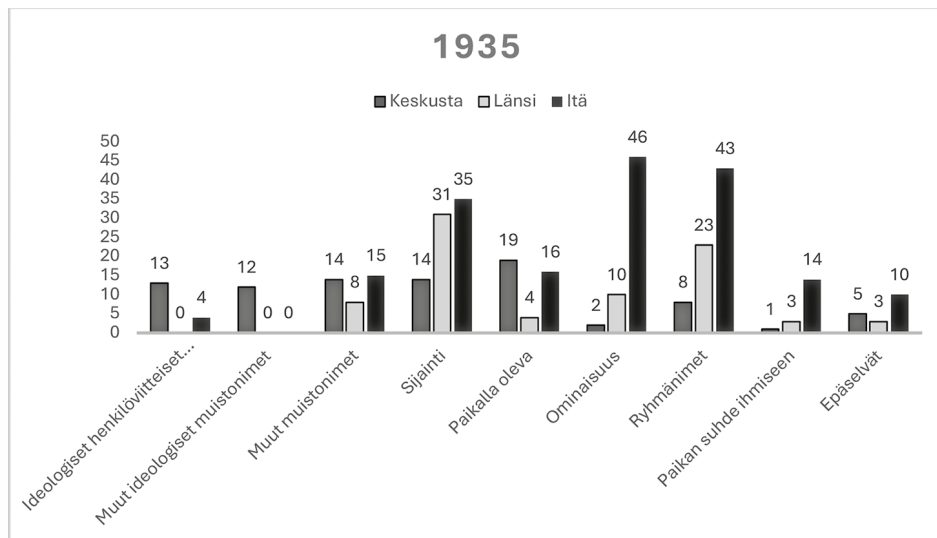
Kuviossa 2 on esitetty yhteenveto vuoden 1935 kartan kadunnimien luokittelusta kaupunginosittain. Kuviossa on yhteensä 353 kadunnimeä, joista keskusta-alueella on 88 katua, läntisissä kaupunginosissa 82 ja itäisissä kaupunginosissa 183. Kun edellisessä kartassa kadunnimet olivat ruotsiksi ja suomeksi, vuoden 1935 kartassa ne ovat vain suomeksi.

Kadunnimistä muistonimiä on yhteensä 66, joista keskusta-alueella sijaitsevia ideologisia henkilöviitteisiä muistonimiä on 13 (esim. *Pontuksenkatu*, *Possenkatu* ja *Tawastinkatu*). Muita ideologisia muistonimiä on 12, ja ne kaikki ovat Kalevala-aiheisia (esim. *Ainonkatu*, *Ilmarinkatu*, *Kyllikinkatu*, *Pellervonkatu*). Ne olisi voinut luokitella myös ryhmänimiksi, jos ei halua korostaa niiden kansallistunnetta heijastavaa identiteettiä. Muita muistonimiä on keskusta-alueella 14, esimerkiksi kulttuurialan toimijoiden mukaan nimetty *Erkonkatu*, uskonnolliseen toimintaan liittyvä *Agricolankatu* ja yritystoimintaan kuuluva *Lallukankatu*. Luokittelen muuksi muistonimeksi myös *Karjalankadun*, koska sillä haluttiin muistaa Karjalan maakuntaa, jonka pääkaupunki Viipuri oli. Lisäksi *Karjalankatu* korvasi edellisen valtakauden ideologisen muistonimen *Aleksanterinkadun*. Luokittelen myös *Kannaksenkadun* ja *Äyräpäänkadun* tähän samaan ryhmään kuuluviksi. Ne olivat merkittäviä kadunnimiä Suomen ajan Viipurissa, sillä korvasivathan ne suuriruhtinaskauden aikaiset kadunnimet *Karelska gatanin* ja *St. Peterburgsgatanin*. Luokittelen myös *Koivistonkadun* muuksi muistonimeksi yhdenmukaisuuden vuoksi (ks. keskustan nimien luokittelusta myös Tsupari 2024).

Läntisissä kaupunginosissa ei ole ideologisia muistonimiä. Itäisissä kaupunginosissa ideologisia henkilöviitteisiä muistonimiä on neljä: *Aleksanterinkatu* (keisari Aleksanteri II), *Brunounkatu* (kunnallismies A. Brunou), *Sandelsinkatu* (sotamarsalkka Johan Sandells), *Vladimirinkatu* (suuriruhtinas Vladimir) ja kaksi muuta muistonimeä: *Hackmaninkatu* (viipurilainen Hackman-suku), *Hovinginkatu* (viipurilainen Hovingin suku).

Läntisissä kaupunginosissa on muiden muistonimien joukossa 8 ja itäisissä kaupunginosissa 13 henkilön etunimen mukaan annettua nimeä, joita ei voida varmasti kytkeä tiettyyn henkilöön. Esimerkkeinä tällaisista ovat läntisissä kaupunginosissa *Antinkatu* ja *Mikonkatu* (Neitsytniemi) sekä *Juhonkatu* ja *Tuulikintie* (Saunalahti). Itäisissä kaupunginosissa voi mainita esimerkkeinä *Hanneksenkadun* ja *Ilmonkadun* (Kolikkoinmäki) sekä *Anteronkadun*, *Harrinkadun* ja *Pekonkadun* (Talikkala).

Ei-muistonimet ovat selvästi suurin kadunnimien ryhmä. Niitä on yhteensä 287/353 eli 81,3 % kaikista nimistä. Suurimmat ryhmät ovat sijaintia osoittavat nimet 80 (22,7 %), ryhmänimet (74) (21,0 %) ja kadun ominaisuutta kuvaavat nimet (58) (16,4 %). Sijaintiin ja myös kadun ominaisuuteen perustuvia nimiä on runsaasti itäisissä kaupunginosissa. Sijaintia osoittavista nimistä ovat esimerkkeinä Kolikkoinmäen kaupunginosassa olevat *Armeijankatu*, *Lepistönkatu* ja *Ristikiventie*. Kadun ominaisuuteen perustuvista nimistä ovat esimerkkeinä Kangasrannan kaupunginosassa sijaitsevat *Isokatu*, *Korkeakatu* ja *Talvikatu*. Ryhmänimiä on paljon läntisiin kaupunginosiin kuuluvassa Sorvalin kaupunginosassa (8/20), jossa on runsaasti järjestysnumeroon perustuvia kadunnimiä (*Ensimmäinen katu*, *Toinen katu*, *Kolmas katu* jne.). Itäisissä kaupunginosissa ryhmänimien osuus on yli puolet kaikkien kaupunginosien ryhmänimistä (43/74). Ryhmänimistä esimerkkinä voi mainita Kolikkoinmäen kaupunginosassa sijaitsevat *Puusepänkadun*, *Sepänkadun* ja

Kuvio 2. Kadunnimien jakautuminen eri luokkiin vuoden 1935 kartassa.

Työmiehenkadun sekä Huhtialan kaupunginosassa olevat *Ahmankujan*, *Kärppäkujan*, *Hil-lerintien* ja *Vesikontien*.

Kartta 2 kuvaa muistoniimien ja ei-muistoniimien jakautumista kaupunginosittain. Ideologiset muistoniimet keskittyvät keskusta-alueen vuoden 1913 kartan tapaan. Yhtäläisyys edelliseen karttaan näkyy myös siinä, että muiden muistoniimien yhteismäärä on läntisissä ja itäisissä kaupunginosissa suurempi kuin keskustassa (23/14). Tämä selittyy henkilön etunimiin perustuvien kadunnimien luokittelulla muihin muistoniimiin. Ei-muistoniimien määrän selvä kasvu (174 > 287) selittyy katujen kokonaismäärän lisääntymisellä (236 > 353) asutuksen laajetessa.

4.3 Vuoden 2024 kartan kadunnimet

Kartta 3 kuvaa nyky-Viipuria Venäjän federaatiossa. Viipurin kaupunki on jaettu kaupunginjohtajan 14.10.2008 tekemällä päätöksellä kymmeneen kaupunginosaan (mikroraiio-niin). Ryhmittelen ne edellisten lukujen tapaan keskustaan kuuluvaa kaupunginosaan Tsentralnyi, läntisiin kaupunginosiin kuuluviin kaupunginosiin Haritonovskiy, Kali-ninskyy, Petrovskiy ja Saimenskiy sekä itäisiin kaupunginosiin kuuluviin kaupunginosiin Kirovskiy, Kirovskie Datši, Peterburgskiy, Promyshlennyi ja Saimenskiy. Suomen ajan kaupunginosista suurin osa kuuluu joko Tsentralnyin tai Petrovskyn kaupunginosiin. Tsentralnyin kaupunginosaan kuuluvat Linnoituksen lisäksi entiset suomalaiset kaupun-ginosat Havi, Kaleva, Kangasranta, Kelkkala, Kiesilä, Kolikkoinmäki, Käremäki, Lepola, Papula, Patterinmäki, Pyöräsuo, Ristimäki ja Salakkalahti. Petrovskyn kaupunginosaan kuuluvat puolestaan Hiekka, Neitsytniemi, Saunalahti/Likolampi, Siikaniemi ja Sorvali.

Vuoden 2024 kartassa läntisistä kaupunginosista Saimenskyi ja kaikki itäiset kaupunginosat Skandinavskiy, Kirovskie Datši, Kirovskiy, Peterburgskiy ja Promyšlennyj ovat kaupunginosia, joita ei ollut vuoden 1935 kartassa. Vaikka vuonna 2008 perustetut kaupunginosat ovat muodollisesti uusia, Viipurin kaupunkineuvoston täytäntöönpanokomitean päätökset vuosilta 1945 (28.2. pöytäkirja nro 6) ja 1946 (15.11. pöytäkirja nro 53) osoittavat, että monet niistä olivat olemassa jo neuvostoaikana esikaupunkeina tai kylinä. Asukkaita nyky-Viipurissa on noin 75 000.

Kartta 3. Vuoden 2024 kartta.

Taulukko 4 kuvaa kadunnimien jakautumista muistonimiin ja muihin kuin muistonimiin kaupunginosittain. Siinä on yhteensä 856 kadunnimeä, joista keskusta-alueella 80, läntisissä kaupunginosissa 206 ja itäisissä kaupunginosissa 510. Katujen kokonaismäärä on yli kaksinkertaistunut vuoden 1935 kartan lukuihin verrattuna (353/856), mikä johtuu asutuksen laajenemisesta uusiin kaupunginosiin.

Taulukko 4. Muistonimien ja ei-muistonimien määrä kaupunginosittain vuoden 2024 kartassa.

Kaupunginosat	Muistonimet	%-osuus	Ei-muistonimet	%-osuus	Yhteensä
Keskusta	45	5,7 %	35	4,4 %	80
Läntiset kaupunginosat	34	4,3 %	172	21,6 %	206
Itäiset kaupunginosat	7	0,9 %	503	63,2 %	510
Yhteensä	86	10,8 %	710	89,2 %	796

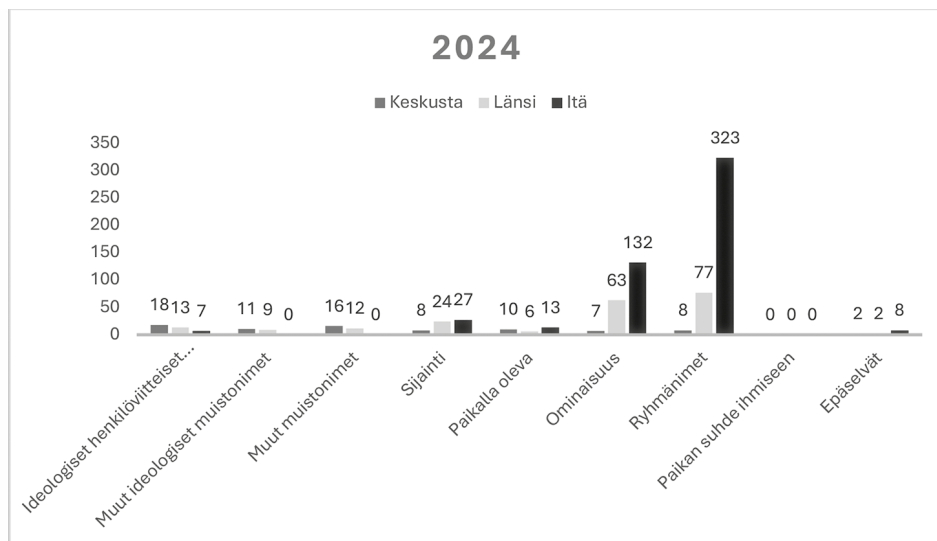
Kuviossa 3 on esitetty yhteenveto vuoden 2024 kartan kadunnimien luokittelusta. Kuvion mukaan muistonimiä on yhteensä 86 ja ei-muistonimiä selvästi enemmän eli 710 (89,2 %). Keskustassa on ideologisia henkilöviitteisiä muistonimiä yhteensä 18. Niissä muistetaan entisiä sotapäälliköitä (esim. *Suvorovskij prospekt* 'Suvorovin valtakatu', *bulvar Kutuzova* 'Kutuzovin bulevardi') ja puoluetoimitsijoita (esim. *prospekt Lenina* 'Leninin valtakatu', *ulitsa Volodarskovo* 'Volodarskin katu'). Luokittelen tähän kategoriaan myös kosmonauttien nimet (esim. *ulitsa Gagarina* 'Gagarinin katu', *ulitsa Titova* 'Titovin katu'), koska vuodelta 1961 peräisin olevien Viipurin täytäntöönpanokomitean pöytäkirjojen (27.4.1961 ptk nro 10 ja 15.8.1961 ptk nro 17) mukaan heidät on nimetty Neuvostoliiton sankareiksi, mikä antaa katujen nimeämiselle ideologisen leiman. Muita ideologisia muistonimiä keskustassa on 11 (esim. *Pervomaiskaja ulitsa* 'Vapun päivän katu'², *Krasnoarmeiskaja ulitsa* 'Puna-armeijan katu' ja *ulitsa Mira* 'Rauhan katu'). Muita muistonimiä on 16. Luokittelen niihin kuuluviksi kaupunkien mukaan nimettyjä kadunnimiä (esim. *Odesskij pereulok* 'Odessan poikkikatu' ja *Rostovskaja ulitsa* 'Rostovin katu' (vrt. *Kannaksenkatu*, *Karjalankatu*, *Koivistonkatu*, *Äyräpääankatu* vuoden 1935 kartassa). Jo Neuvostoliitossa oli tapana nimetä katuja maan historian kannalta merkittävien kaupunkien mukaan. Toinen vaihtoehto olisi ollut luokitella ne kadun ominaisuutta osoittaviksi muiksi kuin muistonimiksi (ks. Tsupari 2024, 89–92).

Läntisissä kaupunginosissa on 34 muistonimeä ja 172 ei-muistonimeä. Ideologisia henkilöviitteisiä kadunnimiä on 13, joissa muistetaan sotilashenkilöitä ja Neuvostoliiton sankareita (*Fjodor Apraksin*, *Leonid Ardašev*, *Konstantin Šestakov*, *Nikolaj Simonjak*). Kyseiset henkilöt ovat kunnostautuneet Viipurin puolesta käydyissä taisteluissa eri aikoina. Muita ideologisia nimiä on Petrovskyin kaupunginossa 9, joiden joukossa on useita sotilaalliseen termistöön liittyviä kadunnimiä (esim. *Bolšaja Gvardeiskaja ulitsa* 'Suuri Kaartinkatu', *ulitsa Gerojev* 'Sankareiden katu', *Kazarmennaja ulitsa* 'Kasarmikatu', *Pulemjtornaja ulitsa* 'Konekiväärikatu', *ulitsa Šturma* 'Äkkirynnäkökatu'). Olen luokitellut ne muiksi ideologisiksi muistonimiksi, koska nimet kytkeytyvät todennäköisesti alueen sotilaalliseen historiaan. Muiden ideologisten nimien määrä lisääntyisi vielä kuudella, jos olisin luokitellut sotilasaiheeseen liittyvät 1-6 *Brigadnaja ulitsa* '1-6 Prikaatinkatu'-nimiset kadut samaan ryhmään. Olen luokitellut ne kuitenkin ryhmänimiksi, kuten olen luokitellut kaikki järjestysluvuilla varustetut nimet. Vaikka sillä, kumpaan ryhmään nimet luokitellaan, ei ole tässä merkitystä lopputuloksen kannalta, yhdyn Ukskoskeen (2019, 4–6), kun hän toteaa, että muistonimien ja ryhmänimien erottaminen toisistaan on toisinaan hankalaa, koska ne eivät muodosta välttämättä kahta selkeärajaista luokkaa.

Läntisissä kaupunginosissa muita muistonimiä on 12. Ne ovat Kalininskyin kaupunginosassa, ja ne kaikki ovat kulttuurielämän ja erityisesti säveltaiteen tunnettuja nimiä: *Glazunov*, *Alenev* ja *Hlinka* ovat saaneet nimensä kadunnimiin. Kadunnimissä muistetaan myös säveltaiteen suomalaisia mestareita *Jan [Jean] Sibeliusta*, *Toivo Kuulaa* ja *Emil*

2 Kadunnimien suomennokset venäjistä eivät ole tässä tutkimuksessa virallisia suomennoksia, vaan omia käännöksiäni.

Sivoria. Gnatiukin ja Glybovetsin (2020, 153–154) mukaan yksi syy muistonimien esiintymiseen myös keskustan ulkopuolella voi olla se, että alueen paikallinen tai alueellinen identiteetti on vahva. Saimenskyin kaupunginosassa huomio kiinnittyy ryhmänimien suureen määrään, joita on peräti 75 % kaikista kadunnimistä 36/48). Läheisen Saimaan kanavan vaikutuksesta suurin osa nimistä on vesiliikenneaiheisia (esim. *Jakornaja ulitsa* 'Ankkurikatu', *Lotsmanskaja ulitsa* 'Luotsikatu').

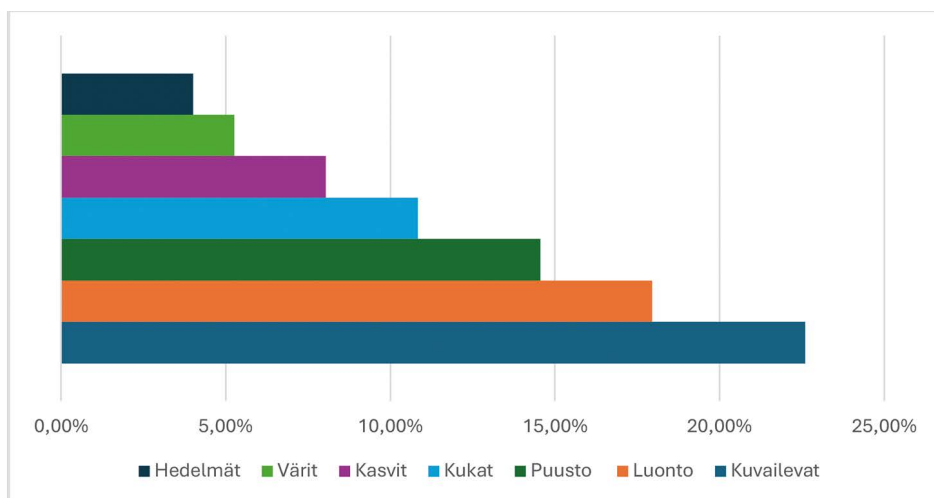

Kuvio 3. Kadunnimien jakautuminen eri luokkiin vuoden 2024 kartassa.

Itäisissä kaupunginosissa on seitsemän muistonimeä ja 503 ei-muistonimeä. Kaikki muistonimet ovat ideologisiksi henkilöviitteisiksi muistonimiksi luokittelemiani nimiä (esim. *ulitsa Harlova* 'Neuvostoliiton sankari Aleksej Harlov', *ulitsa Šafranova* 'Neuvostoliiton sankari Pjotr Šafranov').

Itäisten kaupunginosien yhteensä 510 kadunnimestä aihepiirinimiä on peräti 323 eli 63,33 %. Syyt ryhmänimien (ja kadun ominaisuutta kuvaavien nimien) suureen määrään eivät selviä käyttämästäni lähteistä. Syynä saattaa olla yksinkertaisesti se, ettei paikallisia aiheita ole riittänyt, minkä vuoksi on jouduttu turvautumaan vapaasti valittuihin aiheisiin (ks. tästä Suomen osalta Ainiala ym. 2008, 135–137). Kuvio 4 kuvaa ryhmänimien jakautumista aihepiireittäin. Seitsemän suurinta ryhmää ovat suuruusjärjestyksessä: kuvailevat nimet 22,6 %, (esim. *Volšebnaja ulitsa* 'Taikakatu', *Zagadotšnaja ulitsa* 'Arvoituksellinen katu'), luonto 18,0 % (*Beregavaja ulitsa* 'Rantakatu', *Ozernaja ulitsa* 'Järvikatu'), puusto 14,6 % (esim. *Jelovaja ulitsa* 'Kuusikatu', *Lipovaja ulitsa* 'Lehmuskatu'), kukat 10,8 % (esim. *Lileinaja ulitsa* 'Liljakatu', *Vasilkovaja ulitsa* 'Kaunokkikatu'), kasvit 8,1 % (esim. *Mjatnaja ulitsa* 'Minttukatu', *Mohovoi tupik* 'Sammalpoikkikatu'), värit 5,3 % (esim. *Birjuzovaja ulitsa* 'Turkoosikatu', *Zeljonaja ulitsa* 'Vihreä katu') ja hedelmät 4,0 (esim. *Apelsinovaja ulitsa* 'Appelsiinikatu', *Višnevaja ulitsa* 'Kirsikkakatu'). Luonto-kategoria poikkeaa muista

siinä, että se on epämääräisempi. Olen sijoittanut siihen kadunnimet, jotka liittyvät luontoon tavalla tai toisella. Niiden määrää kasvattaa se, että niiden joukossa on paljon useita samannimisiä katuja, jotka on erotettu toisistaan järjestysluvuilla (esim. 1-14 *Lugovaja ulitsa* '1-14 Niittykatu', 1-8 *Prirodnyj proezd* '1-8 Luontopoikkikatu'). Viipurilaisille ryhmänimille on yleensäkin hyvin tyypillistä se, että ryhmänimen edessä on järjestysluku, jolla useat samannimiset kadut erotetaan toisistaan (esim. 1-15 *Druzhnaja ulitsa* '1-15 Ystävällinen katu', 1-8 *Ivovaja ulitsa* '1-8 Pajukatu'). Tällaisia järjestysluvulla varustettuja ryhmänimiä itäisissä kaupunginosissa on peräti 76,2 % kaikista ryhmänimistä (246/323).

Kuvio 4. Ryhmänimien teemoittainen jakautuminen itäisissä kaupunginosissa.

Olen tarkastellut kartasta 3 muistonimien ja muiden nimien jakautumista kaupunginosittain. Muistonimien kokonaismäärä on noussut vuoden 1935 kartasta selvästi (66 > 86). Ideologiset muistonimet painottuvat edelleen keskusta, ja niiden määrässä ei ole juurikaan tapahtunut kasvua (27 > 29). Viipurin keskusta-aluetta koskevan aikaisemman tutkimuksen (Tsupari 2024) perusteella totean, että keskustan ideologiset kadunnimet ovat peräisin neuvostoajalta. Ideologisten henkilöviitteisten muistonimien määrä on yli kaksinkertaistunut (17 > 38). Ideologisten kadunnimien osalta huomio kohdistuu erityisesti niiden määrään läntisissä kaupunginosissa. Siellä ideologisia henkilöviitteisiä muistonimiä on 13 ja muita ideologisia muistonimiä 9 – yhteensä 22 ideologista muistonimeä. Vuoden 1935 kartassa läntisissä kaupunginosissa ei ollut yhtään ideologista muistonimeä.

Läntisissä kaupunginosissa ideologiset muistonimet keskittyvät Petrovskyn kaupunginosaan. Merkittävää muutosta ei selitä kadunnimien määrän kasvu. Petrovskyissä on 80 kadunnimeä, kun taas niissä vuoden 1935 kartan kaupunginosissa, joista nykyinen Petrovsk muodostui (Hiekka, Neitsytniemi, Saunalahti/Likolampi, Pikiruukki, Siikaniemi ja Sorvali), oli yhteensä 79 kadunnimeä. Kysymys on siten ennen kaikkea ideologisten kadunnimien käytön leviämisestä keskustan ulkopuolelle. Ideologisten nimien käyttö

selittyy todennäköisesti Petrovskyin roolilla Viipurin puolustuksessa kautta historian. Ei-muistonimien määrä on kasvanut rajusti ($287 > 710$). Se on seurausta kaupungin laajenemisesta uusiin kaupunginosiin. Niiden joukossa erityisesti ryhmänimien suuri määrä kiinnittää huomiota.

6 Päätelmät

Olen tässä artikkelissa tarkastellut Viipurin keskustan ja muiden kaupunginosien kadunnimiä vuosien 1913–2024 välisenä aikana. Tutkimus on jatkoa aikaisemmalle tutkimukselleni (Tsupari 2024), jossa selvitin Viipurin keskustan kadunnimiä eri aikoina. Halusin vertailla keskustan ja muiden kaupunginosien kadunnimiä. Tutkimusaineistona olivat Suomen suuriruhtinaskunnan aikaa kuvaava vuoden 1913 kartta, Suomen tasavallan aikaan sijoittuva vuoden 1935 kartta ja nyky-Viipuria kuvaava vuoden 2024 sähköinen kartta.

Luokittelin tutkimuskohteena olevat kadunnimet muistonimiin ja ei-muistonimiin aikaisemman tutkimuksen tapaam. Muistonimet jaoin ideologisiin ja muihin muistonimiin. Analyysini osoittaa, että ideologiset muistonimet keskittyvät kaikissa kartoissa pääosin keskustaan. Tämä on todettu myös muissa tutkimuksissa (esim. Stiperski ym. 2011; Crljenko 2017). Vuoden 2024 kartassa huomio kiinnittyy ideologisten muistonimien kokonaismäärän kasvuun ($17 > 38$). Kasvu keskittyy läntisiin kaupunginosiin, joissa vuoden 1935 kartassa ei ollut yhtään ideologista muistonimeä. Vuoden 2024 kartassa niitä on 22, ja pääosa niistä on Petrovskyin kaupunginosassa. Koska kasvu ei selity kadunnimien määrän lisääntymisellä, tulos on osoitus siitä, että ideologisia muistonimiä käytetään myös keskustan ulkopuolella nyky-Viipurissa. Se, että ideologiset muistonimet keskittyvät Petrovskyin kaupunginosaan, kertoo alueen vahvasta sotilaallisesta identiteetistä Viipurin historiassa.

Ei-muistonimet jaoin syntaktis-semanttisen analyysin mukaisesti nimeämisperusteisiin (paikansijainti, paikalla oleva/esiintyvä, paikan ominaisuus, paikan suhde ihmiseen) ja lisäksi ryhmänimiin. Ei-muistonimien määrä on moninkertainen muistonimiin verrattuna kaikissa kolmessa kartassa. Vuoden 1913 kartassa niitä oli kaikista kadunnimistä 73,73 %, vuoden 1935 kartassa 81,30 % ja vuoden 2024 kartassa 89,20 %. Ei-muistonimien joukosta erottuu vuoden 2024 kartassa ryhmänimien todella suuri määrä erityisesti itäisissä kaupunginosissa. Ryhmänimien tarkemmassa analyysissä huomio kiinnittyy siihen, että ryhmänimistä peräti 76,16 % on varustettu järjestysluvuilla. Molempien ilmiöiden tarkemmat syyt jäivät epäselviksi tässä tutkimuksessa.

Pyrin artikkelissani jäljittämään nimenantajan nimeämismotiiveja selvittäessäni, millaisia jälkiä vallanpitäjät ovat kadunnimiä valitessaan jättäneet kaupunkimaisemaan eri aikoina. Muistonimien osalta tavoitteeni oli selvittää, miten vallanpitäjät käyttävät katujen nimeämistä vallan välikappaleena osoittamassa, ketä tai mitä tulee muistaa. Nimenantajan näkökulman selvittäminen ei ollut ongelmattonta, koska minulla ei ollut Ukrainassa käytävästä sodasta johtuen mahdollista saada käyttööni kaikkia vuoden 2024 kartan kadunnimiä koskevia pöytäkirjoja, joista mahdolliset nimeämisperusteet olisivat käyneet ilmi.

Se on yksi tutkimukseni puutteista. Luokitteluni perustui tältä osin pääosin omiin arvioihini. Se on voinut vääristää luokittelun lopputulosta. Kadunnimien luokittelun lopputulokseen on voinut vaikuttaa myös se, millaisia kadunnimiä olen luokitellut muistonimiksi ja ryhmänimiksi. Tästä esimerkkinä on tutkimuksessani sellaisten kadunnimien luokittelu, joita ei voida yksilöidä varmasti tiettyyn henkilöön liittyviksi. Olen luokitellut ne muistonimiksi. Soveltamani luokittelu on lisännyt muiden muistonimien määrää vuosien 1913 ja 1935 karttojen osalta. Kuten Ukskoski (2019, 4–6) toteaa, ryhmänimet ja muistonimet eivät aina muodosta kahta selkeärajaista luokkaa. Sen vuoksi joskus on hankala sanoa, onko kyseessä ensisijaisesti muisto- vai ryhmänimi vai yhtä vahvasti molempia. Kun kadunnimiä on verrattain vähän, kuten esimerkiksi vuoden 1935 kartassa, kadunnimien luokittelulla muistonimiksi tai ryhmänimiksi on merkitystä lopputulokseen.

Lähteet

Aineistolähteet

Kartat

Karta öfver Wiborgs stad och omgivningar 1913 / Kartta Viipurin kaupungista ja sen ympäristöstä 1913. Suomen Kansallisarkisto.

Otto I. Meurmanin allekirjoittama kartta toukokuussa 1935. Suomen Kansallisarkisto.

Yandex 2024 = Map of Vyborg with street names and house numbers. Saatavissa <https://yandex.eu/maps/969/vyborg/> [viitattu 28.2.2024].

Pöytäkirjat

Viipurin kaupunginvaltuuston pöytäkirja 15.10.1929 § 3, jossa liitteinä Viipurin kaupunginvaltuutettujen kadunnimien muuttamista ja tarkistamista varten asettaman toimikunnan mietintö 30.11.1927, asemakaavatoimikunnan 17.12.1927 lausunto (nro 62), rahatoimikunnan lausunto 2.4.1928 (nro 448) ja tohtori Tunkelon lausunto 16.6.1928. Suomen Kansallisarkisto.

Viipurin kaupunkineuvoston täytäntöönpanokomitean pöytäkirjat 28.2.1945 nro 6, 15.11.1946 nro 53, 27.4.1961 ptk nro 10 ja 15.8.1961 ptk nro 17. *Ленинградский областной государственный архив в г. Выборге (LOGAV)*. [Leningradin alueen valtiollinen arkisto Viipurissa].

Viipurin kaupunginjohtajan (V. Osipov) päätös 14.10.2008: *Postanovlenie ot 14.10.2008 No 460 ob adresnom rejestre v tseljah vnesenija izmenenij naimenovanij mikroraionov geonimov goroda Vyborga*. [Päätös 14.10.2008 nro 460 osoiterekisteristä, joka sisältää tiedot Viipurin kaupungin kaupunginosien ja kadunnimien muutoksista.]

Kirjallisuus

AINIALA, TERHI 2003: Kaupunkinimistön tutkimuksen perusteet. *Virittäjä* 107 (2), 207–225.

AINIALA TERHI – SAARELMA, MINNA – SJÖBLOM, PAULA 2008: *Nimistöntutkimuksen perusteet*. Tietolipas 221. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

AINIALA, TERHI – SJÖBLOM, PAULA 2021: Nimistöntutkimuksen metodit Virittäjän kirjoituksissa. *Virittäjä* 125 (4), 521–546. <https://doi.org/10.23982/vir.98030>

AZARYAHU, MAOZ 2012: Renaming the past in post-Nazi Germany; Insights into the politics of street naming in Mannheim and Potsdam. *Cultural Geographies* 19 (3), 385–400. <https://doi.org/10.1177/1474474011427267>

- BUCHER, SLAVOMIR – MATLOVIC, RENE – LUKACOVA, HARIZAL – MATLOVICA, KVETOSLAVA – KOLERASOVA, JANA – CERMAKOV, LENKA – MICHALKO, MIROSLAV 2013: The perception of identity through urban toponyms in the regional cities of Slovakia. *Anthropological Notebooks* 19 (3), 23–40.
- BUCHSTALLER, ISABELLE – FABISZAK, MALGORZATA – ALVANIDES, SERAPHIM – BREZIŃSKA, ANNA WERONIKA – DOBKIEVICZ, PATRYK 2023: Commemorative city texts: Spatio-temporal patterns in street names in Leipzig, East Germany and Poznan, Poland. *Language in Society* 53 (2), 291–320. <https://doi.org/10.1017/S0047404523000040>
- CARPELAN, ANNA – SCHULMAN, HARRY 1996: *Helsinki kadunnimissä*. Helsingin kaupungin tietokeskuksen tutkimuksia nro 13. Helsingin kaupunki, Helsinki.
- CRLJENKO, IVANA 2012: The renaming of streets and squares in post-Socialist Croatian towns. *Language and Society* 3, 230–241.
- GNATIUK, OLEKSEY – GLYBOVETS, VIKTORIA 2020: Do street status and centrality matter for post-socialist memory policy? The experience of Ukrainian cities. *Geographia Polonica* 93 (2), 139–161. <https://doi.org/10.7163/GPol.0167>
- HARLING-KRANCK, GUNILLA 2006: Kaupunkinimistö: Kaupunkiasutus ja kadunnimet Ruotsissa ja Suomessa. GABRIEL BLADH ja CHRISTER KUAJA (toim.): *Kahden puolen Pohjanlahtea 1. Ihmisiä, aatteita ja yhteisöjä Ruotsissa ja Suomessa 1500-luvulta 1900-luvulle*, 207–258. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- ILTANEN JUSSI 2017: *Viipurin historiallinen kartasto. Kaupungin vaiheet keskiajalta nykypäivään*. Kartta-keskus, Helsinki.
- KATAJALA, KIMMO – HIETALA, MARJATTA – NIEMI, MARJAANA – UINO, PIRJO – HELMINEN, MARTTI – HÄRKÖNEN, ANTTI – HIRVONEN, HELENA (toim.) 2020: *Viipuri, Vyborg. Historiallinen kaupunkikartasto/Historic towns atlas. Scandinavian Atlas of Historic Towns New Series 3. Suomi-Finland*. Kustannusosakeyhtiö AtlasArt, Helsinki.
- MEURMAN OTTO I. 1981: Kaupunkiasutuksen laajeneminen ja kaupungin rakentaminen. RUUTH J.W. ym., *Viipurin kaupungin historia. IV, 2. osa. Vuodet 1840–1917*, 245–281. Torkkelin säätiö, Lappeenranta.
- NISSILÄ, VILJO 1978: Viipuri nimistön valossa. *Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran toimitteita* 3, 88–168. Viipurin Suomalainen Kirjallisuusseura, Helsinki.
- NISSILÄ, VILJO 1981: Viipurin kadunnimet. *Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran toimitteita* 5, 3–72. Viipurin Suomalainen Kirjallisuusseura, Helsinki.
- NUMMILA, KIRSI-MARIA 2012: Suomen keskiaikaisten kadunnimien kaupunkihistoriallinen kulttuuri-tausta ja esikuvat. *Sananjalka* 54, 7–29. <https://doi.org/10.30673/sja.86712>
- PAAVOLAINEN, JAAKKO 1981: Väestöolot. RUUTH J.W. ym., *Viipurin kaupungin historia. IV, 2. osa. Vuodet 1840–1917*, 245–281. Torkkelin säätiö, Lappeenranta.
- 1978: Väestöstä ja sen asunto-oloista. *Viipurin kaupungin historia. V osa. Vuodet 1917–1944*, 77–92. Torkkelin säätiö, Lappeenranta.
- PAVLENKO ANETA – MUELLEN, ALEX 2015: Why diachronicity matters in the sturdy of linguistic landscape. *Linguistic Landscape* 1 (1–2), 114–132. <https://doi.org/10.1075/ll.1.1-2.07pav>
- RUSU, MIHAIL 2021: Sequencing toponymic change. A quantitative longitudinal analysis of street renaming in Sibiu, Romania. *PloS ONE* 16 (5), 1–23. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0251558>
- ŠAKAJA, LAURA – STANIĆ JELENA 2018: The spatial codification of values in Zagreb's city-text. REUBEN ROSE REDWOOD, DEREK ALDERMAN ja MAOZ AZARYAHU (toim.): *The political life of urban streetscapes; Naming, politics and place*, 151–167. Routledge, Abingdon, U.K. <https://doi.org/10.4324/9781315554464-9>
- SEPPÄLÄ, MIKKO-OLAVI 2016: Politics of commemoration on the streets of 1920s Helsinki. *Yhdyskuntasuunnittelu / The Finnish Journal of Urban Studies* 54 (2), 60–73. Saatavissa <http://www.yss.fi/journal/politics-of-commemoration-on-the-streets-of-1920s-Helsinki/> [viitattu 20.9.2024].
- SHIKALOV, JURI: sähköpostiviesti 26.12.2022.
- SJÖBLOM, PAULA – AINIALA, TERHI 2020: Nimistöntutkimus. MILLA LUODONPÄÄ-MANNI, MARKUS HAMUNEN, REETTA KONSTENIUS, MATTI MIESTAMO, URPO NIKANNE ja KAIUS SINNEMÄKI

- (toim.): *Kielentutkimuksen menetelmiä*, 808–830. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki. <https://doi.org/10.21435/skst.1457>
- SLOTTE, PETER 1999: Vallis Gratiaesta Westendiin. SIRKKA PAIKKALA, RITVA LIISA PITKÄNEN ja PETER SLOTTE (toim.): *Yhteinen nimiympäristömme: nimistönsuunnittelun opas*, 30–39. Kotimaisten kielten tutkimuslaitoksen julkaisuja. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus ja Suomen Kuntaliitto, Helsinki.
- STIPERSKI, ZORAN – LORBER, LUČKA – HERŠAK, EMIL – PTAČEK, PAVEL – GÓRKA, ZYGMUNT – KOŁOŚ, ARKADIUSZ – LONČAR, JELENA – FARIČIĆ, JOSIP – MILEČEVĆ, MILJANA – VUJAKOVIĆ, ANA – HRUŠKA, ANITA 2011: Identity through urban nomenclature: Eight Central European cities. *Geographic Tidsskrift – Danish Journal of Geography* 111 (2), 181–194. <https://doi.org/10.1080/00167223.2011.10669532>
- TSUPARI, HANNU 2024: Torkelsgatanista Prospekt Leniniksi. Viipurin kadunnimien heijastamat ideologiat keskiajalta nykypäivään. *Virittäjä* 128 (1), 97–129. <https://doi.org/10.23982/vir.129135>
- UKSKOSKI, LAURA 2019: *Karamzininrannasta Aulis Rytkösen kadulle*. Tutkimus 2000-luvun muis-tonimeämisestä. Suomen kielen pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto. <http://urn.fi/URN:NBN:fi:huilib-201906112543>
- VAN MENSEL, LUK – VANDENBROUCKE, MIEKE – BLACKWOOD, ROBERT 2016: Linguistic landscapes. OFELIA GARCIA, NELSON FLORES ja MASSIMILIANO SPOTTI (toim.): *The Oxford Handbook of language and society*, 423–450. Oxford University Press, Oxford. <https://doi.org/10.1093/oxford-hb/9780190212896.013.5>

HANNU TSUPARI: Urban space and street names: A comparative study of street names in the centre of Vyborg and other city districts 1913–2024

The article compares the street names of Vyborg city centre and other districts between 1913 and 2024 using the methodology of linguistic landscape and critical onomastics. The study examines street names from the eras of the Grand Duchy of Finland (1812–1917), the Republic of Finland (1917–1944), and the Russian Federation (1991–). The research material consists of maps from these eras. One of the aims of my research is to find out how the powers-that-be use the naming of streets as an instrument of power. The present study is a continuation of a previous study of street names in central Vyborg from the Middle Ages to the present.

In previous studies these street names were categorised into commemorative and non-commemorative names. Then, the commemorative names were divided further into ideological and other commemorative names. Conversely, the non-commemorative names were divided into those with naming criteria according to a syntactic-semantic model and group names. The present article examines what kinds of street names there are in suburban Vyborg and compares how they differ from the street names in the city centre and whether, in addition to the city centre, there are commemorative names in other districts as well and what their characteristics are.

The study shows that in all maps, ideological commemorative names are mainly concentrated in the city centre. The map of present-day Vyborg in 2024 shows that ideological commemorative names are particularly numerous in the western districts of Vyborg in addition to the city centre. This is explained by a strong regional identity of the areas concerned, which is due to their important military and defensive significance in the history of Vyborg. In all three of the maps, the number of non-commemorative names outside the city centre is several times higher than that of commemorative names. In these districts, attention is drawn to a large number of group names.

Hannu Tsupari
hannu.tsupari@helsinki.fi
Helsingin yliopisto

ANNIKA KOSKELAINEN

Kuka on *ruotsinsuomalainen*?

Vähemmistön nimitys ja toisen polven kulttuurinen moninaisuus¹

1 Johdanto

Käsite *ruotsinsuomalainen* on monitulkintainen ja terminä suhteellisen uusi. Termiä ei ole hakusanana vuonna 1956 painetun *Nykysuomen sanakirjan* osassa O–R eikä myöskään *Nykysuomen sanakirjaa* täydentävässä *Uudissanasto 80:ssä* vuodelta 1979. Sana on jo *Kielitoimiston sanakirjassa* (2007), joka perustuu sähköiseen versioon vuodelta 2004, ja täysin sama sana-artikkeli on myös vuonna 2022 päivitettyssä verkkosanakirjassa. *Kielitoimiston sanakirjassa* ei määritellä sanan merkitystä vaan annetaan ainoastaan muutama esimerkki ja näytetään erilleen kirjoitettu vaihtoehto sulkeissa:

(myös: Ruotsin suomalainen)
Ruotsinsuomalaiset järjestöt.
Ruotsinsuomalainen taiteilija.
(*Kielitoimiston sanakirja* 2022)

Ruotsinsuomesta ei toistaiseksi ole sanakirjaa tai termistöä, jossa *ruotsinsuomalainen* olisi määritelty². *Svensk ordbok* (2021) määrittelee termit *sverigefinsk* ja *sverigefinne* näin:

sverigefinsk
som har att göra med sverigefinnar
Sverigefinska riksförbundet
belagt sedan början av 1970-talet
sverigefinne
finskspråkig finländare som är bosatt i Sverige
belagt sedan 1970
(*Svensk ordbok* 2021)

1 Tack till Waldemar von Frenckells stiftelse och Svenska kulturfonden som finansierat forskningsarbetet.

2 Kiitän tästä tiedosta Isof:n (Institutet för språk och folkminnen) suomen kielen huoltajaa Tarja Larssonia (henk.koht. viestintä 24.9.2024).

Ensimmäisen polven suomenkielisillä maahanmuuttajilla Ruotsissa oli selvä kansallinen identiteetti ja suomen kielen taito. Toisen polven ja sen jälkeisillä maahanmuuttajaperheiden sukupolvilla näin ei välttämättä ole. Varsinkin suomen kielen osaaminen on lapsilla ja nuorilla Ruotsissa heikentynyt vuosikymmenten kuluessa (esim. Leppälä Smolander 2022; Vuorsola 2022, 8–10). Ensimmäisen sukupolven kohdalla oli luonnollista puhua *Ruotsin suomalaisista*. Tämä ilmaus tuli käyttöön 1970-luvulla. Noin kymmenen vuotta myöhemmin, kun siirtolaisryhmä oli pysyvästi asettunut Ruotsiin, alettiin käyttää yhteen kirjoitettua *ruotsinsuomalainen*-käsitettä. (Björklund 2012, 17; ks. myös Lainio 2004.) Ruotsinsuomalaisen kansallisen vähemmistön taustalla on sekä vanha historiallinen vähemmistö että myöhempi, maahanmuuton seurauksena muodostunut vähemmistö. Muuttoliikettä Suomen ja Ruotsin välillä on ollut kautta aikojen ja se jatkuu edelleen. Kuitenkin 1960–70-luvun muuttoliike on jättänyt leimansa. Suuri joukko suomalaisia, enimmäkseen nuoria aikuisia, siirtyi Ruotsiin, monet varsinkin teollisuuteen töihin. (Ks. Lainio 1996 ja Korkiasaari 2000 muuttoliikkeestä ja sen seurauksista.) Muuttoaalloon suuruudesta johtuen myös muuttajien toinen sukupolvi on suuri. Muuttajien työväenluokkainen tausta on ollut vahvasti esillä ruotsinsuomalaisessa kirjallisuudessa sekä ensimmäisen että toisen polven kirjoittajien teoksissa, vaikkakin tämä on 2000-luvulla vähentynyt ja genrevalikoima on laajentunut (Gröndahl 2018, 37–47; Gröndahl haastattelussa Hytönen 2024).

Historiallinen kytkös on tärkeä syy siihen, että ruotsinsuomalaiset ovat täyttäneet kriteerit kansallisen vähemmistön aseman saamiseksi Ruotsissa. Vanhan historiallisen suomalaisuuden merkitys Ruotsissa korostui kuitenkin vasta, kun suuren muuttoliikkeen seurauksena alettiin luoda ruotsinsuomalaista vähemmistöidentiteettiä (Björklund 2012, 17–19). Tämän artikkelin keskiössä on lähinnä maahanmuutosta seurannut ruotsinsuomalaisuus, etenkin 1960–70-luvun suuren muuttoliikkeen jälkeinen toinen polvi, jota moni tutkimistani väitöskirjoista käsittelee. Käsite *sukupolvi* ei käytännössä ole aivan suoraviivainen (ks. esim. Liimatainen 2022a, 114–119). *Toiseen polveen* sisällytetään usein muuttajien Ruotsissa syntyneiden jälkeläisten lisäksi Suomessa syntyneet, jotka ovat lapsena muuttaneet vanhempiansa mukana (esim. Weckström 2011a, 30–31; Latvalehto 2018, 63).

Tässä artikkelissa nostan esille, miten tutkijat ja vähemmistön toinen sukupolvi määrittelevät käsitettä *ruotsinsuomalainen*. Tutkimusaineistonani käytän aiempia tutkimuksia, pääasiassa väitöstutkimuksia ruotsinsuomalaisuudesta 2000-luvulta sekä omaa pro gradu -tutkielmaani (Koskelainen 2017a) varten kerättyjä haastatteluja. Aineisto esitellään luvussa 3. Analyysini perustuu tekstien lähilukuun. Olen tarkastellut sanan *ruotsinsuomalainen* käyttöä eri näkökulmista ja eri konteksteissa. Termin käytön ja siihen liittyvien käsitysten ja tulkintojen taustalla ovat ruotsinsuomalaisuuden muutokset sekä samalla yhteiskunnan muutokset. Sen takia on tärkeää huomioida ajankohdat, jolloin eri tutkimukset ja haastattelut on tehty. Käsitteeseen *ruotsinsuomalainen* liitetään kielen ja perhetaustan lisäksi myös muita merkityksiä, kuten monikulttuurisuus ja eri kulttuurien välissä eläminen ja liikkuminen, ja nostankin näitä merkityksiä esille tässä artikkelissa. Sovitan tuloksiani kansainvälisiin teorioihin, jotka käsittelevät toisen polven kulttuurista

identiteettiä, kuten *Third Culture Kids* ja *Cross-Cultural Kids* -teorioihin (ks. esim. Pollock – Van Reken 2001 [1999]; Van Reken 2011).

Kysymykset, joita pohdin ja problematisoin tässä artikkelissa, ovat:

- Kenen katsotaan olevan *ruotsinsuomalainen*?
- Miten tutkijat määrittelevät käsitettä *ruotsinsuomalainen* ja mitä ilmauksia he käyttävät tutkittavista suomalaistaustaisista?
- Mitä käsite merkitsee Ruotsissa kasvaneille suomalaistaustaisille?
- Millaisia kulttuurisia piirteitä ja pohdintoja liittyy toisen polven ruotsinsuomalaisuuteen?

Tässä artikkelissa en käsittele erikseen Ruotsiin tulleet suomenruotsalaisia enkä historiallisia suomalaisuuden juuria Ruotsissa. Ruotsinsuomalaisen vähemmistön sisäisiä vähemmistöjä ei liioin ole eroteltu. Esimerkiksi Suomesta tulleet romanit voivat kokea kuuluvansa molempiin kansallisiin vähemmistöihin, sekä ruotsinsuomalaisiin että romaneihin. Vähemmistöjen muuttoliikkeen moninaisuus on mielenkiintoinen aihepiiri sinänsä, ja sitä on käsitelty mm. teoksessa *Vähemmistöt muuttajina* (toim. Tervonen–Leinonen 2021). En myöskään syvenny kansallisen vähemmistöstatuksen merkityksiin. Artikkelissa käsitellyissä tutkimuksissa tutkittavien henkilöiden joukossa on myös paluumuuttajia (Koskelainen 2017a, 11; Koskelainen 2017b, 11; Latvalehto 2018, 20). Maahanmuuttoviraston verkkosivujen (2023) mukaan Ruotsissa syntyneet syntyperäisen Suomen kansalaisen jälkeläiset lasketaan Suomessa paluumuuttajiksi. Aikuisten paluumuuttajien lisäksi Suomeen on muuttanut monia Suomesta lähteneitä perheitä, joiden lapset ovat viettäneet suuren osan lapsuudestaan Ruotsissa. Tässä artikkelissa en kuitenkaan käsittele erikseen paluumuuttajia tai paluumuuttoa, vaikka aiheella on merkitystä ruotsinsuomalaisuuden kannalta.

Seuraavassa luvussa taustoitan artikkelin teemoja ja teoreettisia lähtökohtia. Luvussa 3 esittelen tutkimusmateriaalin ja luvussa 4 tarkastelen tutkijoiden käyttämiä ilmauksia suomalaistaustaisista Ruotsissa. Luvussa 5 käsitelen suomalaistaustaisuuden problematisointia ja suhdetta siirtolaisuuteen ja luvussa 6 tuon esille monikulttuurisuuteen liittyviä teemoja toisen polven näkökulmasta. Luvussa 7 korostuu käsitteen *ruotsinsuomalainen* dynaamisuus ja nostan esille eri näkökulmia ja mielipiteitä. Luku 8 on kokoavaa tarkastelua.

2 Taustaa ja teoriaa

Usein puhutaan *ruotsinsuomalaisista* refleктоimatta, keitä se tarkalleen tarkoittaa. Ruotsinsuomalaisuuteen liittyy tavallaan sekä paikallaan oloa että siirtymistä, mikä tekee myös käsitteen merkityksestä dynaamisen. Vaikka suomalaisuutta on ollut Ruotsissa jo kautta historian, on termi ja vähemmistön nimitys tullut ajankohtaisemmaksi 1960–70-lukujen historiallisesti ja määrällisesti merkittävän muuttoaallon jälkeen. Suomalaistaustainen vähemmistö on toisaalta siirtynyt maasta toiseen ja toisaalta juurtunut paikalleen, ja tästä syntyy vähemmistön oma kulttuuri Ruotsissa. Tällainen kulttuuri-ilmio on verrattavissa teorioihin *Third Culture Kid*- ja *Cross-Cultural Kid* -henkilöistä (ks. luku 6). Niin kutsutun

kolmannen kulttuurin piirteitä voidaan havaita toiseen polveen kuuluvilla, jotka ovat kasvaneet Ruotsissa. He ovat pysyneet paikallaan Ruotsissa mutta ovat vielä lähellä maahanmuuttoa, koska heidän vanhempansa ovat siirtolaisia. Myös myöhemmät polvet edustavat paikallaan oloa ja pysyvyyttä. Vaikka esimerkiksi tornionlaaksolaiset ovat nykyään oma kansallinen vähemmistönsä, edustavat hekin historiallisesti suomalaisuutta Ruotsissa. Tätäkin voi ajatella paikallaan pysymiseksi verrattuna maahanmuuton kautta Ruotsiin tapahtuneisiin siirtymisiin.

Termin *ruotsinsuomalainen* määrittely ei ole suoraviivaista. Sen merkityksiin ja tulkintoihin vaikuttaa ajankohta, jolloin muutto on tapahtunut, sekä termistä käydyn keskustelun ajankohta. Eri tutkijat ovat eri aikoina ryhmitelleet suomalaistaustaiset Ruotsissa eri tavoin. (Ks. esim. Jaakkola 2024 ruotsinsuomalaisesta identiteetistä ja ryhmittelyistä.) Andersson ja Kangassalo (2003, 31–33) jakavat Ruotsin suomalaisperäiset ryhmät metsäsuomalaisiin, tornionlaaksolaisiin ja ruotsinsuomalaisiin. Toisaalta *ruotsinsuomalaiset* voidaan nähdä kattoterminä, jonka alle sijoittuvat eri ryhmät, kuten sotalapset ja metsäsuomalaiset (ks. esim. Ruotsinsuomalaisten arkisto; Skoglund 2023; Jaakkola 2024). Kullakin alaryhmällä voi olla omanlainen identiteettinsä. Voi myös riippua tilanteesta ja tarpeista, ketkä lasketaan ruotsinsuomalaisiksi tai suomalaistaustaisiksi. Esimerkiksi Ruotsin tilastollinen keskuustoimisto laskee Ruotsin suomalaistaustaiset kolmessa sukupolvessa siten, että kolmannen sukupolven edustajalla on vähintään yksi Suomessa syntynyt isovanhempi (Sveriges Radio Finska 24.2.2017). Ruotsissa noudatetaan itseidentifiointiperiaatetta: jokainen voi päättää itse, kuuluuko hän kansalliseen vähemmistöryhmään (Länsstyrelsen Stockholm).

Vähemmistöjen ja maahanmuuttajaryhmien toinen sukupolvi on monella tavalla merkittävä identiteetin kannalta (ks. esim. Bäckman 2017). Ruth Hill Useem ja Richard D. Downie (2011 [1976], 18–19) ovat tutkineet amerikkalaisten ekspatriaattien lasten kokemuksia kulttuurien yhdistelmissä elämisestä. He ovat todenneet näiden kehittävä uutta ns. kolmatta kulttuuria, johon viittaa ilmaus *Third Culture Kid* (TCK). Kauan eri kulttuureissa vanhempiensa kanssa eläneet amerikkalaiset nuoret eivät Yhdysvaltoihin palattuaan (tai jopa ensi kertaa vanhempiensa kotimaahan muutettuaan) koe oloaan kotoisaksi muihin samanikäisiin nuoriin verrattuna. Samalla he eivät täysin ole olleet osa sitä kulttuuria, jossa he ovat kasvaneet tai viettäneet pitkän jakson lapsuudestaan. Edellä mainittu tutkimus koskee amerikkalaisia TCK-nuoria, mutta kolmatta kulttuuria voivat kehittää ja kokea myös muunmaalaiset. (Useem–Downie 2011 [1976], 18–19.)

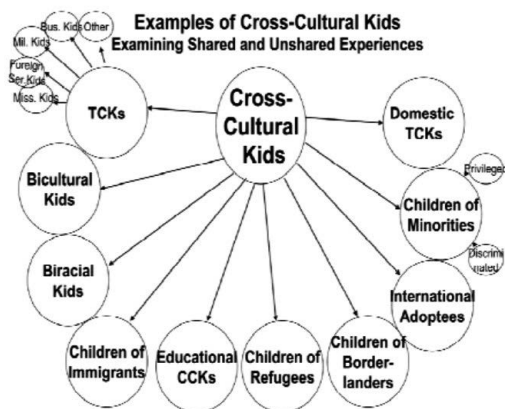
Van Reken on yhteistyössä Pollockin kanssa jatkanut TCK-taustaisiin syventymistä. Pollock on tarkentanut määritelmää TCK:stä seuraavasti:

A Third Culture Kid (TCK) is a person who has spent a significant part of his or her developmental years outside the parents' culture. The TCK frequently builds relationships to all of the cultures, while not having full ownership in any. Although elements from each culture may be assimilated into the TCK's life experience, the sense of belonging is in relationship to others of similar background. (Van Reken 2011, 28; ks. myös Pollock – Van Reken 2001 [1999].)

Vaikka TCK-taustaiset henkilöt olisivat kasvaneet aivan erilaisissa kulttuureissa, he voivat kokea samastumista ja syvää yhteisymmärrystä keskustellessaan kokemuksistaan, vaikka koettujen kulttuurierojen yksityiskohdat olisivatkin erilaisia. Samoja teemoja toistuu eri-maalaisten ja eri maissa kasvaneiden TCK-aikuisten keskusteluissa: "Questions related to belonging, identity, unresolved grief, or joy in the wonder of experiencing so much of the world first hand were common themes". (Van Reken 2011, 27–29.) Van Reken on sittemmin ottanut käyttöön ilmauksen *Cross-Cultural Kid* (CCK), joka kattaa laajemmin kulttuurien välissä kasvavien ja liikkuvien kirjoa, siis ei pelkästään lapsuuttaan eri maissa viettäneitä (Van Reken 2011, 31–33). Hän määrittelee käsitteen:

A Cross-Cultural Kid (CCK) is a person who is living in – or meaningfully interacting with – two or more cultural environments for a significant period of time during the developmental years of age (up to age 18). (Van Reken 2011, 33.)

Kuvassa 1 on esimerkkejä, mitä kaikkea *Cross-Cultural Kids* voi merkitä.

Kuva 1. Esimerkkejä CCK-käsitteen alle sopivista ryhmistä (Van Reken 2011, 34).

Myös toisen polven ruotsinsuomalaisten kertomuksissa voidaan havaita vastaavanlaisia kokemuksia kuin yllä mainituissa tutkimuksissa (ks. luku 6).

Kai Latvalehdon väitöskirjassa (2018) käsitellään hänestä itsestään kertovaa ja ruotsinsuomalaisuutta käsittelevää palkittua dokumenttielokuvaa³ vuodelta 2013. Elokuvan

3 Dokumenttielokuvassa Latvalehto palaa isänsä kanssa Suomesta automatkalle lapsuusvuosiensa Göteborgiin. Matkan aikana päähenkilö tutustuu syvällisemmin isäänsä ja heidän Ruotsin-aikoihinsa ja pohtii samalla omaa suhdettaan ruotsinsuomalaisuuteen. Elokuva on palkittu sekä Suomessa että Göteborgin elokuvafestivaaleilla. Ks. lisää elokuvan teemoista esim. Suikkanen 2017; Kervinen 2013; Göteborgin elokuvafestivaalien tuomariston perustelu (Latvalehto 2018, 329, lainaus filmfestivals.com-sivustolta).

erikieliset nimet kuvaavat tässä artikkelissa käsiteltäviä teemoja toisen polven ruotsinsuomalaisuudesta. Elokuvan ruotsinkielisessä nimessä *Ingen riktig finne* voidaan nähdä ilmaus kokonaisuuden tai täydellisyyden puutteesta ja ulkopuolisuutta tai poikkeavuutta ”oikeasta” suomalaisuudesta. Elokuvan englanninkielisessä nimessä *Finnish Blood Swedish Heart* tulee esille hybridisyys ja jonkinlainen sekä-että-ajattelu. Tämä nimi on myös ensimmäinen osa Latvlehdon väitöskirjan (2018) nimessä, mutta siinä on kysymysmerkki perässä: *Finnish Blood, Swedish Heart?* Elokuvan suomenkielinen nimi, *Laulu koti-ikävästä*, taas viittaa enemmänkin kaipuuseen. Elokuvassa toisen polven ruotsinsuomalaiset esittävät 1970-luvun suomalaissiirtolaisten kappaleita ajoilta, jolloin kaipuu kohdistui lähinnä koto-Suomeen. Toisen polven kohdalla kaipuun kohde voi olla monitulkintaisempi. Se voi tarkoittaa kaipuuta toiseen maahan tai ehkä kotimaahan (kotiin), jota ei välttämättä olekaan, jos ei täysin koe olevansa kotona missään. (Vrt. Liimatainen 2022a, 102–104, käsite *diasporic longing*.)

3 Tutkimusmateriaali ja ajan vaikutus ruotsinsuomalaisuuden käsitteeseen tutkimuksissa

Aineistooni olen ottanut keskeisiä tutkimuksia ruotsinsuomalaisista 2000-luvulta. Lisäksi olen täydentänyt aineistoa haastatteluilla, jotka keräsin alun perin pro gradu -tutkielmaani (Koskelainen 2017a) varten. Koska käsite *ruotsinsuomalainen* on yleistynyt vuosien mittaan ja ruotsinsuomalaisuus on pitkään ollut suurten muutosten alaisena, on hyvä ottaa huomioon, miltä ajalta tutkimukset ja pohdinnat käsitteestä ovat. Aineistossa on materiaalia noin 20 vuoden ajalta.

Krister Björklund (2012) toteaa, että käsite *ruotsinsuomalaiset*

on suhteellinen ja määräytyy ajassa sekä tilassa. Ruotsinsuomalaiset muodostavat kirjavan mosaiikin, jonka palaset muuttavat sävyä ja paikkaa ajan kuluessa. Vielä 1970-luvulla mosaiikin rakenne oli näkyvissä, mutta 2000-luvulla sitä on vaikea hahmottaa. (Björklund 2012, 8.)

Suuren muuttoliikkeen aikainen suhteellisen homogeeninen siirtolaisryhmä on siis vuosikymmenten kuluessa muuttunut erittäin heterogeeniseksi.

Tässä artikkelissa käsittelemäni tutkimukset ajoittuvat seuraavasti:

- Marja Ågrenin väitöskirjan haastattelut tehtiin aikavälillä maaliskuu 2000 ja joulukuu 2002 (Ågren 2006, 29).
- Lotta Weckströmin haastatteluaineisto on kerätty vuosina 2002–2006 (Weckström 2011a, 30).
- Kyselyt ja haastattelut omaan pro gradu -tutkielmaani tehtiin syyskuun 2015 ja heinäkuun 2016 välisenä aikana (Koskelainen 2017a, 14).
- Kai Latvlehdon keskustelumateriaalit ovat aikaväliltä joulukuu 2011 ja syyskuu 2013 (15–20 henkilöä) (Latvalehto 2018, 20). Lisämateriaalia on vuosilta

2008–2015. “A handful of people have provided comments that I have included in the text”, Latvalehto (2018, 21) kirjoittaa lisämateriaalista.

- Tuire Liimataisen tutkimusmateriaali, joka koostuu julkaisuista sosiaalisessa mediassa, on vuosilta 2013–2019 (Liimatainen 2022a, 21).

Björklundin (2012) kyselytutkimus on vuosilta 2005–2007, ja siihen osallistuneista enemmistö oli suuren muuttoliikkeen ensimmäistä polvea (mt. 47–48), jota oma tutkimukseni ainoastaan sivuaa. Käytän Björklundin teosta taustakirjallisuutena samoin kuin Linda Bäckmanin väitöskirjaa (2017) Englannissa, Suomessa ja Ruotsissa asuvien maahanmuuttajien toisen polven identiteetistä. Edellä aineistona mainitut tutkimukset ovat sekä taustakirjallisuutta että tutkimusmateriaalia. Erityisesti nuorten monikielisyyttä ja identiteettiä ovat lisäksi käsitelleet Ann Runfors (2009) artikkelissaan nuorista maahanmuuttajien lapsista Ruotsissa sekä Lasse Vuorsola (2022) suomen kieltä Ruotsissa ja koululaisten kielellistä kommunikaatiota tarkastelevassa artikkelissaan. Satu Gröndahlin (2018; myös Gröndahl haastattelussa Hytönen 2024) tutkimuksissa vähemmistöistä ja kirjallisuudesta esiintyy teemoja myös ruotsinsuomalaisuuden muutoksista.

Edellä mainitun tutkimuskirjallisuuden lisäksi olen käyttänyt muuta materiaalia, esimerkiksi Susanna Alakosken tekstiä ruotsinsuomalaisuutta käsittelevästä *Finnjävlar*-antologiasta (2016), Tanja Lorentzonin haastattelua *Arvet*-kiertonäyttelyn näyttelykirjasesta (2015; näyttely avattiin vuonna 2011) sekä Kai Latvalehdon tarinan kertovaa dokumenttielokuvaa *Laulu koti-ikävästä* (2013), jota Latvalehto käsittelee myös väitöskirjassaan.

4 Tutkijoiden käyttämiä termejä ja niiden määritelmiä

Tässä luvussa käsittelen tutkijoiden pohdintoja käsitteestä *ruotsinsuomalainen*. Tarkastelen, millä tavoin he motivoivat ilmaisutapoja, joita käyttävät informanteistaan. Latvalehto (2018) kuvaa ruotsinsuomalaisuuden monipuolisuutta hyvin kertovasti, joten hänen esimerkkinsä sopivat tämän luvun alkuun. Esimerkkien esitysjärjestys palvelee luettavuutta eikä siis arvota käytettyjä termejä tai etene aikajärjestyksessä. Luvun lopussa nostan esille ilmauksia, joilla kuvataan ruotsinsuomalaisuutta prosessoinnin ja toiminnan näkökulmasta.

Latvalehto problematisoi väitöskirjassaan (2018) ruotsinsuomalaisuuteen liittyviä termejä. Hän käyttää termiä *Sweden-Finns* suomenkielisistä ruotsinsuomalaisista ja heidän jälkeläisistään sekä *Sweden-Finnishness* ruotsinsuomalaisuudesta (kuten väitöskirjan nimessä). Seuraavassa lainauksessa kursivoidut ruotsinkieliset sanat molemmat kääntyvät suomeksi sanalla *ruotsinsuomalainen*, eli eri kielissä käsitysten merkitysten jakauma on erilainen:

Sweden-Finns now refer then to the Finnish speaking Swedes and their descent, regardless if they still speak Finnish or not. *Sweden-Finnish* now includes all language variations, including those with Finland-Swedish roots in Sweden. The national minority status in Sweden is, however, defined by language, so the

national minority moniker is *sverigefinsk* and not *sverigefinländsk*. (Latvalehto 2018, 46.)

Latvalehto (2018, 45) tuo esille sen, että termi *ruotsinsuomalainen* ja ilmaukset *sverige-finskhet*, *ruotsinsuomalaisuus* ja *Sweden-Finnishness* ymmärretään eri tavoin, sekä sen, että käsitteiden merkitykset eivät vaikuta olevan selviä suomalaistaustaisille itselleenkaan Ruotsissa. Hän antaa esimerkin informantiltaan Keijolta:

Keijo: Jag vet inte, hehehe. Jag kan inget om det. Jag tänker aldrig så. Jag kommer på mig själv att jag egentligen inte vet vad det betyder, sverigefinsk? Jag brukar tänka så vad då, finsk-svensk eller sverige-finsk? Jag kan inte förklara det, jag har aldrig tänkt så, och därför förstår jag inte det där ordet heller, sverigefinsk. (Latvalehto 2018, 45.)

Jäljempänä luvuissa 5 ja 7 tuon esille lisää vähemmistön omia näkemyksiä termin *ruotsinsuomalainen* käytöstä ja suomalaistaustaisuudesta Ruotsissa.

Jo heti Latvalehdon väitöskirjan alussa, *Acknowledgements*-osiossa, tulee esiin ruotsinsuomalaisuuden monimuotoisuus ja monisuuntainen laajuus:

The roots of the current study resemble those of a tree. Our northern silver birch has both horizontal and vertical roots, as well as smaller or adventitious formations, which are often almost invisible, but still they penetrate deep into the soil. And that is how I have come to view Sweden-Finnishness, the subject of my thesis. (Latvalehto 2018, Acknowledgements.)

Ågren (2006) kirjoittaa, että ruotsinsuomalaiseksi identifioituminen voi täyttää tarpeen kahden kulttuurin välissä. Hän jatkaa, että se myös voi tuottaa turhia rajoja ja etteivät hänen (toisen polven suomalaistaustaiset) informanttinsa ilmaisseet kiinnostusta identifioitua ruotsinsuomalaisiksi eivätkä he nähneet itseään maahanmuuttajina. (Ågren 2006, 289.) Ågren ottaa väitöskirjassaan (2006) kannan, ettei hän käytä informanteistaan termiä *ruotsinsuomalainen*:

Jag har valt att inte aktivt benämna mina informanter som sverigefinnar, då jag betraktar det som en beteckning som signalerar etnicitet, och jag vill inte utgå från att informanterna ser det som en viktig eller användbar identifikation, även om den så att säga står dem till buds. (Ågren 2006, 18.)

Tämän termin sijaan Ågren pyrkii käyttämään ilmauksia *person i Sverige med finsk bakgrund* tai *gruppen personer i Sverige med finsk bakgrund*. Ågrenin käyttämät termit perustuvat Ruotsin valtion (ainakin silloisten) suositusten mukaiseen ilmaukseen *personer med utländsk bakgrund*. Ågren tarkentaa vielä loppuviitteessä, että joissain kohdissa *finländsk bakgrund* olisi korrekimpi ilmaus mutta koska hänen kohderyhmänsä on juuri suomenkieliset siirtolaiset ja heidän lapsensa, käyttää Ågren kuitenkin ilmausta *finsk*

bakgrund. Hän ei kuitenkaan oletta, että hänen informanttinsa itse käyttäisivät tätä ilmausta tai että he edes näkisivät itsensä henkilöinä, joilla on ulkomaalainen tausta. Termiä *sverigefinne* Ågren käyttää ainoastaan silloin, kun se perustuu kirjallisuuteen tai lausumiin (*utsagor*). Termiä *sverigefinne* tai joissakin tapauksissa *sverigefinländare* hän käyttää, kun on kyse yleisemmistä konteksteista, joissa näitä nimityksiä käytetään. Sama koskee ilmauksia *finne* tai *finnar i Sverige*. Ågren tarkoittaa, että hän sisällyttää sanaan *bakgrund* kaiken sen, mitä ihmisen elämään kuuluu kokonaisuutena historioineen ja kokemuksineen, jotka ovat muokanneet ja muokkaavat henkilön identiteettiä. Hän ei 'tausta'-käsitteellä viittaa menneeseen aikaan tai anna käsitteelle rajoitettua, kiinteää merkitystä. Taustaan voivat sisältyä kaikki kokemukset, jotka vaikuttavat henkilön identiteettiin. Suomalaisuus on vain osa henkilön taustaa, ja Ågren antaa informanttinsa itse kertoa, mitä *finsk bakgrund* merkitsee. (Ågren 2006, 17–19, 283.)

Ågren (2006, 141–142) on tietoinen ruotsinkielisten termien *finsk*, *finländsk* ja *svensk* monimerkityksisyydestä ja niiden vaihtelevasta käytöstä sekä merkityksen eroista suomenruotsin ja ruotsinruotsin välillä. En tässä artikkelissa käsittele kielten välisiä eroja tämän tarkemmin, mutta termin *ruotsinsuomalainen* monitulkintaisuus näkyy siinä, että sen kääntäminen luo haasteita. Sanan *ruotsinsuomalainen* käännös voi siis olla esimerkiksi *sverigefinne* tai *sverigefinländare*, eli suomenkielinen termi on laajempi. Toisaalta käytännön kielenkäytössä on vaihtelua siinä, keihin tarkalleen viitataan eri termeillä, mikä lisää epäselvyyden riskiä.

Weckström (2011a, 2011b) pohtii sekä itse että haastateltaviensa kanssa termiä *ruotsinsuomalainen* ja myös sitä, miten nimittäisi informanttejaan. Hänen englanninkieliseen väitöskirjaansa perustuvassa suomenkielisessä teoksessa *Suomalaisuus on kuin vahakan-gas – Ruotsinsuomalaiset kertovat suomalaisuudestaan* (2011b) Weckström käyttää termiä *ruotsinsuomalainen* muun muassa kirjan nimessä ja kiitostekstissä. Hän käyttää myös ilmauksia *suomalaisuus Ruotsissa* ja *suomalaistaustainen* (Weckström 2011b, 6–8). Näin Weckström (2011a) määrittelee termin *ruotsinsuomalainen* englanniksi:

The Finnish term *ruotsinsuomalainen* (literally: Sweden's Finn) [– –] refers to the group of (Finnish-speaking) Finns and their offspring living in Sweden. The group of Swedish-speaking Finns living in Sweden may also call themselves by this name, but in my study the term only refers to the Finnish-speaking Finns and their (perhaps non-Finnish-speaking) offspring. (Weckström 2011a, 118.)

Weckströmin väitöskirja kuuluu soveltavan kielentutkimuksen alaan, jossa myös tutkitaan, miten määritelmät ja tapa ilmaista itseään muokkaavat ja luovat haastateltavien suomalaisuutta (mm. Weckström 2011a, 14). Sen takia hänen teoksissaan on paljon keskustelua tästä aiheesta. Väitöskirjaansa perustuvan teoksen johdannossa Weckström kirjoittaa:

This book, which is based on my dissertation, is an ethnographic interview study and an exploration of discursive creations of Finnishness by second gen-

eration Finns in Sweden. [– –] The term *Sweden's Finns* refers to persons who live in Sweden and have some Finnish background. In this book, the research participants, i.e. those who participated in the study as interviewees, have at least one Finnish parent and have grown up in Sweden, which makes them per definition second generation Finns. (Weckström 2011a, 12.)

Termistä *ruotsinsuomalainen* käytetään tässä Weckströmin englanninkielisessä teoksessa käännöstä *Sweden's Finn* (joka voidaan katsoa suoraksi käännökseksi suomenkielisestä ilmauksesta *ruotsinsuomalainen* tai *Ruotsin suomalainen*). Weckström jatkaa: ”Sweden's Finns are no longer necessarily seen as an immigrant group, but rather as a minority” ja viittaa saavutettuun kansalliseen vähemmistöasemaan sekä edellisten vuosikymmenien suuriin muutoksiin ruotsinsuomalaisuuden näyttäytymistavoissa (Weckström 2011a, 12). Sekä Weckströmin että Ågrenin tutkimuksissa keskustelu käsitteestä *ruotsinsuomalainen* vie väistämättä etnisyyteen ja ulkomaalaiseen taustaan (ks. luku 5).

Björklund (2012) toteaa, ettei ole yksiselitteistä vastausta siihen, keitä ruotsinsuomalaiset ovat:

Suomesta tulleet siirtolaiset voidaan katsoa ruotsinsuomalaisiksi heidän äidinkieltään riippumatta, ja tavallisesti tähän joukkoon lasketaan myös heidän lapsensa – ovat he syntyneet sitten Suomessa tai Ruotsissa – sekä usein vielä seuraavakin sukupolvi. (Björklund 2012, 19–21.)

Björklund tuo esille Ruotsin suomalaisperäisen väestön heterogeenisuuden. ”Heidän asumisaikansa maassa vaihtelee puolen vuosisadan elämäntyön ja lyhytaikaisen ulkomaankomennuksen välillä.” (Björklund 2012, 21.) Liimatainen (2022a) päätyy siihen, että onkin kyse ruotsinsuomalaisuuksista monikossa. Hän on tutkimuksessaan havainnut viisi erilaista diskurssia ruotsinsuomalaisuudesta:

Tutkimukseni maalaa uudenlaisen, moniulotteisen kuvan ruotsinsuomalaisuudesta – tai oikeastaan erilaisista *Ruotsin suomalaisuuksista*. Yksilö- ja yhteisötason monimuotoiset tulkinnat välittyvät aineistosta viiden erilaisen diskurssin kautta. Nämä ovat (1) kaipuuta Suomeen korostava *diasporinen diskurssi*, (2) aktiiviselle ylijarjaiselle vuorovaikutukselle rakentuva *transnationaali diskurssi*, (3) kansallisia affiliaatioita yhdistävä ”*väliviivadiskurssi*”, (4) kulttuuriselle oma-peräisyydelle ja vähemmistöpoliittiselle asemalle rakentuva *vähemmistödiskurssi* sekä (5) alkuperäisyyttä ja historiallista läsnäoloa Ruotsissa korostava *autoktoninen diskurssi*. (Liimatainen 2022c, 52.)

Latvalehdon (2018, 3–8) väitöskirjassa kuvaillaan ruotsinsuomalaisuutta prosessina tai jonkinlaisena toimintana. Ajatuksena on, että ruotsinsuomalaisuus ei tule itsestään vaan se luodaan. Kuvauksessa esiintyy nomini-ilmauksia kuten *the Sweden-Finnish experience, the Sweden-Finnish narrative* ja verbi-ilmauksia kuten *those who have undergone the 'second-generation Sweden-Finnish' experience, lived out Sweden-Finnishness*. Latvalehto

olikin valinnut informanteikseen juuri henkilöitä, jotka olivat aktiivisesti prosessoineet ruotsinsuomalaisuuttaan:

The common denominators for all of the informants were that all of them had spent their childhood in Sweden and they all had confronted, explored and utilised their Finnish background somehow (be it through art, work or otherwise). (Latvalehto 2018, 20.)

Tätä kriteeriä ei ole muiden tässä artikkelissa käyttämieni tutkimusten haastateltavien valinnoissa. Nostan Latvalehdon tekstistä esiin lisää esimerkkejä prosessointiin liittyvistä ilmauksista kursivoimalla ne:

Nevertheless, it is very clear that if the second generation has *defined* and *lived out* Sweden-Finnishness at all, the *Sweden-Finnish life narrative* has been drastically different to that of its parent generation. Since the informants have *tackled*, *processed* and *utilised* their Sweden-Finnish background through a multitude of strategies, one of the aims of the current study will be to present the passageways into [– –] how one may *grasp*, *mould* and *maintain* a functional Sweden-Finnish identity which is matched to present-day needs and requirements. (Latvalehto 2018, 5–6.)

Lainauksesta tulee samalla esille, miten monimuotoista ruotsinsuomalainen identiteetti nykyään voi olla. Verrattuna aiempaan kuvaan kansallisesta identiteetistä on tiedeyhteisöissä viime vuosikymmeninä alettu puhua monikkumuotoisesti *identiteeteistä* (Latvalehto 2018, 2)⁴. Mikäli kansalaisuus nähdään ainoana, dominoivana identiteettinä muiden mahdollisten identiteettien edellä, jäävät ulkopuolelle ne, joiden ei nähdä kuuluvan kyseiseen kansakuntaan tai valtioon. Latvalehto rinnastaa tätä ruotsinsuomalaisiin ja toteaa:

Second-generation Sweden-Finnishness is an outstanding vessel for exploring these murky modern waters. [– –] A central complication lies in the definition and interpretation of the term ‘Sweden-Finnishness’ itself. (Latvalehto 2018, 2–3.)

Seuraavassa luvussa tuon esille lisää esimerkkejä Ruotsissa asuvien (tai asuneiden) suomalaistaustaisten nimitysten pohdinnoista. Luvussa käsitellään myös näkökulmia ruotsinsuomalaisten asemaan suhteessa siirtolaisuuteen.

4 Ks. identiteetin käsitteestä myös Leerssen 2007.

5 Siirtolainen vai ei? Toisen polven näkökulmia ja tutkijoiden kommentteja suomalaistaustaisuuden problematisoinnista

Tässä luvussa käsittelen ruotsinsuomalaisuutta Ruotsin suomalaistaustaisten oman kokemuksen näkökulmasta. Lisäksi esitän pohdintoja ja näkökulmia ruotsinsuomalaisista suhteesta siirtolaisuuteen⁵. Aihe liittyy myös samannäköisyyteen kantaväestön kanssa, vaikkakin sekä suomalaisessa että ruotsalaisessa kulttuurissa väestössä esiintyy entistä kansainvälisempää taustaa.

Weckström huomasi tutkimuksensa aikana, ettei olekaan itsestään selvää, miksi kutsua tutkimukseen osallistuvia. Hän oli alkuun ajatellut tutkivansa toisen polven suomalaissiirtolaisia:

When I started my research on persons with a Finnish background in Sweden – second generation immigrant Finns – I did not have any doubts about the suitability of the term ‘second generation immigrant’. However, the question of appropriate terminology has required a lot of attention in the course of the research. How should I refer to the research participants? Who, or what, are they? These three small words, second generation immigrant, manifested themselves as a core problem of my research. (Weckström 2011a, 17.)

Kun Weckström kysyy, mitä sana *siirtolainen* (tai *invandrare* ruotsinkielisissä haastatteluissa) tuo hänen haastateltaviensa mieleen, vain harva heistä liittää sen itseensä. Omat vanhempansa he näkivät kuitenkin siirtolaisina. (Weckström 2011a, 111–116.) Esi-merkeissä informanttien käsityksissä siirtolaisista esiintyivät muun muassa muslimit ja kosovolaiset, siis pakolaisina tulleet ja uudemmat maahanmuuttajat kuin informanttien vanhemmat. Haastatteluista käy ilmi, miten *invandrare* tai *siirtolainen* sanoina koetaan Ruotsissa negatiiviseksi: siihen ryhmään ei haluta kuulua (esim. Weckström 2011b, 101). Weckströmin informantti Maria huomaa keskustelun aikana, että suomalaisethan ovat myös siirtolaisia, vaikka niin ei ehkä ajatellakaan. Hän käyttää ensin ruotsin kielen pronominia *de* suomalaisista, joka lopuksi muuttuu pronominiksi *vi*, mikä ilmaisee näkökulman vaihtuneen ulkopuolisesta tarkkailijasta vähemmistöön kuuluvaksi:

Lotta: Aha. Och tänker du att finnarna är också invandrare?

Maria: Man tänker inte så, men de är ju. [jo] Fast så tänker man inte, nej.

Lotta: Att, du är inte invandrare, fast dina föräldrar kom// hit

Maria: //nej, så känner jag inte mej, så tänker jag inte. Men det är vi ju.

(Första intervjun, april 2002) (Weckström 2011a, 113.)

5 Ruotsissa on käytetty ilmausta *andra generationens invandrare* Ruotsissa syntyneistä lapsista, joilla ainakin toinen vanhempi on syntynyt Ruotsin ulkopuolella (esim. Regeringskansliet Kulturdepartementet 1999, 49). Termin *invandrare* käytöstä viranomaisten teksteissä ja toiminnassa on keskusteltu jo mm. 1990-luvun lopussa. Ilmaukset *ensimmäisen, toisen ja kolmannen polven maahanmuuttaja/siirtolainen* (ruotsiksi *första, andra och tredje generationens invandrare*) ovat kuitenkin käytössä edelleen (Jaakkola 2024).

Pronominin ja näkökulman vaihto on mielenkiintoinen ilmiö, johon en tässä artikkelissa syvenny, vaikkakin palaan vielä lyhyesti aiheeseen luvussa 6.

Weckströmin informantit eivät siis ajattele olevansa siirtolaisia, mutta ovat kuitenkin mielestään osittain suomalaisia. Näen tässä mielenkiintoista ristiriitaa: he eivät aina ainaakaan spontaanisti näe suomalaisuutta ulkomaalaisuutena, vaikka toisaalta kokevat omat vanhempansa olevan *siirtolaisia* tai *maahanmuuttajia*. Tähän liittyy nähdäkseni myös osittain suomalaisten ja ruotsalaisten samannäköisyys, josta kirjoitan enemmän edempänä. Weckström pohtii näin:

The vast majority of the respondents had ambivalent feelings about the applicability of the term ‘second generation Finn’, but only a few knew how they would like to be referred to. (Weckström 2011a, 118.)

Weckström (2011a, 118; 2011b, 101) miettii, mikä sitten olisi sopiva ilmaus haastateltavista, jos he eivät yhdistä itseänsä termiin *siirtolainen* eivätkä koe olevansa toisen polven maahanmuuttajia? Kun Ruotsiin on vuosien mittaan tullut paljon siirtolaisia erilaisista kulttuureista, suomalaistaustaisia ei nähdä siirtolaisina tai erilaisina samalla tavoin kuin aiemmin (mm. Koskelainen 2017a, 43; 2017b, 12–13; Ågren 2006, 287–288; Liimatainen 2022a, 123–124). Termit *siirtolainen* ja *maahanmuuttaja* ovat saaneet negatiivisemmän sävyn ja rodullistetun vivahteen:

Categories “Swedish” and “immigrant” have been argued to form an “us/them” dichotomy through which immigrants are seen from a problem-oriented perspective and defined against what is imagined as “Swedishness” (Hübinette and Lundström 2011; Lundström 2017). Despite their history of social, economic and even “racial” otherness, calling Finns as immigrants has become increasingly complicated as they are perceived today as unproblematic, white Nordic citizens with shared cultural heritage. (Liimatainen 2022a, 45.)

Ågren kommentoi väitöskirjassaan suomalaistaustaisten problematisointia tai toisaalta ei-problematisointia. Hän nostaa esille paradoksin Ruotsin suomalaistaustaisten kuvasta. Ågren kertoo, kuinka suomalaistaustaiset toisaalta nähdään (lainausmerkeissä) ”monikulttuurisen Ruotsin näkökulmasta” ongelmattomana ryhmänä, joka on hyvin integroitunut Ruotsiin ja joka ei ”muiden siirtolaisten” tavoin ole ”ulkopuolisessa asemassa” (ruotsiksi ”*Sverige-som-mångkulturellt-land-perspektiv*”, ”*andra invandrare*” ja ”*utanförposition*”). Samalla ryhmää ei sen takia ehkä edes nähdä erityisen kiinnostavana tai huomion arvoisena. Toisaalta Ågren on kokenut, että hänen tutkimusartikkeleistaan ja teksteistään lähes etsitään ongelmatekijöitä, vaikka hänen tarkoituksensa ei ole ollut korostaa sellaisia. Ågren viittaa tutkimuskirjallisuuteen (esim. Tigervall 2005) migraatiosta ja integraatiosta Ruotsissa, jonka mukaan suomalaisten kokemukset katsotaan kuuluvan (lainausmerkeissä) ”ruotsalaisuuteen” eivätkä sen takia ole kiinnostavia tässä suhteessa. (Ågren 2006, 15.) Myös kirjailija Alakoski käsittelee näitä asioita tekstissään *Finnjävlar*-antologiassa (2016):

De forskare som velat studera finsk migration i Sverige har mötts av ifrågasättande. Migration ska handla om problem. Sverige minns inte finnarnas problem. Detta står i bjärt kontrast till våra egna minnen och vår faktiska historia. (Alakoski 2016, 40–41.)

Sekä Ågren että Alakoski tuovat esille esimerkkejä siitä, että vaikka suomalaistaustaiset eivät välttämättä ulkonäöltään erotu valtaväestöstä, heillä voi yhtä lailla olla samantapaisia kokemuksia kuin muilla ulkomaalaistaustaisilla migraation ja integraation takia. Uuden kielen oppiminen, oman identiteetin pohtiminen ja ulkopuolisuuden kokemukset ovat muutamia esimerkkejä näistä. (Ågren 2006, 15–17; Alakoski 2016, 40–41.) Alakoski toteaa, että vaikka hänellä on aina ollut selvästi suomalainen sukunimi, ei häneltä koskaan kysytty kouluaikana mitään hänen kotimaastaan. Monia mielenkiintoisia keskusteluja jäi käymättä. Hän vertaa esimerkiksi afganistanilaisesta taksikuskista Tukholmassa, jolta päivittäin kysytään, mistä hän on kotoisin. Alakoski pohtii, että jotkut nähdään enemmän maahanmuuttajina kuin toiset. Toisaalta on kuitenkin harmillista, että henkilö supistetaan pelkäksi etnisyydeksi, Alakoski jatkaa. (Alakoski 2016, 42–43.)

Ruotsalaisten ja suomalaisten samannäköisyys on merkittävä teema, joka tulee eri tavoin esille toisen polven ruotsinsuomalaisuutta tutkittaessa. Samannäköisyydessä nähdään sekä hyötyjä että haittoja. Runforsin (2009) tutkimuksessa nuorista maahanmuuttajien lapsista Ruotsissa, joista useimmilla oli vanhempi tai molemmat vanhemmat Euroopan ulkopuolelta, Suomesta tulleiden vanhempien lapsella (jota tutkimuksessa kutsuttiin Tapioksi) oli selvästi erilaisia kokemuksia identiteetistään verrattuna muihin. Vaaleahiuksinen ja -ihoinen Tapio erottui Runforsin muista informanteista siten, että hän ei ilmaissut kokevansa asemaansa – ei omasta eikä muiden näkökulmastakaan – siirtolaiseksi tai ei-ruotsalaiseksi (ruotsiksi *”invandrare”* ja *”icke-svensk”*). (Runfors 2009, 106–107, 112.) Runforsin tutkimuksessa tuodaan esille ulkonäön lisäksi myös kielenkäytön vaikutus siihen, että muut näkevät hänen informanttinsa ei-ruotsalaisina. Myös tässä suhteessa Tapio erottui muista. Hän puhui ruotsia äidinkielen tasolla standardimaisella yleiskielellä (ruotsiksi *”vad man kan kalla standardsvenska”*), mutta hän myös ilmaisi kielitaitojensa hallinnan erilaisella varmuudella muihin informantteihin verrattuna. (Runfors 2009, 112, 115–118, 120–121.)

Samannäköisyys tulee esille myös Weckströmin keskusteluissa informanttinsa kanssa. On turhauttavaa, että voi näyttää ja kuulostaa samanlaiselta kuin valtaväestö ja samalla kokea myös erilaisuutta, jota kuitenkin on vaikea täsmentää. ”Monet olivat jopa sitä mieltä, että jos on selvästi erinäköinen kuin ’tavalliset ruotsalaiset’, on eri tavalla oikeutettu erilaisuuden kokemiseen”, Weckström toteaa. (Weckström 2011b, 117.) Oman tutkimukseni informantti Kristian (Koskelainen 2017a) taas koki suomalaisuudessa positiivisena sen, että ”me ollaan melkeen samannäköisiä ku ruotsalaiset”. Hän viittaa siihen, että suomalaistaustaiset ovat tyypillisesti oppineet ruotsin kielen ja päässeet töihin, joten heihin suhtaudutaan nykyisin positiivisesti. (Koskelainen 2017a, 72.) Verrattuna useimpiin Runforsin informanteista ulkonäöltään valtaväestöön sulautuvilla on automaattisesti helpompi mahdollisuus omaksua myös ruotsalainen – tai ei-siirtolaistaustainen

– identiteetti ulkopuolistenkin silmissä (Runfors 2009, 118–121).

Tähän yhteyteen on tärkeä lisätä samannäköisyydestä, että asiat eivät luonnollisesti-kaan ole niin yksinkertaisia kuin edellä esitetyissä esimerkeissä kuvataan. Ruotsinsuomalaisuuteen, samalla tavoin kuin suomensuomalaisuuteen tai ruotsalaisuuteenkin, yhdistyy yhä enemmän monikulttuurisuus (esim. Vuorsola 2022, 2). Myös ruotsinsuomalaisilla on erilaisia ulkoisia piirteitä: kaikki eivät ole stereotyyppisesti vaaleita ja sinisilmäisiä. Maailma yleisestikin ottaen muuttuu yhä monikulttuurisemmaksi, ja sama näkyy Pohjoismaissa, sekä liikkuvuuden vuoksi että monikulttuuristen perheiden myötä. Kansainvälistyminen ja monikielisyys näkyy myös suomalaistaustaisten luomassa kirjallisuudessa Ruotsissa (Gröndahl haastattelussa Hytönen 2024). Monikulttuurisuuteen liittyvät asiat tulevat esille eri tavoin myös seuraavissa luvuissa.

6 Monikulttuurisuus, hybridisyys ja uusi kulttuuri

Toisen polven kohdalla *ruotsinsuomalaisuus* voi viitata jonkinlaiseen koettuun välitilaan tai hybridisyyteen. Jo itse sana *ruotsinsuomalainen* voidaan assosoida hybridisyyteen. Sen lisäksi että suomalaistaustainen Ruotsissa voi kokea itsensä joskus ruotsalaiseksi ja joskus suomalaiseksi eli joko–tai, esiintyy paljon esimerkkejä sekä–että-kokemuksesta. Oman tutkimukseni aineistossa Kristian kertoi *sverigefinne*-termin lisäksi viittaavansa itseensä ilmauksella *best of two worlds*. Haastateltavani Emma kertoi ajatelleensa ”mä oon vaan joku sekamelska tai jotain”, ennen kuin hän tiedosti itsessään ruotsinsuomalaisen identiteetin. (Koskelainen 2017a). Esimerkkejä voi olla myös ei–eikä-kokemuksesta, siis siitä, ettei koe olevansa kumpikaan, ei suomalainen eikä ruotsalainen. Ei–eikä-kokemus ei Liimataisen tutkimuksen mukaan ole yhtä yleinen kuin muut edellä esitetyt kokemukset (Liimatainen 2022b). Usein identiteetti myös vaihtelee eri tilanteissa, ja se voi toisten silmissä näyttäytyä erilaisena kuin itse sen näkee.

Oma identiteetti voi olla toisten määrittelemä, jolloin henkilö nähdään ruotsalaisena, vaikka hän ei itse ajattelekaan niin. Omaa suomalaisuuttaan voi joutua puolustamaan muiden kanssa keskusteltaessa. (Esim. Weckström 2011b, 107.) Omassa tutkimuksessani (Koskelainen 2017a) monessa vastauksessa esille tulee oman identiteetin korostuminen kontrastina toiseen kulttuuriin. Esimerkiksi Ruotsissa syntyneellä informantillani Emmalla on ollut vahva suomalainen identiteetti Ruotsissa asuessaan. Muutettuaan Suomeen aikuisena hän kuitenkin huomasi, että hänen ruotsalainen taustansa tulee esille, vaikkei hän itse sitä välttämättä haluaisikaan näyttää. Pitkään Suomessa asuttuaan hänelle on kuitenkin tullut tarve tuoda esille myös ruotsalaisuutta identiteetissään.

Jo aiemmin mainittu ensimmäisen ja kolmannen persoonan pronominiin käyttö ja vaihtelu on mielenkiintoinen ilmiö hybridisyyssmielessä. Saman keskustelun aikana voi vaihdella, viittaako puhuja suomalaisiin tai ruotsinsuomalaisiin pronomiinilla *me* vai *he/ne* (tai ruots. *vi* vai *de*), kuten Weckströmin informantti Maria (ks. esimerkki edellä luvussa 5) tai haastateltavani Sanna seuraavassa esimerkissä. Kun kysyn ruotsinsuomalaisten kohtaupaikoista (Koskelainen 2017a), Sanna vastaa: ”No kai *niillä* on – *niillä*

[naurua] *meillä* – niin se muuten on, onko niitä enää?” Hän muuttaa pronominin kesken vastauksensa. Tähän yhteyteen on hyvä lisätä, että kaikki suomalaistaustaiset Ruotsissa eivät identifioitu suomalaisiksi tai ruotsinsuomalaisiksi. Jotkut identifioituvat pelkästään ruotsalaisiksi.

Third Culture Kids -teorian mukaan kulttuurien välissä elävien lasten ja nuorten voidaan nähdä kehittävän uudenlaista omaa kulttuuria (ks. luku 2). Latvlehdon (2018, 90–93, 187–189, 333–334) väitöskirjassa käsitellään aihetta toisen polven suomalaistaustaisten näkökulmasta. Latvlehto toteaa, että ensimmäiseen polveen verrattuna toinen ruotsinsuomalainen polvi joutuu kasvaessaan oppimaan ja sopeuttamaan käytöksensä ja olemassaolonsa kulttuurien välissä. Hän kuvailee kolmannen kulttuurin lasten identiteettiä käymisprosessina: ”Fermentation is a different process. Stress on the last word: *process*.” Joskus koetaan kaksinkertaista ulkopuolelle jäämisen tunnetta sekä vanhempien kulttuurista että asuinmaan kulttuurista. (Latvlehto 2018, 92–93.) (Ks. myös luku 4, toisen polven ruotsinsuomalaisuuden prosessoinnista.)

Amerikkalaisessa tutkimuksessa annetaan esimerkki *Cross-Cultural Kids* -ilmiöstä, jossa afroamerikkalainen nainen Louisianasta oli päivittäin kulkenut bussilla käydessään koulua valkoisessa kouluympäristössä siihen aikaan, kun koulujen integraatio Yhdysvalloissa oli vielä uutta. Koulussa hän joutui muun muassa sopeuttamaan puhetapansa ”white English” -tyyliin, joka taas kotiseudulla koettiin ylimielisenä. (Van Reken 2011, 32–37.) Toisen polven ruotsinsuomalaisten kertomuksissa voidaan havaita vastaavanlaisia kokemuksia erilaisissa maailmoissa elämisestä esimerkiksi juuri kodin ja koulun välillä. Haastateltavani Emma pohti: ”et kyl tuli välillä vähän skitso olo oikeesti, ku kotona oli niinku ihan eri tapa olla ja puhua ja eri kieliä ja kaikkia ja sit koulussa oli niinku ihan eri ystävät ja niinku näin”. (Koskelainen 2017a, 85.) Latvlehdon informantti Annika kuvaa myös kokemustaan eri maailmoista lapsuudessaan:

Jag kan inte förklara det på något annat sätt än att säga att jag var utomlands hemma och i Sverige, i skolan, och på gården. Man var fullständigt splittrad, att man levde ett liv i skolan och ett hemma. Vi var så annorlunda, man var två olika människor [– –] Man blev superbra på att vara dom här olika människorna, och blev superduktig på att liksom inte ens notera skillnaden själv, när man gick mellan världarna. (Latvlehto 2018, 93.)

Myös Van Reken tuo esille luvussa 5 mainitsemani monikulttuurisuuden lisääntymisen. Aikana, jolloin Useem otti käyttöön ilmauksen *Third Culture Kids* (1950-luvulla), useimpien haastateltujen amerikkalaisten ulkomaantyöntekijäperheiden molemmat vanhemmat olivat samasta maasta, kun taas nykyään jotkut TCK-taustaiset pohtivat olevansa jo ehkä neljännen tai viidennenkin kulttuurin lapsia. (Van Reken 2011, 35–36.)

Jos määrittelemällä *Third Culture Kids* luotiin ilmaus yhteenkuuluvuudelle niitä varten, jotka elivät kahden kulttuurin välissä (Van Reken 2011, 29), mahtuu *Cross-Cultural Kids* konseptiin henkilöitä useammanlaisesta tilanteesta. Teoria soveltuukin hyvin nykypäivän kulttuurirakenteisiin, joissa moni voi viettää lapsuutensa laajassa kulttuuriyhdistelmien

kirjossa. Myös monella suomalaistaustaisella Ruotsissa on nykyään monietninen perhe-tausta. Liimatainen (2022a, 131–135) nostaa esille esimerkkejä nykyajan monimuotoi-sista identiteetin kokemuksista.

7 Käsitteen ruotsinsuomalainen dynaamisuus – erilaisia näkökulmia, mielipiteitä ja määritelmiä

Weckströmin tutkimuksen haastatteluissa harva oli sitä mieltä, että sana *ruotsinsuoma-lainen* sopi heihin. Moni heistä näki itsensä pikemminkin suomalaisena tai ruotsalaisena, ja vain yhden informantin mielestä sana *ruotsinsuomalainen* kuvasi hyvin suomalaistaus-taisia henkilöitä Ruotsissa. Joidenkin mielestä sana *ruotsinsuomalainen* ei kuvannut suo-malaisuutta riittävästi. (Weckström 2011b, 102–104.) Weckström tuo esille mahdollisia syitä sille, että *ruotsinsuomalainen* terminä ei ehkä vielä niihin aikoihin ollut vakiintunut hänen informanttiansa sanavarastoon. Käsitteen määritelmä voi olla epäselvä: keitä tar-kalleen siihen sisällytetään? Weckström pohtii, että tilanne voisi olla erilainen myöhem-min, jolloin hänen informanttinsa voisivatkin kokea termin *ruotsinsuomalainen* sopivan kuvaamaan heitä. (Weckström 2011b, 104.)

Latvlehdon (2018) mukaan suuri osa toisen polven ruotsinsuomalaisista ei samastu termiin *ruotsinsuomalainen* ja monen mielestä termi soveltuu paremmin heidän vanhem-piensa sukupolveen, jotka ovat suomalaisia Ruotsissa. Hän vertaa termiä *Ruotsin Suoma-lainen* -lehden nimeen ja sen tuomaan (ehkä vähän vanhahtavaan) mielikuvaan. (Latva-lehto 2018, 45.) Liimataisen tutkimusmateriaalissa käsitteen *ruotsinsuomalainen* käyttö esiintyy varsin luontaisesti, mikä viittaa termin etenevään vakiintumiseen. Tosin termin tulkinta vaihtelee huomattavasti hänen aineistossaan. (Liimatainen 2022a, 101–102.)

Vuosien kuluessa termin *ruotsinsuomalainen* käyttö on yleistynyt ja monet toisen polven ruotsinsuomalaiset ovat löytäneet sanan, joka kuvaa, keitä he ovat. Esimerkiksi suomalaistaustainen, äidinkiellensä lapsena menettänyt näyttelijä Tanja Lorentzon on *Arvet*-näyttelykirjasen haastattelussa kertonut kokevansa, että juuri termi *ruotsinsuoma-lainen* toi sanan sille, mitä hän koki olevansa (*Arvet* 2015, 19). Myös Alakoski (2016) kertoo, miten termin tärkeys on selkiintynyt hänelle vuosien mittaan. Hänen kuvauksensa liittyy myös edellä käsittelemääni hybridisyyssaiheeseen:

Det har tagit lång tid också för mig. Att begripa det som kommit att kallas det 'sverige-finska'. En term jag från början ogillade. [– –] Finsktalande hemma, svensktalande i skolan. Alltså, två världar i en – alltid. Senare har just ordet 'sve-rigefinsk' blivit viktigt. Det berättar onekligen något betydelsefullt. Något om dubbelheten [– –]. Framför allt samlar ordet sverigefinsk en grupp, en historia: sverigefinnarnas svenska historia. (Alakoski 2016, 38.)

Kun tein pro gradu -tutkielmani (Koskelainen 2017a) kyselyt ja haastattelut vuosina 2015 ja 2016, oli Ruotsissa jo muutamien vuosien aikana esitetty enenevässä määrin

tv-ohjelmia, joissa käsiteltiin ruotsinsuomalaisuutta. Osa niistä näytettiin sekä Suomen että Ruotsin televisiossa. Tutkielmani kyselyssä kuusi informanttia yhdeksästä koki itsensä ainakin osittain ruotsinsuomalaiseksi, kun kysyin, kokevatko he itsensä suomalaiseksi, ruotsalaiseksi, ruotsinsuomalaiseksi vai useammaksi näistä. Yksi henkilö valitsi ainoastaan vaihtoehdon ruotsalainen ja yksi ainoastaan vaihtoehdon suomalainen. Viisi henkilöä valitsi yhdistelmän kahdesta tai kolmesta vaihtoehdosta. (Koskelainen 2017a, 25.)

Tutkimukseni haastatteluissa kaksi informanttia, Minna ja Emma, kertoivat ryhtyneensä käyttämään itsestään termiä *ruotsinsuomalainen* yhä enemmän. Emmalla kesti kauan, ennen kuin hän tiedosti ruotsinsuomalaisten identiteettinsä ajateltuaan ensin olevansa ”joku sekamelska” (ks. luku 6). Minna koki, että vanhempi sukupolvi näkee itsensä pelkästään suomalaisina, kun taas käsite *ruotsinsuomalainen* vaikuttaa yleistyvän. Emma, joka oli jo pitkään asunut Suomessa, ei kokenut ihmisten Suomessa tuntevan tai käyttävän termiä paljon. Jotkut erehtyivät luulemaan, että kyse on suomenruotsalaisista. Myös Sanna tunnistaa tämän väärinkäsityksen sekä Ruotsissa että Suomessa. (Koskelainen 2017a, 69, 82, 91–92.) Samoin Weckström kertoo, että termit *ruotsinsuomalainen* ja *suomenruotsalainen* välillä sekoittuivat hänen haastatteluissaan sekä hänellä itsellään että haastateltavilla (Weckström 2011b, 104).

Sekä Liimatainen (2022a, 105) että Latvalehto (2018, 174–175) toteavat, että Suomen perspektiivistä käsitettä *ruotsinsuomalainen* ei ole kyseenalaistettu tai siitä ei ole kiistelty juurikaan verrattuna siihen, miten siitä on neuvoteltu ruotsinsuomalaisten parissa. Liimataisen tutkimuksessa esitetään hiljattain Suomesta muuttaneen henkilön esimerkki *#Stoltsverigefinne*-kampanjasta, jossa henkilö kertoo, että ruotsinsuomalaisuus on hänen mielestään vielä uusi osa häntä. Henkilö siis katsoo tulleen ruotsinsuomalaiseksi Ruotsiin muuttonsa seurauksena ilman että hänen tarvitsee sen enempää pohtia termin määrittelyä. Tässä kohtaa Liimatainen myös toteaa, että sanan *ruotsinsuomalainen* rakenne muodostuu samoin tavoin kuin muissa ulkosuomalaisyhteisöissä. (Liimatainen 2022a, 105.) Vastaavia sanoja ovat esimerkiksi *amerikansuomalainen* tai *espanjansuomalainen*.

Weckström kirjoittaa blogitekstissään (2019):

Ruotsinsuomalainen on siis suhteellisen uusi sana. Sillä viitataan Ruotsissa asuviin henkilöihin, joilla on suomalaiset sukujuuret. Äidinkielellä ei tässä määrittelyssä ole merkitystä: myös ruotsinkieliset henkilöt, joilla on suomalaisia sukujuuria (eli suomenruotsalaiset) lukeutuvat ruotsinsuomalaisten ryhmään. Ruotsissa elää laskutavasta riippuen 200 000–700 000 ruotsinsuomalaista henkilöä.

Ruotsinsuomalaisuus ei siis ole kansallisuus, vaan kuvaa henkilön tai ryhmän identiteettiä pohjoismaisessa kontekstissa. Suomalainen, Ruotsissa opintojaan tekevä henkilö ei näin ollen ole ruotsinsuomalainen. Ruotsinsuomalaisuuteen ”vaaditaan” jokunen Ruotsissa elänyt sukupolvi ja omaa halua lukeutua ryhmään. (Weckström 2019.)

Latvalehto (2018, 13) mainitsee Eskilstunan ja Boråsin lisäksi Göteborgin kaupunkina, jossa voi havaita ruotsinsuomalaista elämää. Verrattuna Tukholmaan Göteborgissa ei ole niinkään vaikutteita väliaikaisesti Suomesta tulevilta vierailijoilta tai vain rajallisen ajan Ruotsissa asuvilta suomalaisilta:

With regard to Sweden-Finnishness, Gothenburg is far less “contaminated” by the constant flux of incomers from Finland, as in Stockholm where you on one hand see and hear Finnish visitors all the time, and on the other hand you have fresh Finns, working or studying in the Stockholm region, most of them as expats, for a temporary period, before the majority of these return to Finland. (Latvalehto 2018, 13.)

Edellä lainatuissa kuvauksissa tulee esiin ajatus jonkinlaisesta paljasjalkaisuudesta, aidosta ruotsinsuomalaisesta syntyperästä verrattuna ulkopuolelta tulleisiin uusiin suomalaisiin. Tämä sopii ajatukseen pysyvyydestä ja paikallaan olostä verrattuna siirtymiseen (ks. luku 2). Kuvauksista voi saada vaikutelman, että väliaikaisesti Ruotsissa asuvia ei lasketa ruotsinsuomalaisiksi. Toisaalta esimerkiksi monet Suomesta Ruotsiin tulleet opiskelijat ovat jäseniä ruotsinsuomalaisten organisaatioissa, ja heistä osa on aktiivisia ruotsinsuomalaisten asioissa ja intressien ajamisessa (Liimatainen 2022a). Moni heistä voi ajan kanssa kuuluakin uuteen ensimmäiseen ruotsinsuomalaiseen polveen, samalla tavoin kuten suuri osa muuttoaaltovuosina tulleista ensimmäisen polven siirtolaisista päätyi kuulumaan. Eivät hekään tienneet, kuinka kauaksi aikaa jäisivät Ruotsiin, ja monella oli tarkoitus palata takaisin Suomeen.

Liimatainen (2022a) nostaa esille virallisen ja epävirallisen näkökannan ryhmään kuulumuuteen tai hyväksyntään liittyen ja miten ne myös voivat olla tilannekohtaisia. Vaikka henkilö tilastollisesti laskettaisiin ruotsinsuomalaiseen vähemmistöön kuuluvaksi, voi hän itse tai muut käytännössä kyseenalaistaa hyväksynnän ryhmään. Vaikka kielitausta ja suomalaiset juuret yhdistävät uusia ja vanhoja tulokkaita, ei uusi ensimmäinen Suomesta tullut polvi sovi vakiintuneisiin muuttoliikkeen jälkeisiin sukupolvitarinoihin: esimerkiksi 2000-luvulla Ruotsiin muuttaneilla ensimmäisen polven nuorilla aikuisilla on aivan erilainen tilanne kuin vastaavassa iässä 1960-luvulla Suomesta muuttaneilla oli. Vastaavasti eroavat myös toisen polven tilanteet eri aikakausina. Liimatainen käyttää ilmauksia ’uusi ja vanha ensimmäinen sukupolvi’ lainausmerkeissä, *”the new first generation”* ja *”the old first generation”*. Myös Ruotsissa syntynyt ja kasvanut toisen polven ruotsinsuomalainen voi kyseenalaistaa omaa ruotsinsuomalaisuuttaan, esimerkiksi jos ei osaa suomea. (Liimatainen 2022a, 105, 115–118.)

Björklund kirjoittaa vuonna 2012:

Ruotsinsuomalainen vähemmistö on siirtolaisia lukuun ottamatta mahdoton rajata minkäänlaisin objektiivisin tai teknisin kriteerein. Henkilö, jonka molemmat vanhemmat ovat syntyperäisiä suomalaisia ja joka osaa suomea, on todennäköisemmin laskettavissa ruotsinsuomalaisten joukkoon kuin suomen

kieltä taitamaton henkilö, jonka vanhemmista toinen on syntyperäinen ruotsalainen (tai muunmaalainen). (Björklund 2012, 21.)

Tämä prototyyppinen kuva ruotsinsuomalaisista on yli kymmenen vuoden jälkeen väljentynt. Kuten tässä artikkelissa olen tuonut esille, monikulttuurisuus lisääntyy ja sekä toinen että myöhemmät polvet eivät välttämättä osaa suomea. Moni, jolla on vain toinen vanhempi Suomesta, identifioituu ruotsinsuomalaiseksi – varsinkin nykyään, kun suomalaiseseen taustaan suhtaudutaan positiivisemmin. Liimataisen (2022a) tutkimus tuo esille laajan kirjon erityyppisiä tapoja asennoitua ruotsinsuomalaisuuteen. Björklund (2012, 21) korostaa samalla henkilöiden omaa valintaa: ”Siirtolaiset ja heidän jälkeläisensä määrittelevät itse identiteettinsä, jonka perusteella he ovat ruotsinsuomalaisia tai sitten eivät”.

8 Kokoavaa tarkastelua

Tässä artikkelissa olen nostanut esille monia syitä ja esimerkkejä, minkä takia käsite *ruotsinsuomalainen* ei ole yksiselitteinen. Olen esittänyt käsitteen dynaamisia piirteitä, joihin osittain liittyy se, että ruotsinsuomalaisuuteen kuuluu sekä historiallinen vähemmistö että maahanmuuttajaryhmä. Käsitteeseen kytkeytyy siten sekä paikallaan oloa että liikkuvuutta ajan kuluessa. Lisäksi suomalaistaustaisilla Ruotsissa on pitkä historia ja muuttajien kirjo on kaiken kaikkiaan laaja. Vähemmistön sisällä on vähemmistöjä, ja ajan myötä näistä voi tulla omia ryhmittymiä, ja moni voi identifioitua useaan vähemmistöön yhtä aikaa. Oma identifioituminen – tai ei-identifioituminen – vähemmistöön ei aina täsmää ulkopuolisten näkemysten kanssa.

Sen lisäksi, että olen käsitellyt termin *ruotsinsuomalainen* määrittelyä, suomalaistaustaisten toiseen polveen liittyy myös se, että ruotsinsuomalaiset ovat tavallaan ”näkymättömiä” Ruotsissa: he eivät välttämättä erotu ulkonäöltään valtaväestöstä eikä toinen polvi usein puhetavaltaankaan ruotsia puhuessaan. Artikkelissani olen käsitellyt sitä, miten tämä on vaikuttanut ja vaikuttaa heidän omakuvaansa. Tähän liittyy pohdintoja siitä, onko ulkomaalainen tai ulkomaalaistaustainen vai ei. Sen takia tutkijatkin ovat joutuneet pohtimaan, mitä ilmauksia tutkittavista olisi sopiva käyttää tai välttää. Toisen polven kokemukset elämisestä useassa kulttuurissa tai kulttuurien välissä ovat kiinnostavia myös kansainvälisesti. Ruotsinsuomalaisten kokemuksia voi verrata muissa maissa saatuihin tutkimustuloksiin monikulttuurisuudesta, ”kolmannen kulttuurin kasvateista” ja *Cross-Cultural Kids* -teoriasta. Oman identiteetin prosessointi on tärkeässä roolissa suomalaistaustaisille Ruotsissa ja sen tutkiminen on tärkeää myös integraationäkökulmasta. Juuri toisella polvella on erityinen asema. Bäckman (2017) käyttää ilmausta *threshold point*, kun hän kommentoi informanttinsa keskustelua identiteetistä ja kulttuurisista kokemuksista:

This comment, positioning children of migrants at a kind of threshold point in terms of family history, also positions them as being able to see and understand two contexts – that of the home, and that of ‘the rest of the world’. This position

is not ‘between two cultures’, it is partly in both at the same time, and seems to represent a position of its own. (Bäckman 2017, 196).

Vaikka ruotsinsuomalaisuus on nykyään enenevässä määrin heterogeenista ja moninaista, suuren muuttoaallon aikainen ensimmäinen ja toinen maahanmuuttajaryhmän sukupolvi sekä heidän kokemuksensa ovat edelleen kiinteä ja merkittävä osa ruotsinsuomalaisuutta. Tuon ajan muuttoliike koskee Suomen ja Ruotsin oloissa suurta määrää ihmisiä, jotka suhteellisen lyhyellä aikavälillä, ensimmäinen polvi suurelta osin nuorina aikuisina, siirtyivät Ruotsiin. Nämä sukupolvet elivät nykyisen kansallisen vähemmistön kehittymisen ja muokkautumisen aikana. Ryhmä oli vielä silloin suhteellisen homogeeninen, minkä takia juuri tämän toisen polven lapsuudessa ja nuoruudessa on kollektiivisen tarinan piirteitä, vaikka yksittäisissä tarinoissa onkin eroa. Kollektiivinen tarina on voinut vaikuttaa etenkin Ruotsin näkökulmasta kuvaan käsitteestä *ruotsinsuomalainen*. Edellä esittämäni ajatus paljasjalkaisuudesta, jonkinlaisesta ”syntyperäisestä”, ”aidosta” ruotsinsuomalaisuudesta, voi juontua tästä.

Yhteiskunnan ja aikojen muutos näkyy ruotsinsuomalaisuuden muutosten taustalla. Edellä mainitut seikat ovat muodostaneet ruotsinsuomalaisuudesta kuvan, joka elää vieläkin mutta ei kuitenkaan sovi nykypäivän uuteen todellisuuteen. Kollektiiviset tarinat ovat enää vain osa laajempaa kirjoa ruotsinsuomalaisuutta. Uusien sukupolvien ja ryhmän lisääntyvän heterogeenisuuden myötä ruotsinsuomalaisuus määrittyy uudelleen. Uudemmat muuttajat Suomesta tuovat uudenlaisia sävyjä ruotsinsuomalaisuuteen ja edistävät ”tuoreempaa” suomalaisuutta Ruotsissa, mikä on eduksi esimerkiksi ajankohtaisen suomen kielen ylläpitämisessä. Lisäksi monet suomalaistaustaiset henkilöt Ruotsissa ovat nykyään yhä monikulttuurisempia taustaltaan: toinen vanhempi voi esimerkiksi tulla Euroopan ulkopuolelta.

Kuten tässä artikkelissa olen nostanut esille, suurten muuttoaaltovuosien tarinoihin eivät siis liity pelkästään ensimmäisen polven maahanmuuttokokemukset. Toisen polven kokemukset syntymisestä suomalaiseen perheeseen ja oman paikan löytämisestä kahden kulttuurin välissä aikana, jolloin asenne Ruotsissa heidän juuriaan kohtaan ei ollut yhtä suotuista kuin nykyään, luovat toisenlaisen tarinan. Latvalehto (2018) kuvaa osittain vahvoillakin ilmauksilla informanttiansa ruotsinsuomalaisuuden prosessointia. Niissä on kipuilun ja ehkä dramatiikankin tuntua. Tämä näkyy edellä luvun 3 esimerkeissä: ”tackled, processed and utilised their Sweden-Finnish background through a multitude of strategies” sekä ”how one may grasp, mould and maintain a functional Sweden-Finnish identity” (Latvalehto 2018, 5). Ensimmäisessä lainauksessa verbillä *tackle* on vahvoja merkityksiä ja se voidaan yhdistää jonkinlaiseen taisteluun. Jälkimmäisessä lainauksessa tulee esille haasteen tuntua. Verbit *grasp*, *mould* ja *maintain* viestivät, että omasta ruotsinsuomalaisuudestaan on tarpeen löytää ote, ymmärtää sitä ja aktiivisesti muokata siitä toimiva, *functional*, ruotsinsuomalainen identiteetti, ja vielä onnistua ylläpitämään sitä. Toimiva identiteetti voi liittyä pyrkimykseen saada oma suomalainen tausta luonnolliseksi ja hyväksytyksi osaksi omaa identiteettiä. Se, että kokee joutuvansa *prosessoimaan* ruotsinsuomalaisuuttaan, vihjaa jo sinänsä, että siinä on käsittelyn tarvetta.

Vaikka Latvalehto on valinnut tutkimukseensa informantteja, jotka nimenomaan ovat ”työstäneet” ruotsinsuomalaisuuttaan, esiintyy myös muiden toisen polven kertomuksissa ainakin jossain määrin pohdintoja omasta identiteetistä ja taustasta, vaikka niitä ei välttämättä ole koettu dramaattisiksi tai yhtä kivuliaiksi. Ågren (2006) kertoo, miten ruotsalaiset 1960- ja 70-luvulla suhtautuivat homogeeniseksi nähdyssä Ruotsissa suomalaisiin kuin vieraisiin tai muukalaisiin (Ågrenin sanoin ”*strangers*” lainausmerkeissä). Koska asenteet suomalaisia kohtaan olivat kielteisiä, suomalaiset häpesivät taustaansa ja suomen puhumista. (Ågren 2006, 285). Joillekin toisen polven suomalaistaustaisille on voinut olla luonnollista haluta sulautua ruotsalaisten joukkoon, ruotsalaistua. Tällä voi olla vaikutusta omaan äidinkielen taitoon ja ylläpitämiseen.

Ruotsinsuomalaisuuteen liittyy ristiriitaisia tunteita. Useiden 2000-luvulla julkaisujen ruotsinsuomalaisten tai ruotsinsuomalaisia koskevien teosten, ohjelmien tai kampanjoiden nimet kertovat jotain kollektiivisesta käsityksestä: esimerkiksi *Svinalängorna* (Alakoski 2006), *Finnjävlar* (Borg 2016), *Kansankodin kuokkavieraat* (vuodelta 2011, ks. myös Itäkangas 2014) ja *#vågafinska* (vuodelta 2013, ks. Odenbalk 2023). Latvalehdosta kertovan elokuvan erikielisistä nimistä käy ilmi identiteettiin liittyviä ristiriitoja, mitä esitin luvussa 2. Vaikka suomalainen tausta ei aina ole ollut haasteeton kaikille toisen polven suomalaistaustaisille, tutkimukset osoittavat kuitenkin, että siitä koetaan myös iloa ja se nähdään etuna (esim. Ågren 2006, 287).

Olen tässä artikkelissa tarkastellut termin ja käsitteen *ruotsinsuomalainen* käyttöä ja merkitystä sekä tutkijoiden että toisen polven Ruotsissa kasvaneiden suomalaistaustaisten näkökulmasta. Käsitteen käyttö ja informanttien nimitys pohdituttaa alan tutkijoita. Olen nostanut esille esimerkkejä eri tavoista, miten käsitteeseen *ruotsinsuomalainen* ja sen merkityksiin suhtaudutaan. Ei ole yhtä rajausta sille, kenet katsotaan ruotsinsuomalaiseksi. Joillekin jo itse muutto Suomesta Ruotsiin voi merkitä identifioitumista ruotsinsuomalaiseksi, kun taas toiset ajattelevat, että kuuluakseen ryhmään pitää olettaa jäävänsä pysyvästi asumaan Ruotsiin. On esimerkkejä, joissa kriteerin tyyppisenä ajatuksena ryhmään kuuluvuudesta nähdään kasvaminen ruotsinsuomalaiseen kulttuuriin varhaisiästä lähtien. Ruotsissa kasvanut suomalaistaustainen taas voi itse pohtia tai kuulla toisilta, voiko olla ruotsinsuomalainen, jos ei puhu suomea. Joidenkin mielestä termi *ruotsinsuomalainen* kuvaa ensimmäistä Suomesta muuttanutta polvea. Toisaalta termiä voidaan käyttää myös lukemalla vasta toinen polvi – ja ehkä myöhemmätkin – ruotsinsuomalaiseksi ja ensimmäinen polvi pelkästään suomalaiseksi. Voikin kysyä, miten monta sukupolvea eteenpäin ruotsinsuomalaisuus jatkuu.

Cross-Cultural Kids -teoria sopii hyvin Ruotsissa kasvaneisiin toisen polven suomalaistaustaisiin. Yhteiskunnan muuttuminen näkyy ruotsinsuomalaisia tutkittaessa. Ruotsinsuomalaisuus on aihepiirinä laaja ja dynaaminen. Siinä on paljon ulottuvuuksia, joihin voi jatkotutkimuksissa syventyä.

Lähteet

- ALAKOSKI, SUSANNA 2006: *Svinalängorna*. Albert Bonniers förlag, Stockholm.
- 2016: Språkrör mellan olika världar. KRISTIAN BORG (toim.): *Finnjävlar*, 38–47. Verbal förlag, Stockholm.
- ANDERSSON, PAULA – KANGASSALO, RAIJA 2003: Suomi ja meänkieli Ruotsissa. HANNELE JÖNSSON-KORHOLA ja ANNA-RIITTA LINDGREN (toim.): *Monena suomi maailmalla*, 30–163. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Arvet [esitekirjanen: Näyttely uudesta sukupolvesta, haastatteluja] 2015. Ruotsinsuomalaisten arkisto, Eskilstuna.
- BJÖRKLUND, KRISTER 2012: *Suomalainen, ruotsalainen vai ruotsinsuomalainen? Ruotsissa asuvat suomalaiset 2000-luvulla*. Siirtolaisuusinstituutti, Turku.
- BORG, KRISTIAN (toim.) 2016: *Finnjävlar*. Verbal förlag, Stockholm.
- BÄCKMAN, LINDA 2017: 'Second Generation?' *Language and Identity among Adults whose Parents were Migrants*. Åbo Akademi, Turku.
- GRÖNDAHL, SATU 2018: Sweden-Finnish Literature: Generational and Cultural Changes. SATU GRÖNDAHL ja EILA RANTONEN (toim.): *Migrants and Literature in Finland and Sweden*, 37–56. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- HÜBINETTE, TOBIAS – LUNDSTRÖM, CATRIN 2011: Sweden after the recent election: The double-binding power of Swedish whiteness through the mourning of the loss of 'old Sweden' and the passing of 'good Sweden'. *NORA—Nordic Journal of Feminist and Gender Research* 19 (1), 42–52. <https://doi.org/10.1080/08038740.2010.547835>
- HYTÖNEN, VILLE 2024: Satu Gröndahl puolustaa vähemmistökirjallisuuksien asemaa Ruotsissa. Kirjailijalehti.fi: Kirjailija. Saatavissa <https://kirjailijalehti.fi/henkilokuvat/satu-grondahl-puolustaa-vahemmistokirjallisuuksien-asemaa-ruotsissa/> [viitattu 24.9.2024].
- Institutet för språk och folkminnen (Isof), suomen kielen huoltaja TARJA LARSSON (24.9.2024, henkilökohtainen viestintä).
- ITÄKANGAS, LAURI 2014: Kansankodin kuokkavieraat. Yle.fi: Teema. Päivitetty 4.5.2016. Saatavissa <https://yle.fi/aihe/artikkeli/2014/11/25/kansankodin-kuokkavieraat> [viitattu 12.10.2024].
- JAAKKOLA, MAARIT 2024: Sverigefinsk identitet. (Yhteistyössä toimitusneuvoston kanssa: INGMARIE BOHMELIN, HANNELE OIKARINEN ja SATU REKOLA.) Minoritet.se: Sveriges nationella minoritet och minoritetspråk. Päivitetty 14.6.2024. Saatavissa <https://www.minoritet.se/sverigefinsk-identitet> [viitattu 7.10.2024].
- Kansankodin kuokkavieraat* [tv-dokumenttisarja] 2011. Tuottaja: Kinocompany. Ohjaaja: MARKKU HEIKKINEN, JAAKKO KILPIÄINEN ja ARI MATIKAINEN.
- KERVINEN, SINI 2013: Palkittu elokuva antoi maahanmuuttajalle kahdet juuret. Yle, julkaistu 8.2.2013, päivitetty 11.2.2013. Saatavissa <https://yle.fi/a/3-6484852> [viitattu 25.5.2023].
- Kielitoimiston sanakirja* [painettu]. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki 2007.
- Kielitoimiston sanakirja* [verkkoversio]. Kotimaisten kielten keskus, Helsinki. Päivitetty 10.11.2022. Saatavissa <https://www.kielitoimistonsanakirja.fi/#/> [viitattu 25.5.2023].
- KORKIASAARI, JOUNI 2000: Suomalaiset Ruotsissa 1940-luvulta 2000-luvulle. JOUNI KORKIASAARI ja KARI TARKIAINEN (toim.): *Suomalaiset Ruotsissa – Suomalaisen siirtolaisuuden historia* 3, 133–496. Siirtolaisuusinstituutti, Turku.
- KOSKELAINEN, ANNICA 2017a: *Uudistuva ruotsinsuomalaisuus. Kysely- ja haastattelututkimus toisen polven ruotsinsuomalaisten identiteetistä, kielestä ja suomalaisuudesta*. Suomen kielen pro gradu tutkielma. Åbo Akademi, Turku.
- 2017b: Uudistuva ruotsinsuomalaisuus: Tutkimus toisen polven ruotsinsuomalaisuudesta. *Migration-Muuttoliike* 43 (3), 10–13. Saatavissa <https://siirtolaisuus-migration.journal.fi/article/view/89644> [viitattu 6.10.2024].
- LAINIO, JARMO (toim.) 1996: *Finnarnas historia i Sverige 3. Tiden efter 1945*. Finska historiska samfundet/Nordiska Museet, Jyväskylä.
- 2004: The situation for Sweden Finnish before and after receiving a minority status – First one

- step forward, then two steps backward, and now...? II Mercator International Symposium: Europe 2004: A new framework for all languages? 27–28.2.2004. Saatavissa <https://citeseerx.ist.psu.edu/document?repid=rep1&type=pdf&doi=14f7e96aff6586c7debb4665452e349af35e3fd5> [viitattu 7.10.2024].
- LATVALEHTO, KAI 2018: *Finnish blood, Swedish heart? Examining second-generation Sweden-Finnishness*. Åbo Akademi, Turku.
- Laulu koti-ikävästä* [elokuva] 2013. Tuottaja: Klaffi tuotannot Oy. Ohjaaja: MIKA RONKAINEN.
- LEERSSEN, JOEP 2007: Identity/alterity/hybridity. MANFRED BELLER ja JOEP LEERSSEN (toim.): *Imagology: The cultural construction and literary representation of national characters: A critical survey*, 335–342. Rodopi, Amsterdam – New York.
- LEPPÄLÄ SMOLANDER, MARKO 2022: Finnskan i svenska skolan. [Esitelmätalenne.] Finlands ambassad i Stockholm. Arrangör: Sverigefinska publicistföreningen. 31.5.2022. Saatavissa <https://urplay.se/program/229080-ur-samtiden-finskan-i-svenska-medier-finskan-i-svenska-skolan> [viitattu 7.10.2024].
- LIIMATAINEN, TIIRE 2022a: *Finnishnesses in Sweden. The discursive construction of ethnicity in the landscape of social media*. University of Helsinki, Helsinki. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-8402-3>
- 2022b: Webinaari Muuttuva ruotsinsuomalaisuus. Ruotsinsuomalaisten tutkimusverkoston ja Ruotsinsuomalaisten arkiston webinaarisarjassa Ruotsinsuomalainen tutkimus nyt. Lähetetty 7.9.2022. Saatavissa <https://www.youtube.com/watch?v=84QnVIOfnE> [viitattu 25.5.2023].
- 2022c: Ruotsinsuomalaisuudet ristiaallokossa. Lektio. *Kulttuuritutkimus* 39 (3), 49–54. Saatavissa <https://journal.fi/kulttuuritutkimus/article/view/121823/73064> [viitattu 25.5.2023].
- LUNDSTRÖM, CATRIN 2017: The White Side of Migration: Reflections on Race, Citizenship and Belonging in Sweden. *Nordic Journal of Migration Research* 7 (2), 79–87. <https://doi.org/10.1515/njmr-2017-0014>
- Länsstyrelsen Stockholm: Nationella minoriteter och minoritetsspråk. Saatavissa <https://www.lansstyrelsen.se/stockholm/samhalle/social-hallbarhet/manskliga-rattigheter-och-demokrati/nationella-minoriteter-och-minoritetssprak.html> [viitattu 1.10.2024].
- Maahanmuuttoviraston verkkosivut: Paluumuutto. Saatavissa <https://migri.fi/paluumuutto> [viitattu 25.5.2023].
- Nykysuomen sanakirja*, neljäs osa O–R. WSOY, Porvoo–Helsinki 1956.
- ODENBALK, VENLA 2023: SR:s satsning Våga finska fick sverigefinnar att sluta skämmas för sitt språk. SVT.se: SVT Nyheter /Uutiset. 3.11.2023. Saatavissa <https://www.svt.se/nyheter/utiset/svenska/srs-satsning-vaga-finska-fick-sverigefinnar-att-sluta-skammas-for-sitt-sprak--9297lg> [viitattu 11.10.2024].
- POLLOCK, DAVID C. – VAN REKEN, RUTH 2001 [1999]: *Third culture kids: The experience of growing up among worlds*. London, Nicholas Brealey Publishing.
- Regeringskansliet Kulturdepartementet 1999: Begreppet invandrare – användningen i myndigheters verksamhet. Saatavissa <https://www.regeringen.se/contentassets/8592e456f2184550b83c4aa215e3ebba/begreppet-invandrare---anvandningen-i-myndigheters-verksamhet> [viitattu 2.10.2024].
- Runfors, Ann 2009. Modersmålssvenskar och vi andra. Ungas språk och identifikationer i ljuset av nynationalism. *Utbildning & demokrati* 18 (2). Tema: Flerspråkighet, 105–126. <https://doi.org/10.48059/uod.v18i2.906>
- Ruotsinsuomalaisten arkisto: multimedia- ja informaatiokeskus, Eskilstuna. Saatavissa <https://arkisto.org/fi/ruotsinsuomalaiset/> [viitattu 2.10.2024].
- SKOGLUND, KARIN 2023: Ny skogsfinsk flagga. Minoritet.se: Sveriges nationella minoritet och minoritetsspråk. 9.2.2023. Saatavissa <https://www.minoritet.se/7705> [viitattu 18.6.2024].
- Sveriges Radio Finska 2017: Kartan: Så här många med finländsk bakgrund bor i din kommun. 24.2.2017. Saatavissa <https://sverigesradio.se/artikel/6638397> [viitattu 2.10.2024].
- Suikkanen, Päivi 2017: Dokumentti: Laulu koti-ikävästä. 3.7.2017. Päivitetty 4.7.2017. Saatavissa <https://yle.fi/aihe/artikkeli/2017/07/03/dokumenttiprojekti-laulu-koti-ikavasta> [viitattu 25.5.2023].
- Svensk ordbok* 2021. [Verkkoversio]. Svenska Akademien, Stockholm. Saatavissa <https://www.gu.se/svenska-spraket/svensk-ordbok> [viitattu 24.10.2024].

- TERVONEN, MIIKA – LEINONEN, JOHANNA (toim.) 2021: *Vähemmistöt muuttajina: Näkökulmia suomalaisen muuttoliikehistorian moninaisuuteen*. Siirtolaisuusinstituutti, Turku. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-7399-10-1>
- TIGERVALL, CARINA 2005. *Folkhemsk film: med "invandraren" i rollen som den sympatiske Andre*. Umeå universitet, Umeå.
- USEEM, RUTH HILL – DOWNIE, RICHARD D. 2011 [1976]: *Third Culture Kids*. GENE H. BELL-VILLADA ja NINA SICHEL (toim.): *Writing out of limbo. International childhoods, global nomads and Third Culture Kids*, 18–24. Cambridge Scholars Publishing, Newcastle upon Tyne.
- Uudissanasto 80*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki / WSOY, Porvoo–Helsinki–Juva 1979.
- VAN REKEN, RUTH E. 2011: *Cross-Cultural Kids: The New Prototype*. GENE H. BELL-VILLADA ja NINA SICHEL (toim.): *Writing out of limbo. International childhoods, global nomads and Third Culture Kids*, 25–44. Cambridge Scholars Publishing, Newcastle upon Tyne.
- VUORSOLA, LASSE 2022: Peer interaction practices as part of a Sweden Finnish spatial repertoire. *Linguistics and Education* 67, artikkeli 101014. <https://doi.org/10.1016/j.linged.2022.101014>
- WECKSTRÖM, LOTTA 2011a: *Representations of Finnishness in Sweden*. Finnish Literature Society, Helsinki.
- 2011b: *Suomalaisuus on kuin vahakangas. Ruotsinsuomalaiset nuoret kertovat suomalaisuudestaan*. Siirtolaisuusinstituutti, Turku.
- 2019: Ruotsinsuomalaiset ovat sopivasti ruotsalaisia. *AntroBlogi* 26.2.2019. Saatavissa <https://antroblogi.fi/2019/02/ruotsinsuomalaiset-ovat-sopivasti-ruotsalaisia/> [viitattu 25.5.2023].
- ÅGREN, MARJA 2006: *"Är du finsk, eller...?" En etnologisk studie om att växa upp och leva med finsk bakgrund i Sverige*. Bokförlaget Arkipelag, Göteborg.

ANNIKA KOSKELAINEN: Who is a ruotsinsuomalainen? The naming of a minority group, and the cultural complexity of a second generation

This article examines research studies on Sweden-Finnishness. It focuses on the different ways in which the term *ruotsinsuomalainen* ('Sweden-Finn') is defined and how the concept of Sweden-Finnishness is pondered upon from the perspective of researchers as well as the perspective of the second generation who grew up in Sweden with a Finnish background. The use of the term has given researchers a subject to contemplate. The term *ruotsinsuomalainen* is relatively new, and its interpretation and meaning varies, depending on the viewpoint. The Sweden-Finnish minority is heterogeneous, so there is no clear-cut way to draw boundaries in terms of who to include in the group. Changes in Swedish society as well as the changing times have affected Sweden-Finnishness and the use of the term *ruotsinsuomalainen* and led to its becoming established. Conventionalised stories from the time of the great migration wave on the older generation still exist, but at the same time, new migrants bring more recent Finnishness to Sweden.

Furthermore, this article brings up other meanings that relate to the concept of *ruotsinsuomalainen* in addition to language and family background, such as multiculturalism and living and movement between different cultures.

Experiences of growing up in a family with a Finnish background in Sweden have similarities to findings involving international research on the theories of *Third Culture Kids* and *Cross-Cultural Kids* (see e.g. Pollock & Van Reken 1999, 2001; Van Reken 2011).

Sweden-Finnishness involves ambivalence. The second generation who grew up in Sweden with a Finnish background often ponder and process their identity. Studies have also dealt with Sweden-Finns' resemblance to ethnic Swedes, a factor which has both its advantages and disadvantages. It also raises the question, whether those with Finnish roots in Sweden are regarded as foreigners or people with a

foreign background. Even researchers have needed to consider what terms or expressions are suitable to use about their informants.

Annika Koskelainen
annika.koskelainen@abo.fi
Suomen kieli, Åbo Akademi

LAURA TAMMILEHTO

Murre ja pohjoisen paikan tuntu Katja Ketun tuotannossa

1 Johdanto

Tässä artikkelissa tarkastelen Katja Ketun kaunokirjallista tuotantoa murteen käytön ja paikan tunnun näkökulmista. Pohjoinen on Ketun tuotannossa läsnä sekä kielessä että temaattisesti: teoksissa liikutaan pohjoisesta etelään ja takaisin, hyödynnetään peräpohjalaisia murteita ja käsitellään pohjoiselle kirjallisuudelle tunnusomaisesti rajoja ja niitä ylittäviä välitiloja (ks. Kontio 2003, 204, 217, 220). Rajojen ylitys ulottuu myös kielen tasolle murrerajojen ylitykseen. Kettu rakentaa teoksissaan pohjoisen tuntua murteen avulla mutta tekee sen paikoittain kirjallisen murteen konventioista ja dialektologisista murrerajoista poiketen.

Tutkimusaineisto koostuu seitsemästä Katja Ketun teoksesta, jotka on julkaistu vuosina 2005–2023. Tarkastelen sosiolingvistisen variaation tutkimuksen keinoin teosten murteen käytössä tehtyjä ratkaisuja ja sitä, miten niillä luodaan teoksiin pohjoisen tuntua. Lähestyn aihetta sosiaalisen indeksisyyden kautta (Silverstein 2003; Eckert 2008) ja hyödynnän tarkastelussa myös humanistiseen maantieteeseen pohjautuvaa ajatusta paikoista sosiaalisesti rakennettuina konstruktioina (Allen–Charlesworth–Cochrane–Court–Henry–Massey–Sarre 1998; Paasi 2002; Cresswell 2014; ks. tarkemmin lukua 2). En pyri kuvaamaan pelkästään teosten murteen variaatiota, vaan variaation funktioita (ks. Lappalainen 2004; Eckert 2008) osana kaunokirjallisuutta (ks. Leech–Short 2007 [1981], 17; Keskimaa 2013, 495). Tutkimuskysymyksiäni ovat: 1. Mitä kielenpiirteitä aineistossa esiintyy? 2. Miten piirteet varioivat? 3. Kuinka variaatiolla luodaan teoksiin pohjoisen paikan tuntua?

Tutkimuskysymykset kytkeytyvät toisiinsa, ja käsittelen kaikkia analyysiluvussa 4. Sitä ennen kuvaan tutkimuksen teoreettista taustaa luvussa 2 ja esittelen tutkimusaineiston ja tutkimuksessa käytetyt menetelmät luvussa 3. Lopuksi kokoaan havainnot luvussa 5.

2 Tutkimuksen teoreettinen tausta

Tutkimus edustaa sociolinguistiikkaa ja kiinnittyy sen niin kutsuttuun kolmanteen aaltoon, jossa variaation ei nähdä ainoastaan heijastavan vaan myös konstruoivan sosiaalisia kategorioita ja merkityksiä (Eckert 2012, 87, 93–94). Kielellisiin merkkeihin liittyy sosiaalista indeksisyyttä, jonka lähestymistapoja selvennän alaluvussa 2.1. Tämän jälkeen tarkastelen alaluvussa 2.2, miten sosiaalista indeksisyyttä voi tutkia kaunokirjallisuudessa käytetyssä murteessa. Alaluvussa 2.3 esittelen tutkimuksessa hyödyntämiäni humanistisen maantieteen käsitteitä.

2.1 Sosiaalinen indeksisyys ja kielenpiirteet resursseina

Indeksisyydellä tarkoitetaan merkin ja sen tarkoitteen välistä suhdetta, jossa merkki viittaa tarkoitteen olemassaoloon: esimerkiksi ukkosen ääni on merkki lähestyvistä myrskystä (Johnstone 2016, 633). Sosiaalisen indeksisyyden käsitteellä kuvataan sociolinguistiikassa kielellisiin merkkeihin liittyviä sosiaalisia merkityksiä ja assosiaatioita, jotka vaikuttavat merkin ja sen kontekstin tulkintaan (Lehtonen 2015, 36). Esimerkiksi murrepiirteet voivat indeksoida alueellisen sijainnin lisäksi murteenpuhujien ominaisuuksia, kuten ystävällisyyttä, ylimielisyyttä tai vilkkautta (Piippo–Vaattovaara–Voutilainen 2016, 83, 103–104).

Michael Silverstein (2003) kuvaa kielen indeksisyyden kerroksellisuutta indeksisen järjestyksen (*indexical order*) kautta. Ensimmäisen asteen indeksisydessä kielenpiirre kytkeytyy johonkin ominaisuuteen, kuten murrepiirre tiettyyn alueeseen, kun se esiintyy tarpeeksi usein yhdessä sen kanssa. Ylemmän asteen indeksisydessä piirrettä ei käytetä enää vain alueellisena indeksinä, vaan se ilmaisee kielenulkoisia piirteitä, esimerkiksi murteenpuhujiin liitettyjä stereotyyppisiä ominaisuuksia. (Mts. 222, 225–227; Piippo ym. 2016, 36.) Indeksisyys rakentuu aiemman indeksisyyden päälle, mutta indeksisyyden eri asteet voivat olla läsnä yhtä aikaa (Silverstein 2003, 194; Eckert 2008, 463–464; 2012, 94). Indeksisiä suhteita kuvaa myös Penelope Eckertin (2008) Silversteinin teoriaan pohjaava indeksisen kentän (*indexical field*) käsite, joka tarkoittaa kielellisen merkin mahdollisten merkitysten joukkoa. Merkitykset ovat dynaamisia ja liittyvät toisiinsa ideologisesti, vaikka kaikki merkitykset eivät aktivoidukaan joka kerta, kun merkkiä käytetään. (Mts. 454, 464–465.)

Ylemmän asteen indekseinä kielenpiirteet toimivat kielellisinä resursseina, joilla voidaan ilmaista sosiaalisia merkityksiä (Piippo ym. 2016, 36, 103–104). Piirteisiin liitetyt merkitykset eivät ole muuttumattomia, vaan piirteen indeksinen kenttä on jatkuvassa liikkeessä ja piirteen käyttäminen voi vanhojen merkitysten vahvistamisen lisäksi synnyttää uusia indeksisiä yhteyksiä (Eckert 2008, 464). Kaunokirjallisuuden murretta voidaan käyttää indeksoimaan paitsi alueellista taustaa myös erilaisia sosiaalisia merkityksiä, ja käyttämällä murrepiirteitä kirjailija osallistuu niiden indeksisen kentän muokkaamiseen.

2.2 Kaunokirjallisuudessa käytetyn murteen tutkiminen

Kirjailija sekä peilaa kieliyhteisönsä normeja että on mukana vaikuttamassa niihin (Tiittula–Nuolijärvi 2013, 12, 579). Kaunokirjallisuudessa ovat tarkasteltavan tekstin lisäksi läsnä murteella kirjoittamisen konventiot sekä kirjailijan ja kieliyhteisön käsitykset tekstissä tavoitellusta murteesta (Kalliokoski 1998, 185; Makkonen–Craig–Vaattovaara 2007, 406–407). Kaikkia puhutun kielen ominaisuuksia ei ole tarpeellista tuoda osaksi kirjoitusta, vaan olennaista on puheen tai murteen vaikutelman, illuusion, luominen (Kalliokoski 1998, 184, 193; Leech–Short 2007 [1981], 123; Tiittula–Nuolijärvi 2013, 36).

Kaunokirjallisuuden murretta on fennistiikassa tutkittu vertaamalla sitä puheeseen ja arvioimalla, kuinka uskottavasti kirjoitettu murre vastaa puhuttua (Kalliokoski 2021, 577). Lisäksi on tarkasteltu esimerkiksi ääntenmuutosten etenemistä ja sitä kautta kaunokirjallisen murteen suhdetta puhutussa kielessä tapahtuviin muutoksiin (Palander 1987; Mantila 1993). Murretta voi tarkastella myös sen kaunokirjallisten funktioiden kautta: murre voi muun muassa viihdyttää, tuoda tekstiin kansanomaisuutta, yksilöidä henkilöhahmoja, osoittaa hahmojen kuulumista tiettyyn kieliyhteisöön ja toimia osana teoksen tematiikkaa (Koski 2002, 73; Keskimaa 2013, 517; Tiittula–Nuolijärvi 2013, 19).

Kielitieteellinen kaunokirjallisen murteen tutkimus lähestyy kirjallisuudentutkimusta, kun murteen käytön yksityiskohtien sijaan tai ohella huomiota kiinnitetään siihen, mitä murteella koko teoksen tasolla tehdään (ks. esim. Keskimaa 2013, 500–501). Geoffrey Leechin ja Mick Shortin (2007 [1981], 4) mukaan kaunokirjallisuuden tyyliä ei tule tutkia katsomalla tekstiä vaan tekstin läpi. Kielellisen muodon mekaanisen tarkastelun sijaan kiinnostuksen kohteena on, miksi kirjailija on valinnut kyseisen muodon ja mitä tarkoitusta se tekstissä palvelee (Page 1988 [1973], 103; Leech–Short 2007 [1981], 4, 17). Yksittäisiä muotoja on tutkittava konteksteissaan, jotta niiden merkityksistä saa otteen, ja toisaalta yksittäisten muotojen analyysi voi johdattaa tekstin kokonaisanalyysiin (Piikkilä 2001, 168; Haakana 2013, 147). Nojaan näihin periaatteisiin tulkitessani, miten murre kietoutuu Ketun tuotannossa yhteen temaattisesti tärkeään elementtiin, paikkaan.

2.3 Paikka ja pohjoinen sosiaalisina konstruktioina

Barbara Johnstone (2011, 203) mukaan paikat liittyvät kiinteästi sosiolingvistiseen tutkimukseen. Esimerkiksi dialektologisessa perinteessä on hahmotettu kielenpiirteiden levikkiä ja murrealueiden rajoja murrekarttojen avulla. Paikkaa on myös käytetty variaatiota selittävänä muuttujana, ja kuvaannollisemmalla tasolla on tutkittu muun muassa kielenkäyttäjien paikantumista sosiaaliin verkostoihin. (Mt. 203–209.) 1970-luvulla humanistisen maantieteen parissa (esim. Relph 2008 [1976]; Tuan 1977) alettiin hahmotella paikan ideaa paikoille annettujen merkitysten ja paikan kokemisen kautta (Cresswell 2014, 39–43). Myös sosiolingvistiikka on sen jalanjäljissä kiinnostunut fyysisten ja sosiaalisten paikkojen suhteista, kuten siitä, miten paikat rakentuvat diskursseissa ja miten paikkakokemukset vaikuttavat kielen käyttöön ja kieli-ideologioihin (Johnstone 2011, 210).

Maantieteilijöiden (esim. Relph 2008 [1976]; Tuan 1977; 2004; Cresswell 2014) tapaan tilan (*space*), paikan (*place*) ja alueen (*region*) välille voidaan tehdä käsitteellinen ero. Tilasta tulee paikka, kun ihmiset liittävät siihen merkityksiä, tunnistavat sen arvon ja kiinnittyvät siihen esimerkiksi antamalla sille nimen. Tila on paikkaa abstraktimpi käsite, jota luonnehtivat avonaisuus ja alttius muutoksille, kun taas paikan käsitteeseen liitetään usein pysähtyneisyys, vakaus ja turvallisuus. (Tuan 1977, 6; Haarni–Karvinen–Koskela–Tani 1997, 16–17; Cresswell 2014, 25.) Alueet voidaan puolestaan nähdä institutionaalisina rakenteina, joiden määrittelyssä korostuvat hallinnolliset, poliittiset ja kulttuuriset käytännöt ja diskurssit (Paasi 1986, 29; 2002, 805, 807). Tilateoreettisen ajattelun keskiössä on ajatus tilallisuuden sosiaalisesta rakentumisesta – paikat, alueet ja tilalliset rajat ovat jatkuvan neuvottelun alaisia konstruktioita (Allen ym. 1998, 138; Paasi 2002, 805). Kieli osallistuu tilallisuuden rakentamiseen: jostakin kielenpiirteestä voi tulla paikan ja paikallisidentiteetin symboli, ja puhe kielestä, kielen varieteeteistä ja paikoista vaikuttaa niiden kokemiseen (Johnstone 2004, 77; 2011, 215–217).

Jälkistrukturalistisessa maantieteellisessä ajattelussa huomiota on kiinnitetty siihen, miten paikkoja kirjoitetaan (Kymäläinen 2006, 205). Yi-Fu Tuan (2004, 51–52) kirjoittaa paikan tunnusta (*sense of place*) ja siitä, kuinka runous tai muu kaunokirjallisuus voi vangita paikat pysyviksi. Kaunokirjallisuus peilaa paikkoihin liitettyjä yhteiskunnallisia ja diskursiivisia käytäntöjä ja samalla luo, muokkaa ja välittää paikoille annettuja merkityksiä (Ridanpää 2011, 337, 357). Kirjallisuuden paikat voivat jäljitellä todellisia paikkoja, hyödyntää todellisten paikkojen piirteitä tai olla täysin kuvitteellisia (Kanto 2022, 58). Paikoista käytetyt nimet voivat nekin olla autenttisia paikkojen nimiä tai todellisen maailman paikannimiä jäljitteleviä nimiä (ks. esim. Juhonen 2021, 587). Faktan ja fiktion raja saattaa hämärtyä: esimerkiksi Ketun teoksiin on sisällytetty dokumentaarisia elementtejä, kuten karttoja ja lähdeluetteloita, jotka tuovat teoksiin realistisuutta ja sijoittavat ne aikaan ja paikkaan (Jytilä 2022, 52, 87–89; ks. myös Ridanpää 2005, 104). Temaattisesti paikkojen kuvaus voi kaunokirjallisuudessa heijastaa muun muassa henkilöhahmojen tunteita, muistoja ja odotuksia (Koho 2014, 118; Kanto 2022, 58).

Katja Ketun teoksissa liikutaan pohjoisessa. Pohjoinen on stereotyyppisesti nähty etelän vastakohtana, mystisenä periferiana, jota luonnehtivat eksoottisuus, toiseus ja kiehtova mutta uhkaava luonto (Paasi 1986, 253; Ridanpää 2005, 134; Keskitalo–Foley 2006, 133; Kanto 2022, 33). Jos pohjoista tarkastellaan jälkistrukturalistisesti sosiaalisena konstruktiona, ”kuviteltuna” paikkana (Allen ym. 1998, 9; Paasi 2002, 804–805; Johnstone 2004, 68), ei sen rajoja voi määritellä yksiselitteisesti (Kanto 2022, 33; ks. myös Allen ym. 1998, 54). Juha Ridanpään (2005, 97, 105) mukaan häilyvät rajat voivat vahvistaa pohjoiseen liitettyä mystisyyttä. Pohjoista kuvaavan kaunokirjallisuuden täytyy toisaalta tarjota lukijalle tarpeeksi vihjeitä tarinan sijoittumisesta pohjoiseen, toisaalta pitää sijainti epätarkkana, jotta eksotiikan vaikutelma säilyy (mts. 97, 105). Rajat ovat pohjoisen kirjallisuudessa läsnä myös siinä mielessä, että kirjailijat kuvaavat teoksissaan usein rajalla olemista tai kielellisten, kulttuuristen ja valtiollisten rajojen ylittämistä (Kontio 2003, 204).

Kielitieteellä on omat käsityksensä pohjoisesta, esimerkiksi siitä, missä dialektologiset murrealueiden rajat kulkevat. Ei-kielitieteilijätkin voivat hahmottaa pohjoista kielen kautta: Suomen peräpohjalaismurteita nimitetään usein esimerkiksi *Lapin murteiksi* ja luonnehditaan muun muassa kiireettömiksi, ystävällisiksi, alkukantaisiksi, vanhanaikaisiksi ja aidoiksi (Mielikäinen–Palander 2002, 103; Palander 2011, 90, 95). Murteenpuhujiin liittyvät luonnehdinnat sekoittuvat mielikuviin murteesta (Mielikäinen–Palander 2014, 104) ja voivat kytkeytyä myös paikan kuvaukseen. Kaunokirjallisuudessa käytetty murre kantaa siten mukanaan murteeseen, murteenpuhujiin ja paikkoihin liitettyjä merkityksiä ja on mukana luomassa kuvitteellista pohjoista, sosiaalista pohjoisen konstruktia.

3 Aineisto ja menetelmät

Tutkimusaineistonani ovat Katja Ketun romaanit *Surujenkerääjä* (2005), *Hitsaaja* (2008), *Kättilö* (2011), *Yöperhonen* (2015), *Rose on poissa* (2018) ja *Erään kissan tutkimuksia* (2023) sekä novellikokoelma *Piippuhylly* (2013). Kettu (s. 1978) on Muhoksella syntynyt ja Rovaniemellä kasvanut palkittu kirjailija (Viertola 2012, 52, 57). Hänen teoksiaan yhdistää menneisyyden tapahtumien käsittely sukutarinoiden, perhesalaisuuksien ja yhteisöjen historian kautta niin, että totuus tapahtumien kulusta saattaa jäädä lukijan pääteltäväksi ja fiktio ja todellisuuden raja hämärtyä (Jytälä 2022, 60). Mari Viertola (2012, 58) kuvaa Ketun tuotantoa muun muassa avainsanoilla *Lappi, yksinäisyys, pohjoisen murre, menneisyys, syyllisyys ja luonto*.

Kettua on pidetty pohjoisen kuvaajana, jonka teoksissa käsitellään kotiseudulta lähtemisen ja sinne palaamisen sekä ulkopuolisuuden ja välitilassa olemisen teemoja (Viertola 2012, 53; ks. myös esim. Koho 2014; Honkalampi 2017; Kyttälä 2018). Teoksista *Kättilö* (jatkossa K) sijoittuu Lapin sodan aikaiseen Petsamoon, Jäämeren rannalle ja Titovkan vankileirille. Keskeinen tapahtumapaikka on Jäämeren rannalla sijaitseva kuvitteellinen Kuolleen Miehen vuono, joka on myös *Piippuhylly*-novellikokoelman (PH) keskiössä. Kokoelman novelleissa matkustetaan ympäri maailmaa, mutta tapahtumista kerrotaan Kuolleen Miehen vuonosta käsin. *Kättilössä* ja *Piippuhyllyssä* esiintyy samoja henkilöhahmoja, ja samaan fiktiiviseen todellisuuteen voidaan sijoittaa myös *Yöperhonen* (YP), jossa liikutaan Petsamosta Lavran kylään Marinmaalle ja vuodesta 1937 vuoteen 2015.

Romaaneja *Surujenkerääjä* (SK) ja *Erään kissan tutkimuksia* (EKT) yhdistävä paikka on Saari, joka voidaan paikantaa Kuhmon seudulle Kainuuseen. Saaren kerrotaan olevan ”kaukana Pohjoisessa” (EKT, 57), ”rajan pinnassa” (EKT, 62) ja ”kivinen nyppylä Kalliojoessa” (SK, 112). Paikka liittyy teosten kertojahahmojen sukuhistoriaan ja asettuu ”kiin-topisteeksi” (SK, 112), joka kulkee kertojien mukana etelässäkin. Saaresta lähdetään ja sinne palataan. Myös *Hitsaajassa* (H) ovat läsnä lähteminen ja palaaminen sekä pohjoinen ja etelä: teos sijoittuu yhtäältä Inariin ja Lapin erämaahan, toisaalta Helsingin Jollakseen ja Hietalahden telakalle. *Rose on poissa* (ROP) on teoksista ainoa, jonka tapahtumat paikantuvat kokonaan Suomen ulkopuolelle, 1970- ja 2010-lukujen Minnesotaan. Romaanin päähenkilö Lempi on fintiaani, suomalaisen siirtolaisen ja ojibwa-intiaanin lapsi, joka

kamppailee länsimaisen ja ojibwa-kulttuurin välillä (ks. myös Kettu–Koutaniemi–Seppälä 2016).

Analyysini keskittyy teoksissa käytettyyn murteeseen. Ketun teosten kieltä on luonnehdittu omintakeiseksi yhdistelmäksi kaunista ja rumaa, ylevää ja alhaista, murretta ja uudissanoja. Kielelliset valinnat korostavat teosten ruumiillisuutta, aistillisuutta ja kokemuksellisuutta. (Viertola 2012, 53; Koho 2014, 107; Jytälä 2022, 67.) Teoksissa on monikerroksisuutta: kerronnassa käytetään esimerkiksi kirjeitä, raportteja ja päiväkirjamerkintöjä, ja tapahtumat ajoittuvat useammalle kuin yhdelle aikatasolle (ks. Jytälä 2022, 59–60). Murretta esiintyy yleisimmin dialogeissa. Aineistoni ydin koostuu repliikeistä, siis dialogien suorasta esityksestä. Lisäksi olen sisällyttänyt tarkasteluun muusta kerronnasta ne kohdat, joissa murre on läsnä, kuten epäsuorasti esitetyt repliikit ja henkilöhahmojen kirjeet.

Analyysini on luonteeltaan pääosin laadullista. Havainnollistan joidenkin kielenpiirteiden esiintymistä lukumäärien avulla (ks. alalukuja 4.3 ja 4.4) mutta en pyri määrälliseen variaationanalyysiin, vaan keskityn piirteiden rooliin pohjoisen tunnun luomisessa. Analyysiprosessissa olen aineiston rajaamisen jälkeen edennyt murteellisten ja puhekielisten piirteiden teoskohtaisten esiintymien poimimisesta piirteiden luokitteluun. Olen jakanut aineiston piirteet kolmeen ryhmään: yleisiin puhekielisyyksiin, peräpohjalaismurteiden mukaisiin piirteisiin ja muihin murteellisuuksiin. Jaotteluni pohjautuu dialektologiseen tietoon murrepiirteiden esiintymisalueista sekä yleisten puhekielisyyksien osalta pitkälti Harri Mantilan (2004) esittämään luokitteluun piirteiden maantieteellisestä ja sosiaalisesta variaatiosta. Sovellan analyysissä humanistisen maantieteen paikan tunnun käsitettä (esim. Tuan 2004) ja selitän lingvistisiä havaintoja kaunokirjallisten kontekstien ja teosten tematiikkaan liittyvillä tekijöillä, kuten variaation tyylillisillä funktioilla (ks. alalukua 4.3) ja aineiston pohjoisen määritelmällä (ks. alalukua 4.4). Sari Keskimaan (2013, 500–501) tavoin näen kirjallisuuden muotoelementtien toimivan teeman ilmaisun välineinä. Tulkitsen aineistoa siis suhteessa siihen, miten kielenpiirteillä teoksissa rakennetaan pohjoisen paikan tuntua ja toistetaan Ketun tuotannolle tyypillisiä teemoja esimerkiksi rajojen ylittämisestä.

4 Pohjoisen tuntua luovat puhutun kielen piirteet Katja Ketun tuotannossa

Pohjoisen tuntua luodaan aineistossa niin peräpohjalaismurteiden konventioita mukaillevilla kuin niitä rikkovillakin kielenpiirteillä. Analysoin tässä luvussa aineistossa esiintyviä yleisiä puhekielisyyksiä (alaluku 4.2), peräpohjalaisia murrepiirteitä (alaluku 4.3) ja muissa kuin peräpohjalaismurteissa tavattavia murrepiirteitä (alaluku 4.4). Tätä ennen luon seuraavassa (4.1) yleisluontoisen katsauksen teosten välisiin eroihin murteen käytön tavoissa.

4.1 Teosten väliset erot

Murteen käytön tavat vaihtelevat aineistossa teoksittain. *Yöperhonen* ja *Rose on poissa* ovat teoksista yleiskielisimmät, ja niissä on myös eniten Suomen ulkopuolelle sijoittuvia tapahtumapaikkoja ja muita kuin suomalaisia hahmoja. Kerronnassa osoitetaan hahmojen puhuvan esimerkiksi englantia, venäjää tai maria: ”tylpytän – kielellä, jota puhuessani kadun venäjätunneilla salaa pelattuja hirsipuita” (YP, 21). Teoksissa on puhutun kielen piirteitä, mutta esiintymiä on vähemmän kuin muualla aineistossa, kuten erot esimerkiksi 1 ja 2 välillä havainnollistavat:

- (1) Pieni, synnyit yössä ja lähdit yössä. Kuuton yö ja leirin kapina olkoot todistajia epätoivolleni. Lähetän sinut siihen viimeiseen paikkaan jonka luulen turvallisiksi nyt. Ainoa asia joka sinun täytyy minusta tietää on, että olet rakas, lahja hirveyksien äärellä. Teen niin kuin jokainen äiti tekisi tässä tilanteessa. Lavran kylässä teitä odottaa Elena Mihailovnan sisar ja tämän mies, jonka olen kuullut kohonneen hyvään kyläkomissaarin asemaan. Ja siellä toivon sinun viihtyvän ja kasvavan huolettonna, leipää syöden ja kuuliaisena armontekijöittäsi iloksi. Tunnen riemua, kun ajattelen, että olet oppinut ymmärtämään nämä suomenkieliset sanani. Minulla ei ole muuta antaa. (YP, 63–64)
- (2) **Kylmä** kevät. **Mie** seisoin siinä oman **kojin raunioilla** ja **katoin** Mahten kumaruutta, ja silloin kävi ensi kertaa mielessä epäily, että onko tässä **mithän järkiä** ja onko turhaa kaikki ollut vainen. Että tänne on tultu, Perukkaan, **viimesille** rajamaille, villin äärelle, ja koetettu jotakin rakentaa. Vaan aina kun on **jotaki** kasaan saatu, on joku **tullu** ja sen pistänyt poroksi palamaan. **Nuin** vain, meiltä **kysymäti**. (EKT, 277)

Esimerkki 1 on Petsamosta Marinmaalle päätyneen Irgan kirje *Yöperhosessa*, ja esimerkki 2 on ote Reutuavalta, lounaisen Lapin Tervolasta, kotoisin olevan Eevan päiväkirjasta romaanissa *Erään kissan tutkimuksia*. Esimerkistä 2 on korostettu murteellisia ja muita puhutun kielen piirteitä sisältävät sanat. Siinä missä esimerkki 1 on äänne- ja muotopiirteiden osalta yleiskielinen, käytetään esimerkissä 2 puhekielisyyksiä runsaasti. Kauttaaltaan teosten väliset erot eivät ole yhtä suuria kuin esimerkkikatkelmissa. Vertailussa on huomioitava, että kontekstit eroavat toisistaan eivätkä tarjoa samanlaisia esiintymismahdollisuuksia kaikille piirteille: katkelmassa 1 ei ole lainkaan esimerkiksi *eA*-yhtymiä eikä näin ollen mahdollisuutta niiden murteellisille *iA*-varianteille, toisin kuin katkelmassa 2 (*järkiä*). Puheenomaisuus voisi esimerkissä 1 kuitenkin näkyä muun muassa painotoman tavun *i:n* heittymisenä (*viimeiseen*, vrt. esimerkin 2 *viimesille*), geminaattanasaalien ja -likvidojen lyhentymisenä (*äärellä*, vrt. esimerkin 2 *raunioilla*) tai NUT-partisiipin loppu-t:n katona (*kuullut*, vrt. esimerkin 2 *tullu*).

Variaatiota on myös jokaisessa tarkasteltavassa teoksessa esimerkiksi eri kielimuotojen välillä. Teoksissa esiintyy henkilöhahmoja turkulaisista pohjalaisiin ja ojibwa-intiaaneista komisyrjääneihin, ja kielen vaihtelulla voidaan erotella hahmoja toisistaan (ks.

Tiittula–Nuolijärvi 2013, 18–19) ja luoda kontrastia pohjoiselle puheelle. Tässä artikkelissa en kuitenkaan tutki kielimuotojen tai henkilöhahmojen välisiä eroja tarkemmin, vaan keskityn siihen, millaisten kielenpiirteiden avulla aineistossa luodaan kuvaa pohjoisesta.

4.2 Yleiset puhekielisyydet

Puhutulle kielelle tyypillisten piirteiden käytöllä voidaan luoda kaunokirjallisuuteen puheen illuusiota, vaikutelmaa aidosta puheesta. Illuusio voi syntyä äänne- ja muotopiirteiden lisäksi puhekielisestä sanastosta tai lauserakenteista, ja kaikkein autenttisimman oloisessa dialogissa on tyypillisesti läsnä useita puheen esittämisen keinoja. (Tiittula–Nuolijärvi 2013, 43.)

Ketunkin teoksissa käytetään puheen piirteitä, jotka eivät liity vain yhteen murteeseen vaan ovat laajalevikkisiä ja joita Mantila (2004, 325) nimittää ”yleisiksi ja neutraaleiksi puhekielisyyksiksi”. Aineistossani tällaisia äänne- ja muotopiirteitä ovat inkongruentit verbimuodot (*met lennetään, mummot soittelee*), painottoman tavun *i:n* heittyminen (*melkonen, sillon*), *i:n* loppuheitto tietyissä muotoryhmissä (*yks, äitis, tuntu*) sekä pronominit *se* ja *ne* persoonapronominien *hän* ja *he* vastineina (ks. mt. 325–326). Näiden lisäksi lasken yleisten puhekielisyyksien joukkoon Liisa Tiittulaa ja Pirkko Nuolijärveä (2013, 41) mukaillen loppu-*n:n* kadon (*jotenki, niihi*), NUT-partisiipin loppu-*t:n* kadon (*ollu, näkyny*) ja lyhentyneet verbimuodot (*oon, meehän*). Myös jälkitavun *eA*-yhtymien assimilaatio (*pimee, oikee, kauhee*) sekä pronominit *mä* ja *sä* voidaan lukea yleistyviksi puhekielisyyksiksi (ks. mt. 46–47; Mantila 2004, 326–327). Puheenomaisuus näkyy aineistossa niin ikään konsonanttien assimilaatioina ja rajageminaatioina, joita kirjoitettuun yleiskielen ei ole tapana kirjata (*emmie* ’en mie’, *otappa* ’otapa’), sekä sanaston ja lauserakenteiden tasoilla (ks. Tiittula–Nuolijärvi 2013, 44, 53–64).

Kuten edellä olen tuonut esiin, piirteiden käytössä on teoskohtaista vaihtelua. Eniten yleisiä puhekielisyyksiä hyödynnetään romaaneissa *Kättilö*, *Hitsaaja* ja *Erään kissan tutkimuksia*, jotka muutoinkin sisältävät runsaasti puhutun kielen elementtejä. Piirteitä esiintyy sekä pohjoissuomalaisten että muiden hahmojen puheessa eri aikatasoilla. Vaihtelua piirteiden käytössä on myös yhden teoksen sisällä niin, että joskus käytössä on puhekielinen, toisinaan murteellinen ja ajoittain kirjoitetun yleiskielen normien mukainen variantti (ks. alalukua 4.3).

Yleisillä puhekielisyyksillä ei yksinään indeksoida pohjoisuutta, mutta yhdessä alueellisten kielenpiirteiden kanssa ne osallistuvat pohjoisen puheen illuusion luomiseen (ks. Tiittula–Nuolijärvi 2013, 145; vrt. myös Halonen–Nyström–Paunonen–Vaattovaara 2020). Seuraavassa esimerkissä yleiset puhekielisyydet on korostettu kursiivilla ja alueelliset piirteet lihavoinnilla.

- (3) **Mie** olen *tappanu yhen* kissan ja 719 **ruottalaista** ja 81 vironmalaista ja *upottanu* laivan. Ja oon **mie** *muutaki tappanu*. (H, 332)

Esimerkissä 3 käytetään rinnakkain laajalevikkisiä puhekielisyyksiä (partisiipin *t:n* loppuheitto, *n:n* loppuheitto, pikapuhemuoto *oon*) ja alueellisesti leimallisempia

murrepiirteitä (*mie*-pronomini, *tt* yleiskielen *ts:n* vastineena). Jo pieni määrä tiettyyn murteeseen liitettyjä piirteitä voi riittää uskottavan murrevaikutelman syntymiseen (Makkonen-Craig-Vaattovaara 2007, 410), varsinkin kun mukana on puheen illuusiota vahvistavia yleisiä puhekielisyyksiä. Illuusiota vahvistaa myös murteen tai puhemuodon eksplisiittinen nimeäminen (ks. Page 1988 [1973], 80): esimerkiksi *Piippuhyllässä* aavikolta pohjoiseen päätyneen Addan sanotaan ”purkavan lapinmurretta” (PH, 77) ja *Kätillössä* saksalaissyntyiseltä Johannekselta tiedustellaan, ”miten sie noin puhut murthela?” (K, 63). Hahmojen taustan perusteella lukija ei odottaisi hahmojen puhuvan peräpohjalaista murretta, mutta murteen nimeämisen jälkeen repliikit voidaan tulkita murteelliseksi, mahdollisesti jopa ilman alueellisesti leimaavien murrepiirteiden läsnäoloa.

Yleiset puhekielisyydet eivät kuitenkaan indeksoi ainoastaan pohjoisuutta. Esimerkki 4 on turkulaisen Mailan, esimerkki 5 ojobwa-intiaani Puukko-Mattin ja esimerkki 6 marilaisen Elenan repliikki.

- (4) Ai kauheeta. Aattele, jos oltais lähdetty risteilylle, niin kun puhuttiin. (H, 45)
- (5) **Arvasimma** että oot **ollunna** peurajahdissa kun ei ollut tietä putsattu. (ROP, 41)
- (6) Näytät **kauhialta**. Ei *sua* voi vielä sikiölle esittää. (YP, 154)

Esimerkissä 4 yleisillä puhekielisyyksillä (jälkitavun *eA*-yhtymän assimilatio, *aattele*-pikapuhemuoto, *i:n* loppuheitto, *kun*-konjunktio *kuin*-konjunktioon sijaan, verbin passiivimuoto monikon 1. persoonan verbimuodon sijaan) luodaan vaikutelmaa eteläsuomalaisesta puhekielestä. Esimerkeissä 5 ja 6 käytetään sekä yleisiä puhekielisyyksiä (*oot*- ja *sua*-muodot) että murteellisia (monikon 1. persoonan *mma*-pääte, NUT-partisiipin *essii*-vivarantti, *-eA:n* vastine *-iA*) piirteitä, vaikka repliikit eivät ole suomalaisten hahmojen repliikkejä. Näissä esimerkeissä piirteiden käytöllä luodaan tietyn tarkasti määriteltävän alueen sijaan kuvaa puheesta ylipäätään tai herätetään yksittäisiin piirteisiin liitettyjä mielikuvia esimerkiksi hahmojen sosiaalisesta asemasta (ks. Tiittula–Nuolijärvi 2013, 76, 578–579). Puheen elementit tuovat repliikkeihin ja sitä kautta henkilöhahmoihin kansanomaisuutta, rentoutta ja tuttavallisuutta (Koski 2002, 62, 73).

Laajalevikkisyytensä ansiosta yleiset puhekielisyydet ovat monelle kielenkäyttäjälle nykypuhekielestä tuttuja, eikä niihin välttämättä kiinnitetä suurta huomiota (Mielikäinen–Palander 2014, 152). Kirjoitetussa kielessä ne voivat kuitenkin erottua ympäristöstään, ja niillä voidaan luoda kaunokirjallisuuteen puheen vaikutelmaa pienelläkin määrällä esiintymiä (Nykänen–Koivisto 2013, 28; Tiittula–Nuolijärvi 2013, 577). Ketun teoksissa yleisillä puhekielisyyksillä erottaudutaan yleiskielestä ja korostetaan puheenomaisuutta riippumatta siitä, mitä murretta tai kieltä teosten hahmot puhuvat.

4.3 Peräpohjalaismurteiden piirteet

Yleisten puhekielisyyksien ohella aineistossa esiintyy murrepiirteitä, jotka toimivat tiettyjen alueiden indekseinä. Etenkin peräpohjalaismurteet korostuvat, liikutaanhan Ketun teoksissa laajalti niiden puhuma-alueella. Teoksissa käytetään seuraavia peräpohjalaismurteissa tavattavia piirteitä (ks. Kettunen 1940, kartat 29, 40–47, 164–165; Rapola 1969 [1947], 83, 131–134):

- 1) Yksikön 1. ja 2. persoonan pronominit *mie*, *sie* (1021 esiintymää)
- 2) Yleiskielen *d*:n vastineena *kato*, *j*, tai *v*: *uuet*, *taija*, *rakkauven* (558)
- 3) Geminaattanasaalien ja -likvidojen lyhentyminen: *tuola*, *kuulema* (525)
- 4) Yleisgeminaatio: *pittää*, *lissää* (283)
- 5) Inessiivin pääte *sA*: *kesämekosa*, *myymäsä* (238)
- 6) Svaavokaali: *halavalla*, *jäläkeen* (228)
- 7) Monikon pronominit *met*, *tet*, *net*, *meän*, *teän* (197)
- 8) Yleiskielen *eA*:n vastineena *iA*: *kauhia*, *lähtiä* (181)
- 9) Jälkitavuuissa säilynyt *h*: *kukhan*, *mithään*, *käppyrähän* (173)
- 10) Yleiskielen *ts*:n vastineena vaihtelematon *tt*: *ittestään*, *katto* 'katso' (127)
- 11) Monikon 1. ja 2. persoonan päätteet *(m)mA* ja *(t)tA*: *lähemä*, *oisitta* (76)
- 12) Monikon 3. persoonan pääte *t*: *net antaat*, *net olit* (44)
- 13) Puolivokaali *j* siirtymä-äänteenä vokaaliyhtymissä: *asija*, *näjen* (42)
- 14) Yleiskielen *OA*:n vastineena *UA*: *sekuua*, *lähtyä* (28)

Yksikön 1. ja 2. persoonan pronominit *mie* ja *sie* ovat yleisimpiä Ketun teoksissa käytetyistä peräpohjalaismurteiden piirteistä. Pronominien käyttö on odotuksenmukaista: persoonapronominien variantit ovat kaunokirjallisuudessa tyypillinen keino osoittaa alueellista vaihtelua (Tiittula–Nuolijärvi 2013, 46), ja kansandialektologisen tutkimustiedon perusteella myös kielenkäyttäjät kiinnittävät niihin huomiota (Mielikäinen–Palander 2014, 185). Toinen erityisen huomionarvoinen piirre on jälkitavuuissa säilynyt *h*, joka usein mielletään peräpohjalaismurteiden tunnusmerkiksi (Mielikäinen–Palander 2014, 182). Yllä listatuista piirteistä osa (esim. yleisgeminaatio, svaavokaali, *ts*:n vastine *tt*) on laajalevikkisempiä murteellisuuksia, joita tavataan myös muissa kuin peräpohjalaismurteissa. Listattujen äänne- ja muotopiirteiden lisäksi pohjoisen puheen vaikutelmaa voidaan luoda sanastollisiksi luonnehdittavilla piirteillä: aineistossa toistuvat esimerkiksi peräpohjalaismurteissa tunnetut sanat *tyär* 'tytär; tyttö' (85 esiintymää), *kläp(p)i* 'lapsi' (25), *pörrö* 'hullu, mieletön, hölmö; hulluttelija, hölmöilijä' (12), *pölätä* 'pelätä' (10), *käl(ä)mi* 'ovela' (10), *visto* 'vastenmielinen, iljettävä; pelottava, kolkko; ruma' (5) ja *visto(i)ttaa* 'pelottaa, kammottaa; iljettää' (4) (ks. SMS, s.v. *kelmi*, *kläppi*; MIS, s.v. *pörrö*; SES, s.v. *pölätä*, *tyär*, *visto*, *vistottaa*).

Kaikkia aineistossa käytettyjä piirteitä ei tavata koko peräpohjalaismurteiden puhuma-alueella. Esimerkiksi yleisgeminaatio, *sA*-inessiivi, *OA*-yhtymän *uA*-edustus ja *eA*-yhtymän *iA*-edustus esiintyvät vain osassa alueen alamurteista (Rapola 1969 [1947], 133–134; Mantila 2000, 188–189). Myös jälkitavujen *h*:n edustus erottaa alamurreryhmiä toisistaan (Mantila 1992, 34–236). Aineistossa piirteen edustus on moninainen:

ylivoimaisesti eniten esiintyy Kemin murteissa tavattavaa *menemhän*-tyyppistä muotoa (esimerkki 7), mutta teoksissa on myös joitakin tyyppillisesti Tornion murteiden mukaisia *menemhään*- (esimerkki 8) ja Kemijärven murteisiin liitettyjä *menemähän*-variantteja (esimerkki 9). Tornion murteistossa tavattavia *menehmään*-tyyppisiä metateesitapauksia, joissa *h* on tietyin ehdoin (Mantila 1992, 153–199) siirtynyt edeltävän soinnillisen konsonantin eteen, ei aineistossa esiinny.

- (7) Ei niistä sinule kyllä **mithän** apua ole. (K, 76)
- (8) Sisko, mikset sie mejjän **mukhaan** tulisi? (K, 309)
- (9) Ja nyt sie jouvut siitä **maksamahan**. (H, 292)

h:n variaatio ei aineistossa noudata peräpohjalaismurteiden alaryhmäjakoja: esimerkiksi 9 Kemijärven murteistoon liitettyä vokaalienvälistä *h*-varianttia käyttää inarilainen Mirka ja esimerkit 7 ja 8 ovat molemmat *Kätilön* Lisset-hahmon repliikkejä. Kemin murteiden mukaiset muodot, kuten esimerkki 7, ovat teoksissa yleisimpiä ja siten *h*-muodoista tunnusmerkittöimpiä. Tornion murteiden mukaisia muotoja on koko aineistossa esimerkin 8 lisäksi vain muutamia, joten ne voivat selittyä sattumalla tai puheen luontaisen variaation (ks. Tiittula–Nuolijärvi 2013, 18) imitoinnilla. Kemijärven murteiden mukaisia muotoja on lukumäärällisesti enemmän, kaikkiaan 25 esiintymää. Määrää kuitenkin nostavat esimerkiksi romaanissa *Erään kissan tutkimuksia* toistuvat kalevalaisia runoja mukailevat loitsut:

- (10) Nouse, luontoin, lovesta, haon alta haltiani, syntyni syvästä maasta, isäni luonto, emäni luonto, päälle luontoni omani, **kaikehin** muien **luontohista**. Mie kutsun teiät, **muinahiset**, mie kutsun teiät tulevat. Pois ajakaa **katehiset**, hiiteen vihaveriset. (EKT, 182)

Esimerkin 10 kaltaisissa runomaisissa loitsuissa vokaalienvälinen *h* ei välttämättä toimi paikallisuuden indeksinä vaan tyylikeinona, vanhahtavaa tai ylättyyliä (ks. Koski 2002, 58) edustavana ”kalevalaisena *h*:na” (Wiik 2006, 97). Se esiintyy samanlaisessa tyyllisessä funktiossa muuallakin aineistossa yhteensä 14 kertaa: ”hiiet hirnui **kankahalla** ja lempo seiso i suon selällä” (EKT, 303), ”Täältä mie ku pöllö pesäkolostani **taivahan** ihmeitä tähyän” (PH, 231), ”tehhä lukot ja **lupahukset**” (ROP, 67).

Muotoryhmittäin tarkasteltuna *h*:ta esiintyy aineistossa useissa sellaisissa asemissa, joissa sitä on dialektologisesti todettu esiintyvän (ks. Mantila 1992, 4–6; Vaattovaara 2009, 156). Tällaisia asemia ovat muun muassa yksikön illatiivi (*Navethan*, *pithoon*), MA-infinitiivin illatiivi (*syömhän*, *kärsimähän*), *kAAn*-liitepartikkeli (*kukhan*, *mukhaan*), NUT-partisiipin vokaalivartaloiset muodot (*hukkunhet*, *olheet*) ja passiivin preesens ja imperfekti (*menhän*, *tulthin*). *h*-edustumien joukossa on kuitenkin myös epätyypillisiä tapauksia:

- (11) Meijän tehtävä on vain **authaa** niitä naisia. (K, 216)
- (12) Mene Rovaniemele, sielä net näitä päätöksiä **tekheet**. (K, 48)
- (13) **Tapethu** tai tapethan pian. (K, 119)

- (14) Hätätilanteessa vallitsee **jänkhän** laki. (H, 62)
- (15) Piä **perkhele** suus supusa tai met terotamma jalkasi ja iskemä suohon. (K, 251)

h:ta esiintyy aineistossa useaan otteeseen *a*-infinitiivin perusmuodossa (esimerkki 11) ja satunnaisemmin muissa muotoryhmissä, joissa piirrettä ei tyypillisesti tavata (esimerkit 12–15). Esimerkkejä yhdistää *h*:n sijainti *k*- tai *t*-klusiilin jälkeen. Peräpohjalaismurteiden imitaatioissa on yleistä, että *h* sijoitetaan näiden äänteiden jälkeisiin asemiin välittämättä muotoryhmistä (Vaattovaara 2009, 71–72). Myös peräpohjalaismurteiden puhujilla *h*:ta voi kuulla epätyypillisissä asemissa ns. hyperdialektaalisena esimerkiksi tietoisien tyyllitelyn tehtävissä (Mantila 1992, 91–92). Tällaisena voi tulkita ainakin esimerkin 14 repliikkiä ”jänkhän laista”. Epätyypillisissä asemissa esiintyvät *h*-tapaukset voivat aineistossa olla myös analogisesti muodostettuja.

Analogiatulkinnalle löytyy perusteita muistakin aineiston piirteistä. Ensinnäkin peräpohjalaisissa murteissa esiintyvää monikon 3. persoonan imperfektin ja konditionaalin *t*-päätetä (Rapola 1969 [1947], 134) käytetään aineistossa myös preesensissä: ”viisaat sannoot” (EKT, 272), ”korkiammat voimat ohjaileet” (H, 303). *Hitsaajassa* ja *Kättilössä* sama pääte esiintyy yksikön 3. persoonan imperfektissä: ”kotka sen veit” (K, 50), ”Ahku niille linnuille tekit” (H, 258). Toiseksi *Kättilössä* on käytetty *se*-pronominista vastinetta *set*: ”Ja jos **set** on Perkkeleestä, niin **set** kuoleepi omia aikojahan” (K, 95, 292), jollaista ei tiettävästi käytetä peräpohjalaisissa tai muissakaan suomen murteissa. Muoto on todennäköisesti muodostettu pronominien *met*, *tet*, *het* ja *net* mallin mukaan. Kolmantena esimerkkinä lyhentyneitä geminaattanasaleja ja -likvidoja ei aineistossa esiinny ainoastaan pitkän painollisen vokaalin ja diftongin sekä painottoman vokaalin jälkeen, vaan myös lyhyen pääpainollisen tavun jäljessä: *kylä* ’kylä’, *sula* ’sulla’, *silä* ’sillä’. Martti Rapola (1966, 273–277) toteaa tällaisten muotojen olevan yleensä analogisia.

Ketun henkilöhahmot varioivat puhettaan, kuten jo esimerkit 7 ja 8 edellä näyttävät. Sama hahmo saattaa vaihdella kielenpiirteen peräpohjalaisten varianttien (esimerkkien 7 ja 8 *mithän*- ja *mukhaan*-varianttien lisäksi esimerkki 16), peräpohjalaisen ja yleiskielisen variantin (esimerkit 17 ja 18) tai peräpohjalaisen, puhekielisen ja yleiskielisen variantin välillä (esimerkit 19, 20 ja 21):

- (16) Saatana kun ei näje **mithän**. Sieki perkele värisokia sakemani, sinusta **mithään** hyötyjä ole. (K, 114)
- (17) Mirka Autin antamat todisteet oli kuitenkin sen verran varmoja, että met **pidimmä** siitä lähtien asiaa jo salettina. (H, 130)
- (18) **Pidimme** oman hiljaisen hetken, vaihteen likka oli kostein silmin. (H, 129)
- (19) Ja sitten on tämä kläppein ristiretki, lasten reissu ko ei muita enää ollut. **Olit** noi nulukit, joile osale annettiin pyssy ja osale ei. (EKT, 279)
- (20) Ne **oli** koukanneet vähän ylemmäs ja niile oli käsketty mottia sakemannile tehä – –. (EKT, 279)

- (21) Ne **olivat** nälissään naisesta, ja vihassa kylmälle ja kaikelle kurjalle ja itselleen. – – Niitä oli monta, ja elukoiksi ne **olivat** muuttuneet itsekin. (EKT, 90)

Vaihtelua voi esiintyä jopa yhden repliikin sisällä, kuten esimerkissä 16. Koska variaatio on puhutussa kielessä luontaista, luo kirjailija sillä kirjoitettuun kieleen aidon puheen vaikutelmaa (Tiittula–Nuolijärvi 2013, 18). Myös konteksti voi vaikuttaa variantin valintaan: esimerkeissä 18 ja 21 yleiskielistä varianttia käytetään, kun puheenaihe (esimerkissä 18 Estonian uppoaminen, esimerkissä 21 hyväksikäyttö) on vakava. Murretta on vanhastaan käytetty kaunokirjallisuudessa huumorin ja viihteellisyyden keinona (Makkonen–Craig–Vaattovaara 2007, 405), joten yleiskielisen variantin valitseminen voi olla kirjailijan pyrkimys estää humoristisuuden miellelyhtymän syntymistä arkojen aiheiden käsittelyn yhteydessä. Toisaalta murteen kirjallisen käytön kontekstit ovat murrebuumin myötä laajentuneet (mts. 402–403; Koski 2002, 53), ja aineistossakin murretta käytetään myös vakavissa aiheissa, kuten esimerkissä 19 sodan kuvauksessa. Selitys yleiskielisten varianttien käyttämiselle voi olla niinkin yksinkertainen kuin se, että ne helpottavat tekstin ymmärtämistä ja vähentävät murteen ylikäyttöä, joka voi olla vieraannuttavaa murretta tuntevillekin lukijoille (Page 1988 [1973], 68; Makkonen–Craig–Vaattovaara 2007, 407).

Peräpohjalaismurteisiin liitetyt piirteet luovat Ketun tuotantoon vaikutelmaa pohjoisesta puheesta. Alueen alamurreryhmien välille ei tehdä eroa, vaan teoksissa käytetään piirteitä eri alamurteista: murre näyttyy yhtenä pohjoisena puheena, jolla asettaudutaan etelän vastakohdaksi (ks. Ridanpää 2005, 219; Allen ym. 1998, 82). Kuten edellä on käynyt ilmi, teoksissa esiintyy sellaisiakin muotoja, joita peräpohjalaisissa murteissa ei tyypillisesti tavata mutta jotka peilaavat peräpohjalaisuuksien antamia malleja. Murteen käytössä tehdyt ratkaisut vahvistavat kuvaa pohjoisesta hämärärajaisena, tarkkaa määrittelyä kaihtavana paikkana (ks. Ridanpää 2005, 105, 114), jonka kuvaamisessa mielikuvat nousevat yksityiskohtia tärkeämpään rooliin.

4.4 Muut murrepiirteet

Ketun teoksissa hyödynnetään pohjoisen puheen kuvauksessa myös muita kuin peräpohjalaisia murrepiirteitä. Aineistossa esiintyy esimerkiksi 18 yleiskielen *ts:n ht*-vastinetta (esim. *kuhtua* 'kutsua', *mainihtin* 'mainitsin'), 10 NUT-partisiipin (*n*)*nA*-essiivipartisiippiä (*ollunna* 'ollut', *tehnynnä* 'tehnyt'), 3 diftongin reduktiotapausta (*koera* 'koira', *voe voe* 'voi voi'), peräpohjalaismurteille vieraita pronominivariantteja (esim. *miun* 'minun', *työ* 'te') ja muita yhden tai kaksi esiintymää saavia piirteitä, kuten *mennä*-verbin kirjoitusmuoto *sinne män*, *nk*-yhtymän astevaihteluton muoto *puolikenkät* ja verbin yksikön 3. persoonan labiaalistunut verbimuoto *Mikä haisoo?*. Useaa piirteistä tavataan suomen itäisissä murteissa, mutta piirrekohtainen levikki vaihtelee (ks. levikeistä tarkemmin esim. Kettunen 1940, kartat 8, 29, 51, 113, 142, 158, 159; Mielikäinen 1991, 54–55). Piirteitä on aineistossa peräpohjalaismurteisia piirteitä vähemmän, esimerkiksi *ts:n ht*-vastineita 18 ja peräpohjalaismurteissa tavattavia *tt*-vastineita 125. Pieni lukumäärä ei kuitenkaan tee

piirteistä vähäpätöisiä: kontekstistaan erottuvina ne voivat hahmottaa tunnusmerkkiseksi ja siten jotakin tiettyä funktiota toimittaviksi (ks. Lappalainen 2004, 339).

Edellä aluvuussa 4.3 esittelen aineistossa esiintyvää vaihtelua kielenpiirteiden peräpohjalaisten, puhekielisten ja yleiskielisten varianttien välillä. Variaatio ulottuu myös muihin murrevariantteihin:

(22) **Älä** välitä, Villilintu. *Sua* sisko vaivaa verenvähyys. Kun päästään täältä, lämmitän savusaunan koivuhaloilla ja laitan *sulle* yrteistä hauteet. (YP, 49)

(23) **Elä** välitä. Ei narttu kiimaansa voi valita. (YP, 204)

Molemmissa esimerkeissä *Yöperhosen* Elena-henkilöhahmo puhuu romaanin Irga-henkilöhahmolle. Esimerkissä 22 käytetään yleiskielen ja suomen läntisten murteiden mukaista *älä*-käskymuotoa ja esimerkissä 23 sen lähinnä itäisissä murteissa tavattavaa *elä*-varianttia (ks. Rapola 1969 [1947], 76). *Elä*-variantti on 118 esiintymällä teoksissa laajimmin käytetty murrepiirre, jota ei dialektologisesti tavata peräpohjalaismurteissa. Osassa teoksista *elä* on *älä*-varianttia yleisempi: *Kättilössä elä* esiintyy 47 kertaa, *älä* 5 kertaa. Esimerkissä 23 *elä*-variantti tuo muuten yleiskieliseen repliikkiin puheenomaisuutta, joka esimerkissä 22 tulee ilmi pronomineista (*sua*, *sulla*). Aineistossa on tosin myös tapauksia, joissa *elä*-varianttia käytetään osana puhekielisyyksien sävyttämää repliikkiä ("Elä kehtaa. Sinnuu se kahtoo." K, 45) ja *älä*-varianttia muiden yleiskielisyyksien yhteydessä ("Älä jätä minua tuon miehen kanssa. Meidän piti aloittaa yhdessä!" YP, 267). *Elä*-variantin funktio ei siis yksiselitteisesti ole puhekielisyyden luominen yleiskieliseen repliikkiin. Se voi kantaa mukanaan myös esimerkiksi itämurteisiin liitettyjä sosiaalisia merkityksiä, kuten lupsakkuutta, leppoisuutta tai iloisuutta (ks. Mielikäinen–Palander 2002, 103). Käyttämällä piirreitä näiden mielikuvien välittämiseen Kettu osallistuu sen indeksisen kentän muokkaamiseen.

Murresanat ovat tyypillinen tapa tuoda puheen vaikutelmaa murrekirjallisuuteen (Makkonen–Craig–Vaattovaara 2007, 407). Peräpohjalaisten murresanojen ohella aineistossa käytetään muihin murreryhmiin liitettyjä sanoja tai sanojen kirjoitusmuotoja. Useammin kuin kerran esiintyvät esimerkiksi *immeinen* 'ihminen' (35 esiintymää), *kyä* 'kyllä' (21), *kotio* 'kotiin' (11), *mihkä*, *mihkään* 'mihin, mihinkään' (10), *kekä* 'kuka' (5), *notta* 'niin jotta' (5), *par(r)ee* 'parempi' (5) ja *kekkeruusi* 'hienostelija, tyhjäntoimittaja' (4) (ks. Rapola 1969 [1947], 74; SMS, s. v. *ihminen*, *jotta*, *kekkeruusi*, *kekä*, *kotio*, *kyllä*, *missä*, *missään*). Sanojen levikki vaihtelee hämäläismurteista savolais- ja kaakkoismurteisiin. Niiden käyttö voi tuoda teoksiin puheenomaisuutta tai välittää yllä käsitellyn *elä*-variantin tavoin yksittäisiin murrepiirteisiin sidottuja sosiaalisia merkityksiä. Aineistossa on myös Ketun itse keksimiä sanoja, joille ei suoraan löydy vastineita murteista, kuten *jeerakka* ("Kyllähän sinä ymmärrät että ne puheet Rasputinista on jeerakkaa?" PH, 200), *lynkeä* ("Viime yönä lankesin lynkeään loveen" YP, 246), *rymykettana* ("Pesee värkkinsä nyt vain, rymykettana" YP, 147) ja *nyyrittää* ("Mutta tyär senko nyyritti" EKT, 291). Vieraiden murreilmausten ja sanojen käyttö voi kaunokirjallisuudessa toimia keinona etäännyttää lukijaa ja korostaa pohjoisen myyttisyyttä (Ridanpää 2005, 141–142, 302; ks. myös Leech–Short 2007 [1981], 136), jolloin se, että Kettu käyttää niin peräpohjalaisia, muista murteista

lainattuja kuin itse keksimiäänkin sanoja, voi tuoda myyttisyyden vaikutelmaa monenlaisten lukijoiden saataville.

Muiden kuin peräpohjalaismurteisten äänne-, muoto- ja sanastopiirteiden käytölle voi etsiä syitä aineiston pohjoisen määritelmästä. Kuten luvussa 3 tuli esille, teoksissa *Surujenkerääjä* ja *Erään kissan tutkimuksia* esiintyvä Saari tai Perukka, jonka kuvataan sijaitsevan ”kaukana Pohjoisessa” (EKT, 57), paikantuu Kainuuseen Kuhmon lähelle. Dialektologisesti alueella puhutaan savolaismurteisiin luettavia Kainuun murteita. Aila Mielikäisen ja Marjatta Palanderin (2014, 62) mukaan ei ole tavatonta, että kielenkäyttäjät käyttävät nimityksiä *Pohjois-Suomen murre*, *pohjoismurteet* ja *pohjoisen murre* peräpohjalaismurteiden lisäksi Kainuun murteista. Pohjoisuuden määritelmä ei siis Ketun teoksissa tai kaikkien kielenkäyttäjien näkemyksissä vastaa dialektologisia murrealueiden rajoja. Kuva pohjoisuudesta voi luoda myös muilla kuin peräpohjalaisilla piirteillä, Kuhmon osalta etenkin itämurteellisuuksilla. Keskeistä on erottuminen etelästä (ks. Ridanpää 2005, 219).

Kaunokirjallisuudessa käytetyn murteen ei tarvitse olla kaikilta yksityiskohdiltaan dialektologisesti täsmällistä ollakseen uskottavaa, vaan kirjailija voi valita teoksiinsa tarkoituksperiinsä sopivat kielenpiirteet (Kalliokoski 1998, 192–193; Leech–Short 2007 [1981], 121). Näin kirjailija hyödyntää piirteitä kielellisinä resursseina, esimerkiksi tyylikeinona tai sosiaalisten merkitysten indikoimiseen, ja osallistuu samalla piirteiden indeksisten kenttien muokkaamiseen. Ketun voi piirteiden yhdistelyllä ajatella tuottavan teoksiinsa uutta kielen rekisteriä (Tammilehto 2023, 526). Sisällyttäessään Kuhmon osaksi pohjoista Kettu liittyy uusia ominaisuuksia myös pohjoisuuden määritelmään (ks. myös Ridanpää 2005, 116) ja rakentaa siten omanlaistaan konstruktiota sekä pohjoisesta murteesta että pohjoisesta paikkana.

5 Lopuksi

Olen tässä artikkelissa tarkastellut Katja Ketun tuotannossa käytettyä murretta tavoitteenani selvittää, millaisia ratkaisuja Kettu on teoksissaan murteen käytön suhteen tehnyt ja miten ratkaisut luovat teoksiin pohjoisen tuntua. Aineistosta on tunnistettavissa erilaisia tapoja kuvata pohjoista puhetta: teoksissa käytetään yleisiä ja laajalevikkisiä puhekielisyyksiä (esim. inkongruentit verbimuodot, NUT-partisiipin loppu-*t:n* kato), peräpohjalaismurteissa ja niiden eri alamurteissa eri tavoin esiintyviä murrepiirteitä (esim. yleiskielen *ts:n* vastine *tt*, jälkitavujen *h*) sekä piirteitä, joita tavataan muissa suomen murteissa (esim. yleiskielen *ts:n* vastine *ht*). Lisäksi mukana on Ketun itse keksimiä sanoja sekä piirteitä, joita ei sellaisenaan tyypillisesti esiinny peräpohjalaisissa murteissa, mutta jotka mukailevat niiden antamia malleja (esim. *set* ’se’, *se olit* ’se oli’, hyperdialektaalisesti käytetty jälkitavujen *h*). Piirteiden käytössä on variaatiota teosten välillä ja sisällä, jopa saman henkilöhahmon repliikeissä.

Kaunokirjallisen puheen variaatiolla voi olla useita funktioita. Murrepiirteet eivät kerro ainoastaan teosten hahmojen alueellisesta taustasta tai yksilöllisestä puhetavasta

(ks. Page 1988 [1973], 56), vaan piirteet voivat esimerkiksi keventää vakavaa aihetta tai toimia tyyllillisissä funktioissa. Kettu yhdistelee eri varieteettien piirteitä pohjoisen puheen kuvaamiseen ja käyttää siten kielenpiirteitä resursseina: alueellisten merkitysten ohella tai sijaan käytössä ovat (tietoisesti tai tiedostamatta) piirteisiin assosioitunut sosiaaliset merkitykset. Piirteet voivat sosiaalisina indekseinä viestiä esimerkiksi leppoisuutta tai vanhanaikaisuutta. Sosiaalinen indeksisyys voi selittää, miksi aineiston pohjoiset hahmot käyttävät itäsuomalaisia piirteitä tai pohjoisamerikkalaiset peräpohjalaisia.

Pohjoisen kirjallisuuden kiinnostavuuden kriteerinä on voitu pitää sen realistisuuden tuntua (Ridanpää 2005, 144). Kaunokirjallisuudessa myös murteelta saatetaan vaatia konventioihin nojaavaa autenttisuutta (Tammilehto 2023). Murre toimii yhteistyössä pohjoiseen liitettyjen paikan mielikuvien kanssa: eteläisessä Suomessa asuvat kielenkäyttäjät ovat kansanlingvistisissä tutkimuksissa kuvanneet pohjoisen murretta muun muassa alkukantaiseksi ja vanhanaikaiseksi (Mielikäinen–Palander 2014, 95, 109), ja alueena pohjoista määrittelevät stereotyyppisesti perifeerisyys, primitiivisyys ja myyttisyys (Keskitalo–Foley 2006, 132–133, 136). Ketun kuvauksessa pohjoisesta murteesta on mukana riittävästi peräpohjalaismurteelle tyypillisiä piirteitä, jotta pohjoisen tuntu syntyy. Piirteitä käytetään kuitenkin osittain konventioita rikkovalla tavalla, mikä hämärtää murre-rajvoja ja voi korostaa pohjoisen mystisyyttä (ks. Ridanpää 2005, 105). Samalla korostuu jälkistrukturalistiseen maantieteelliseen ajatteluun nojaava käsitys paikoista ja murteista sosiaalisina konstruktioina – molempien rajat ovat sopimusten, ideologisen ajattelun ja jatkuvan neuvottelun alaisia (Allen ym. 1998, 138; Paasi 2002, 808; Johnstone 2004; 2011; Kymäläinen 2006, 205).

Tutkimus keskittyy yhden kirjailijan tuotantoon ja äänne-, muoto- ja sanastopiirteiden laadulliseen analyysiin. Tutkimusasetelman puitteissa ei ole ollut mahdollista tarkastella esimerkiksi piirteiden tarkempaa frekvenssiä, lauserakenteita, kertojan äänen vaikutusta teosten murteen käytön tapoihin tai yksittäisten kielenpiirteiden yksityiskohtaista variaatiota ja sosiaalista indeksisyyttä. Sosiaalista indeksisyyttä ja teosten kautta välittyviä mielikuvia olisi hyödyllistä tutkia myös kielenkäyttäjien näkökulmasta esimerkiksi selvittäen, miten mielikuvat teosten lukemisen aikana rakentuvat. Tutkimus kuitenkin tukee ajatusta kirjallisuuden, kielen ja tilallisuuden yhteen kietoutuneisuudesta: kirjallisuus osallistuu murteesta, kielenkäyttäjistä ja paikoista esitettyjen käsitysten uusintamiseen (Ridanpää 2011, 357; Mielikäinen–Palander 2014, 80). Ketun teoksissa tämä näkyy etenkin rajojen hämärtämisellä. Murrerajojen ylittäminen ja pohjoisen rajojen häilyvyys kytkeytyvät teosten tematiikkaan, jota esimerkiksi romaanissa *Erään kissan tutkimuksia* (62) kuvataan: ”Raja yöpuolisten ja päivän olentojen välillä häilyy, ihmisten ja valtioiden, menneen ja nykyhetken, villin ja kesyn rajat häilyvät ja lepattavat.” Rajojen hämärtämisellä Katja Ketun teokset voivat vaikuttaa lukijoiden näkemyksiin siitä, mitkä ovat pohjoisen murteelle tyypillisiä kielenpiirteitä, millaisia ominaisuuksia murteenpuhujiin liittyy sekä missä ja millainen pohjoinen paikkana on.

Lähteet

Aineistolähteet

- KETTU, KATJA 2005: *Surujenkerääjä*. WSOY, Helsinki. 265 s.
 ——— 2008: *Hitsaaja*. WSOY, Helsinki. 349 s.
 ——— 2011: *Kättilö*. WSOY, Helsinki. 348 s.
 ——— 2013: *Piippuhylly*. WSOY, Helsinki. 236 s.
 ——— 2015: *Yöperhonen*. WSOY, Helsinki. 326 s.
 ——— 2018: *Rose on poissa*. WSOY, Helsinki. 284 s.
 ——— 2023: *Erään kissan tutkimuksia*. Otava, Helsinki. 335 s.

Muut lähteet

- ALLEN, JOHN – CHARLESWORTH, JULIE – COCHRANE, ALLAN – COURT, GILL – HENRY, NICK – MASSEY, DOREEN – SARRE, PHIL 1998: *Rethinking the region. Spaces of neo-liberalism*. Routledge, London. <https://doi.org/10.4324/9780203007501>
- CRESSWELL, TIM 2014: *Place. An introduction*. 2. painos. John Wiley & Sons, Incorporated, Hoboken.
- ECKERT, PENELOPE 2008: Variation and the indexical field. *Journal of Sociolinguistics* 12 (4), 453–476. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9841.2008.00374.x>
- 2012: Three ways of variation study. The emergence of meaning in the study of sociolinguistic variation. *Annual Review of Anthropology* 41 (1), 87–100. <https://doi.org/10.1146/annurev-anthro-092611-145828>
- HAAKANA, MARKKU 2013: Dialogin yksityiskohdista kokonaisuuteen. Erään novellin analyysi. AINO KOIVISTO ja ELISE NYKÄNEN (toim.): *Dialogi kaunokirjallisuudessa*, 125–152. Tietolipas 242. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- HAARNI, TUUKKA – KARVINEN, MARKO – KOSKELA, HILLE – TANI, SIRPA 1997: Johdatus nykymaantieteeseen. TUUKKA HAARNI, MARKO KARVINEN, HILLE KOSKELA ja SIRPA TANI (toim.): *Tila, paikka ja maisema. Tutkimusretkiä uuteen maantieteeseen*, 9–34. Vastapaino, Tampere.
- HALONEN, MIIA – NYSTRÖM, SAMU – PAUNONEN, HEIKKI – VAATTOVAARA, JOHANNA 2020: *Stadin syntinen s*. Art House, Helsinki.
- HONKALAMPI, ANNI 2017: *Vapauttava taikapiiri. Kuolleen Miehen vuono heterotopiana Katja Ketun romaani*ssa Kättilö. Kotimaisen kirjallisuuden pro gradu -tutkielma. Turun yliopisto.
- JOHNSTONE, BARBARA 2004: Place, globalization, and linguistic variation. CARMEN FOUGHT (toim.): *Sociolinguistic variation. Critical reflections*, 65–83. Oxford University Press, Oxford. <https://doi.org/10.1093/oso/9780195170399.003.0005>
- 2011: Language and place. RAJEND MESTHRIE (toim.): *The Cambridge handbook of sociolinguistics*, 203–217. Cambridge University Press, New York. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511997068.017>
- 2016: Enregisterment. How linguistic items become linked with ways of speaking. *Language and Linguistics Compass* 10, 632–643. <https://doi.org/10.1111/lnc3.12210>
- JUHONEN, MILLA 2021: Komisario Palmu -romaanien paikannimistö ja realistinen Helsinki-kuva. *Virittäjä* 125 (4), 584–593. <https://doi.org/10.23982/vir.111970>
- JYTIÄ, RIITTA 2022: *Traumaattinen muisti nykyproosassa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1485. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki. <https://doi.org/10.21435/skst.1485>
- KALLIOKOSKI, JYRKI 1998: Hjalmar Nortamon murrekertomukset ja puhutun illuusio. LEA LAITINEN ja LEA ROJOLA (toim.): *Sanan voima. Keskusteluja performatiivisuudesta*, 184–215. Tietolipas 160. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- 2021: Havaintoja kaunokirjallisuuden kielen tutkimuksen asemasta Virittäjän sivuilla viime vuosisadalla. *Virittäjä* 125 (4), 572–584. <https://doi.org/10.23982/vir.103331>
- KANTO, KATI 2022: *Pohjoisen nuorten tilat ja paikat Anna-Liisa Haakanan 1980-luvun nuortenkir-*

- joissa. Acta Universitatis Ouluensis. B, Humaniora 193. Oulun yliopisto, Oulu. <https://urn.fi/URN:ISBN:9789526232270>
- KESKIMAA, SARI 2013: Murteenkäytön funktiot parisuhteen kuvauksessa Kalle Päättalon Iijoki-sarjassa. *Virittäjä*, 117 (4), 494–523.
- KESKITALO-FOLEY SEIJA 2006: Kolme näkökulmaa Lapin paikkana kokemiseen. SEPPÖ KNUUTTILA, PEKKA LAAKSONEN ja ULLA PIELA (toim.): *Paikka. Eletty, kuviteltu, kerrottu*, 129–146. Kalevalaseuran vuosikirja 85. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- KETTU, KATJA – KOUTANIEMI, MEERI – SEPPÄLÄ, MARIA 2016: *Fintiaani mailla*. WSOY, Helsinki.
- KETTUNEN, LAURI 1940: *Suomen murteet III A. Murrekartasto*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 188. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- KOHO, SATU 2014: ”Ilma on kohmeista hiliä” Paikan kokemista ja tunteiden tiloja Katja Ketun *Kättilössä*. SATU KOHO, JYRKI KORPUA, SALLA RAHIKKALA ja KASIMIR SANDBACKA (toim.): *Mahdollinen kirja. Kulttuurintutkimuksen 15. seminaari ”Mahdolliset maailmat” Oulun yliopistossa syksyllä 2012*, 98–125. Oulun yliopisto, Oulu.
- KONTIO, RIITTA 2003: Teemoja ja tendenssejä pohjoisessa kirjallisuudessa. ILMO MASSA ja HANNA SNELLMAN (toim.): *Lappi. Maa, kansat, kulttuurit*, 203–227. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 924. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- KOSKI, MAUNO 2002: Murteet muodissa. ILONA HERLIN, JYRKI KALLIOKOSKI, LARI KOTILAINEN ja TIINA ONIKKI-RANTAJÄÄSKÖ (toim.): *Äidinkielen merkitykset*, 49–74. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 869. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- KYMÄLÄINEN, PÄIVI 2006: Paikan ajattelun haasteita. SEPPÖ KNUUTTILA, PEKKA LAAKSONEN ja ULLA PIELA (toim.): *Paikka. Eletty, kuviteltu, kerrottu*, 203–217. Kalevalaseuran vuosikirja 85. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- KYTTÄLÄ, HELENA 2018: ”Ilman niitä jäisi jäljelle vain huuto”. *Paikka, tila ja niiden merkitykset Katja Ketun romaanissa Surujenkerääjä*. Kirjallisuuden pro gradu -tutkielma. Itä-Suomen yliopisto.
- LAPPALAINEN, HANNA 2004: *Variaatio ja sen funktiot. Erään sosiaalisen verkoston jäsenten kielellisen variaation ja vuorovaikutuksen tarkastelua*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 964. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- LEECH, GEOFFREY – SHORT, MICK 2007 [1981]: *Style in fiction. A linguistic introduction to English fictional prose*. 2. painos. Pearson Longman, Harlow.
- LEHTONEN, HEINI 2015: *Tyylitellen. Nuorten kielelliset resurssit ja kielen sosiaalinen indeksisyys monietnisisessä Helsingissä*. Helsingin yliopisto, Helsinki. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-1333-7>
- MAKKONEN-CRAIG, HENNA – VAATTOVAARA, JOHANNA 2007: Murteiden uusi nousu. H. K. RIIKONEN, URPO KOVALA, PEKKA KUJAMÄKI ja OUTI PALOPOSKI (toim.): *Suomennoskirjallisuuden historia II. Kääntäminen kulttuurisena instituutiona*, 401–411. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1112. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- MANTILA, HARRI 1992: *Ei tääläkhän senthän johkaishen sanhan hootakhan panna. Jälkitavujen vokaa-lienvälisen h:n variaatio peräpohjalaisissa murteissa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 572. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- 1993: Miten äänne muutoksen eteneminen näkyy kaunokirjallisuuden kielessä? *Virittäjä* 97 (4), 564–577.
- 2000: Lapin rajat ja murrerajat. *Virittäjä* 103 (2), 188–202.
- 2004: Murre ja identiteetti. *Virittäjä* 108 (3), 322–346.
- MIS = *Meänkielen iso sanakirja III*. O–R. Vastaava toimittaja BENGT POHJANEN. Barents Publisher, Överkalix 2016.
- MIELIKÄINEN, AILA 1991: *Murteiden murros. Levikkikarttoja nykypuhekielen piirteistä*. Jyväskylän yliopiston suomen kielen laitoksen julkaisuja 36. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä.
- MIELIKÄINEN, AILA – PALANDER, MARJATTA 2002: Suomalaisen murreasenteista. *Sananjalka* 44, 86–109. <https://doi.org/10.30673/sja.86635>
- 2014: *Miten suomalaiset puhuvat murteista? Kansanlingvistinen tutkimus metakielestä*. Suomi 203. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- NYKÄNEN, ELISE – KOIVISTO, AINO 2013: *Näkökulmia kaunokirjalliseen dialogiin*. AINO KOIVISTO ja

- ELISE NYKÄNEN (toim.): *Dialogi kaunokirjallisuudessa*, 9–56. Tietolipas 242. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- PAASI, ANSSI 1986: *Neljä maakuntaa. Maantieteellinen tutkimus aluetietoisuuden kehittämisestä*. Joensuu yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja 8. Joensuun yliopisto, Joensuu.
- 2002: Place and region. Regional worlds and words. *Progress in Human Geography* 26 (6), 802–811. <https://doi.org/10.1191/0309132502ph404pr>
- PAGE, NORMAN 1988 [1973]: *Speech in the English novel*. 2. painos. Palgrave Macmillan, London.
- PALANDER, MARJATTA 1987: *Suomen itämurteiden erikoisgemmaatio*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 455. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- 2011: *Itä- ja eteläsuomalaisten murrekäsitykset*. Suomi 200. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- PIIKKILÄ, TUULA 2001: Keskustelua ajassa. Dialogisuuden ulottuvuudet Minna Canthin Salakarissa. PÄIVI LAPPALAINEN, HEIDI GRÖNSTRAND ja KATI LAUNIS (toim.): *Lähikuvassa nainen. Näköaloja 1800-luvun kirjalliseen kulttuuriin*, 159–193. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 838. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- PIIPPO, IRINA – VAATTOVAARA, JOHANNA – VOUTILAINEN, EERO 2016: *Kielen taju. Vuorovaikutus, asenteet ja ideologiat*. Art House, Helsinki.
- RAPOLA, MARTTI 1966: *Suomen kielen äännehistorian luennot*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 283. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- 1969 [1947]: *Johdatus suomen murteisiin*. Kolmas painos. Tietolipas 4. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- RELPH, EDWARD 2008 [1976]: *Place and placelessness*. Pion Limited, London.
- RIDANPÄÄ, JUHA 2005: Kuvitteellinen pohjoinen. Maantiede, kirjallisuus ja postkoloniaalinen kritiikki. *Nordia Geographical Publications* 34 (2). Pohjois-Suomen maantieteellinen seura ja Oulun yliopiston maantieteen laitos, Oulu.
- 2011: Kirjallinen paikka ja yhteiskunta. VOITTO RUOHONEN, ERKKI SEVÄNEN ja RISTO TURUNEN (toim.): *Paluu maailmaan. Kirjallisten tekstien sosiologiaa*, 337–362. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1346. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- SILVERSTEIN, MICHAEL 2003: Indexical order and the dialectics of sociolinguistic life. *Language and Communication* 23, 193–229. [https://doi.org/10.1016/S0271-5309\(03\)00013-2](https://doi.org/10.1016/S0271-5309(03)00013-2)
- SES = *Suomen etymologinen sanakirja*. 2022. Kotimaisten kielten keskuksen verkkojulkaisuja 72. Kotimaisten kielten keskus, Helsinki. Verkkojulkaisu HTML. URN:NBN:fi:kotus-202259, ISSN 2323-3370. Saatavissa <https://kaino.kotus.fi/ses/> [päivitetty 5.12.2023, viitattu 10.1.2024].
- SMS = *Suomen murteiden sanakirja*. 2012. Kotimaisten kielten keskuksen verkkojulkaisuja 30. Kotimaisten kielten keskus, Helsinki. Verkkojulkaisu HTML. URN:NBN:fi:kotus-201110, ISSN 2323-3370. Saatavissa <http://kaino.kotus.fi/sms> [päivitetty 7.6.2023, viitattu 22.11.2023].
- TAMMILEHTO, LAURA 2023: Murteen koettu autenttisuus kaunokirjallisuudessa. *Virittäjä* 127 (4), 508–533. <https://doi.org/10.23982/vir.126218>
- TIITTULA, LIISA – NUOLIJÄRVI, PIRKKO 2013: *Puheen illuusio suomenkielisessä kaunokirjallisuudessa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1401. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- TUAN, YI-FU 1977: *Space and place. The perspective of experience*. Edward Arnold (Publishers) Limited, London.
- 2004: Sense of place. Its relationship to self and time. TOM MELS (toim.): *Reanimating places. A geography of rhythms*, 45–55. Routledge, London. <https://doi.org/10.4324/9781315245218>
- VAATTOVAARA, JOHANNA 2009: *Meän tapa puhua. Tornionlaakso pellolaisnuorten subjektiivisena paikkana ja murrealueena*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1224. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- VIERTOLA, MARI 2012: *Kotimaisia nykykertoja* 9. BTJ Finland Oy, Helsinki.
- WIİK, KALEVI 2006: *Suomen murteiden kartasto. A Murreilmiöiden levikkejä. B Murrealueita ja -rajoja*. Turku.

LAURA TAMMILEHTO: *Dialect and the sense of place in the literary works of Katja Kettu*

This article discusses the use of dialect and the sense of place in the literary works of Katja Kettu. The Finnish north and its various borders are present in Kettu's works both thematically and linguistically, for example in how the Finnish north is differentiated from the Finnish south and how the sense of the north is partly created by blurring dialectological borders. The article examines Kettu's use of language features, their variation, and their role in constructing the sense of the Finnish north as a place.

The research material consists of seven literary works by Kettu: *Surujenkerääjä* (2005), *Hitsaaja* (2008), *Kättilö* (2011), *Piippuhylly* (2013), *Yöperhonen* (2015), *Rose on poissa* (2018), and *Erään kissan tutkimuksia* (2023). The material is examined by means of sociolinguistic variation research and with the concept of social indexicality. In addition, the concepts of place and sense of place, from the perspective of humanistic geography, are applied in the analysis.

The study indicates that the sense of the Finnish north is created in the material not only by dialectic features found in northern Finnish dialects (e.g. *h* in non-initial syllables), but also with colloquial features (e.g. participle *ollu* 'ollut'; a past form of 'to be') and those from other Finnish dialects (e.g. the *ht* variant of the standard Finnish *ts*). Furthermore, Kettu uses invented words and analogously formed features that resemble northern Finnish features (e.g. the pronoun *set* 'se'; 'it' and colloquially 'he/she'). No distinction is made between the different dialect groups of the northern Finnish dialects. Variation is found between and within the works, and also inside the lines of one character.

By combining features from different varieties, Kettu uses language features as resources. These features do not convey solely regional meanings: they can be used as social indexes to indicate, for example, joviality, old-fashionedness, or provinciality. Partly blurring dialectic borders, Kettu creates her own construction of the northern dialect and thus of the Finnish north as a place. The sense of the Finnish north is connected to the use of dialect and the themes of borders and their blurring, recognisable throughout the author's output. Kettu includes new features in the depiction of northern Finnish speech. Her works can influence readers' perceptions of the northern dialect, its speakers, and the Finnish north as a place.

Laura Tammilehto
laura.tammilehto@tuni.fi
Suomen kieli, Tampereen yliopisto

HANNA KARHU JA ANNA KUISMIN

Heilejä, hulivilejä ja rallatuksia

*Vernakulaari ilmaisu
ja 1900-luvun vaihteen suomenkielinen runous*

1 Kiinnostus kansanlauluja kohtaan 1900-luvun vaihteen runoudessa

Vuonna 1893 nimimerkki Viita totesi nuorisoseuralehti *Pyrkijässä*, että suomalainen kansanlaulu on jo pitemmän aikaa saavuttanut ”suosiota ja ihastelua sivistyneiden puolelta” ja innoittanut taiteilijoita (Viita 1893, 37). Näin olikin: monet säveltäjät hyödynsivät ns. uudemman kansanlaulun melodioita, jotka olivat lähellä heidän musiikkimakuaan (Kurkela 1989, 148–150). 1800-luvun viimeisinä vuosikymmeninä Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran (SKS) kokoelmiin kerättiin suuri määrä riimillisiä kansanlauluja ja musiikin harrastajien avuksi julkaistiin nuottivihkoja, kuten *Mäntyharjun kansanlauluja*, Emil Sivorin sovituksia kvartetille ja sekaääniselle kuorolle. Kesällä 1884 oli pidetty ensimmäiset Kansanvalistusseuran laulu- ja soittojuhlat, joiden ohjelmassa kansanlauluilla oli oma osansa. Lisäksi kansanlaulut löysivät tiensä suosittuihin ”laulunsekaisiin kansannäytelmiin”. Niihin kuului muun muassa Teuvo Pakkalan *Tukkijoella* (Kuismin 2023). Kiinnostus kansanlauluja kohtaan ulottui myös runouteen: 1900-luvun vaihteessa useat suomenkieliset kirjailijat julkaisivat uudemman kansanlaulun tapaan kirjoitettuja runoja. Kyösti Larsonin esikoiskokoelmassa *Tän pojan kevättrallatuksia* on sitaattimerkkien ympäröimä säkeistö, jonka jälkeen mainitaan kursivoituna *rekilaulu*, suosittu kansanomaisen lauluperinteen laji:

”Ei oo poika lepän lastu,
eikä tuulen tuoma,
vaikka on tällainen avosuu,
niin on se Luojan luoma!”
Rekilaulu (Larson 1897, 5.)

Yksi kokoelman arvostelijoista, runoilija J. H. Erkkö (1849–1906), yhdisti Larsonin runot ilmiöön, joka näkyi hänen mielestään laajemminkin: kansallinen herääminen on vaikuttanut siihen, että juro kuori on voitu välillä karistaa päältä, ”ja hyvinä hetkinä pilvisen luontonsa lomista päästänyt ilosteleviakin lauluja lennähtämään.” Erkon mielestä

tällaisia ”kansanelämän ilon kipeniä ja leikin lintuja” olivat esimerkiksi Emil Sivorin kokoamat kansanlaulut ja nyt on ”tältä kansanlaulun pohjalta kokoonnut samanluonteinen taidelaulujenkin laji” (Erkko 1897, 523.) Ilmeisesti kirjoittaja viittasi surumielisten kansanlaulujen suosioon (ks. Laitinen 1986). Erkko liitti *Tän pojan kevättrallatuksia* myös sääty-yhteiskunnan raja-aitojen madaltumiseen sekä pyrkimykseen saada runoudelle uusia lukijoita laajemmista piireistä: ”Ne [Larsonin runot] ovat lämpimällä myötätuntoisuudella laulettua kansanelämätä, demokraattisen kehityksemme kukkia, joilla on kunnia kohota syvien rivien rinnoilta. Perin kansanomaisella luonteellaan uurtavat ne taiderunoudelle tietä kansan keskeen.” (Erkko 1897, 525.)

Sittemmin Larin-Kyöstinä tunnettu kirjailija ei ollut ainoa laatuaan: hänen lisäksi monet kirjailijat – Eino Leino, Otto Manninen, Valter Juva, Ilmari Calamnius (Kianto), Antti Rytkönen, Hilja Haahti, Samppa Luoma ja Lauri Soini – kirjoittivat 1890-luvun lopussa ja 1900-luvun alussa runoja, jotka ammentavat *vernakulaarista ilmaisurekisteristä*. Yhtäältä vernakulaari ilmaisu runoudessa voidaan liittää kansalliskirjallisuuden rakentamisen prosessiin (vrt. Hämäläinen–Karhu 2021; Karhu–Kuismin 2021;), toisaalta laajempiin yleiseurooppalaisiin virtauksiin. Tästä mainitsi myös J. H. Erkko arvostelusaan: hänen mukaansa Larson oli saanut vaikutteita Gustaf Frödingiltä ja Karl Mikael Bellmanilta. ”mutta kotoisella pohjalla hän sittenkin liikkuu ja uudemman kansanlaulun makua ja muotoja hänen rallatuksissaan vähän väliä tapaa” (Erkko 1897, 523). Rafael Koskimies toteaa teoksessaan *Elävä kansalliskirjallisuus*, että Larin-Kyöstin ”kylänlaulut” ovat ”kansanlaulun ja ruotsalaisvoittoisen seuralaulun välimuotoja” ja nimeää yhdeksi vaikuttajaksi myös nuoren Goethen (Koskimies 1946, 111, 118).

Kirjallisuushistoriallisissa yleisesityksissä ”rekilaulubuumia” on tutkittu vähän, mutta viime vuosina aihetta on avattu useissa artikkeleissa (ks. esim. Karhu 2019a; Hämäläinen–Karhu 2021; Karhu–Kuismin 2021).¹ Tässä artikkelissa tarkastellaan riimilliseen kansanlauluun liittyvää vernakulaaria ilmaisu 1900-luvun vaihteen suomenkielisessä runoudessa ja tämän ilmiön merkitystä tuon ajan kulttuurisissa konteksteissa. Taustalla on *Eloreen* vuonna 2020 julkaistu teemanumero *Vernakulaari*, joka tarjoaa paitsi teoreettisia työkaluja, myös hyödyllisen vertailukohdan 1700-luvun vaihteesta. Eeva-Liisa Bastmanin, Kati Kallion ja Tuomas M. S. Lehtosen artikkelissa käsitellään Matthias Salamniuksen kalevalamittaista eeposta ”Ilo-Laulu Jesuxesta” (1690) osana kirjallistumisen, kansanomaistamisen ja runokielten suullisen ja kirjallisen käytön historiaa. Artikkelissa tuodaan *vernakulaarin* ja *rekisteriytymisen* käsitteiden avulla näkyviin runouden ja runomuotojen merkityksen, käyttötapojen ja statuksen muutoksia sekä niiden taustalla vaikuttavia kulttuurisia prosesseja. Niitä ovat kielten, väestöryhmien ja ilmaisutapojen hierarkiat sekä näiden väliseen vuorovaikutukseen heijastuvat asetelmat.

Kirjallisuudentutkimuksessa *vernakulaarilla* on tarkoitettu pitkälti vain kansankielistä kirjallisuutta, kun taas folkloristiikassa käsite on yhdistynyt laajemmin kansankulttuuriin

¹ Hanna Karhun osuus on kirjoitettu osana hänen Koneen säätöön rahoittamaa hankettaan *Suomenkielisen lyriikan yhteydet rekilauluperinteeseen: muodot, merkitykset ja yllirajaisuus* (2022–2025).

(Bastman–Kallio–Lehtonen 2020, 16–18). Kaarina Kosken ja Riikka Turtiaisen mukaan kulttuurien tutkimuksessa *vernakulaarilla* tarkoitetaan kansanomaista tai kansankielistä, omaehtoista, spontaania tai arkista kulttuuria. *Vernakulaari esitysareena* viittaa puolestaan kulttuurisesti jaettuun, tyypillisiin tilanteisiin, kuten laulamiseen vaikkapa kyläkeinuilla tai kylänraitilla. *Vernakulaari*-termiä on alettu kehittää sopivaksi vastineeksi *kansa*-alkuisille määritelmille, jotka perustuvat vanhastaan jakoon eliitin ja maalaisrahvaan tai valtakulttuurin ja paikalliskulttuurin välillä, mutta jolla on vastakulttuurisena ja suurta yleisöä edustavana myös voimaa ja auktoriteettia. (Kallio 2013, 21; Koski–Turtiainen 2020; ks. myös Fingerroos–Hämäläinen–Savolainen 2020.)

Matthias Salamniuksen ”Ilo-Laulu Jesuxesta” kuuluu Kristuksen elämästä, kärsimyksestä ja kuolemasta kertovien eeposten lajiin ja on näin osa kansainvälistä kirjallista traditiota, kun taas kalevalamitta edustaa paikallista vernakulaaria perinnettä (Bastman ym. 2020, 16). Kuten artikkelissa todetaan, vernakulaareja ilmaisutapoja voivat soveltaa yhtä lailla eliitin jäsenet kuin ns. yhteinen kansa eli rahvas (Bastman ym. 2020, 31). Salamniuksen eepoksen tutkiminen havainnollistaa kirjallistumisen ja kansanomaistamisen sekä runokielen suullisen ja kirjallisen käytön prosesseja. Tällaiset prosessit liittyvät myös tutkimamme ilmiöön. Artikkelimme avaa vernakulaarin rekisterin käyttöä suomenkielissä runoudessa 1890-luvun lopussa ja 1900-luvun alkuvuosina ja osallistuu ajankohtaiseen keskusteluun vernakulaarista ilmaisusta ja sen merkityksistä kulttuurissa.

Toisin kuin Bastman, Kallio ja Lehtonen, koemme aktiivisen *kirjallistamisen* käsitteen hyödyllisempänä kuin passiivisen *kirjallistumisen* (vrt. Hämäläinen 2014). Suullisen perinteen *tekstualisointi* on kirjallistamisen verrokki-ilmiö. Niina Hämäläinen ja Hanna Karhu ovat tarkastelleet kaunokirjallisuuden ja suullisen perinteen tekstualisoinnin eroja ja yhteyksiä Elias Lönnrotin ja Otto Mannisen aineistojen valossa. *Kalevalassa* ja Lönnrotin *Mehiläisessä* julkaisemissa kansanrunoissa perinteen tekstualisointi oli sidoksissa tapoihin esittää perinnettä ”oikeaoppisesti”, kun taas Manninen muunteli perinneaineistoja runoilijan vapaudella. (Hämäläinen–Karhu 2019; Hämäläinen–Karhu 2023.) *Rekisteriytyminen* on lingvistisen antropologian käsite, jolla voidaan tutkia erilaisten ilmaisurekisterien muuntuvaa olemusta (Agha 2007, 55–77; 2018). *Rekisteri* tarkoittaa puolestaan ”sosiaalisesti jaettua tilanne- tai tarkoitussidonnaista ilmaisutapaa ja yhteneväisiä käsityksiä sen eri tilanteissa kantamista ja välittämistä merkityskentistä” (Bastman ym. 2020, 15).

Tarkastelemme ensinnäkin sitä, millaista suulliseen perinteeseen ja kansanomaiseen kulttuuriin ankkuroituvaa ilmaisua runoilijat hyödynsivät omassa runoudessaan ja mitä he pyrkivät näin tehdessään saavuttamaan. Keskitymme riimillisen kansanlauluun ja erityisesti rekilauluun liittyvään vernakulaariin ilmaisuun vuosien 1896 ja 1905 välisenä aikana julkaistuissa runoissa, jotka noudattavat tai hienokseltaan varioivat rekilaulumittaa ja toisintavat suullisten rekilaulujen poeettisia keinoja. Avaamme näitä keinoja myöhemmin artikkelissamme. Tutkimme myös kirjallisuuskritiikissä esitettyjä huomioita vernakulaarin ilmaisurekisterin käytöstä. Kolmas kysymyksemme liittyy positioihin, joita runoilijat ottivat kirjallisella kentällä vernakulaarin ilmaisun avulla. Kaarina Kosken ja Riikka Turtiaisen mukaan vernakulaarin rekisterin valinta ilmaisee nimittäin samanaikaisesti

yhteyttä yhteen ryhmään ja eroa johonkin toiseen (Koski–Turtiainen 2020, 102). Millaisista taustoista kansanlaulusta innoittuneet runoilijat tulivat ja millaisissa piireissä he toimivat? Voidaanko puhua kirjallisesta ryhmittymästä? Millaisiin kulttuurisiin konteksteihin kaunokirjallinen kiinnostus rekilauluun liittyi?

Aineistoomme sisältää 16 runokokoelmaa, kolme aikakauskirjoissa julkaistua runoa, yksi sanomalehdessä ilmestynyt runosikermä sekä runokokoelmien aikalaisarvosteluja, jotka on julkaistu vuosien 1896 ja 1905 välisenä aikana.² Etenkin Kyösti Larsonin, Ilmari Calamniuksen ja Lauri Soinin kokoelmissa on suuri määrä rekilaulujen kaunokirjallisia adaptaatioita. Olemme ottaneet mukaan myös Hilja Hahnssonin *Tuomenterttuja*-teoksen, joissa tällaisia tekstejä on vain yksi, jotta saisimme naisrunoilijan rikkomaan miehistä kavalkadia. Tiedot tekijöistä, teksteistä sekä niiden julkaisuvuosista ja kustantajista on koottu seuraavaan taulukkoon.

Taulukko 1. Tutkimusaineisto

Tekijän nimi ja kirjailijanimi	Kokoelmien tai runojen otsikot	Julk. vuosi	Kustantaja tai julkaisupaikka
Eino Lönnbohm (Eino Leino)	<i>Maaliskuun lauluja</i>	1896	Otava
	<i>Yökehrääjä</i>	1897	Otava
	<i>Sata ja yksi laulua</i>	1898	Otava
	<i>Pyhä kevät</i>	1902	Otava
Kyösti Larson Larin-Kyösti	<i>Tän pojan kevättrallatuksia</i>	1897	Otava
	<i>Kylän lauluja</i>	1898	Otava
	<i>Kulkurin lauluja</i>	1899	Otava
	<i>Unta ja totta</i>	1901	Otava
Ilmari Calamnius (Ilmari Kianto)	<i>Soutajan lauluja. Kokoelma pieniä runoja</i>	1897	Werner Söderström
	<i>Hiljaisina hetkinä. Toinen kokoelma</i>	1898	Werner Söderström
	<i>laulurunoja</i> <i>Lauluja ja runoelmia</i>	1900	Werner Söderström
Hilja Hahnsson	<i>Tuomenterttuja</i>	1899	Otava
Antti Rytönen	<i>Lauluja</i>	1900	Lilius & Hertzberg
Otto Manninen	”Kosken ruusu”	1897	<i>Koitar</i> 5, s. 47–48
	”Pellavan kitkijä”	1897	<i>Koitar</i> 5, s. 49.
	<i>Säkeitä</i>	1905	Otava
Sanfrid Luomaala (Samppa Luoma)	<i>Laulurunoja</i>	1900	Antti Hautalan kirjapaino
	”Hulivili”	1901	<i>Lukutupa</i> 14–15, s. 116.
Lauri Soininen (Lauri Soini)	<i>Kansallisia lauluja</i>	1900	Werner Söderström
	”Kymmenen laulua rekilaulun tyyliin”	1901	<i>Työmies</i> 30.9.1901
	<i>Kansa ja kannel</i>	1902	Werner Söderström

2 Valter Juven kokoelmaan *Kuvia ja säveliä* (1897) sisältyy vernakulaaria ilmaisurekisteriä hyödyntävä runo ”Vielä ne huojuu honkapuut”, mutta se on julkaistu jo 1890 *Kaikuja Hämeestä* albumissa. Myös Kasimir Leinon runokokoelmassa *Väljemmillä vesillä* (1893) on yksi rekilaulumitassa kirjoitettu runo ”Niin herkkä kuin haavan lehti”.

2 Rekilauluun liittyvät vernakulaarin ilmaisun markkerit runoudessa

Kuten aiemmin on mainittu, *rekisteriytymisen* käsitteen avulla voidaan tutkia erilaisten ilmaisurekisterien muuntuvaa olemusta. Rekisterinäkökulma painottaa ilmaisutavan tilanekohtaisuutta ja siihen kytkeytyviä sosiaalisia merkityksiä. Toisin sanoen yksilöt käyttävät ja valikoivat rekistereitä, jotka assosioituvat tietynlaisiin tilanteisiin ja toimijoihin sekä niihin kytkeytyviin merkityksiin. (Bastman ym. 2020.) Rekisterien luonteeseen kuuluu muutos. Tutkimassamme tapauksessa se liittyy vahvasti siirtymään suullisesta perinteestä kirjalliseen sanataiteeseen kuten myös Bastmanin, Kallion ja Lehtosen artikkeleissa. Rekilauluperinteeseen viittaavissa runoissa hyödynnetään rekilaulun rekisteriä, mutta muuntuneena, uudessa kirjallisessa ympäristössä. Tässä alaluvussa tarkastellaan vernakulaarin ilmaisun markkereiden eli rekilauluun viittaavien tai vernakulaaria rekisteriä rakentavien elementtien esiintymistä aineistomme runoissa. Aihe on laaja, jonka vuoksi analysoimme vain keskeisinä pitämiämme piirteitä. Hyödynnämme jossakin määrin myös SKS:n arkiston uudemman kansanlaulun kortistoa sekä paria yksityisarkistoa.

Rekilaulun perusyksikkö koostuu kahdesta keskenään riimittyvästä säeparista. Ensimmäinen säepari sisältää usein yleisluontoisen toteamuksen ja jälkimmäinen viittaa puhujan omakohtaiseen kokemukseen tai sisältää jonkun argumentin (”Taivas on sininen ja valkoinen / ja tähtösiä täynnä. // Niin on nuori sydämeni / ajatuksia täynnä”). (Sykäri 2023; Asplund 2006.) Runoissa säeparit on jaettu kahtia niin, että säkeistössä on neljä säettä. 1700-luvulla rekilaulujen laulurakenteet vaihtelivat, mutta 1800-luvulla yksi monista säkeistö- ja sävelmämalleista kehittyi muita yleisemmäksi, ja sitä alettiin kutsua rekilauluksi. Tässä mallissa kumpikin säepari sisältää seitsemän runojalkaa (7+7). Alun perin rekilauluissa käytettiin trokeeta (+o), mutta myöhemmin myös daktyyliä (+oo), peonia (+oo) ja jopa jambia (o+). (Asplund 2006, 145–146.) Laulettaessa säkeistöjä liitettiin yhteen ketjuiksi, tilanteen ja tarpeen mukaan (Asplund 2006, 146). Nimitykset *piirileikki-*, *tanssi-* tai *kyläkeinulaulu* kertovat laulujen suosituista käyttöyhteyksistä (Tieteen termipankki, folkloristiikka; vrt. Sykäri 2023; Karhu–Vuorikuru 2024).

Aineistomme runoissa on monenlaisia rekilauluperinteeseen liittyvän vernakulaarin ilmaisun markkereita:

- 1) rekilaulurytmi tai sen muunnos
- 2) luonnonjohdannon tai muun rekilauluformulan käyttö säkeistön ensimmäisessä säeparissa
- 3) runon nimeäminen lauluksi, kansanlauluksi tai tarkemmin rekilauluksi
- 4) kansanlaulusävelmän merkitseminen runon nimen alle
- 5) kansanlaulusitaatti runon alussa
- 6) rekilaulusäkeistön tai säkeiden liittäminen osaksi runoa sitaattimerkein tai ilman niitä
- 7) rekilaulusäkeiden tai säkeistöjen variointi
- 8) rekilauluissa esiintyvien henkilöhahmojen (heili, kulkuripoika jne.)

esiintyminen runoissa

- 9) rekilauluissa esiintyvien aiheiden tai teemojen (rakkaus, heili, rakastetun jättäminen) esiintyminen runoissa.

Seuraavassa analysoidaan näitä markkereita sellaisten runojen avulla, jotka noudattavat rekilaulumittaa ja sisältävät myös vähintään toisen listassa esiintyvistä piirteistä. Intertekstuaalisuuden tutkimusta hyödyntävä analyysi on jaettu kahteen osaan. Aluksi käsitellään sellaisia markkereita, jotka avautuvat nykylukijalle ilman varsinaista tietämystä rekilauluista, kuten otsikointia ja sitaattimerkein merkittyjä laululainauksia. Jälkimmäisessä tarkastellaan markkereita, jotka avautuvat ainoastaan rekilaulutuntemuksen kautta.

3 Kynnystekstit, sitaatit ja rallatukset

Runojen *paratekstit* eli varsinaista tekstiä ympäröivät *kynnystekstit* rakentavat usein vernakulaaria ilmaisu.³ Niitä ovat esimerkiksi runojen ja runokokoelmien nimet. Jotkut runot viittaavat otsikossaan suoraan suulliseen perinteeseen, kuten Ilmari Calamniuksen ”Kansanlaulu” (Calamnius 1897, 120–121) ja Lauri Soinin ”Rekilaulu” (Soini 1902, 22–23). ”Laulu” esiintyy useiden runokokoelmien nimissä (*Maaliskuun lauluja*, *Sata ja yksi laulua*, *Kylän lauluja*, *Kulkurin lauluja*, *Soutajan lauluja*, *Lauluja ja runoelmia*, *Lauluja*, *Laulurunoja*, *Kansallisia lauluja*). Tämä ei yksittäisenä havaintona välttämättä tue vernakulaarin ilmaisun hypoteesia, mutta yhdistettynä kokoelmien sisältöön kylläkin. Calamniuksen *Soutajan lauluja* -kokoelmassa *sisällysluettelo*-sanan tilalla on ”Laulujen nimet”. Kokoelmien nimet voidaan tulkita viitteenä siitä, että runoja kirjoitettiin sävellettäviksi. Monista Larin-Kyöstin sanoihin sävelletyistä lauluista on tullut niin tunnettuja ja suosittuja, että voidaan jo puhua *bookloresta*, kirjallispohjaisesta kansanperinteestä. Juhani Niemen mukaan runoista tuli kaikkien tuntemaa yhteistä omaisuutta ja niitä saatettiin luulla autenttisiksi kansanlauluiksi (Niemi 2016, 233, ks. myös Koskimies 1946, 111). SKS:n arkistoon on talletettu rekilaulusäkeitä, jotka muistuttavat esimerkiksi eräitä Mannisen, Rytkösen ja Soinin runojen säkeitä. Muistiinpanot on tehty sen jälkeen, kun runoilijoiden kokoelmat on julkaistu (vrt. Karhu 2019a, 32).⁴

Kynnystekstit korostavat monin tavoin runojen *intermediaalisuutta*, tässä tapauksessa musiikillisuutta. Joidenkin runojen yhteyteen on lisätty mainita, millä sävelellä ne sopisivat laulettavaksi. Calamniuksen ”Rekilaulun” otsikon alle on esimerkiksi merkitty viite ”Järven rannalla ruohistossa se souteli sorsan poika” -laulun säveleen (Calamnius 1897, 71). Larin-Kyöstin kokoelmassa *Kylän lauluja* on jopa sävelmäliite. Laulullisuuteen

³ Kynnysteksteistä ks. esim. Tieteen termipankki: kynnysteksti.

⁴ Ronjaruut Koskinen kartoitti kesällä 2023 *The Muted Muses of Oral Culture. Ideology, transnationalism and silenced sources in the making of national heritages and literatures* -hankkeen (Suomen Akatemia, nro 322071) tutkimusavustajana kansanlaulujen luonnonjohdantojen ja runojen yhteyksiä vertailemalla runotekstejä SKS:n arkiston kansanlaulumuistiinpanoihin.

ja vernakulaariin ilmaisuun liittyvät myös erilaiset kansanlauluissa esiintyvät rallatukset, joita runoissakin esiintyy. Kyösti Larsonin runokokoelman nimirunossa ”Tän pojan kevät-rallatus” laulellaan seuraavasti:

Hila, hoi – ja se nummi kun vastasi: hei
hila, hoi, hila, hei sekä heisaa,
siron peipposen pilli jo koivussa soi
ja pensaissa kerttuset veisaa. (Larson 1897, 5.)

Samppa Luoman erään runon nimi on ”Rallatuksia” (Luoma 1900, 35), ja Eino Leinon runossa ”Kulkijapoika” on laulamiseen liittyviä täytesanoja:

Kaksi lauloi lintua kehdollain
ja toinen niist’ oli musta.
Tilu ranttanta,
tilu ranttanta,
ja toinen niist’ oli musta. (Leino 1898, 37.)

Lauri Soinin kokoelmassa *Kansa ja kannel* on osasto ”Savolaisia säveliä”, jonka mottona on seuraava säepari: ”Kuuntelen rannalla haavan ja koivun / lehtien liplatusta – / helkytän kaikuja nuoren kansan / lemmen laulelusta (Soini 1902, 3). Myös runon otsikon alle sijoitettu motto voi toimia vernakulaarin ilmaisun markkerina. Näissä tapauksissa mottosäkeiden yhteyteen on merkitty, että lainatuissa säkeissä on kyse rekilaulusta, kansanlaulusta tai piirileikkilaulusta. Esimerkiksi artikkelin alussa lainatun ”Tän pojan kevät-rallatuksia” -runon motossa mainitaan rekilaulu (Larson 1897, 5). Yhteyksiä kansanlauihin osoitetaan lisäksi lainausmerkein. Näin tapahtuu Larsonin runoissa ”Tukkipoikia tulossa” ja ”Onnen tupä”:

”Tukkipoika se lautallansa
On kuin iso herra!” (Larson 1897, 32.)

”Majani minä rakennan
sille korkeelle kalliolle...”
Kansanlaulu. (Larin Kyösti 1899, 174.)

Myös kokonaisia säkeistöjä saatettiin merkitä sitaateiksi. Näin tapahtuu Samppa Luoman runossa ”Hulivili”, jossa ensimmäinen ja neljäs eli viimeinen säkeistö on varustettu lainausmerkein:

”Hulivilipoijall’ on muhkea muoto
ja vartalo solevan sorja –
Helluntaina jo tämäkin poika
kultansa kotihin korjaa.”

”Lemmen laine se liplattaapi
ja linnut ne kesää laulaa –
Lepänoksat ja heiluva heinä
ne kulkijapoikaa kaulaa.” (Luoma 1901, 116.)

Kun suullista perinnettä muokataan kirjoitettuun muotoon, tekstien luonne muuntuu prosessissa. Suullinen ilmaisu on aina toisenlaista kuin kirjoitettu teksti (ks. esim. Ong 1982). Sitaattimerkinnot ovatkin nimenomaan kirjallinen keino: suullisen perinteen ilmaisuun ei tällainen lainaaminen kuulunut. Ne osoittavat eksplisiittisesti pohjatekstien – tässä tapauksessa suulliseen perinteen – olemassaolon, mutta myös sen, että vaikka tietyllä tasolla operoidaan samassa rekisterissä, suullisessa ja kirjallisessa ilmaisussa on myös eroja.

4 *Alluusiot ja muut vernakulaarin ilmaisun markkerit*

Intertekstuaalisuuden tutkimuksessa on eritelty erilaisia tapoja, joilla kaunokirjalliset tekstit viittaavat toisiin teksteihin. Sitaatti ja alluusio ovat selvimpiä viittauksen muotoja. *Sitaatti* tarkoittaa sitaattimerkein osoitettua tarkkaa lainausta, joista edellisessä aluvuussa oli esimerkkejä, kun taas *alluusio* on viittaus pohjatekstiin, jossa lähdettä ei lainata sanasta sanaan (Tieteen termipankki: intertekstuaalisuus; alluusio). Nykylukijan, joka ei tunne rekilauluperinnettä, voi olla vaikea tunnistaa runoista erilaisia alluusioita, koska rekilauluperinne on unohtunut aktiivisesta kulttuurisesta muistista (Karhu 2022). Aikalaislukijoille viittaukset lienevät avautuneen ongelmitta, sillä tarkasteltavissa esimerkeissä rekilauluja varioidaan varsin vähän. Otto Mannisen runo ”Kosken ruusu” alkaa tunnetun rekilaulun uudelleenkirjoituksella:

Ensin oli vettä vellovaa,
Ja sitten kuohuva koski.
Kuohuvan koskenpa reunalla kasvoi
Se ruusu purppuraposki (Manninen 1897.)

SKS:n arkiston uudemman kansanlaulun kortistossa on laulusta noin 70 toisintoa, mikä kertoo siitä, että laulu oli suosittu. Monissa tapauksissa on mahdotonta sanoa, ovatko runoista löytyvät rekilaulusäkeet esiintyneet juuri samanlaisena suullisessa perinteessä ja miten runoilijat ovat niitä varioineet, sillä kaikki variantit eivät ole tietenkään päätyneet arkistoihin. On myös huomattava, että jos kansanlaulu on tallennettu runon julkaisun jälkeen, se voi olla myös kirjallisperäinen eli pohjautua runoon. ”Kosken ruusun” tapauksessa pohjatekstiä ja sen variointia on pystytty tutkimaan Mannisen arkistossa säilyneiden perinnemuistiinpanojen, käsikirjoitusten ja kirjoitusprosessien analyysin avulla (Karhu 2023).

Kuten edellinen Mannisen runo, myös Lauri Soinin runo ”Sunnuntaina” alkaa luonnonjohdannolla. Säkeet varioivat laulua, jonka Soini oli merkinnyt muistiin Ilomantsista vuonna 1901:

Käkönen kukkuu helkyttelee
vainion takalolla.
Ikävä on suvisena sunnuntaina
yksinensä olla. (Soini 1902, 14.)

Käkihän se kukkua helskytteli
 siellä vainionpellon takaa.
 Se muistuttaa että minunkin riijuni
 yksinänsä makaa. (SKS/KRA, Ilomantsi. L. Soini 408. 1901.)

Soini on suullista perinnettä kirjallistaessaan esimerkiksi loiventanut kansanlaulun eroottista sävyä. Hän on muuntanut yksinään makaamisen lyyrisemmäksi ja yleisemmäksi yksin olemisen kuvaukseksi. Myös alkusointuinen runokuva ”Suvinen sunnuntai” on esteettisesti onnistunut. Soinin ilmaisu on myös monin tavoin yleiskielisempää kuin murteellisessa kansanlaulussa. Vaikka luonnonjohdantoa on pidetty tyypillisenä rekilaulun aloitusformulana (Soini 1904; Asplund 2006, 146; vrt. Karhu 2019a, 28–29), rekilaulut saattoivat alkaa myös monin muin tavoin (ks. esim. Sykäri 2023). Näin on myös aineistomme runoissa. Seuraava Calamniuksen runon alkusäe on kansanlaulun vakiintunut formula:

Hellulleni minä kirjan laitan
 että voi kun on ikävä mulla,
 Et sinä saa mua jättää näin,
 sinun täytyy takasin tulla! (Calamnius 1900, 17.)

Samoin kuin heilille kirjoittamisesta, suullisessa perinteessä laulettiin usein myös heilin kamarin ikkunasta ja sen alla olevista asioista, esimerkiksi sannasta tai kukkasista (Kokemäki. O. Ahti 5. 1893, SKS/KRA). Seuraavassa Calamniuksen runossa ikkunan alla on linnunpesä:

Heilani kamarin lasin alla
 on leppälinnulla pesä,
 Sieltä se sirkutus, sirkutus käy
 ja soipi se Suomen kesä. (Calamnius 1900, 40.)

Soini hyödyntää ”Sunnuntai”-runonsa toisessa säkeistössä nykylukijalle edellisiä esimerkkejä tuntemattomampaa, mutta SKS:n kortiston mukaan hyvinkin tunnettua kansanlaulua, eli tässäkin runossa on kyse vakiintuneen formulan hyödyntämisestä:

Tuoltpa näkyy lehdon takaa
 tuulimyllyn siipi.
 Sinnepä hentosen heilini luokse
 taas mun mieleni hiipi. (Soini 1902, 14.)

Rekilauluperinteeseen viitataan aineistomme teksteissä muillakin tavoilla, jotka eivät välttämättä avaudu ilman rekilauluperinteen tuntemusta. Runoissa on esimerkiksi samantyyppisiä henkilöhahmoja kuten *laulajapoika* (Leino 1898, 117–118) ja *hulivilipoika* (Soini 1900, 100; Luoma 1900, 35; Luoma 1901, 116). Arkistoiduissa kansanlauluissa esiintyy myös laulajatyttöjä ja hulivilittyttöjä. Kansanlaulutekstien sukupuolipositioita vaihdettiin sen mukaan, oliko äänessä nainen vai mies (Virtanen 1985, 165). Lauluissa yleinen maailmalle lähtemisen teema, joka heijastelee 1800-luvun jälkipuoliskon muuttoliikettä maalta

kaupunkeihin (Asplund 2006, 153), tulee esiin *kulkijapojan* (Soini 1900, 98, 101–102) ja *kulkuripojan* (Larin Kyösti 1899, 8–10; Luoma 1900, 35, 39) hahmoissa. Runojen puhuja on yleensä nuori mies. Lauri Soinilla on kuitenkin runoja, joissa äänessä on tyttö:

Minä olen pikkunen, pikkunen tyttö,
kahdeksannellatoista.
Poikaset vilkuvat, pyydystävät, –
mitä minä huolin noista! (Soini 1900, 108.)

Minä olen laulaja-, tanssijatyttö,
kun minä tanssin ja laulan,
tuulonen – helavila – häilyttävi
hulmuja punapaulan. (Soini 1900, 106–107.)

”Tervatyön laulun” (Calamnius 1897, 88–90) puhuja on nainen. Myös Otto Mannin ”Pellavan kitkijän” (1897) puhuja voidaan tulkita naispuoliseksi. Rekilaulujen suosikkihenkilö *heili* tai *oma kulta* esiintyy monessa runossa:

Heilini on niin herttaisen kaunis,
kun ei vaan veis halla,
veihän se ruusun kukkasenkin
mäen kukkulalla. (Rytönen 1900, 76.)

Rekilaulujen nuorisoa paheksuvat juoruämmät (Asplund 2006, 153) mainitaan puolestaan Lauri Soinin runossa ”Lempi ja ämmät”:

Pannunsa ääressä toisillensa
ämmät juttuja jauhaa –
nuorten rinnat ne nurmikolla
tuoksuvat lempeä lauhaa. (Soini 1902, 18.)

Puilla ja linnuilla oli näkyvä rooli rekilauluissa, kuten esimerkeissä on jo tullut esiin. Tämä näky myös Hilja Hahnssonin runossa ”Mänty, kuusi ja koivu” joka alkaa seuraavasti:

Mänty se kasvavi kankahalla
Korkea, suora ja vankka;
Sieltä mä mökkini hirret hankin,
Missä on männikkö sankka. (Hahnsson 1899, 10.)

Sekä kansanlauluissa että aineistomme runoissa rakkaus on keskeinen teema. Anneli Asplundin mukaan eroottisen rekilaulun aihepiiri suullisessa perinteessä on laaja, ja siinä ilmenevät ”tunneasteikon kaikki mahdolliset vivahteet” (Asplund 1972, 37–38). Rakastumista ja rakastetun hylkäämäksi tulemistä kuvataan kaunokirjallisissa rekilauluissa, mutta ilman samanlaista aktiivista heilasta toiseen siirtymistä ja rivoa ilmaisua, joka suullisessa perinteessä esiintyy. Toisaalta seuraavan runon hulivilipoika ei jää suremaan entistä kultaa:

Uuden kullan otin minä
 Avosylin vastaan –
 Vanha kulta valitteli
 Lailla laulurastaan. (Calamnius 1898, 59.)

Vihtori Laurilan mukaan ”[v]uosisadan loppupuolen rekilauluista ei puutu uskollisuuden ihannetta, vaikka se monesti kätkeytyy nuorekkaan kerskailun, rempseään huli-viliasenteen, huolettoman kulkuriluonteen ja muiden irtolaisromantiikan ilmausten alle, jotka avomielisesti ja usein suorasukaisesti kuuluttavat julki laulajan tunne-elämän monitahoisuutta” (Laurila 1956, 104).

Kansanlaulujen koko tunneskaala näkyy aineistossamme. Rekilaulujen suru ja pettymys tulevat esiin esimerkiksi Samppa Luoman runossa ”Maailman pettäjä”:

Sellainen on maailman silmä,
 että sen voipi pettää,
 Jott’ei huomaa ne juoruja-ämmät
 miehen silmässä vettä. (Luoma 1900, 37.)

Mannisen runossa ”Pellavan kitkijä” (1897) sekä eräässä Larsonin julkaisemattomassa runoluonnoksessa hyödynnetään puolestaan samoja laulajan murheen ja yksinäisyyden tunteita kuin suullisessa perinteessä, vaikka runoissa erillisyyden kokemuksen kuvausta onkin muutettu kirjallisen maailman diskursseihin sopivaksi (Huhtala ym. 2022, 22–28).

5 Vernakulaarin ilmaisun markkerit aikalaiskritiikissä

Sanoma- ja aikakauslehdissä runouden kansanlaulutrendin aloittajana näyttäytyy Kyösti Larsonin *Tän pojan kevättrallatuksia* (1897).⁵ Innostuneita arvosteluja kirjoittivat muutkin kuin artikkelin alussa mainittu J. H. Erkko. Kasimir Leino, joka oli toiminut Larsonin ateljeekriitikkona (Salokas SKS/KIA), arvosteli kokoelman *Päivälehdessä*. Hän liitti Larsonin ”runoseppoihin”, joiden ”raikkaita, koristelemattomia kansansäweleitä” on alettu kuulla (K. Leino 1897). Sama kirjoittaja käytti monikkoa myös arvostellessaan Larsonin *Kylän lauluja*: ”Tässä nuoressa sävelsieppojen parvessa helähtelee Kyösti Larsonin iloinen soitto muita rattoisammin” (K. Leino 1898). *Tampereen Sanomien* kriitikko mainitsi yhteisarvostelussaan, että Larson, Leino ja Calamnius kirjoittavat ”kansantapaiseen muotoon muowaeltuja runoja” (–dt 1898, ks. myös Mörne 1898). Toisen arvostelijan mukaan Calamnius oli ilmeisesti saanut vaikutteita Larsonilta ja Leinolta, mutta kirjoitti että taustalla oli laajempikin ilmiö: ”tämä kansanomaisuus on viime vuosien ajanvirtaus, joka tarjoaa kiitollisimman työalan nuorelle, innokkaalle runoilijalle” (*Hämeen Sanomat* 10.12.1898). *Itä-Suomen Sanomien* arvostelijan mukaan Antti Rytköseen oli vaikuttanut kansanlaulu ja

5 Esikoiskokoelman runot on julkaistu lisättynä painoksena Larin-Kyöstin nimellä *Kyläisiä lauluja. Tän pojan kevättrallatuksia* (Arnold Öhrnberg, Tampere, 1900).

”sitä säweltä soittaneet edelläkäyneet runoniekamme” (K.J. 1900).

”Kansansävelet”, ”kansantapainen muoto” ja ”kansanomaisuus” ovat vastaanotossa ilmeneviä vernakulaarin ilmaisuuden markkereita. Larsonin esikoiskokoelmassa on ”reipas, kansanomainen henki” (R. R. 1897), aiheet on ”otettu suoraan kansan elämästä” (J–a A. 1897) ja runoissa voi aistia ”suomalaisen luonnon tuoksua ja siinä asuwan kansan todellisia tunteita” (*Itä-Suomen Sanomat* 1897). Ilmari Calamnius puhkesi romanttissävyiseen ylistyslauluun kirjoittaessaan Larsonin runoista: ”Niin juuri, Bellman suomalaisessa, hämäläisessä tanssitakissa ja tallukoissa (– –) Jumalan puhtaassa luonnossa, kun aallot loiskivat, linnut laulavat, karjan kello kalkahtaa ja paimentorwi soipi Suomen suloisissa, kesäisissä sinisaloissa” (I. C – s, 897). Kansaa oli kuvattu jo Runebergin runoissa, mutta nyt uudella tavalla: ”[K]ansan ihmiset, naiset ja miehet, iloiset ja suruiset, rakastavaiset ja rakkautta kaipaavat, juopottelewat rehwanat, kerjurit ja kulkurit, mökkiläiset ja talonpoikaiset ”pomo” miehet, ne ne owat hänen mieleisiänsä ja kaikissa näkee hän jotain huomattavaa ja laulettavaa” (K. Leino 1897).

Paitsi kansanihmisten esiintyminen runojen henkilöinä tai puhujina, positiivisena koettiin myös heidän tunnemaailmansa välittyminen. *Itä-Suomen Sanomien* arvostelijan mielestä kansanihmisten todelliset tunteet ilmenevät Larsonin runoissa ”yhtä kauneina, yhtä iloisina tahi suruisina kuin paraissa kansan lauluissa” (*Itä-Suomen Sanomat* 21.12.1897). Pari vuotta aiemmin Kasimir Leino oli kirjoittanut kansanlauluista seuraavalla tavalla: ”Ne ovat tuotteita kansojen esteettillisen eheyden, naivisen yksinkertaisuuden ja kauniin sielunpuhtauden ajoilta” (K. Leino 1894, 102). *Uuden Suomettaren* kriitikon mukaan Caloniuksen runoissa ”leimahtaa paikoin Kantelettaren paimenlaulujen ja Erkon paimensikermien raitis tuoksu.” (J. 1900). *Kantelettaren* runojen kauneutta ja suloisuutta oli ihasteltu jo sen ilmestymisestä lähtien (Hämäläinen 2024, 461–462). Paimenlaulut olivat puolestaan olleet osa kirjallista traditiota aina Vergiliuksesta lähtien.

Vernakulaariin ilmaisuun suhtauduttiin arvosteluissa useimmiten positiivisesti. *Valvojan* kriitikko kiitti Rytkösen kansanlaulua lähentyviä runoja (A. H. B. 1900, 675), ja O. A. Kallio piti Hilja Hahnssonin ”kansanlaulumaista” runoa ”Mänty, kuusi ja koivu” onnistuneena (Kallio 1899, 773). *Viipuri*-lehden kriitikko antoi arvoa Lauri Soinin ”kansanrunon tapaan” kirjoitetuille runoille, koska tunne on niissä ”välittömämpää ja tuoreempaa” kuin muissa kokoelmaan sisältyvissä teksteissä (A. R. 1900). Soini on ”tunnollisesti syventynyt kansanlaulun henkeen ja muotoon”, kirjoitti puolestaan *Päivälehden* arvostelija pari vuotta myöhemmin (–st– 1902). Tärkeintä Soinin kokoelmassa *Kansa ja kannel* on siitä uhkuva ”lämmän tunne kansaan ja kansallisuuteen”, kirjoitti *Suomen Kansan* arvostelija (T. K. 1902). Lauri Soini kiitti puolestaan Calamniusta, joka oli kehittynyt kansanlaulun rytmin käytössä kokoelmasta toiseen (Soini 1903, 130).

Myös runojen laulettavuuteen kiinnitettiin huomiota joissakin arvosteluissa. Kasimir Leinon mukaan Larsonin ”kevätrallatuksissa” on ”niin kansanomainen rytmi, että jokainen tapaillee niitä heti laulaaksensa” (K. Leino 1897). *Hämeen Sanomien* arvostelijan mukaan Calamniuksen *Hiljaisina hetkinä* sisältää joitakin helmiä, ”joiden tuleminen todelliseksi kansanlauluiksi ei voi viipyä kauan.” (10.12.1898.) Näissä kommentteissa näkyy

hyvin vernakulaarin ilmaisun suulliskirjallinen luonne: laulettu ja kirjoitettu näyttäytyivät läheisinä ilmenemismuotoina.

Vernakulaarista ilmaisurekisteristä ammentavat runotekstit eivät saaneet osakseen varauksetonta kiitosta (vrt. Bastman ym. 2020, 15, 28). O. A. Kallio siteeraa ironisesti Samppa Luoman säkeitä: ”Tuonelan mustassa mullassa / mulla on koti ja pirtti. / Siellä on taatto ja siellä on mammo / nekin *tuonelan hirmu hirtti*. (O. A. K. 1900, 773.) Saman kirjoittajan mielestä Soinin kansanlaulusta ammentaneissa runoissa ei ole ”sitä naivin itsetiedotonta ja yksinkertaista sävyä, joka on oikealle kansanlaululle ominaista”. Toisaalta Kallio mainitsee, että Soinin runoissa oli ”oikeaa kansanlaulun rytmiä” (O. A. K. 1902, 299). *Uuden Suomettaren* arvostelija oli erityisen kriittinen: hänen mielestään Soini oli seurannut kansanlauluja orjallisesti. Kiinnostavaa kritiikissä on kansanlaulun ja taiderunouden erottaminen tiukasti toisistaan:

Hra Soini tahtoo nähtävästi kansanlaulun pohjalle rakentaa jotakin erikoista kansanlaulun tapaista taiderunoutta; siitä jo hänen edellinen kokoelmansa oli todistuksena. (– –) Mutta itse asiassa tällainen puuha minun mielestäni lieenee jotakin turhaa: kansanlaulu pysyy kansanlauluna, säilyttäen omituiset tunnusmerkkinsä, kun taas taiderunous on aina taiderunoutta ja riippuu kunkin runoilijan omasta erikoisuudesta. Taiderunouden tulee tietysti mikäli mahdollista imeä elinnesteitä ja uutta tuoretta kansanrunoudesta, mutta ei suinkaan orjallisesti mukailla ja jäljitellä sitä sekä sisällyksen että muodon puolesta. (*Uusi Suometar* 24.4.1902.)

Soinin saama kritiikki tuntuu epäoikeudenmukaiselta, koska useimpien muiden aineistomme runoilijoiden teksteissä on paljon sellaista ilmaisua, jota voisi kutsua jäljitteilyksi ja orjalliseksi mukailuksi. Tosin Juhani Aho, joka oli aktiivisesti ollut vaikuttamassa Larin-Kyöstin toisen kokoelman julkaisuun (Niemi 2016, 63), arvosteli Calamniusta liian suorista lainauksista: ”Jäljittely on mennyt niinkin pitkälle, että jotkut [runot] alkavat tunnettujen kansanlaulujen sanoilla ja toisissa on säilytetty esikuvain kielivirheitäkin.” (J. A-o 1900.) Aho kirjoittaa, että nuoret runoilijat ”laulavat samoja säveliään liikuttavalla yksimielisyydellä” ja lainaa seuraavia säkeitä:

”Turita, turita tuohitorveen –
Tahdotko tyttö sä kuulla?
Soitanko, soitanko pienen polskan
sydämmellä ja suulla?”

”Arvaatte, että ne ovat Larin Kyöstiltä – erehdys! Se on niillä kuin Ilmari Calamnius aloittaa viimeisen runovihkonsa. (– –) Mitä emo laulaa, sitä poika visertää.” (J. A-o 1900.)

Vaikka suullista runoutta arvostettiin kansan tuntojen tulkkina, kaikkea rahvaan tunneilmaisua ei pidetty soveliaana (vrt. Huhtala ym. 2022). Joissakin arvosteluissa on kaikuja suhtautumisesta suullisen perinteen rekilauluun, jossa nähtiin raakuutta, rivoutta ja röyhkeyttä (Karhu-Kuismen 2021). Larsonin *Kulkurin lauluja* -kokoelmaa kritisoitiin ”eroottisesta rohkeudestaan” (Niemi 2016, 66). Yksi arvostelija kirjoitti, että Larsonin

esikoiskokoelman runot ovat ”rekiweisun tapaisia, renkutuksia” (*Laatokka* 1897), toinen taas moitti Leinoa ”renkutuslaulujen” kertosaäkeiden käytöstä (*Kaiku* 21.12.1898). *Opiksi ja huviksi* -lehden mukaan Leinon *Pyhä kevät* -kokoelman joissakin säkeissä on ”reki-laulun ja rallatuksen” vaikutelmaa” ja osa säkeistä on ”suorastaan rivoja” (K. R. K. 1902). Pelkkä assosiaatio rekilauluun saattoi laukaista kielteisen reaktion. Nimimerkki Ph. S muisteli *Päivälehdessä* Larsonin esikoisteoksen saamaa vaikutelmaa: runojen ”tuore iloi-suus” auttoi lukijoita ”voittamaan sen vastenmielisyyden, jota tekijän omituinen, reki-vir-teen vivahtava esitystapa muuten olisi herättänyt.” (Ph. S 1899).

Ajatus kansanlaulujen siivottomuudesta tulee esiin seuraavassa *Valvojan* arvostelussa: ”Suurella taidolla hän [Calamnius] on kansanlaulun ruokkoamatonta verkkoa koettanut siivota ja somistella puutarhaksi. Se on hänelle sitä paremmin onnistunutkin, kun hänellä on hallussaan pirteäkö kieli, samalla kansanomainen ja sivistynyt” (R. K. 1900, 769–770.) Kansanlaulu näyttyytys siis jonakin sellaisena, jota on muokattava sivistyneeseen muotoon (vrt. Hämäläinen–Karhu 2021; Karhu–Kuismin 2021). Muistettakoon, että *kansanomaisen* lähikäsitteitä ovat *jokapäiväinen, rahvaanomainen, kansankielinen, arkikieli-nen, maalais- ja kotitekoinen*. Sanaan *taide* liittyi tuohon aikaan kauneuden, ylevyyden ja järjestyksen konnotaatiota. Haasteena siis oli, miten villistä vernakulaarista ilmaisusta tehtiin vähemmän villiä.

6 Nuorten runoseppöjen parvi

Kuten aiemmin on mainittu, vernakulaarin käyttö tyylilajina tai rekisterinä tarjoaa keinon asemoida itseä suhteessa muihin ihmisiin (Koski–Turtiainen 2020, 85). Kun kirjallisella kentällä toimiva runoilija nimitti runonsa reki- tai kansanlauluksi tai vii-tasi muulla tavoin populaariin suulliseen lauluperinteeseen, millaisen position hän otti? Millaisista taustoista tekijät tulivat ja minkälainen oli heidän suhteensa kansanlauluihin? Miksi runoilijat ammensivat vernakulaarista ilmaisurekisteristä? Muodostivatko he kirjallisen ryhmittymän? Miten runouden kansanlauluinnostus liittyi ajankohdan muuhun kulttuuriin?

Seuraavan sivun taulukkoon 2 on koottu tietoa tekijöistä 1890-luvun lopussa ja 1900-luvun alkuvuosina. Suurin osa runoilijoista oli kotoisin maaseudulta, syntynyt 1870-luvulla ja suorittanut ainakin ylioppilastutkinnon. Monien vanhempienkin koulutustaso oli korkea. Kirjallinen työ elätti harvoja ja valittuja: siihen keskittyivät 1900-luvun vaihteessa lähinnä Leino, Larson, Manninen ja Soini. Useimmat aineistoomme kuuluvat runokokoelmat oli julkaissut Otava tai Werner Söderström, keskeiset kaunokirjallisuuden kustantajat. Samppa Luoman kokoelma poikkesi valtavirrasta, ja Soinin runoja ilmestyi myös *Työmies*-lehdessä. Soinin lehteen kirjoittamassa alaviitteessä viitataan herrasväkeen ja heidän korkeisiin ihanteisiinsa, mikä kertoo kirjoittajan erilaisuuden tunteesta ja ehkä myös syrjinnän kokemuksesta:

Taulukko 2. Tutkimusaineiston runoilijat 1890-luvun lopussa ja 1900-luvun alussa.

Tekijä	Isän ammatti	Koulutus	Muu kuin luova kirjallinen työ 1896–1902
Eino Leino 1878–1926	Maanmittari, talollinen	Ylioppilas (Hämeenlinna, 1895)	Lehtimies, kriitikko
Kyösti Larson 1873–1948	Ravintoloitsija	Ylioppilas (Hämeenlinna, 1895)	
Ilmari Calamnius 1874–1970	Kirkkoherra	Ylioppilas (Oulu, 1892), Fil. maist. (1900)	Opiskelija
Otto Manninen 1870–1950	Talollinen	Ylioppilas (Mikkeli 1892), Fil. kand. (1897)	Suomentaja
Hilja Hahnsson 1874–1966	Kielitieteilijä, opettaja, suomentaja. Äiti kirjailija Th. Hahnsson	Ylioppilas (Helsinki, 1898) Fil. kand. (1902)	Opiskelija, opettaja
Antti Rytönen 1870–1950	Kirkkoherra	Ylioppilas (Hämeenlinna, 1892) Fil. kand. (1897)	Kansanopiston rehtori, kansanopiston opettaja
Samppa Luoma 1877–1940	Talonpojan poika	Seminaari (Rauma, 1900)	Kansakoulun-opettaja
Lauri Soini 1875–1919	Torppari	Pari vuotta kansakoulua, soitto-oppilas Mikkelin pataljoonassa	Sanomalehtien avustaja

* Toimittaja! – Nämä laulut pyydän antamaan luettavaksi ”Työmiehen” tyttärille. Ne ovat rekilaulun tyyliä ja sisällöltään lemmentauluja kuten esikuvaksikin. Herrasväelle eivät näin kansanomaiset laulut maistu, heidän esikuvansa ovat kotoisin ”kaukaa ja korkealta”. Miltäs teistä nämä tuntuvat? Tekijä. (*Työmies* 30.9.1901.)

Soinin tausta torpparin poikana ja vähän kouluja käyneenä oli huomattavasti vaatimattomampi kuin muiden tekijöiden. Kiinnostavaa on, että lähimpänä ”kansaa” olevaa Soinia kritisoi vernaakulaarin ilmaisurekisterin käytöstä ankarammin kuin akateemisen koulutuksen saaneita. Ilmeisesti oli siis väliä, mistä positiosta kirjalliselle kentälle tultiin. Runoilijoiden joukossa on vain yksi nainen, ja häneltäkin aineistossamme on vain yksi runo. Toisaalta on muistettava, että tuona aikana naiskirjailijoita oli lukumääräisesti paljon vähemmän.⁶ Naisrunoilijan oli varmasti helpompaa hyödyntää runoudessaan juuri luontokuvastoa, jonka yhteydessä ei tarvinnut miettiä sitä, miten vernaakulaari ilmaisu istuu ajan käsityksiin siveellisestä kirjallisuudesta (vrt. Karhu–Kuismin 2021).

6 Miesrunoilijoiden runoissa kirjoitettiin kuitenkin usein naisista tai tytöistä.

Erityisesti maalla lapsuutensa viettäneiden kohdalla riimillinen kansanlaulu oli tuttua ja suurelta osin omaakin perinnettä, mutta myös perinteenkeruu yhdisti useita kansanlaulusta ammentaneita kirjailijoita. Vuosien 1895 ja 1907 välisenä aikana Lauri Soini keräsi kansanperinnettä Savossa, Karjalassa, Pohjois- ja Etelä-Suomessa SKS:lle. Soini toimi monin tavoin rekilaulujen puolestapuhujana. Hän kirjoitti lauluperinteestä kaksi tieteellistä artikkelia ja pyrki edistämään rekilaulujen julkaisuhanketta (ks. Hämäläinen–Karhu 2021). Antti Rytkönen oli aktiivinen kansanrunouden kerääjä (Karhu 2019b), ja SKS:n arkistossa on myös Hilja Hahnsson muistiin merkitsemiä kansanlauluja. Rekilaulumuistiinpanoja on lisäksi ainakin Otto Mannisen ja Kyösti Larsonin henkilöarkistossa (Kansalliskirjasto). Larson päätyi eräänlaiseen kenttätööhön kirjallisten vaikutteiden kautta. Eino Salokkaan mukaan Frödingin kuvaukset Värmlannista johtivat nuoren miehen ajatukset maaseudulle. Koulusta erottaminen tuli sopivaan saumaan: lukiolainen asui neljä kuukautta Tuuloksessa ja vietti sittemmin aikaa myös Pälkäneellä. (Salokas 1943, 231–233.) Annamari Sarajaksen mukaan Kianto oli puolestaan perehtynyt kainuulaisella kotiseudullaan ”kansanihmisen laatuun ja ajattelutapaan lähemmin kuin saman ajan muut kirjailijat” (Sarajas 1962, 168).

Runoilijoiden välillä oli monenlaisia ystävyys- ja avunantosuhteita. Larson ja Leino pääsivät ylioppilaiksi samalta luokalta. Kuten aiemmin on mainittu, Einon isovelji Kasmir toimi Larsonin ateljeekriitikkona. Eino Leino valitsi runot Ilmari Calamniuksen esikoiskokoelmaan (Kianto 2024, 5) ja Manninen käytti Rytkösen keräämiä kansanlauluja omassa luomistyössään (Karhu 2019a). Kirjailijoiden läheisistä väleistä kertoo myös Teuvo Pakkalan kirje vuodelta 1899. Siinä viitataan lauluteksteihin, joita Manninen oli kirjoittanut Pakkalan näytelmään *Tukkijoella*. Joitakin lauluja oli sanoittanut myös Larson, jota Pakkala kutsuu ”rallattajaksi”. Larson oli arvostellut Pakkalaa ilmeisesti kansan kuvauksen aitoudesta: ”Minä sanoa täytyin, että minä siis olen enemmän ’turisti’ kuin hän. Silloin saatiin kuulla pitkä esitelmä hänen isänmaanrakkaudesta!” (Pakkala 1982, 177.)⁷ Keskustelussa perinteen tuntemus näyttää siis rinnastuneen isänmaanrakkauteen. Kansanperinne oli ollut yksi kirjallisuuden pohjapilareista *Kalevalasta* alkaen, ja isänmaallisuus oli toistuvat teema useissa nuorten runoilijoiden kokoelmissa.

Oliko vernakulaarista ilmaisurekisteristä ammentavassa runoudessa sitten kyse yhteisestä kirjallisesta ryhmästä? Tieteen termipankin mukaan kirjallisen ryhmittymän tuntomerkkejä ovat 1) yhteinen esteettinen ihanne, 2) yhteinen nimi, 3) johtaja tai esikuva, 4) yhteinen vastustaja ja 5) oma, tavallisesti vain jäsenille avoin lehti. Useimmat näistä kriteereistä eivät sovi 1900-luvun vaihteen runoilijoihin. He eivät muodostaneet nimettyä ryhmää, jolla olisi ollut johtaja ja äänenkannattaja.⁸ Yhteisiin piirteisiin kuuluu rekilaulumitan käyttö, mutta runokokoelmissa oli muillakin mitoilla kirjoitettuja tai vernakulaarista rekisteristä ammentavia tekstejä. Kyse ei siis ollut ryhmittymästä vaan

7 Larin-Kyöstin oma seuranäytelmä *Juhannustulilla*. *Laulunsekainen kansanpila* ilmestyi vuonna 1900.

8 Eino Leino oli tosin julkaissut *Päivälehdessä* 25. 12.1896 kirjoituksen, jossa hän kannusti runoilijoita hyödyntämään runoudessaan peonirytmää. Leinon käyttämät esimerkit olivat uudempaa kansanlaulua, ja monet runoilijoista ottivatkin peonin runoudessaan käyttöön (Hormia 1960; Viikari 1987).

trendistä, jossa korostui nuoruuden ajatus. Kuten olemme aiemmin osoittaneet, nuoria runoilijoita perinne kiinnosti sanataiteen materiaalina, ja heitä kiehtoivat rekilaulujen huolettomuus ja eroottisuus (Karhu–Kuismen 2021, 36).

7 Valistus ja vernakulaari ilmaisu

Suomenmielinen eliitti pyrki löytämään vähän tai ei lainkaan kouluja käyneille ihmisille sopivaa luettavaa.⁹ Rahvas osti arkkiveisuja, joiden kömpelöä kieltä ja usein sensaatiohakuista sisältöä kritisoitiin laajalti (Karhu–Kuismen 2019). Juhani Ahon mielestä Calamniuksen runot voisivat toimia eräänlaisina jalostuneina arkkiveisuinä, joita olisi levitettävä kansan keskuuteen (Aho 1900). Suullista perinnettä hyödyntäneet mutta kirjalliseen kulttuuriin kuuluvat runot haluttiin siis tuoda takaisin vernakulaarille esitysareenalle eli osaksi suullista kulttuuria ja nuorison spontaaneja laulutilanteita.

Vernakulaarista ilmaisusta ammennettiin myös muilla taiteenaloilla ja forumeilla. Kuten artikkelin alussa mainittiin, kansanlauluja esitettiin konserteissa, laulujuhilla ja erilaisten yhdistysten iltamissa samoin kuin osana näytelmien tapahtumia. Näissäkin konteksteissa kysymys oli lauluista, joita oli ”jalostettu” instituutioille sopivaan muotoon (vrt. Kurkela 1989; ks. myös Rantanen 2013). Emil Sivorin *Mäntyharjun lauluja*, johon J. H. Erkko viittasi Kyösti Larsonin esikoiskokoelman arvostelussa, oli ilmestynyt vuonna 1887 samoin kuin Ilmari Krohnin *Uusia suomalaisia kansanlauluja*. Myös 1890-luvulla julkaistiin kansanlaulusovituksia. Niitä olivat Gustav Häggin *Soreimmat soinnut Suomesta* (1897), Johan Viktor Tenkasen *Sävelsointuja* (1898) ja Mikael Nybergin *Väinön kanteleen kaikuja* (1898–1899). Kiinnostavaa on, että Tenkanen oli sisällyttänyt julkaisuunsa omia sävellyksiään, jotka olivat ”kansanlaulun tapaan kirjoitetut ja niiden joukosta löytyy aika sieviäkin” (*Uusi Suometar* 17.12.1898). Tenkanen toimi siis samaan tapaan kuin 1900-luvun vaihteen nuoret säesepot.

Vuonna 1895 ilmestyneen *Helmikimppu*-laulukirjan kannessa valkolakkiset ylioppilaat ovat yhteiskuvassa kansallispukuisten talonpoikaisnuorten kanssa. Vihtori Peltonen – joka sittemmin tunnettiin nimellä Johannes Linnankoski – julkaisi vuonna 1899 valikoiman *Suurempi kyläläisten laulukirja* (1899). Se sisältää Juhani Ahon esipuheen, jossa visioidaan ylioppilaiden johtamaa, laulujen avulla tapahtuvaa kulttuurityötä: ”Näen suoriutuvan siivilleen Suomeni laulajain parven, näen neitosten ja valkolakkisten nuorukaisien nousevan ja salojen keskeen kiirehtivän. Laulu soi suurissa saleissa, ja kaiku vastaa majan matalimmankin ovelta.”¹⁰

9 Vuonna 1890 nimimerkki Seweri kirjoitti *Hämeen Sanomissa*, että ”oppineiden tekemiä eli taiderunoja kyllä tuon tuostakin ilmestyy ja on jo olemassa, mutta ne ehkä eivät ole kyllin kansantajuisia, se[n] oman ajatustavan mukaisia” (Seweri 3.5.1890).

10 Teksti on sama kuin lastussa ”Laulaen”, joka julkaistiin Juhani Ahon kokoelmassa *Katajainen kansani ja muita vanhoja ja uusia lastuja* (Porvoo: Werner Söderström, 1899).

Myös ns. maallisten arkhiveisujen tuottajat, jotka hankkivat elantonsa tai leivänlisää lauluvihkosia kokoamalla ja kaupittelemalla (Kuismin 2021), osallistuivat kansanperinteen hyödyntämiseen. Vuonna 1889 ilmestyi arkkijulkaisu *50 Rinkitanssi-Laulua*, jotka D. Tolonen oli ”[k]ansan suusta kokoillut.” *Wiisi kaunista Kansanlaulua* sisältää muun muassa laulut ”Kesäpäivä Kangasalla” ja ”Minä se olen laulajapoika”. Juho K. Nurmi kokosi vihkosen *Nuorison piiri- ja leikkilauluja* vuonna 1897, ja 1900-luvun vaihteessa nimimerkki K. -salmi julkaisi kolme nimikettä: *Seitsemän kaunista Piiri- ja Leikki-Laulua* (1900), *Wiisi kaunista Kansan Laulua* ja *Arwokkaita ja hywin walittuja Rakkaus ja Kansan lauluja* (1901). Vernakulaari ilmaisu läpäisi siis kansankerrokset myös kirjallisuuden osalta, ja siinä nähtiin kaupallista potentiaalia.

Kirjakauppias Joh. K. Lindstedt julkaisi vuonna 1905 kirjan, jonka alaotsikossa häilytetään kirjallisen ja suullisen eroa: *Laululipas. Suomen helppohintaisin ja laajin kansan laulukirja. Uusi valikoima enin tunnettuja vanhoja ja uusia lauluja, joista enimmät ovat joko kansanlauluja tahi etevimpien runoilijaimme sepittämiä ja kansan omaksi siirtyneitä*. Kirjasta ilmestyi useita painoksia. Lindstedt oli ottanut mukaan Larin-Kyöstin runoja lupaa kysymättä, mikä sai runoilijan valittamaan sanomalehdessä, että hänen runojaan oli sijoitettu ”rekilaulujen ja rivojen renkutusten joukkoon” (*Helsingin Sanomat* 19.3.1908). Nuori Aaro Hellaakoski oli hankkinut kirjoja Lindstedtin huutokauppakamarilta ja tutustunut siellä *Laululippaaseen*. Hellaakosken esikoiskokoelmassa *Runoja* (1916) onkin runoja, joita Pekka Tarkka kutsuu taiderunojen tapoja *Laululippaan* tapaan uhmaaviksi rallatuksiksi (Tarkka 2022, 75).

8 Lopuksi

Kuten olemme osoittaneet, 1800-luvun lopussa ja 1900-luvun alussa julkaistussa suomenkielisessä runoudessa ammennettiin vernakulaarista ilmaisurekisteristä monin tavoin. Suullisesta runoudesta lainattiin rytmi sekä aiheita, teemoja ja henkilöitä. Vernakulaarin ilmaisun markkereihin kuuluivat kansanlauluun viittaavat nimet, suorat sitaattit sekä säkeiden varioiminen. Tarkastelemamme 1870-luvulla syntyneet runoilijat kokivat edustavansa uusia tuulia. Heidän runoissaan soi vahvasti laulullisuus sekä rekilauluissa ilmenevä nuorten ja vanhojen vastakkainasettelu, uhmakkuus ja vapaudenkaipuu.

Runoudella oli voimaa 1800-luvulla ja vuosisadanvaihteessa. Lyriikan merkitys pienten kirjallisten kulttuurien kehitykselle, kuten esimerkiksi Virossa ja muissa Baltian maissa, oli 1800-luvulla erittäin tärkeä (Lukas 2023). Suullinen perinne ja kirjallisuus saivat usein hybridisiä muotoja (ks. esim. Grüdle 2023). Vernakulaari ilmaisu näkyi myös suurempien kielialueiden runoudessa 1800-luvun lopulla (Akimova 2005). Suomenkielisen lyriikan ”rekilaulubuumi” voi näin ollen nähdä osana kansainvälistä virtausta.

Rekilaulutyylä huomattiin ja huomioitiin myös aikalaiskritiikeissä, ja siihen suhtauduttiin pääosin positiivisesti. Toisaalta koko aika oli vernakulaarin ilmaisun kyllästämä. Alun perin rahvaan ilmaisumuotona ollut rekilauluperinne raivasi tiensä osaksi taidemuusiikkia, näytelmäkirjallisuutta ja runoutta – ja palasi sieltä taas takaisin vernakulaareille

esitysareenoille. Vernakulaari ilmaisu läpäisi siis erilaisia ilmaisumuotoja ja muotoutui palvelemaan uusia tarpeita tilanteessa, jota luonnehtii sääty-yhteiskunnan vähittäinen mureneminen ja yhteiskuntaelämän kansanvaltaistuminen. Tähän muutokseen liittyvät monenlaiset kansanlaulujulkaisut, laulujuhlat sekä erilaisten seurojen ja yhdistysten iltamaohjelmat. Runoudella oli tärkeä rooli kansallisessa projektissa. Aiemmin kalevalamittainen runous oli ilmentänyt kansanhenkeä, todistanut kansan luomisvoimasta ja kohottanut kansallista itsetuntoa. 1800-luvun lopussa uudempi riimillinen lauluperinne sai toisenlaisen roolin kansallisen kulttuurin rakentamisessa. Kansanomaisuuden toivottiin lisäävän laajempien yhteiskuntaryhmien kiinnostusta niin taiteisiin kuin kansanvalituksen tavoitteisiin.

Käsitlemämme aineistot tarjoavat kiinnostavaa materiaalia vernakulaaria ilmaisua hyödyntävän kaunokirjallisuuden ja suullisen perinteen tekstualisaatioiden vertailevalle tutkimukselle, sillä useat tutkituista runoista muistuttavat perinnemuistiinpanoja. Joidenkin tekstien äärellä onkin perusteltua kysyä, onko niissä lopulta edes kyse kaunokirjallisuudesta vaan juuri perinteen tekstualisoinnista. Tarkempi analyysi ja erilaisten julkaisufoorumien merkitys näissä prosesseissa olisikin kiinnostava jatkotutkimuksen aihe.

Lähteet ja kirjallisuus

Tutkimusaineisto ks. taulukko 1.

Arkistoaineisto

Eino Salokkaan arkisto, SKS/KIA. Larin-Kyöstin elämä ja nuoruudenrunous 1873–1932. Julkaisemattoman elämäkerran käsikirjoitus. Kotelo 1.
Rekilaulumuistiinpanot, SKS/KRA.

Sanoma- ja aikakauslehtiaineisto

– DT, Kirjallisuutta. *Tampereen Sanomat* 15.12.1898.
A. R. Kirjallisuutta. *Viipuri* 28.2.1900.
A.H. B., Lyyrillistä runoutta. *Valvoja* 11/1900, 674–676.
ARVID MÖRNE, Ung finsk lyrik. *Finsk Tidskrift* 4/1898, 249–261.
EINO LEINO, Larin Kyöstin arvostelu?? *Nyky aika* 1–2/1899, 48.
I. C – s, Uutta kaunokirjallisuutta. *Louhi* 26.11.1897.
J. A. [JUHANI AHO], Kirjallisuutta. *Päivälehti* 16.5.1900.
J. H. E[RKKO], Kotimaan kirjallisuutta. *Valvoja* 11/1897, 522–525.
J., Antti Rytkösen lauluja. *Uusi Suometar* 14.6.1900.
J–A A. Kirjallisuutta. *Hämeen Sanomat* 7.12.1897.
Joulukirjallisuutta IV. *Hämeen Sanomat* 21.12.1900.
Joulukirjallisuutta. *Laatokka* 1.12.1897.
K. J., Kirjallisuutta. *Itä-Suomen Sanomat* 26.7.1900.
K. R. K., Kirjallisuutta. *Opiksi ja huviksi* 1/1902.
KASIMIR LEINO, Kotimaista kaunokirjallisuutta. *Päivälehti* 11.11.1897.
KASIMIR LEINO, Kotimaista runoutta. *Päivälehti* 21.12.1898.
KASIMIR LEINO, Mihin taidemuotojen kehitys tähtää? *Suomen Kuvalehti* 7/1894, 102–103.
Kirjallisuutta. *Hämeen Sanomat* 10.12.1898.

- Kirjallisuutta. *Kaiku* 21.12.1898.
- LAURI SOINI, Ilmari Calamniuksen runoudesta. *Lukutupa* 17/1903, 129–131.
- O. A. K[ALLIO], Lyyrillistä runoutta. *Valvoja* 12/ 1900, 772–774.
- O. A. KALLIO, Lyyrillistä runoutta. *Valvoja* 10/1899, 615–617.
- PH, S., Kotimaista kirjallisuutta. *Päivälehti* 24.12.1899.
- R. K., Lyyrillistä runoutta. *Valvoja* 12/1900, 769–772.
- R. R., Kirjallisuutta. *Uusi Suometar* 23.11.1897.
- SEWERI, Lukekaa Kalevalaa! *Haminan Sanomat* 3.5.1890.
- ST–, Kevätrunoutta. *Päivälehti* 11.5.1902.
- T. K., Kirjallisuutta. *Suomen Kansa* 17.4.1902.
- Uutta kirjallisuutta IV. *Itä-Suomen Sanomat* 21.12.1897.
- VIITA, Kansanlauluista. *Pyrkijä* 3/1893, 36–40.

Tutkimuskirjallisuus

- AGHA, ASIF 2007: *Language and social relations*. Cambridge University Press, Cambridge.
- 2018: Enregisterment and communication in social history. ASIF AGHA ja FROG (toim.) *Registers of communication*, 15–36. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki. <https://doi.org/10.21435/sflin.18>
- AKIMOVA, ANNA 2007: *La chanson populaire et la poésie symboliste en France et en Russie (1880–1914)*. Atelier national de reproduction des thèses, Lille.
- ASPLUND, ANNELI 2006: Runolaulusta rekilauluun. ANNELI ASPLUND, PETRI HOPPU, HEIKKI LAITINEN, TIMO LEISÖ, HANNU SAHA ja SIMO WESTERHOLM (toim.): *Kansanmusiikki. Suomen musiikin historia*, 108–159. WSOY, Helsinki.
- 1972: Kansanlaulustomme eroottisten asenteiden muutoksista. *Kotiseutu* 1, 32–39.
- BASTMAN, EEVA-LIISA – KALLIO, KATI – LEHTONEN, TUOMAS M. S. 2020: Vernakulaarin monta tasoa. Näkökulmia Matthias Salamniuksen runoon Ilo-Laulu Jesuxesta. *Elore* 27 (1), 15–36. <https://doi.org/10.30666/elore.89057>
- FINGERROOS, OUTI – HÄMÄLÄINEN, NIINA – SAVOLAINEN, ULLA 2020: Mikä vernakulaari? *Elore* 27 (1), 4–14. <https://doi.org/10.30666/elore.95523>
- GRÜDULE, MĀRA 2023: The Transition from song to poetry in Latvian literature in the second half of the 19th Century. *Interlitteraria* 28 (1), 149–163. <https://doi.org/10.12697/IL.2023.28.1.5>
- HORMIA, OSMO 1960: *Suomalaisen lyriikan peonirytmit*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- HUHTALA, ANNA – HÄMÄLÄINEN, NIINA – KARHU, HANNA 2022: Murhaveisuja ja muunlaista murhetta. Tunteet ja tunneyhteisöt suullis-kirjallisissa aineistoissa. *Elore* 29 (2), 9–33. <https://doi.org/10.30666/elore.121513>
- HYÖTY, HELENA 1963: ”Toiset rakastavat, toiset vihaavat”. Ilmari Kainoon tuotannon julkinen reseptio Suomessa. Oulun yliopisto, Oulu.
- HÄMÄLÄINEN, NIINA 2014: Kynä kourassa: Itseoppineet kirjoittajat ja tekstin äänet. *Kasvatus ja aika* 8 (2), 89–92. Saatavissa <https://journal.fi/kasvatusjaaika/article/download/68614/29945?inline=1> [viitattu 14.2.2024].
- 2024: Opas Kantelettaren lukemiseen. NIINA HÄMÄLÄINEN (toim.): *Kanteletar ja opas sen lukemiseen*, 459–468. SKS Kirjat, Helsinki.
- HÄMÄLÄINEN, NIINA – KARHU, HANNA 2019: Elias Lönnrot, Otto Manninen ja tekstin tuottamisen prosessit. NIINA HÄMÄLÄINEN, HANNA KARHU ja SILJA VUORIKURU (toim.): *Satuperinteestä nykyrunoon – suullisen perinteen ja kirjallisuuden yhteyksiä*, 110–149. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1446. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- 2021: Riimillisen laulun asema pitkällä 1800-luvulla. *Historiallinen Aikakauskirja* 119 (3), 288–301. <https://doi.org/10.54331/haik.112074>
- 2023: Reforming oral tradition by Elias Lönnrot and Otto Manninen. Nineteenth-century textual processes, textualization, and genetic criticism. *Textual Cultures. Texts, Contexts, Interpretation* 16 (2), 74–105. <https://doi.org/10.14434/tc.v16i2.36766>

- KARHU, HANNA 2019a: Piipatusta simapillin, paimenhuilun pajatusta? Otto Mannisen ”Pellavan kitkijä” ja ”Luistimilla” -runot ja rekilauluperinne. *Avain* 16 (2), 24–41. <https://doi.org/10.30665/av.74177>
- 2019b: Suullisen perinteen arkistoaineistot ja kirjoituksen variaatio. Antti Rytkösen keräämät rekilaulut. *Elore* 26 (2), 3–25. <https://doi.org/10.30666/elore.84544>
- 2023: L'apprentissage poétique. Les réécritures de rekilaulu du poète Otto Manninen. Kääntänyt ALEKSI MOINE. *Études finno-ougriennes* 55, 211–242. <https://doi.org/10.4000/efo.22798>
- KARHU, HANNA – KUISMIN, ANNA 2021: ”Rekiviisujen” halveksunta ja houkutus. Keskustelu arkkiivisuista ja rekilauluista 1870-luvulta 1910-luvulle. *Kasvatus & Aika* 15 (1), 22–44. <https://doi.org/10.33350/ka.95615>
- KARHU, HANNA – VUORIKURU, SILJA 2024: Titanic-arkkiveisuaänitteet, rekilaulut ja Otto Mannisen arkistoaineistot. Näkökulmina multimodaalisuus ja intermediaalisuus. HANNA KARHU, KATRI KIVILAAKSO ja VIOLA PARENTE-CAPKOVÁ (toim.): *Tutkimuspolkuja yksityisarkistoihin. Aineistot historian, kulttuurin ja kirjallisuuden tutkimuksessa*, 299–337. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- KIANTO, RAIJA-LIISA 2024: Johdannoksi. RAIJA-LIISA KIANTO (toim.): *Ilmari Calamnius-Kianto. Kootut runot vuosilta 1897–1910*. Kiannon Turjanlinna oy.
- KOSKI, KAARINA – TURTIAINEN, RIIKKA 2020: Vernakulaari verkossa. Vertaisuuden ilmaisemisen digitaaliset ulottuvuudet. *Elore* 27 (1), 85–107. <https://doi.org/10.30666/elore.88834>
- KOSKIMIES, RAFAEL 1946: *Elävä kansalliskirjallisuus. Suomalaisen hengen vaihteita 1860–1940*. Otava, Helsinki.
- KUISMIN, ANNA 2021: Rahvas ja kirjallisuuden rikkaruohot. Arkkiveisujen tekijät, myyjät ja kuluttajat 1800-luvun Suomessa. *Ennen ja nyt* 1/ 2021, 44–62.
- 2023: Rentoja rekiviisuja ja kauniita kansallislauluja. Suomenkieliset ”laulunsekaiset kansannäytelmät” ja niiden kulttuuriset kontekstit. *Ennen ja nyt* 1/2023, 21–37.
- KUPI, PIIRKKO 1968: Lauri Soini – unohdettu kirjailija. *Kirjallisuudentutkijain Seuran vuosikirja* 23, 46–72.
- KURKELA, VESA 1989: *Musiikkifolklorismi ja järjestökulttuuri. Kansanmusiikin ideologinen ja taiteellinen hyödyntäminen suomalaisissa musiikki- ja nuorisojärjestöissä*. Suomen etnomusikologisen seuran julkaisuja 3. Suomen etnomusikologinen seura, Helsinki.
- LAITINEN, HEIKKI 1986: Surullista, köyhää ja nöyrää. Musiikillisen kansakuvan syntyvaihteita ja seurauksia. *Musiikin suunta* 3, 39–46.
- LAURILA, VIHTORI 1956: *Suomen rahvaan runoniekat sääty-yhteiskunnan aikana*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- LUKAS, LIINA 2023: Lyrical Poetry as a Factor in the Formation of Literary Cultures. *Interlitteraria* 28 (1), 5–10. <https://doi.org/10.12697/IL.2023.28.1.1>
- ONG, WALTER 1982: *Orality and Literacy. Technologizing of the Word*. Methuen/Routledge, London.
- RANTANEN, SAIJALEENA 2013: *Laulun mahti ja sivistynyt kansalainen. Musiikki ja kansanvalistus Etelä-Pohjanmaalla 1860-luvulta nykypäivään*. Studia Musica 52. Sibelius-Akatemia, Helsinki.
- SALOKAS, EINO 1943: Larin-Kyösti hämäläiskylän runoilijana. *Kirjallisuudentutkijain seuran vuosikirja* VII, 231–246.
- SARAJAS, ANNAMARI 1962: *Viimeiset romantikot: kirjallisuuden aatteiden vaihtelua 1880-luvun jälkeen*. WSOY, Helsinki.
- SYKÄRI, VENLA 2023: Kakssanasen sanat. Rekilaulu suullisen komposition ja variaation mikrokosmoksesta. VENLA SYKÄRI, HEIDI MÄKELÄ ja KATI KALLIO (toim.): *Sanojen luonto. Kirjoituksia omaehtoisen ilmaisun poetikasta ja ympäristöistä*, 164–197. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki. <https://doi.org/10.21435/skst.1487>
- TARKKA, PEKKA 2022: *Nuori Aaro*. Siltala, Helsinki.
- VIKARI, AULI 1987: *Ääneen kirjoitettu: Vapautuvien mittojen varhaisvaiheet suomenkielisessä lyriikassa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 468. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Tieteen termipankki: Kirjallisuudentutkimus: alluusio. <https://tieteentermipankki.fi/wiki/>

Kirjallisuudentutkimus:alluusio [viitattu 7.2.2024].

Tieteen termipankki: Kirjallisuudentutkimus: intertekstuaalisuus <https://tieteentermipankki.fi/wiki/Kirjallisuudentutkimus:intertekstuaalisuus> [viitattu 7.2.2024].

Tieteen termipankki: Kirjallisuudentutkimus: kirjallinen ryhmittymä https://tieteentermipankki.fi/wiki/Kirjallisuudentutkimus:kirjallinen_ryhmittymä [viitattu 7.2.2024].

Tieteen termipankki: Folkloristiikka: rekilaulu

<https://tieteentermipankki.fi/wiki/Folkloristiikka:rekilaulu> [viitattu 7.2.2024].

VIRTANEN, LEEA 1988: *Suomalainen kansanperinne*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

*HANNA KARHU and ANNA KUISMIN: Rascals, sweethearts and rhymed couplets.
Vernacular features in Finnish poetry at the turn of the 20th century*

The present article focuses on a trend in Finnish poetry in which writers drew from a vernacular music tradition known as *rekilaulu* (lit. 'sled song'). These folk songs consisted of one-stanza length units with two rhymed lines. While being overlooked by the educated elite in general, young Finnish-language writers in late 1890s and early 20th century began to utilise rhymed folk songs in their poems. This kind of oral poetry provided inspiration for Larin-Kyösti, Eino Leino, Ilmari Calamnius (Kianto) and Lauri Soini, among others. Rhymed couplets were familiar to the poets who had spent their childhood in the countryside or collected folklore, a popular pastime for young students. Vernacular features include the rekilaulu metre, references to folk songs in the titles of poems as well as the use of stock characters (rascals, sweethearts, gossips), themes (love, courting, village life) and formulas for rhymed folk songs. In some cases, poets rewrote popular melodies or used them as mottos in their poems. Reception of folk song-style poetry was mostly positive. However, the slavish imitation of oral melodies and erotic boldness in some poems were criticised. The latter kind of criticism had its roots in a nation-building project that included a strong emphasis on popular education. The use of the vernacular register in poetry was not a singular trend in Finland but part of a larger phenomenon in which folk songs were arranged for solo singers and choirs to be used by societies organising meetings and gatherings. In these contexts, the vernacular tradition was refined to meet the preference of the educated classes.

Hanna Karhu
hanna.karhu@helsinki.fi
Kotimainen kirjallisuus
Helsingin yliopisto /
Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran tutkimusosasto

Anna Kuismen
anna.kuismen@kotikone.fi
Kotimainen kirjallisuus ja yleinen kirjallisuustiede
Helsingin yliopisto

HANNA HUHTINEN

Parempi minä?

Digitaalinen kaksoisolento Anna-Kaari Hakkaraisen romaanissa Kristallipalatsi

1 Johdanto

Anna-Kaari Hakkaraisen romaanissa *Kristallipalatsi* (2016, 251) kuvataan nykyihmisen hämmennystä digitaalisen peilikuvansa äärellä. Kun tietokoneen näytön pinnasta heijastuu samanaikaisesti sekä omakuva että blogijulkaisu, on ”vaikea sanoa, kumpi oli – todellinen kuva, kumpi heijastus”. Sosiaalinen media¹ tarjoaakin nykyihmiselle perinteiseen peiliin verrattuna varsin vuorovaikutteisen peilauspinnan, jonka avulla tarkastella ja muokata kuvaa itsestä. Kirjaudumme omalla nimellämme tai nimimerkillä sovelluksiin, joissa julkaisemme kuvia, tekstejä ja videoita. Niiden perusteella meistä – vaiko ehkä profiiminästämmme – alkaa piirtyä tietynlainen vaikutelma internetiin. Se, millaista kuvaa rakennamme, saattaa olla tietoista tai tiedostamatonta, mutta joka tapauksessa virtuaaliset kaksoisolentomme eli myöhäismodernit peilikuvamme elävät elämää, johon voimme itse vaikuttaa vain osittain.

Fiktiivinen kaksoisolento (saks. alkujaan *Doppeltgänger*; engl. *doppelganger*, *fictional double*, *double*) on ilmenemismuodoiltaan monihahmoinen ja taustateorioiltaan runsas ilmiö (Envall 1988, 9), ja sen mahdollisuus olemassa mielikuvituksessamme (Poutiainen 2017, 20–21). Vaikka kaksoisolentokertomuksia esiintyy jo varhaisessa egyptiläisessä kirjallisuudessa (Hallam 1981, 9) ja antiikin Kreikan mytologiassa (Fonseca 2007, 193), ne runsaslukuistuvat varsinaisesti 1700-luvun lopun ja 1800-luvun Saksassa, minkä jälkeen kaksoisolennot on tullut tuttu vieras niin kirjallisuudessa kuin laajemminkin populaarikulttuurissa (Ruddel 2013). Kirjalliseen perinteeseen termin *doppelgänger* toi ja määritteli

1 Sosiaalinen media on koko väestöä koskeva uusi digitalisaatioon linkittyvä viestintäympäristö, jonka vaikutuksilta kukaan ei voi välttyä. Se koskettaa yksilöä, yhteisöjä ja yhteiskuntia globaalisti ja lokaalisti. Sosiaalisella medialla tarkoitetaan digitaalista, monikanavaisuuteen ja aistisuuteen perustuvaa, yhteisöllisesti tuotettua käyttäjälähtöisiin sisältöihin perustuvaa verkkoviestintää, johon käytetään älypuhelin tai muuta älylaitetta. (Sosiaalisen median sanasto 2010; Suominen–Östman–Saarikoski–Turtiainen 2013, 13–17.)

alun perin kirjailija Jean Paul Richter (Hallam 1981, 5; Envall 1988, 10). Richter määrittelee romaanissaan *Siebenkäs* (1796) kaksoisolennot ihmisiksi, ”jotka näkevät itsensä”, mutta ei tarjoa sen täsmällisempää kaksoisolennon typologiaa (Živković 2000, 122; Poutiainen 2017, 29). Kielitoimiston sanakirjassa *kaksoisolento* määritellään ’jotakuta erehdyttävästi muistuttavaksi henkilöksi’, mutta käsitteellisessä käytössä sanan merkityskenttä on laajempi, minkä voi todeta esimerkiksi Tieteen termipankin kaksoisolentoesimerkkejä tarkasteltaessa: kaksoisolento on ”järjen ja tunteen välisestä ristiriidasta johtuva minän kah-tiajakautuminen, mikä kirjallisuudessa kuvataan yleensä kahden erillisen hahmon kautta”.

Nykyisellään kaksoisolento on genererajat ylittävä kirjallinen ilmiö. Esimerkiksi tie-teiskirjallisuudessa kuvitellaan teknologian mahdollistamia kaksoisolentoja (Bailenson–Segovia 2010, 175), ja postmodernissa gotiikassa kaksoisolento heijastaa tyypillisesti ilmestymisaikakautensa uhkia, kuten identiteetin hallinnan menettämistä ja identiteetin sirpaloitumista (Beville 2009, 184, 201). Kaksoisolento on nähty nykykirjallisuudessa myös muiden ajankohtaisten, esimerkiksi postkolonialististen monikulttuurisuus- ja identiteettikysymysten esittämisen välineenä (Arjopalo 2023). Sosiaalisen median yleis-tyttyä ihmisyksilön kaksoisolentona toimivat virtuaaliset versiot ovat nykykontekstissa varsin yleisiä: esimerkiksi online- ja konsolipeleissä käytetään virtuaalisia avatareja (Bailenson–Segovia 2010, 176) ja samantyyppiseen kategoriaan voidaan luokitella myös sosiaalisessa mediassa käytetyt digitaaliset avatarit kuten blogi- ja profiiliminät (Zimmermann–Wehler–Kaspar 2023). Siispä myös realistisissa romaaneissa reaali maailmasta tutut teknologiavälitteisen viestintätilanteen kuvaukset yleistyvät (Huhtinen 2021; 2022; 2023) ja tarjoavat mahdollisuuden kaksoisolehtomotiivin käyttöön näiden virtuaalisten avatarien esitysten kautta.

Tarkastelen tässä artikkelissa², miten sosiaalisen median kuvaus vaikuttaa klassiseen kaksoisolentoon kotimaisessa proosassa Anna Kaari Hakkaraisen romaanissa *Kristallipalatsi* (2016, viitteissä KP). Kotimainen proosa on 2000-luvulla suuntautunut kohti inter-mediaalista sisältöä uusien medioiden liittyessä olennaisesti ajankuvaan (Piippo–Kilpiö 2022), ja internetfiktioiden yleistymisen myötä teknologisten innovaatioiden ja internetin kuvaus tuo kaunokirjallisuuteen tarkastelun arvoisia elementtejä (Weigel 2018). Keskityn tässä artikkelissa konteksti- ja yhteiskuntasidonnaiseen lukutapaan (Jameson 1975; 1981; Webber 1996; Živković 2000; Fonseca 2007, 190; Vardoulakis 2010; Ruddel 2013; Dorfman 2020) tietoisena siitä, että psykoanalyttinen lukutapa on ollut kaksoisolehtotutkimuksessa jokseenkin hallitseva (Ruddel 2013, 8). Tarkoitus ei ole kuitenkaan asettaa näitä lukutapamahdollisuuksia vastakkain.

Tutkin kohdeteosta myöhäismodernissa kontekstissa kaunokirjallista kaksoisolehtoutta uudistavana ja sosiaalisen median käyttöä tematisoivana jälkirealistisena romaanina. Hypoteesini on, että kaksoisolehtomotiivin³ käyttöala muuttuu digitaalisen kulttuurin ja

2 Artikkelin kirjoittamista on tukenut Suomen Kulttuurirahasto.

3 *Motiivilla* tarkoitan toistuvaa, tulkinallista ja lopulta tematiikkaa rakentavaa kaunokirjallista elementtiä (Mäkilalli–Steinby 2013, 65–66). Motiivin käsite ei kuitenkaan painotu tämän artikkelin tutkimuskysymyksessä.

sosiaalisen median nousun myötä 2000-lukulaisen intermediaalisen romaanin viitatessa yhä useampiin medioihin. Koettelen hypoteesiani ja konteksti- ja yhteiskuntasidonnaista lukutapaani *Kristallipalatsiin* erityisesti siksi, että sen päähenkilön elämä kietoutuu blogijulkaisemisen ja peilikuvia heijastavien äylaitteiden ruutujen ympärille, mistä nähdäkseni perimmiltään seuraa myös kahdeksi eri henkilöhahmoksi jakautuminen. *Kristallipalatsin* päähenkilö on Suomen kuuluisin muotibloggaaja Dora G, tai arkisemmin Pauliina Halinen. Argumentoin, että sosiaalisen median kaksoisolennot ovat uusi mutta kirjallisten perinteiden varaan rakentuva temaattinen ilmiö, joiden digiajan versiot ovat kulttuuristen käytäntöjen suhteen havahduttavia.

2 Kaksoisolentojen galleria

Hannu Poutiainen (2017, 21–22) lähestyy kaksoisolentoa filosofian, logiikan ja fiktion keinojen kannalta. Jos fiktiivisessä teoksessa esiintyy kaksoisolento, tämä tarkoittaa, että sama yksilö on samassa fiktiivisessä maailmassa kahtena kappaleena eli toteuttaa loogisen mahdottomuuden. Kaksoisolento kahdentaa yksilön, jota voi käsitteensä mukaan olla vain yksi, eli haastaa perustavinta laatua olevan lainalaisuuden. Tästä johtuu, ettei kaksoisolentoa pyritä tyypillisesti ymmärtämään kirjaimellisesti vaan tulkitaan sen piileviä merkityksiä. (Poutiainen 2017, 21–22.) Myös Markku Envall (1988, 17–18, 24, 32) liittää kaksoisolentokuvauksen olemassaolon ehdot yksilön määritelmän ylittämiseen. Yksilö on yhteiskunnallisesta näkökulmasta uniikki yksikkö ja yhteiskunnallisen rakenteen perusosa. Hänen on kuitenkin mahdollista kokea itsensä edellisestä määritelmästä poikkeavin tavoin: olla tietämättä kuka on, kokea olevansa useita toisia tai joku toinen. Yksilön ytimenä nähty kiinteä minä hahmottuu näin käsitteelliseksi rakennelmaksi, ja kaksoisolentokirjallisuudessa tämä jakautuminen koetaan uhkaksi joko psyykkiseltä tai sosiaaliselta kannalta.

Kaksoisolento kukoisti 1800-luvulla romantiikan tyylikaudella goottilaisen kirjallisuuden piirissä. Kaksoisolentokuvauksen lähteenä on tuolloin nähty ei-toivotunlaisten ominaisuuksien kuten narsismin, moraalittomuuden tai seksuaalisen halun peittelyä. Ominaisuus projisoidaan johonkin ulkoiseen hahmoon kuten peilikuvaan tai varjoon. Lopulta hahmo tuhoaa alkuperäisversion. (Dorfman 2020.) Psykoanalyttisten ja hyvä-paha-akselille perustuvien tulkintojen lisäksi kirjallisia kaksoisolentoja voidaan eritellä myös muun muassa niihin liittyvän konvention, myyttien, uskontojen, ideologioiden ja kirjoitushetkellä vallitsevan kontekstin näkökulmasta (Živković 2000).

Yleisenä kirjallisena aiheena kaksoisolento onkin aina suhteessa johonkin historialliseen kontekstiin. Aiheen elinvoimaisuudesta todistaa sekä aiheen yleisyys erilaisissa fiktioissa että käsitteen jatkuva tutkimuksellinen käyttö. Kaksoisolennon jaettu luonto toimii kerronnallisena pohjana, jota voidaan hyödyntää monien latautuneiden kulttuuristen kamppailujen käsittelyssä, eli kaksoisolento voidaan tematisoida eri yhteyksissä eri tavoin. Kaksoisolennon ollessa subjektin ontologiaa rakentava suhteellinen elementti kaksoisolentokeskustelun rajat määräytyvät siis aina uudestaan. (Vardoulakis 2010, 1–3,

10; Ruddell 2013, 3.) Eran Dorfman (2020) määrittelee kaksoisolentoa ”moninkertaisena identiteettinä” (*multiple identity*) eli identiteettinä, joka hyväksyy kaksoisolennon olennaisena osana itseä. Nähdäkseni tämä määritelmä lähestyy nykyaikaista käsitystä hajakeskittyneestä identiteetistä (esim. Hall 1999), mutta mahdollistaa *Kristallipalatsin* tapauksessa eri identiteettien ristivedon.

Eri vuosisadoilla kaksoisolentokertomusten syntykontekstiin liittyvä ajankohtainen tutkimus on kirvoittanut mitä mielikuvituksellisimpia kaksoisolentoversioita sekä niiden psykologisia tulkintoja (Envall 1988, 23; Živković 2000, 125–127; Poutiainen 2017, 48). Kiintoisasti *Kristallipalatsikin* perustaa kaksoisolentokuvauksensa ajankohtaiseen sosiaalisen median käyttöä koskevaan sosiaalipsykologiseen tutkimukseen viittaamalla Sari Östmanin (2015) väitöskirjaan *Millaisen päivityksen tästä sais?*. Sen yhtenä keskeisenä tutkimustuloksena on, että blogijulkaisemiseen keskittyvä identiteetti alkaa ohittaa yksilön muut identiteetit, kun profiilityötä on tehty riittävän pitkään.

Kotimaisessa kontekstissa kaksoisolennot on luokiteltu seuraavasti: sijaisrakastaja, väärä kuningas, sivupersoonat, kummitus, ihmissusi, varjo ja parempi minä (Envall 1988), joista *Kristallipalatsin* blogiminä edustaa parempaa minää, kuten jäljempänä esitän. Kaksoisolento on riippuvuussuhteessa alkuperäiseen vastineeseensa, vaikka hahmottuisikin paremmaksi minäksi, mutta hallitsee, kontrolloi tai anastaa vastineensa toimintoja.

Toisinaan kaksoisolennon psykologisissa luennoissa painotetaan sitä, että toinen minä edustaa tiedostamattomia voimia (Fonseca 2007, 188–189). Kirjallisuudentutkimuksessa tiedostamaton ei kuitenkaan aina ole psykologinen ilmiö, vaan se voi olla yhteiskunnallisen, poliittisen tai ideologisen aineksen vuotamista tekstin rakenteisiin (Jameson 1989). Nykyisellään sosiaalisen median käytön yhteydessä on relevanttia puhua myös teknologisesta tiedostamattomasta (Thrift–French 2002, 312; Thrift 2005, 177) eli tietoisesta havaitsemisen ulkopuolelle jäävästä, piiloisesta ohjelmistoitumisen logiikasta, jota intermediaalisen romaanin on mahdollista kuvata.

Proosassa kaksoisolento on siis kirjallinen keino, joka kuvaa minän jakautumista ja aiheuttaa jännitteen jakautumis–yhtenäisyys-asetelman varaan (Živković 2000, 122). Se liittyy esimerkiksi inhimillisyyteen, moraaliin, etiikkaan, kulttuurisiin pelkoihin ja ihmisen kykyyn ei-toivotunlaiseen käyttäytymiseen (Ruddell 2013, 3–4). Kontekstisidonnaisen luonteensa vuoksi se on altis semanttisille muutoksille. Esimerkiksi siirryttäessä romantiikasta nykykirjallisuuteen kaksoisolentokuvauksen painopiste siirtyy psyykenkysymyksistä näkemyksiin sosiaalisista rakenteista ja tutkimaan, mihin kulttuurinen järjestys perustuu. Tällöin tulee mahdolliseksi jäljittää myös niitä kulttuurin katvealueita, jotka valtadiskurssi on hiljentänyt. (Živković 2000.) Eurooppalaisen kirjallisen kulttuurin kiinnostuksen kohteiden siirtyä yksilön sisäisestä maailmasta kohti yhteiskunnallisia kysymyksiä on yhteydessä niin teollistumiseen, markkinakapitalismikehitykseen kuin kapitalismin tutkimukseenkin. Kun valistuskulttuurissa kirjallisuus ensi kertaa ymmärrettiin aikalaistodellisuuden kuvaamisen ja kritisoimisen välineeksi, varsinainen yhteiskunnallinen romaani yleistyy 1800-luvulla kriittisen realismin myötä. Näin kirjalliseen ilmaisuun ja samalla kaksoisolentokertomuksiin yhdistyy ulkokirjallisia aiheita, joista tulee toistuessaan kirjallisen diskurssin osatekijöitä.

Koska kaksoisolento esiintyy tyypillisesti visuaalisena peilikuvana (Webber 1996; Živković 2000; Ruddell 2013), nykyaikaista mediakulttuurin ja digitaalisen kulttuurin kuvastoa peilaava sosiaalisen median kaunokirjallinen kuvaus suorastaan kutsuu sitä. Jaetaanhan sosiaalisessa mediassa kuvia, videoita ja tekstejä, joita on luontevaa ja mahdollista kuvata kirjallisin keinoin. Sosiaalisen median mahdollistama immateriaalinen kaksoisolento rakentuu siis kaunokirjallisen mediarepresentaation välityksellä. Nykyilmioiden käsittelyn rinnalla *Kristallipalatsissa* on lukuisia yhtymäkohtia kaksoisolentouden historiaan. Teoksen juoni perustuu siihen klassiseen asetelmaan, että kaksoisolento eli päähenkilön blogiminä elää omaa elämäänsä ja päähenkilön arkiminä omaansa. Kun päähenkilön eri puolet kohtaavat, tapahtumat eskaloituvat. Vanhastaan kaksoisolento paljastaa sen, minkä alkuperäinen mieluummin pitäisi piilossa (Fonseca 2007, 190). Blogiminä kaksoisolento puolestaan pyrkii pitämään piilossa alkuperäisen hajoavan, kaipaavan, ristiriitaisen ja inhimillisen minän ja näin ollen estää sitä toteuttamasta itseään. Teoksen yhteiskunnallinen ote juontuukin vuorottelusta konvention ja nykyilmioiden välillä: päähenkilön peilikuvakaksoisolento on sosiaalisen median käytön analogia.

3 *Kaksoisolento Kristallipalatsissa*

Päähenkilö Pauliina Halisen ja tämän blogiminää edustavan Dora G:n hahmot pidetään teoksessa aluksi erillään. He ovat erilliset henkilöhahmot, jotka voivat nähdä, kuulla ja tavata toisensa – lopulta jopa kamppailla fyysisesti. Teoksen luvut on nimikoitu Pauliinan ja Doran mukaan, pois lukien luvut, jotka koskevat Oscar Wildeä ja kertojaa. Kaikkittävän kertojan välityksellä selviää, että Pauliina on kotoisin työläis-yksinhuoltajakodista. Dora puolestaan on luotu blogin tarpeisiin. Hänen nimensä ja historiansa eroavat Pauliinasta ja hän näkee ”maailman mahdollisina päivityksinä” (KP, 60). Päähenkilö tiedostaa, että sosiaaliseen mediaan jaettuja sisältöjä on mahdollista ja helppoa manipuloida: ”Hän selasi hetken kuvafeediään, mietti, millainen kuva sopisi edellisen kuvan perään. – . Hän käsitteli kuvaa, lisäsi exposurea ja kontrastia, highlightasi ja softasi.” (KP, 270.) Operoinnin seurauksena ”kasvot näyttivät vihdoinkin täydellisiltä” (KP, 270). Immateriaalisen sisällön muokkaaminen ajaa kuitenkin Pauliinan konfliktiin, kun hän alkaa kadehtia luomaansa blogiminää: ”Dora G:n elämä oli niin täydellistä. Hän halusi elää sitä elämää.” (KP, 47.)

Teoksen henkilöasetelma koostuu pääasiassa Dora-Pauliinan lähimmistä ihmisistä. Heitä ovat etäinen aviomies, joka vastaa blogin visuaalisuudesta, salainen poikaystävä, rokkari-Vane, sekä Henriikka, päähenkilön uskottu ja läheinen ystävä. Jossakin internetin syövereissä on Doran tuhatpäinen yleisö, joka lähettää hänelle ihailevia kommentteja ja tykkäyksiä. Henkilöhahmoihin kuuluvat myös kertoja sekä kirjailija Oscar Wilde. *Kristallipalatsin* päähenkilö onkin intertekstuaalinen, nykyaikainen ja feminiininen versio Wilden (1891) *Dorian Grayn muotokuva* romaanin päähenkilöstä. Dorian Gray sekä tämän varhaisempi esikuva, myyttinen Narkissos kummittelevat taustalla intertekstuaalisissa viitteissä. Dorian Grayn kaksoisolento on tästä maalattu muotokuva, joka takaa Graylle ikuisen nuoruuden okkultistisen sopimuksen seurauksena mutta rapistuu Grayn

epämoraalisten valintojen myötä. Narkissoskin rakastuu noiduttuna omaan lammen pinnasta heijastuvaan peilikuvaansa ja näivetty sen äärelle. Dora-Pauliinan vertaaminen edellisiin ilmaisee, että päähenkilö on vaarassa turmeltua, jopa tuhoutua, samoin kuin kirjallisuushistorialliset edeltäjänsä. Jännitettä asetelmaan luo sekin, että vertauksen tunnistaa tarinamaailmassa vain romaanin kertoja, ei Dora tai Pauliina itse.

Teoksen kertoja ansaitsee siis huomiota. Hän on tutkija, joka kirjoittaa teoksen maailmassa niin orastavaa tutkimustaan kuin romaaniakin. Tutkijakertojan rooli on keskeinen: hän viittaa todelliseen Narkissos-myyttiä käsittelevään monografiaan⁴ ja sosiaalipsykologiseen blogitutkimukseen⁵. Lisäksi hän välittää lukijan tietoon sen, mistä Pauliina ja Dora vaikenivat. Romaanin nimi *Kristallipalatsi* puolestaan on johto- ja nimimotiivi, joka viittaa lasirakennuksen lukemattomiin ikkunoihin mutta myös nykyarjessa olennaisiin älylaitteiden näyttöihin ja sosiaalisen median käyttäjien performatiiviseen läsnäoloon niissä. Motiivi liittyy romaanissa esimerkiksi seuraavanlaiseen kohtaukseen:

Dora kirjoitti kommentin ja klikkasi julkaise-painiketta ja jäi sitten tuijottamaan ruutua. Hänen kasvonsa heijastuivat sen pinnalta. Tai ehkä ne eivät olleetkaan hänen kasvonsa. Mutta joku nainen ruudun pinnalla oli.

Dora tarkensi katseensa uudelleen, nyt kuvaan koneen ruudulla, heijastuksen taakse, tai sisään, oli vaikea sanoa, kumpi oli ennen toista, kumpi toisen päällä ja kumpi alla ja kumpi oli se todellinen kuva, kumpi heijastus.

Hän klikkasi kirjatiedoston auki mutta näki ruudulla vain itsensä. (KP, 251.)

Sitaatissa mainitut ”pinta”, ”heijastus”, ”koneen ruutu” ja ”kuva” viittaavat lasirakennuksen ikkunoiden ja teknologiavälitteisen vuorovaikutuksen lisäksi Narkissoksen lammessa näkemään omakuvan heijastukseen, jonka vangiksi tämä jää. Toisaalla teoksessa tutkijakertoja vertaa myyttiä blogijulkaisemisen käytäntöihin: ”Omien kuvien lataaminen blogipohjaan, niistä saadut kommentit ja kommentteihin vastaaminen ovat suoraa jatkumoa Narkissoksen historialliseen ikonografiaan. – Ja aivan kuten Narkissoksesta, myös bloggaajasta tulee peilinsä vanki ja itsensä näyttelijä.” (KP, 175.) Pauliinan ja Doran tavatessa ja identiteettien välisen ristivedon eskaloituessa Pauliina yrittää kyseenalaistaa kaksoisolennon toimia: ”Miksi sinulla on niin suuri tarve näyttää – ja näkyä?” (KP, 328.) Dora ei kuitenkaan vastaa kysymykseen ja hukuttaa Pauliinan lampeen.

”Miksi sinulla on niin suuri tarve – ja näkyä?” -sitaatti (KP, 328) on oppikirjaesimerkki Andrew J. Webberin (1996, 3) kaksoisolennon performatiivisuuspremissistä. Webberin (1996) teos *The Doppelgänger: Double Visions in German Literature* on subjektiviteetin tapaustutkimus 1800-luvun saksalaiskirjallisuuden kontekstissa. Teos tarjoaa typologista määrittelyä kaksoisolentoanalyysiin esittämällä yhdeksän kaksoisolentouden premissiä.

4 Kyseessä on Pirjo Lyytikäisen (1997) teos *Narkissos ja sfinksi: Minä ja toinen vuosisadanvaihteen kirjallisuudessa*.

5 Östmanin (2015) väitöskirja *Millaisen päivityksen tästä sais?* toimii *Kristallipalatsin* innoittajana monin tavoin.

Lähtöoletuksena on, että kaksoisolento uhkaa subjektiviteettia ja subjekti on patologisesti jakautunut toden ja kuvitteellisen välillä. Ensimmäinen ehto on, että kaksoisolennon on oltava visuaalisesti havaittavissa. Itsensä näkemään kykenevä subjekti näkee toisen minänsä toisena, visuaalisena objektina, tai vaihtoehtoisesti toinen minä näkee hänet objektina. Tämä visuaaliseen havaitsemiseen perustuva kaksoissidos tarjoaa mallin subjektin kahdeksi erottavalle objektifikaatiolle. Toiseksi kaksoisolennon on perustuttava kieleen. Kielellinen kaksoispuhe aiheuttaa häiriöitä siinä missä visuaalisuuskin: kaksoispuhe kaiuttaa, vääristää, sanelee, haittaa ja mykistää subjektin sananvapautta. Kolmanneksi kaksoisolento hahmottuu performanssina. Se on innokas identiteetin esittäjä, siis edustaa subjektin performatiivista puolta. Tilanteessa, jossa identiteetti välittyy enää vain tämän toisen itsen kautta, alkuperäisen tila vähenee olemattomiin.

Webberin (1996) neljäs kaksoisolentouden premissi on kognitiivisen ja ruumiillisen sidon, joka konkretisoi tiedollisuuden ja alitajuisuuden välisen kilpailun. Viides premissi liittyy seksuaalisuuteen. Myös paikaltaan siirtyminen ja alkuperäisen syrjäyttäminen määrittävät kaksoisolentoa. Kaksoisolento käyttää ulkonäköään isäntänsä syrjäyttämiseen. Se häiritsee myös temporaalisia skeemoja kertomuksessa. Yhtä lailla se häiritsee genrekonventioita liikkumalla muotojen ja tyylien välillä. Edelleen kaksoisolennon edellytyksiä ovat paluu ja toisto. Kaksoisolento palaa pakonomaisesti sekä siinä nimenomaisessa tekstissä, jossa se ilmenee, että intertekstuaalisesti yhdestä tekstistä toiseen kirjallisuushistoriassa. Paluun ja toiston kiertokulun funktio tulkitaan freudilaisittain kummana (saks. *unheimlich*; engl. *uncanny*). Webberin (1996, 4) mukaan kaksoisolento on sukupuolitettu yksinomaan mieheksi, mutta tutkimuksessa käytetty pronominia *it* 'se'. Ristiriitaisesti Webber (1996, 4) toteaa, että yhtäältä naisen kahdentumisessa kyse on yleensä objektivoinnista, jonka tekee miessubjekti, mutta toisaalta kaksoisolento kumoaa sukupuolen identiteetin olennaisena määritelmänä. Webberin (1996, 5) viimeinen ja yhdeksäs premissi esittää kaksoisolennon rikkinaisen kodin tuotteena: "Se edustaa perheromantiikan toimintahäiriötä paljastaen kodin kumman alkuperäiseksi lähteeksi."

Webber (1996) ohittaa typologiassaan kaunokirjalliset naiskaksoisolennot, vaikka näitä kirjallisuuden kaanonissa esiintyykin. Runksalukuisimmillaan feminiiniset kaksoisolennot ovat kauhukirjallisuudessa. Kaanonin feminiinisistä kaksoisolennoista tunnetuimpia lienevät Charlotte ja Emily Brönten luomat henkilöahmot, Jane Eyre ja Catherine Ernschaw, joille molemmille on osoitettavissa sekä feminiiniset että maskuliiniset kaksoisolennot, joiden funktiona on tutkia naisiin kohdistuvien sosiaalisten ja yhteiskunnallisten roolien haasteita ja niiden voittamisen mahdollisuutta (Gilbert–Gubar 2020; Showalter 1990). Suomalaisessa kontekstissa esimerkiksi Aino Kallaksen *Sudenmorsian* (1928) ja L. Onervan *Mirdja* (1908) luetaan kaksoisolentokirjallisuuden joukkoon ja molemmissa esiintyy feminiininen kaksoisolento.

Feminiinisten kaksoisolentojen sivuuttamisesta huolimatta *Kristallipalatsin* kaksoisolentokuvaus vastaa Webberin (1996) premissejä monilta osin: Pauliina ja Dora kilpailevat samasta tilasta. Kaksoisolento on visuaalisesti ja kielellisesti havaittavissa, se edustaa päähenkilön performatiivista puolta, liittyy siihen ristiriitaan, miten itseä kuuluu

diskursiivisesti esittää ja miten yksilö haluaisi itseään seksuaalisesti toteuttaa. Doran varakas ja sivistynyt aviomies tuntuu sopivan bloginarratiivissa esiteltäväksi, mutta blogissa vaietaan salasuhteesta rokkariin ja siitä, että Pariisiin lomamatkalla ollaan naisystävän eikä aviomiehen kanssa – toisin kuin blogissa on kerrottu. Myyttinen kaksoisolento palaa ja toistuu jatkuvasti teoksen intertekstuaalisten viitteiden välityksellä, ja tyylillinen vaihtelu banaalin ja esteettisen välillä motivoituu kaksoisolentouden kautta. Banaalia edustaa esi-neellistyneen blogijulkaisun sisältö ja esteettistä esimerkiksi eri aikatasoihin ja juonilinjoihin kytkeytyvä kuvailu ja rikas sanataiteellisten keinojen ja assosiaatioiden käyttö. Viimeinen rikkiäisen kodin premissi kahdentuu. Päähenkilön aikuisiän etäinen avioliitto, lapsuudenkodin olot ja suhde omaan äitiin eivät tarjoa pohjaa turvalliselle kiinnittymiselle.

Sen sijaan erotuksena webberiläisiin premisseihin *Kristallipalatsin* päähenkilö on nainen ja hänen yleisönsä oletettavasti naisvaltainen. Koska hän luo itse blogiminänsä ja ihailee sitä, voidaan sanoa hänen objektivoivan itse itsensä. Toisaalta ympäröivän yhteiskunnan ja huomiotalouden⁶ normit sekä aikakaudelle tyypillinen digitalisaatiokehitys kutsuvat häntä tekemään näin. Teos kuvaa perusteellisesti sitä, kuinka Pauliina sepittää blogiminänsä, peilaa uutta itseään älylaitteiden ruuduilta ja kriisiytyy, kun kaksoisolento alkaa elää omaa elämäänsä.

Dimitris Vardoulakis (2010, 4, 6) ja Milica Živković (2000, 125–127) ehdottavat, että subjektin ja tämän peilikuvan yhteinen käsittely on aina tematiikaltaan poliittista ja ideologista. Kaksoisolennot on tyypillistä ristiriitaisesti palvella alkuperäistä vastinettaan mutta lopulta voittaa tai jopa tuhota tämä. Kaksoisolentouden onkin nähty edustavan hajaannusta lietsovaa identiteettiä ja pyrkivän järkyttämään vallitsevia normeja. Kun subjektin rajoja koetellaan kaksoisolentokirjallisuudessa, näyttäytyy yksilön autonomia suhteellisenä. (Webber 1996, 5.) Pauliinan kahdentumisen Pauliinaksi ja Doraksi voi siis nähdä kulttuurisia normeja tutkivana symboliikkana. Pauliina ei ole autonominen yksikkö kaksoisolennon kaiutuksessa ja toteuttaessa huomiotalouden normeja. Siispä fiktiivinen rakennelma, jossa blogiminä keskustelee arkiminän kanssa, on luettavissa nyky-kulttuurin kommenttina.

Kun *Kristallipalatsin* kaksoisolentoa tulkitaan kommentoivan vastakkainasettelun kautta, asettuvat todellinen ja kuviteltu sekä hyvä ja paha tarkasteluun. Arkiminä on todellinen mutta blogiminä kuviteltu. Toisaalta sekä Pauliina että Dora ovat aktuaalisia romaanin maailmassa, eli liikutaan mahdollisten maailmojen välillä. (Vrt. Poutiainen 2017, 24–25.) Kaksoisolentoon liittyy herkästi myös arvottavien ”millainen minun pitäisi olla” -kysymysten puoli, ja on keskeistä pyrkiä määrittelemään, mistä tällainen velvoittava kysymys on lähtöisin. Kaksoisolento pyrkii alkuperäisen paikalle ja leimautuu usein olemukseltaan pahaksi, mutta on ajateltavissa, että jos kaksoisolento kaiuttaa digitaalisen kulttuurin taloudellisia ”pitäisi”-vaatimuksia, saavat ne epäilyttävän leiman.

6 *Huomiotalous* (attention economy) kuvaa 1900-luvun lopun ja 2000-luvun ensimmäisten vuosikymmenien taloudellista muutosta (myös *uusliberaali talous* ja *immateriaalitalous*), jossa kaupallista toimintaa ohjaa tarve kiinnittää yleisön huomio (Tanner 2020, 60–66).

Kirjallinen kaksoisolento voi olla hallusinaatio tai illuusio. Se voi olla myös kokijansa psyykkinen alue, jota ei koeta minän osaksi. Se voi olla näkymätön tai aineellinen, henkilö, olio tai esine. Esimerkkejä on monia: kokijan varjo, peilikuva, muotokuva, harhanäky, taikaesine, suojelushenki, pahantahtoinen henki eli riivaaja, mielisairauden aiheuttama harha tai jopa ruumiinjäsen. Toisaalta muodonmuutostarinoissa jumalat, ihmiset, eläimet ja kasvit muuttuvat toisikseen. (Envall 1988, 26–27.) Envallin (1988, 27) mukaan kaksoisolento voi olla myös artefakti tai tekoihminen. Koska 2000-luvun kirjallisuudessa esiintyy teoksia, joiden juoni ja päähenkilön toiminta olisivat mahdottomia ilman internetin ja sosiaalisen median mahdollistamaa avatar-hahmoa (Glazer–Seglem–Garcia 2021, 679; internetfiktioista ks. Weigel 2018), hahmottuu näihin teoksiin kaksoisolentojuonne. Sana *avatar* määritellään sekä Cambridgen että Merriam-Websterin sanakirjoissa manipuloidavissa olevaksi teknologiavälitteiseksi käyttäjänsä edustajaksi. *Kielitoimiston sanakirjassa* sana saa merkityksen 'virtuaalihahmo' eli keinotekoinen hahmo, jossa sana *virtuaalinen* on luettavissa myös merkityksessä 'tietokonesimulaation tuottamien aistimusten avulla todentuntuiseksi luotu, tietokonesimulointiin perustuva'. Yhdistettäessä edellä mainitut saadaan määritelmä käyttäjänsä edustavasta keinotekoisesta hahmosta, jonka avulla voidaan toimia teknologiavälitteisessä tilassa ja joka on muokattavissa. Kun edellä esitetty määritelmä kaksoisolennolle on ”järjen ja tunteen välisestä ristiriidasta johtuva minän kahtiajakautuminen, mikä kirjallisuudessa kuvataan yleensä kahden erillisen hahmon kautta”, poikkeaa digitaalisen kulttuurin mahdollistama kaksoisolentous aiemmasta määritelmästä. Dora-kaksoisolento on Pauliinaa edustava virtuaalinen manipuloitavissa oleva hahmo, hänen profiliminänsä, ja toisaalta myös hänen blogijulkaisuun keskittyvä identiteettinsä. Kaksoisolennon tekijä puolestaan on perinteisesti ollut ihminen itse, jumala, paholainen, taikuri, enkeli, noita tai tiedemies (Envall 1988, 27). Digitaalisen kaksoisolennon voi tehdä kuka tahansa sosiaalisen median käyttäjä teknologiainnovaatioiden avustuksella. Siihen tarvitaan älylaite, internet ja sovellus, jolla profiilityötä tehdään, sekä hieman valokuvaamis- ja kirjoittamistaitoa.

Kristallipalatsissa yksilön jakautuminen kahdeksi näyttäytyy haasteena sekä psyykkiseltä että sosiaaliselta kannalta. Päähenkilö kuvataan blogikuviensa ääressä negatiivisten hallitsemattomien affektien valassa: ”Doran teki mieli heittää puhelin lattialle. Hän laski sen pöydälle, otti takaisin käteensä, selasi Instagramia, tykkään, tykkään, tykkään. Tykkään!” (KP, 107) tai ”Hänen kätensä tärisivät, kun hän avasi WordPress-pohjan” (KP, 279). Myös hänen henkilökohtaiset sosiaaliset suhteensa ovat kuormittuneet. Esimerkiksi aviomies kritisoi häntä: ”Sinusta on tullut järkyttävän pinnallinen. – – Kuinka paljon sinulle menee kuukaudessa rahaa vaatteisiin?” (KP, 136.) Vaikka nykyaikainen identiteettikäsitys tunnistaa useat aika-, paikka- ja yhteisösidonnaiset identiteetit realiteeteiksi (Hall 1999), pyrkii *Kristallipalatsi* kokonaiskompositiossaan näkemään lempeämpiä ja inhimillisempiä vaihtoehtoja sille nimenomaiselle kehitykselle, jossa blogijulkaisijaidentiteetti ohittaa muut yksilön identiteetit, kuten huomiotalouden logiikan mukaan on toimittava. Siksi blogiminän narratiivi eliminoidaan teoksen loppuratkaisussa. Empaattista näkökulmaa ilmaisee se romaanin rakenteellinen valinta, ettei *Kristallipalatsin* päähenkilö tuhoudu

muotokuvansa mukana toisin kuin viktoriaaninen esikuvansa Dorian Gray, vaan hänelle avautuu havahduttava mahdollisuus järjestää elämänsä ja identiteettinsä joillakin muilla periaatteilla.

Yksilön noudattama arvojärjestelmä voi olla osaksi itseä omaksuttu mutta se voi olla myös ulkoistettu, ikään kuin luovutettu toiselle osapuolelle tai toiselta osapuolelta sellaisenaan omaan käyttöön lainattu (Envall 1988, 26). *Kristallipalatsissa* tällaisena arvojärjestelmänä toimii huomiotalouden logiikka, jonka omaksuessaan päähenkilö ulkoistaa osan autonomiastaan. Blogijulkaisijan arkiminän hyväksymä ulkopuolinen arvojärjestelmä edesauttaa blogiminäkkäsoisolennon syntyä. Blogijulkaisijan identiteettiasetelmassa *Kristallipalatsissa* taistellaan omaa alempaa sosiaalista statusta vastaan pyrittäessä huomiotalouden näkökulmasta korkeampaan statukseen. Kun lukija pääsee romaanin loppuun, kannattaa palata alkuun, sillä jo alku ilmaisee, ettei päähenkilö ole tilanteeseensa tyytyväinen vaan pakenee arkea kuluttamiseen ja profiilityön suunnitteluun:

Hän on matkalla kotiin. Siksi hän viivyttelee. Ei ihan vielä, hän miettii, ei ihan vielä. Mitä jos menen kukkakauppaan – -. Se näyttäisi kauniilta kuvissa – -. Lukijat katsoisivat, rakastaisivat – – kaikki olisi hetken täydellistä. (KP, 5.)

4 *Kristallipalatsin intertekstuaalisuus ja kulttuurinen metataso*

Kristallipalatsi on intertekstuaalisuudessaan ja tarinalinjoiltaan runsas romaani. Teos viittaa eksplisiittisesti Oscar Wildeen, Dorian Grayhin ja Narkissokseen sekä tutkimuskirjallisuuteen, mutta sitä voidaan perustellusti verrata myös muihin keskeisiin kaksoisolento-kertomuksiin. Aiempiin teksteihin, myytteihin ja historiallisiin henkilöihin viittaamalla kaksoisolentoilmiötä historiallistetaan ja se liitetään muodonmuutosmytologiaan. Samalla hahmottuu, että itsensä peilaamiseen ja esittämiseen on aina liittynyt hämmäntäviä puolia.

Fyysisesti identtinen kaksoisolentous mahdollistaa toisen paikalle astumisen, joka aiheuttaa sekaannusta yhteisössä (Envall 1988, 27–28). Sosiaalisessa mediassa esiintyvä kaksoisolento perustuukin tyypillisesti fyysiseen samankaltaisuuteen, kun päähenkilön blogin valokuvat edustavat häntä itseään. Toisaalta kuva on edustajansa representaatio ja varsinkin edustuskuvia on tapana muokata näyttävämmäksi, joten yhdenmukaisuus kuvan ja kuvatun henkilön välillä voi vähetä. Olisi myös täysin mahdollista, että fiktiivinen sosiaalisen median kaksoisolento olisi erinäköinen, eri-ikäinen ja eri sukupuolta edustava kuin vastineensa, mutta tällöin teoksen maailmassa kuvattaisiin ennemminkin identiteettihuijausta, jollaisina lifestyle-blogien hyvän elämän esityksiä ei ole totuttu pitämään, vaikka niiden tiedetään sisältävän julkaisijan tähtihetkiä tai vähintäänkin valikoituja otteita. Kuvallisen esityksen lisäksi sanallinen bloginarratiivikin voi poiketa todellisesta henkilöhistoriasta, mistä seuraa lisää sekaannuksen mahdollisuuksia. Näiltä osin teos ammentaa intertekstuaalisesti kirjailija Oscar Wilden elämästä. Wilde tunnetaan dandyna, jolle performatiivisuus ja maineenhallintatyö oli olennainen osa elämää

(Turner 2013; Voskuil 2013). Kirjeiden ja lehtitekstien kirjoittamisesta sekä valokuviissa poseeraamisesta maineenhallintastrategiana on *Kristallipalatsin* maailmassa siirrytty profiilityöhön sosiaalisessa mediassa. Vuosisadat ja maineenhallintaan käytetty media ovat vaihtuneet, mutta pohjimmiltaan keinot ovat samoja: kirjoittaminen, kuvaaminen ja poseeraaminen.

Wilden klassikkoromaanissa *Dorian Grayn muotokuva* (1891) päähenkilön kaksoisolento on tästä maalattu muotokuva. Okkultistisen sopimuksen seurauksena muotokuva takaa Graylle ikuisen nuoruuden mutta rapistuu Grayn epämoraalisien valintojen myötä. Ulkonäöllisesti viehättävä Gray on seurapiirien suosiossa, vaikka hänen toimintansa ei kestä päivänvaloa. Wilden teos huipentuu siihen, että Gray tuhoaa irvokkaaksi muuttuneen muotokuvansa. Koska päähenkilö on sidoksissa kaksoisolentoonsa, maalauksen tuhoutuessa hän itsekkin menehtyy. Teoksen on tulkittu kritisoiden viktoriaanisen yhteiskunnan ylemmän keskiluokan ahtaita elämänarvoja ja sosiaalisia normeja sekä ristiriitaista vilpittömyyden ja tekopyhyyden kaksoisstandardia (Beville 2009, 66–68). Hakkaraisen romaanin yhtäläisyydet Wilden romaaniin ovat huomattavat. Päähenkilöiden nimet muistuttavat toisiaan. Kaksoisolentona on profiiliminä, siis digitaalinen muotokuva. *Kristallipalatsissa* sopimus profiiliminän luomisesta tehdään blogijulkaisuun sopivan soveluksen tarjoavan kansainvälisen teknologiayrityksen kanssa, jolloin abstraktiudessaan hahmoton yritys saa paholaisen roolin. Päähenkilön digitaalinen kaksoisolento Dora G on yhtä valovoimainen ja suosittu kuin esikuvansa Dorian Gray. Taustalle jäävän arkiminän toimet eivät puolestaan ole aina julkaisukelpoisia. Hakkaraisen teoksessa arkiminä saa kuitenkin lopulta elää ja tavoitella elämäänsä uutta merkitystä ilman kaksoisolentoaan.

Kristallipalatsin arkiminällä ja blogiminällä on eri yleisöt, joille kerrotaan eri tarinaa. Näin sama henkilö voi eri ihmisille edustaa alkuperäistä itseään tai (blogi)kaksoisolentoaan. Kaksoisolentojen typologiassa *Kristallipalatsin* blogiminä hahmottuu paremmaksi minäksi samaan tapaan kuin Edgar Allan Poen klassikkonovellissa ”William Wilson” (2017 [1839]). William Wilsonin kaksoisolento pyrkii alkuperäisen paikalle eettisen ja moraalisen paremmuuden oikeutuksella, mutta *Kristallipalatsin* Dora pyrkii korvaamaan arkiminä-Pauliinan jonkin toisen arvojärjestelmän perusteella. Doralla on pyrkimys määritellä elämän tarkoitus kuluttamisen kautta: ”Onni on – – Ostaa täydellisen bikernahkatakin, maksoi mitä maksoi.” (KP, 69.) Se perustuu ennemminkin kulutusmyönteisyyteen kuin eettisiin arvoihin. William Wilsonin parempi minä tuhoutuu alkuperäisen Wilsonin tappaessa hänet. *Kristallipalatsissa* taas alkuperäinen minä näivettyy blogiminän vallatessa yhä enemmän elintilaa. Arkiminä jopa hukutetaan vertauskuvallisesti lampeen blogi- ja arkiminän kamppaillessa. Lopulta blogiminä kuitenkin tuhoutuu alkuperäisen minän taustaan liittyvien paljastusten seurauksena, jolloin alkuperäinen minä saa elintilansa takaisin – tosin ei omasta valinnastaan. Kaksoisolentokertomuksen arkkityyppinen loppu on päähenkilön kuolema (Envall 1988, 14), joten voi ajatella *Kristallipalatsin* monistavan tämänkin konvention.

Kaksoisolennon ja muodonmuutoksen kytkös on merkittävä. Kaksoisolento käynnistää muodonmuutoksen, jossa ”erilliset yksilöt muuttuvat alati toisikseen osallistuessaan

omilla muodonmuutoksillaan toistensa muodonmuutokseen”. Muodonmuutos mahdollistuu fiktion salliman unen logiikan avulla. (Poutiainen 2017, 23, 116, 155–157). Narkissos-myytti, johon *Kristallipalatsi* viittaa, on klassinen metamorfoosikertomus. Myös Pauliina toteuttaa metamorfoosin profiilityön avustuksella. Loogisesti ajatellen reaali-maailmassa Dora ja Pauliina olisivat sama henkilö, joka esiintyy joissakin yhteyksissä keksityllä nimellä, mutta kirjallinen unen logiikka mahdollistaa hänen esittämisensä kahtena eri henkilöhahmona, jolloin mahdollistuu tilanne, jossa Pauliina ja Dora kohtaavat – ja päätyvät kamppailemaan fyysisesti.

Muodonmuutoksien on tulkittu symboloivan eri asioita. Narkissokseen viittaaminen avaa tulkinnallisen kehyksen epäempaattiseen itserakkauteen, mutta yhtä lailla muodonmuutos voi symboloida esimerkiksi ihmisluonnon kaksinaisuutta, dualistista maailmankuvaa tai tieteellistä kehitystä. Tieteellisen kehityksen etiikkaa kaksoisolento koettelee esimerkiksi Mary Shelley’n romaanissa *Frankenstein* (1818), kun taas Aino Kallaksen (1928) romaanissa *Sudenmorsian* muodonmuutoksen ja kaksoisolennon välityksellä puretaan patriarkaalista, dualistista maailmankuvaa (Melkas 2006). *Sudenmorsiamessa* muodonmuutos ja kaksoisolento ohjaavat huomion ihmisluonnon kaksinaisuuden lisäksi naissukupuolta koskevaan emansipaatiotematiikkaan, ja siihen verrattuna blogikaksoisolento on varsin epäemansipoiva. Vasta *Kristallipalatsin* kokonaisrakenteeseen nivoutuva käänne, toisten henkilöhahmojen aiheuttama paljastus, dekonstruoi kaksoisolennon eli vapauttaa päähenkilön sen otteesta tai – näkökulmasta riippuen – riistää päähenkilöltä mahdollisuuden kaksoisolentoonsa. Tieteellisen innovaatioiden eettisen punnitsemisen tematiikka on *Kristallipalatsin* tapauksessa digitaalisen kulttuurin käytäntöjen vaikutusten puntarointia. Intertekstuaalisena kokonaisteoksena *Kristallipalatsilla* on emansipoivaa potentiaalia sen kysyessä, miksi älylaitteen ääreltä on vaikea irrottautua ja miksi nähdä niin paljon vaivaa itsensä esittämiseen sosiaalisessa mediassa.

Živković (2000, 127) näkee kaksoisolehtomotiivin käytön länsimaisen nyky-yhteiskunnan ja kapitalismin kritiikkinä. Hän johtaa Fredric Jamesonin (1975) genreanalyysin pohjalta väittämän, jossa toiseuden tunnistaminen ja nimeäminen on yhteiskunnan pinnanalaisten uskomusten paljastumisen edellytys. Yhteiskuntarakenteet ajasta ja paikasta riippumatta pyrkivät sulkemaan pois sellaisen, mikä on olennaisesti erilaista kuin tuon yhteiskuntarakenteen perusolettamukset ja tavoitteet. Eron nimeäminen pahaksi on merkittävä ideologinen ele. Kaksoisolento määrittellään pahaksi juuri sen erilaisuuden vuoksi ja koska se mahdollisesti häiritsee tuttua ja tunnettua. *Kristallipalatsin* tapauksessa painottuu suomalainen uusliberalistinen konteksti, jossa huomiotalous vaikuttaa digitaalisen kulttuurin arkisiin käytänteisiin. Tällöin korostuu se, että ulkopuolinen ja vääränlainen onkin yksilö itse ollessaan liian ristiriitainen, epätäydellinen, heikko ja – sanalla sanoen – inhimillinen ollakseen uusliberalistisen yhteiskunnan sankari. Eihinimillinen–inhimillinen–vastakkainasettelulla tehdään rajankäyntiä ihmisen ja nykyteknologian suhteen. Tarkasteltaessa peilikuvan tarkastelua peilikuvan tarkastelun kahdentuu: henkilöhahmot katsovat toisiaan ja lukija voi peilata itseään romaanin henkilöhahmoihin. Kaksoisolento näyttäytyy siis kirjallisena keinona, joka voi laajimmillaan

olla minkä tahansa tekstin rakenteen kahdentumista (Živković 2000, 122), mutta näistä laajentumista huolimatta *Kristallipalatsissa* erityisesti arkiminän ja blogiminän identiteettityön tarkastelua.

Perinteisiin kaksoisolentotilanteisiin kuuluu valtataistelu, jossa toisen on väistytävä (Envall 1988, 36). Hallamin (1981, 20–24) mukaan tyypilliset kaksoiskertomukset ovat luonteeltaan tunnustuksia, jotka paljastavat psykologisen strategian, jolla päähenkilö on syrjäyttänyt epätäydellisen osan itsestään. Ei-toivottu minän osa voidaan esimerkiksi tukahduttaa tai kieltää. Yhtäältä romaanissa hyödynnettyä blogi-identiteettitutkimusta (Östman 2015) seuraten voi todeta, että *Kristallipalatsin* päähenkilön blogi-identiteetti on vienyt arkiminältä liikkumatilan, sillä tilanteissa, joissa arkiminän ja blogiminän tarinat risteävät, päähenkilö joutuu valehtelemaan blogiminän eduksi. Toisaalta *Kristallipalatsin* valtataisteluasetelma liittyy laajemmin myös vallitseviin taidekäsitteisiin ja yhteiskuntaan. Kaksoisolentokirjallisuudelle on yleistä käyttää *mise en abymeja*, upotuksia, jossa sama rakenne toistuu toisen vastaavan sisällä (Webber 1996, 6). Yksi *Kristallipalatsin* merkityksellisimmistä *mise en abymeista* on metakirjallinen. Romaanin sisällä kirjoitetaan romaania. Siispa teoksen metakulttuurisella tasolla keskustellaan sosiaalisen median ja huomiotalouden vaikutuksista kirjallisuusinstituutioon. Kustantamo tilaa päähenkilöltä romaanin sillä perusteella, että bloggaaja on kuuluisa, ei kirjallisiin ansioihin perustuen. Päähenkilön romaani ei kuitenkaan koskaan valmistu. Teos asettuu siis sille kannalle, että vastaava julkisuus-markkinallistumiskehitys muuttaa kirjallisuusinstituutiota.

Kaksoisolentomotiivin lisäksi muiden kaunokirjallisten keinojen, kuten intertekstuaalisuuteen ja moniäänisyyteen perustuvan kertojarakenteen, nimimotiivin, *mise en abymen* ja metatason yhteistyö kiinnittää huomion sosiaalisen median käyttöön. Romaanin loppupuolella kertoja päätelee: ”Lifestyle-blogit luovat kulttuuria, joka muistuttaa dissosiativista identiteettihäiriötä – –.” (KP, 306.) Näin tehdessään hän tulee liittäneeksi tyypillisen kulttuurisen toiminnan mielen järkkymiseen. Konnotaatio on varsin negatiivissävytteinen, sillä diagnoosi tarkoittaa sivupersoonahäiriötä, jossa perusidentiteetiltään masentuneella ja syyllisyydentuntoisella yksilöllä ilmenee useampia eri identiteettejä, joista kullakin on oma erillinen henkilöhistoriansa ja joskus myös nimensä (Huttunen 2018). Tällöin voidaan edelleen kysyä, mikä ohjaa päähenkilöä riittämättömyyden ja alakulon pohjavireeseen.

5 Kaksoisolento huomiotaloudessa

Vielä on erittelemättä, mikä romaanin maailmassa aiheuttaa riittämättömyyden tunnetta ja miksi kaksoisolentoa käytetään Webberin (1996) premisseistä poiketen kuvaamaan naissukupuolta edustavaa päähenkilöä. Caroline Ruddellin mukaan (2013, 6) itsetunto ja itsetuntemus eivät koskaan voi olla jaettuja ja yhteisiä jonkun muun kanssa. Sellaiset sanat kuin *egomania* ja *egoisti* viittaavat siihen, että ego ei tarkoita pelkästään sitä, miten koemme itsemme, vaan meillä on myös toiveita sen suhteen, miten haluaisimme itsemme nähtävän. Nykykonteksissa juuri itsetunto on huomiotalouden jatkuvien hyökkäysten

kohteena ja toiveisiin siitä, miten haluaisimme itsemme nähtävän, haetaan pönkitystä sosiaalisesta mediasta. *Kristallipalatsikin* eksplikoi:

Hän avasi kuvan Photoshopissa, pehmensi ja vaalensi. Klikkasi sitten blogipohjan auki ja latasi kuvan sinne, aloitti kirjoittamisen, painoi lopulta ”julkaise”.

Se hetki oli aina pieni kuolema. Tykkääkö kukaan? Kommentoiko kukaan? Pahinta oli hiljaisuus. (KP, 142.)

Tämä ei kuitenkaan sammuta alakuloista kaipausta, vaan huomiotalouden kutsun mukaisesti päivityksiä on tehtävä säännöllisesti ja sosiaalista mediaa selataan pakonomaisesti: ”[T]ykkään, tykkään, tykkään. Tykkään!” (KP, 107.)

Ehdottaako *Kristallipalatsi* päähenkilön kaksoisolentokuvauksen kautta, että naiset ovat sosiaalisen median konfliktien arkkityyppi? Ainakin naisten asemaa kapitalistisessa yhteiskunnassa on kuvattu talouteen linkittyvin metaforin. Rita Felski (1995, 63–64) toteaa, että objektivoinnin yhteydessä nainen asetetaan arvon tuottamisen välineeksi. Nainen on totuttu näkemään miesten välillä vaihdettavana tavarana. Häntä ohjataan tekemään itsensä mahdollisimman vietteleväksi houkutellakseen miespuolisen ostajan katseen. Näin voi edelleen olettaa, sillä massakulttuuri samoin kuin uusliberalistinen talousjärjestelmä vaikuttavat länsimaissa, ja huomiotalouden näkökulmasta somesisällön tuottaja on sosiaalisen median sovellusta ylläpitävän yrityksen rahantekoalusta. Teoksen maailmassa Pauliina objektivoi itsensä ylläpitäessään blogia, jonka on tarkoitus tuoda hänelle mainepääomaa sekä muuta taloudellista hyötyä.

Feministiset teoreetikot ovat pitäneet näkyvillä kehitystä, jossa kapitalististen ja patriarkaalisten etujen nähdään systemaattisesti lähentyvän modernin naiseuden rakentamisen ehtoja. Naiset on kuvattu kulutusideologian uhreina, jotka ovat jääneet vangeiksi kulttuuriseen kuvastoon, joka vieraannuttaa heidät todellisista identiteeteistään. Kaikki kulutuskulttuurin selvästi feminisoiduista osista peräisin oleva nautinto on katsottu vain uudeksi oireeksi naisten rakenteellisesta manipuloinnista. (Felski 1995, 63.) Siispä kutsua lifestyle-blogin perustamiseen ja jatkuvaan päivittämiseen voi pitää tämän kehityskulun jatkeena.

Kaksoisolentouden on nähty liittyvän myös intersektionaaliseen tutkimukseen. Debra Walker King (2000, vii–viii) kuvaa kehon politiikasta käytävän keskustelun korostavan niitä haasteita, joita naiset kohtaavat, kun heidän ulkoisesti määritellyt identiteettinsä ja keholliset performatiiviset tekonsa – kehollisuuteen liittyvät representaatiot – välittävät äänekkäämpää viestiä kuin heidän oma kokemuksensa identiteetistä ja kehollisuudesta. Syntyy fiktiivinen kaksoisolento, jonka tavoitteena on peittää yksilöllisyys ja mykistää henkilökohtaisen tahdon ääni. Fiktiivisen kaksoisolennon luovat ja sitä ylläpitävät useimmiten medioiden ja myyttien stereotypisoivat sisällöt, mutta naiseksi hahmotettu yksilö kantaa fiktiivisen kaksoisolennon merkkejä kehossaan, erityisesti iässä, rodussa ja sukupuolella. Tällä tavoin fiktiivinen kaksoisolento on aina läsnä välittäen jatkuvasti viestiä ja antaen väärää tietoa. Perinteisen kaksoisolennon tapaan se on päättänyt tulla kuulluksi ensin. Naiskeho hahmotetaan kulutuksen kohteena ja sosiopoliittisten neuvottelujen

paikkana. Kingin teos *Body Politics and the Fictional Double* on vuodelta 2000, joten se ei vielä ota kantaa siihen, miten sosiaalisen median yleistynyt käyttö nykyisessä mittakaavassaan vaikuttaa naisten kokemaan fiktiiviseen kaksoisolentouteen. Vanhempiin medioihin kuten radioon ja televisioon verrattuna sosiaalinen media on henkilökohtaisen älylaitteen välityksellä alati läsnä ja sen sisältämä objektivoitujen kuvien verkko muistuttaa päivittyvästä uutisvirrastaan jatkuvasti, jolloin yksilön kehollinen ja kognitiivinen puoli virittäytyy sitä kohti.

Huomiotalouden kontekstissa on tarkasteltu myös muodonmuutostematiikkaa liittyen *prekaariin*⁷ työmarkkinatilanteeseen länsimaissa, myös Suomessa. Juhana Venäläinen (2015) näkee tuotannon, talouden ja työllisyyden nykymuotojen tuottavan hallitsemattoman metamorfoosin eli hajoamisen kokemusmaisemaa. *Kristallipalatsi* luo vastaavaa aikalaiskuvaa liittämällä päähenkilön prekariaattiin, eli työttömään tai pätkätoita tekevään ryhmään. Pauliina työllistää, tai yrittää työllistää, itsensä julkaisemalla blogia sosiaalisessa mediassa: ”Hän oli ammatiltaan bloggaaja. – –. Hän kirjoitti tunteistaan, ajatuksistaan, uusista ostoksistaan ja muisti hymyillä kameralle. – –. Ne maksoivat siitä, että hän esiintyi kuvissa tuotteiden kanssa, kertoi niistä tarinoita, otti osaksi elämäänsä.” (KP, 18.) Työ on luonteeltaan immateriaalista, kestoltaan ja tuloksiltaan epävarmaa, ja siihen liittyy voimakas riittämättömyyden tunne. Suuri osa päähenkilön aktiivisesta toiminnastaan määräytyy sen mukaan, ja Pauliina hajoaa Pauliinaksi ja Doraksi.

Lifestyle-blogillaan päähenkilö saa mainepääomaa. Mainepääomalla hän saa yhteistyökumppaneita ja näiltä tuotteita ja kutsuja tilaisuuksiin, mutta muuta säännöllistä tulonlähdettä teos ei kuvaa hänellä olevan. Aviomiehen annetaan ymmärtää olevan varakas ja kustantavan osan blogin vaatimasta ylellisestä elämäntyylistä. Juuri viestintäteknologian muutos on merkinnyt suuria mullistuksia työn, tuotannon ja markkinoiden kannalta. Suhdanteet vaihtelevat, mistä seuraa, että työntekijöiden on oltava joustavia. Siispä työn uudet muodot heijastelevat myös sosiaalisia, poliittisia, taloudellisia ja ideologisia yhteiskunnallisia muutoksia. Näistä suhdannevaihteluista aiheutuvan huolen on toivottu – ehkä ristiriitaisesti – tuottavan työtä tekevissä yksilöissä tehokkuutta ja innovaatioita. (Jakonen 2015, 107, 109, 110–111.) Kuvaamalla sosiaalisessa mediassa tehtävää immateriaalista työtä ottaa *Kristallipalatsikin* osaa kollektiiviseen keskusteluun sosiaalisista, poliittisista, taloudellisista ja ideologisista kysymyksistä.

Mainepääoman tavoittelu synnyttää yksilöiden välille sosiaalista hierarkiaa, jossa hajoamisen kokemuksen kanssa ja epävarmoissa työllistymisolosuhteissa kamppaileva yksilö joutuu kilpailemaan huomiosta muiden sosiaalisen median käyttäjien kanssa. Pontus Purokuru ja Antti Paakkari (2015, 163) näkevät tämän tuottavan jatkuvaa alakynnessä olemisen tunnetta. Huomiotalouden käytännöt vuotavat työelämään ja vapaa-aikaan, ja kamppailun johtoasemassa ovat ne, jotka keräävät eniten seuraajia ja tykkäyksiä

7 Prekarisaatio on kapitalismin jälkiteollinen käänne, jossa globaalit tuotannon uudelleenjärjestelyt vaikuttavat kausaalisesti työmarkkinoihin tuottaen epäjatkuvuutta työsuhteisiin. (Jokinen–Venäläinen–Vähämäki 2015, 12.)

ja luovat kekseliäimpiä tapoja kehua itseään sekä piilottaa ongelmakohtansa. Kuten edellä on todettu, myös *Kristallipalatsin* maailmassa huomion tavoittelu tuottaa negatiivisia mielialoja, kuormittaa ihmissuhteita eikä kaupallisiin intresseihin sopimattomia sisältöjä kuten omia paheita, heikkouksia tai virheitä ole soveliaista julkaista. Romaanin kertojalle, ellei sanoisi sisäistekijälle, löytyy siis useita syitä verrata digitaalista nykykulttuuria ”dis-sosiatiiviseen identiteettihäiriöön” (KP, 306).

Angela McRobbie (2009, 54, 55, 57–59) näkee, että erityisesti tavoitteelliset nuoret länsimaiset naiset ovat nykytalouskäsityksen ikoneja. He kouluttautuvat hyvin, sitoutuvat työelämään sen epävarmuuksista huolimatta ja suuntaavat työstä saamansa tulot kuten markkinatalous heiltä odottaa. Samalla he sitoutuvat noudattamaan muita kulttuurisia virtauksia: menestymään, kokeilemaan kaikkea, vaatimaan oikeuksia, näyttämään hyvältä ja pysymään terveenä. Talouteen perustuva käsitys naiseudesta kaventaa sen alaa, joten ei ole merkityksetöntä, jos se yritetään saada sopimaan uusliberalistisiin sosiaalisiin ja taloudellisiin tavoitteisiin. Samalla feministinen tietoisuus häivytetään taka-alalle sen perusteella, ettei se sovi joustavan ja sopeutumishaluisen työvoiman ominaisuuksiin. Ilman feminististä yhteenkuuluvuuden taustavoimaa ja tietoisuutta omista oikeuksista nainen jää yksin, sillä vaikka hänet otetaan mukaan oman itsensä tuottamiseen, laskusuhdanteen kohdatessa häntä kohdellaan nimenomaan yksilösubjektina, ei enää ikonisena resurssina. Mainitun kaltaista tilannetta McRobbie (2009, 1) kutsuu sekä anti- että postfeministiseksi. *Kristallipalatsissa* kaksoisolentokuvaukseen nivoutuva postfeministisen tilanteen kuvaus on varsin kriittistä ja pohjimmiltaan feminististä. Päähenkilön yksinäisyys kahdentuu. Hän kamppailee huomiotalouden hierarkiassa ja prekaarissa postfeministisessä tilanteessa.

Ei siis ole sattumaa, että *Kristallipalatsin* kaksoisolentokuvauksessa pahimmassa myrskyn silmässä nähdään feminiininen subjekti. Kaksoisolentous itsessään näyttäytyy teoksessa aika- ja paikkasidonnaisena normatiivisena kehityksenä, jossa päähenkilön arkiminä ja blogiminä jakautuvat toistensa kaksoisolennoiksi. Virtuaalinen minä alkaa elää omaa elämäänsä huomiotalouden ehdoilla, mikä toisaalta on ollut blogijulkaisua rakentavan prekaaria luokkaa ja naissubjektia edustavan arkiminän tavoitekin. Kaksoisolentouden toistuminen teoksen juonessa ja kokonaisrakenteessa tematisoi yksilöllisen arkiminän ja uusliberaalin normiston mukaan rakentuvan blogiminän erillisyyttä ja yhteensovittamisen vaikeutta ja hahmottaa sen monitahoiseksi häiriöksi. Kyseinen kaksoisolentomotiivin korostama tematiikka valottaa somekäyttäytymisen ja profiilityön tuottamisen moninaisia lieveilmiöitä. Digitaalinen feminiininen kaksoisolento ottanee oman tilansa maskuliinisten kaksoisolentojen galleriassa.

6 Päätelmät

Sosiaalista mediaa tematisoivana historia- ja kontekstitietoisena teoksena *Kristallipalatsille* näyttäisi olevan ominaista se, että samalla, kun teos kuvaa ajalleen ominaista blogikäyttäytymistä, se kuvaa kaksoisolennon avulla medioitunutta ja digitalisoitunutta

yhteiskuntaa ja niiden vaikutuksia yksilösubjektiin. Sosiaalisen median ja teknologian läsnäoloa yksilön elämässä ei siis kaunistella, vaan huomio kiinnittyy siihen, millainen suhde subjektilla on huomiotalouteen, uusliberalistiseen talouteen ja immateriaaliseen työhön.

Blogijulkaisijan kaksoisolento syntyy tarkastellussa teoksessa hänen profiliminästään, joka alkaa elää omaa elämäänsä pitkittyneen profiilityön seurauksena. Digitaalinen kaksoisolento näyttää elävän sitä elämää, jota blogijulkaisijan arkinäinä tahtoisi elää. Kuitenkin tässä kaksoisolelennon kirjallisessa tematisoinnissa korostuu, että päähenkilön jakautumiskehitys on talous- ja prekarisaatiokehityksestä juontuvaa hajoamista, jolla on vaikutuksia yksilöitymis- ja identiteettityöhön erityisesti suhteessa feminiiniseen subjektiin.

Lähteet

Aineslähteet

KP = Hakkarainen, Anna-Kaari 2016: *Kristallipalatsi. Romaani*. Tammi, Helsinki.

Muut lähteet

- ARJOPALO, NANA 2023: *Narrating deliverance: the literary double in the writing of Chitra Banerjee Divakaruni, Jhumpa Lahiri, and Bharati Mukherjee*. Turun yliopisto, Turku. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-951-29-9143-3>
- BAILENSON JEREMY N. – SEGOVIA, KATHRYN Y. 2010: Virtual doppelgängers: psychological effects of avatars who ignore their owners. WILLIAM BAINBRIDGE (toim.): *Online worlds: convergence of the real and the virtual*, 175–186. Springer, London. <https://doi.org/10.1007/978-1-84882-825-4>
- BEVILLE, MARIA 2009: *Gothic-postmodernism: voicing the terrors of postmodernity*. Rodopi, Amsterdam. <https://doi.org/10.1163/9789042026650>
- Cambridge Dictionary* 2024. Cambridge University Press & Assessment, Cambridge. Saatavissa <https://dictionary.cambridge.org/> [viitattu 28.3.2024].
- ENVALL, MARKKU 1988: *Toinen minä. Tutkielmia kaksoisolelennon aiheesta kirjallisuudessa*. WSOY, Helsinki.
- DORFMAN, ERAN 2020: *Double trouble: the doppelgänger from romanticism to postmodernism*. Routledge, New York. <https://doi.org/10.4324/9781003007920>
- FELSKI, RITA 1995: *The gender of modernity*. Harvard University Press, Cambridge. <https://doi.org/10.4159/9780674036796>
- FONSECA, TONY 2007: The doppelgänger. SUNAND TRYAMBAK JOSHI (toim.): *Icons of horror and the supernatural: an encyclopedia of our worst nightmares*, 187–213. Greenwood Press, London.
- GILBERT, SANDRA M. – GUBAR, SUSAN 2020 [1979]: *The madwoman in the attic: the woman writer and the nineteenth-century literary imagination*. Yale University Press, New Haven.
- GLAZER, JEREMY – SEGLEM, ROBYN – GARCIA, ANTERO 2021: Continuity and change? Reading young adult literature through a technology-focused critical lens. *Journal of Adolescent & Adult Literacy* 64 (6), 675–682. <https://doi.org/10.1002/jaal.1151>
- HALL, STUART 1999: *Identiteetti*. Vastapaino, Tampere.
- HALLAM, CLIFFORD 1981: The double as incomplete self: toward a definition of doppelgänger. EUGENE JOSEPH CROOK (toim.): *Fearful symmetry: doubles and doubling in literature and film. Papers from the fifth annual Florida state university conference on literature and film*, 1–31. University Presses of Florida, Tallahassee.
- HUHTINEN, HANNA 2023: ”Näen maailman mahdollisina päivityksinä”: Blogijulkaisijan minätekniikat Anna-Kaari Hakkaraisen Kristallipalatsissa. *Kulttuurintutkimus* 40 (4), 23–38.

- HUHTINEN, HANNA 2022: Sosiaalinen media kotimaisissa realistisissa nuortenromaaneissa. *Sananjalka* 64, 223–243. <https://doi.org/10.30673/sja.107374>
- HUHTINEN, HANNA 2021: Teknologinen tiedostamaton Johannes Ekholmin romaanissa *Rakkaus niinku* ja Sisko Savonlahden romaanissa *Ehkä tänä kesänä kaikki muuttuu*. *AVAIN - Kirjallisuudentutkimuksen aikakauslehti* 18 (4), 54–69. <https://doi.org/10.30665/av.107603>
- JAKONEN, MIKKO 2015: Talous ja työ prekaarissa yhteiskunnassa. MIKKO JAKONEN ja TIINA SILVASTI (toim.): *Talouden uudet muodot*, 92–121. Into, Helsinki.
- JAMESON, FREDRIC 1981: *The political unconscious: narrative as a socially symbolic act*. Methuen, London.
- JAMESON, FREDRIC 1975: Magical narratives: romance as genre. *New Literary History* 7 (1), 135–163. <https://doi.org/10.2307/468283>
- JOKINEN, EEEVA – VENÄLÄINEN, JUHANA – VÄHÄMÄKI, JUSSI 2015: Johdatus prekaarien affektien tutkimukseen. EEEVA JOKINEN ja JUHANA VENÄLÄINEN (toim.): *Prekarisaatio ja affekti*, 7–30. Nykykulttuurin tutkimuskeskuksen julkaisuja 48. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä.
- KALLAS, AINO 2007 [1928]: *Sudenmorsian: Hiidenmaalainen tarina. Romaani*. Otava, Helsinki.
- Kielitoimiston sanakirja 2022. Päivitetty 10.11.2022. Kotimaisten kielten keskus, Helsinki. Saatavissa <https://www.kielitoimistonsanakirja.fi> [viitattu 28.3.2024].
- KING, DEBRA WALKER 2000: *Body politics and the fictional double*. Indiana University Press, Bloomington.
- LYYTIKÄINEN, Pirjo 1997: *Narkissos ja sfinks: Minä ja toinen vuosisadanvaihteen kirjallisuudessa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- MCRROBBIE, ANGELA 2009: *The aftermath of feminism: gender, culture and social change*. Sage Publications, Los Angeles. <https://doi.org/10.1177/097152151001700308>
- MELKAS, KUKKU 2006: *Historia, halu ja tiedon käärme Aino Kallaksen tuotannossa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Merriam-Webster Dictionary* 2024. Merriam-Webster Inc., Springfield. Saatavissa <https://www.merriam-webster.com/> [viitattu 28.3.2024].
- MÄKIKALLI, AINO – STEINBY, LIISA 2013: *Johdatus kirjallisuusanalyysiin*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- ONERVA, L. 1908: *Mirdja. Romaani*. Otava: Helsinki.
- PIIPPO, LAURA – KILPIÖ, JUHA-Pekka 2022: *Intermediaalinen kirjallisuus*. Nykykulttuurin tutkimuskeskuksen julkaisuja 132. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-39-9386-3>
- POE, EDGAR ALLAN 2017 [1839]: William Wilson. Novelli. *Kootut Kertomukset*. Suom. JAANA KAPARI-JATTA. Teos, Helsinki. <https://doi.org/10.1017/9781942401223.030>
- POUTIAINEN, HANNU 2017: *Sijaltainen: Kaksoisolelennon käsikirja*. Basam Books, Helsinki.
- PURUKURU, PONTUS – PAAKKARI, ANTTI 2015: Riittämättömyys. EEEVA JOKINEN ja JUHANA VENÄLÄINEN (toim.): *Prekarisaatio ja affekti*, 153–170. Nykykulttuurin tutkimuskeskuksen julkaisuja 48. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä.
- RUDDALL, CAROLINE 2013: *The besieged ego: doppelgangers and split identity onscreen*. University Press, Edinburgh. <https://doi.org/10.3366/edinburgh/9780748692026.003.0006>
- SHELLEY, MARY 1973 [1818]: *Frankenstein: Uusi Prometheus*. Gummerus, Helsinki.
- SHOWALTER, ELAINE 1990: *Sexual anarchy. Gender and culture at the fin de siècle*. Viking Penguin, London.
- Sosiaalisen median sanasto 2010. Sanastokeskus TSK ry, Helsinki. Saatavissa https://sanastokeskus.fi/tsk/fi/sosiaalisen_medan_sanasto_tsk_40-513.html [viitattu 16.2.2024].
- SUOMINEN, JAAKKO – ÖSTMAN, SARI – SAARIKOSKI, PETRI – TURTIAINEN, RIIKA 2013: *Sosiaalisen median lyhyt historia*. Gaudeamus, Helsinki.
- TANNER, SIMON 2020: *Delivering impact with digital resources: planning strategy in the attention economy*. Facet Publishing, London. <https://doi.org/10.29085/9781783302529>
- THRIFT, NIGEL 2005: *Knowing capitalism*. Sage Publications, London. <https://doi.org/10.4135/9781446211458>
- THRIFT, NIGEL – FRENCH, SHAUN 2002: The automatic production of space. *Transactions of the institute of british geographers* 27 (3), 309–335. <https://doi.org/10.1111/1475-5661.00057>

- TURNER, MARK W. 2013: Journalism. KERRY POWELL ja PETER RABY (toim.): *Oscar Wilde in context*, 270–277. Cambridge University Press, Cambridge.
- VARDOULAKIS, DIMITRIS 2010: *The doppelgänger: literature's philosophy*. Fordham University Press, New York. <https://doi.org/10.1515/9780823238392>
- VENÄLÄINEN, JUHANA 2015: Hajoaminen. EEVA JOKINEN ja JUHANA VENÄLÄINEN (toim.): *Prekarisaatio ja affekti*, 171–219. Nykykulttuurin tutkimuskeskuksen julkaisuja 48. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä.
- VOSKUIL, LYNN 2013: Wilde and performativity. KERRY POWELL ja PETER RABY (toim.): *Oscar Wilde in context*, 356–364. Cambridge University Press, Cambridge.
- WEBBER, ANDREW J. 1996: *The dobbelgänger: double visions in german literature*. Clarendon Press, Oxford.
- WEIGEL, ANNA LENA 2018: "Fictions of the Internet": from intermediality to transmedia storytelling in 21st-century novels. Helsingin yliopisto, Helsinki. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-4117-0>
- WILDE, OSCAR 2009 [1891]: *Dorian Grayn muotokuva*. Romaani. [The Picture of Dorian Gray, 1891.] Suom. JAANA KAPARI-JATTA. Otava, Helsinki.
- ZIMMERMANN, DANIEL – WEHLER, ANNA – KASPAR, Kai 2023: Self-representation through avatars in digital environments. *Current Psychology* 42 (25), 21775–21789. <https://doi.org/10.1007/s12144-022-03232-6>
- ŽIVKOVIĆ, MILICA 2000: "The double as the "unseen" of culture: toward a definition of doppelgänger. *Facta Universitatis. Series Linguistics and Literature* 2 (7), 121–128.
- ÖSTMAN, SARI 2015: *Millaisen päivityksen tästä sais? Elämäjulkaisijuuden kulttuurinen omaksuminen*. Nykykulttuurin tutkimuskeskuksen julkaisuja 119. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä.

Hanna Huhtinen: A better version of me? The digital double in Anna-Kaari Hakkarainen's novel Kristallipalatsi

The article examines Anna-Kaari Hakkarainen's (2016) Finnish contemporary intermedial novel *Kristallipalatsi* ('Crystal palace'), which is based on the motif of the fictional double (doppelgänger). In the article, the motif is understood as a recurring, interpretive and ultimately thematic-building fictional element, and the fictional double regarded as a historically structured, multi-manifested and context-bound formation. The novel thematises the use of social media in contemporary culture with the help of double symbolism, but at the same time, due to its intertextual nature, it is a part of the discussion on the context-bound nature of the double and related semantic changes.

The representation of the fictional double being motif in the 2000s late modern mediated context appears as a logical but also innovative continuation of the tradition of the literary double. The main character in *Kristallipalatsi* is a feminine and modern intertextual version of the main character in Oscar Wilde's *The Picture of Dorian Gray*. The two halves of Hakkarainen's character are Finland's most famous fashion blogger Dora G and Pauliina Halinen. With intertextuality, the phenomenon of the double is historicised and relativised, and with the context-aware reading method of the novel, extraliterary reasons for the use of the double motif and the main character's split are outlined.

The doubles of social media are a new thematic phenomenon built on literary traditions, the versions of which in the digital age are striking. By using fictional devices, the conflict between different identities of an individual is revealed. At the same time, it is revealed that the conflict is fueled by the attention economy. Hence, the fictional double appears in the novel as a comment on time- and place-bound

normative development. The main character's everyday life self and blogging self split into each other's doubles when her virtual social media profile begins to live its own life. Thus, the double thematises the separation of the everyday self and the blogging self and the difficulty of matching them to one another.

Hanna Huhtinen
hanna.huhtinen@hotmail.fi
Oulun yliopisto

KATSAUKSIA

Nuorgrammaatikkojen kahtalainen perintö: muodon funktio ja kategorioiden jatkumo

Nuorgrammaattinen-termi lienee omiaan herättämään kielteisiä mielikuvia. Esimerkiksi R. H. Robins (1979, 185) kirjoittaa: ”Eräät 1900-luvun strukturalistit ja deskriptivistit eivät ole nähköjään koskaan kyllästyneet tekemään halventavia kommentteja ’nuorgrammaatikkojen henngettömyydestä’ ja ’nuorgrammaatikkojen atomismista’”. Samaa asennetta on esiintynyt myös Suomen kielitieteessä viimeistään 1960-luvulta lähtien (ks. Esa Itkonen 1999). Kyseessä on kuitenkin väärinkäsitys. Nuorgrammaatikkojen todellinen perintö pitää kaivaa esiin ymmärtämättömyyden ja unohduksen kasvattaman kuonakerroksen alta. Muutamia askelia siihen suuntaan otetaan tässä katsauksessa, mutta tehtävän todellinen laajuus paljastuu vasta aivan katsauksen lopussa.

Äänteenmuutos ja analogia

Yleisen käsityksen mukaan nuorgrammaattisen koulukunnan keskeinen aatesisältö kiteytyy seuraavaksi vastakohtaisuudeksi: *äännelaki ja analogia* (*Lautgesetz und Analogie*) (ks. Robins 1979, 182–183). Se, minkä tämä käsitepari ilmaisee, on *antagonistinen malli* kielen muuttumisesta: ensin äänteenmuutos vahingoittaa kielen ilmaisukykyä, ja sitten analogia korjaa näin syntyneet vauriot. (*Äännelaki* on vanhahtava ja hieman harhaan johtava termi.)

Esimerkki valaiskoon asiaa. Esiklassisessa latinassa ’hevosta’ tarkoittavan substantiivin yksikön nominatiivi- ja genetiivimuodot olivat **ekwos* ja **ekwī*. Sitten tapahtui kaksi äänteenmuutosta eli *w:n* kato ennen *o:ta* ja *o > u* sanan viimeisessä tavussa, joiden yhteistulos nominatiivin osalta oli **ekwos > *ekos > *ekus*. Nominatiivin ja genetiivin välinen kontrasti *ekus* vs. *ekvī* (kirjoitettuna *equi*) oli nyt menettänyt läpinäkyvyytensä, ja siksi luotiin uusi yksikön nominatiivimuoto *ekvus* (kirjoitettuna *equus*) analogisesti niiden muotojen kanssa, joissa *v* (< *w*) oli säilynyt. Samat huomautukset pätevät ’pientä’ tarkoittavan adjektiivin yksikön nominatiivin maskuliinimuotojen kehityksestä **parwos > *paros > *parus > parvus*: ”Analogisella muodosteella on siis aina jokin malli, johon se nojautuu” (Erkki Itkonen 1966, 192).

Edellä annettiin konkreettinen esimerkki, mutta sama asia voidaan esittää myös yleisemmin. Jos meille näytetään kaksi sellaista muutosta kuin *CwV > CV* ja *CV > CvV* (missä *C* = konsonantti ja *V* = vokaali), niin tiedämme oikopäätä, että edellinen on tavallinen yksinkertaisuudelle perustuva äänteenmuutos, kun taas jälkimmäisellä on toisenlainen, luultavasti analogiaan perustuva motivaatio. Muutostyyppien motivaatioiden erilaisuus ei välttämättä heijastu niiden tuloksissa.

Antagonistinen malli edellyttää käsitystä kielen perimmäisestä *funktionaalisuudesta*. Hermann Paul (1846–1921), joka oli nuorgrammaatikkojen johtava edustaja, esitti tämän mallin suorastaan kaunopuheisesti pääteoksessaan *Prinzipien der Sprachgeschichte*:

Muotosysteemin symmetrialla on siis ääntenmuutoksessa (*Lautwandel*) vastassaan taukoamatta työskentelevä vihollinen ja tuhoaja. On vaikea edes kuvitella, millaiseen sekasortoon kieli vähitellen päätyisi, jos sen pitäisi kärsivällisesti sietää kaikki ääntenmuutoksen aiheuttamat hävitykset eli jos mikään *vastareaktio* ei olisi mahdollinen. Keino (*Mittel*) tällaisen vastareaktion aikaan saamiseksi on analogian muodostus. [– –] Niinpä me kielihistoriassa näemme kahden vastakkaisen virtauksen muodostaman ikuisen edestakaisen liikkeen. Jokaista *desorganisaatiota* seuraa *reorganisaatio* (Paul 1975 [1880], 198; alkuperäinen korostus; suomennos E.I.).

Funktionaalisuus täsmentyy tässä kielenmuutoksen keino–päämäärä-luonteelle perustavaksi selitysmalliksi. Mutta mikä on se perimmäinen päämäärä, jota analogian muodostus palvelee? Se määritellään näin:

Jokainen kieli pyrkii lakkaamatta poistamaan tarpeettomat säännöttömyydet eli siihen, että funktionaalisesti samalle luodaan sama äänteellinen ilmaisu (*für das funktionell Gleiche auch den gleichen lautlichen Ausdruck zu schaffen*). Kaikille kielille se ei onnistu yhtä hyvin. [– –] Huolimatta kaikesta siitä uudelleen muokkauksesta, joka pyrkii kohti tätä päämäärää (*Ziel*), se pysyy ikuisesti saavuttamattomana (Paul 1975 [1880], 227; koko jakso koskeva korostus poistettu).

Nykyään lukija tunnistaa tässä ns. ”yksi merkitys – yksi muoto”-periaatteen (englanniksi *one meaning – one form*, lyhyesti *1M1F*). Se on näytelty keskeistä roolia esimerkiksi Raimo Anttilan tuotannossa (ks. Anttila 1989 [1972], 143–146, 181–184; myös Esa Itkonen 1983, 208–210). ”Itse asiassa 1M1F-periaate voidaan muotoilla korkean abstraktiotason rationaalisuusperiaatteeksi: säännöttömät ja polymorfiset paradigmatt on yksinkertaistettava, jotta kommunikaatio säilyisi tehokkaana” (Leppänen 2019, 192). Analoginen muutos eli analogisaatio on keino tämän päämäärän saavuttamiseksi. Toisaalta näin saavutettu päämäärä on yksi analogian erityistapaus, aivan kuten esim. ’nominalisaatio’ tarkoittaa sekä prosessia että sen tulosta.

”Ääntenmuutos vs. analogia” -käsiteparia ei pidä kuitenkaan liittää yksinomaisesti nuogrammaatikoihin, sillä 1800-luvun puolivälin jälkeen, eli jo ennen nuogrammaatikkoja, se alkoi olla kielitieteilijöiden yhteistä omaisuutta. Georg Curtius (1820–1885) oli klassisen filologian edustaja, joka alkuaan toimi myöhempien nuogrammaatikkojen opettajana. Läheisen yhteistyön jälkeen hän kuitenkin ajautui 1870-luvun lopulta lähtien avoimeen riitaan entisten oppilaidensa kanssa. Erimielisyydet koettiin jyrkiksi ja sellaisina ne myös esitettiin puolin ja toisin (ks. Jankowsky 1972, 200–212). Taustalla oli kuitenkin ollut syvempi yksimielisyyden, kuten käy ilmi Curtiuksen vuonna 1870 esittämästä arviosta: ”Kahdella peruskäsitteellä on erittäin suuri merkitys kielentutkimukselle: ne ovat analogia ja äännelaki” (Arens 1969 [1955], 269).

Nuogrammaattinen koulukunta mielletään aivan aiheellisesti perin juurin saksalaiseksi. Siksi onkin kiinnostavaa todeta, että Amerikassa heillä oli merkittävä ajallisesti edeltävä hengenheimolainen, nimittäin William D. Whitney (1827–1894). Hän kirjoitti kaksi tärkeää teosta, so. *Language and the study of language* (1867) ja *The life and growth of language* (1875), jotka käännettiin saksaksi vuosina 1874 ja 1876. Mitään erimielisyyttä ei koskaan syntynyt Whitneyin ja saksalaisten nuogrammaatikkojen välille.

Nuogrammaatikkojen alkuperäisen ohjelmajulistuksen julkaisivat vuonna 1878 Karl Brugmann (1849–1919) ja Hermann Osthoff (1847–1909). Kuten edellinen totesi vuonna

1897, ”minulle ja muille nuoremmille tutkijoille Whitney oli opastaja, jonka luotettavuutta ei voinut epäillä. Se arvostava käsitys, jonka hänestä heti sain, on ajan mittaan vain vahvistunut. [– –] Indogermanistien joukossa hän oli ensimmäinen, joka esitti todella tervejärkisiä ja kaikesta haihattelusta vapaita näkemyksiä kielihistorian luonteesta” (Jankowsky 1972, 169–170). (*Indogermanisti*-termiä pidetään nykyään vanhentuneena.) Berthold Delbrück (1842–1922) vahvistaa: ”Tietyissä mielessä me kaikki olimme hänen oppilaitaan” (mp.).

Whitneyn samamielisyys nuogrammaatikkojen kanssa käy ilmi seuraavasta:

”Ääntenmuutos pyrkii [– –] yksiselitteisesti kohti sanojen ja muotojen tyypistämistä ja silpomista [– –] Kun äänteellinen rappio (*phonetic corruption*) on liiaksi muuttanut jonkin muodon tunnusmerkkejä tai jopa pyyhkinyt ne olemattomiin, niin että siitä on tullut poikkeuksellinen tai epätavallinen, esiintyy taipumus muokata se uudelleen vallitsevan normin mukaiseksi. Enemmistöllä on assimilatiivinen vaikutus vähemmistöön. Voisimme sanoa, että kyseessä on mielen taloudellisuus (*mental economy*) [– –]” (Whitney 1979 [1875], 74). ”Kielessä kaikki perustuu analogiaan” (mt. 150).

Whitneyn mukaan kielenmuutoksessa toteutuu ihmismielen tunnusomaisin kyky eli kyky sopeuttaa keinot päämääriin (*the faculty of adapting means to ends*), sama kyky, joka mahdollistaa instrumenttien valmistamisen ja käytön (Whitney 1979 [1875], 145).

Koko 1800-luvun ajan käytiin vilkasta keskustelua kielen olemuksesta. Romanttinen koulukunta uskoi, että kieli on kansan sielun (*Volksseele*) ilmentymä, jota ei voi tavoittaa yksilöpsykologisin käsittein. Luonnontieteellinen koulukunta uskoi, että kieli on itsenäinen biologis-fysikaalinen organismi, joka noudattaa omia lakejaan. Yhtenä Whitneyn suurimmista ansioista on jälkepäin pidetty sitä, että hän osoitti näiden (”esi-nuogrammaattisten”) käsitysten perusteettomuuden (ks. Jankowsky 1972, 170–171). Nykytermein ilmaistuna: kun Whitneyn instrumentaalinen keino–päämäärä-käsitys kielestä ja sen muutoksesta esitetään täsmällisesti, tuloksena on ns. rationaaliselitys (ks. Esa Itkonen 1983, 95–102; 1984; 2021, 65–69; Leppänen 2019).

Teknisessä mielessä rationaaliselitys voidaan erottaa funktionaalisesta (ks. Esa Itkonen 2013/2014), mutta ainakin kielitieteellisessä kontekstissa jälkimmäinen täsmentyy edelliseksi, nimenomaan siksi että täällä yksilöpsykologinen ja sosiaalinen käytännössä lankeavat yhteen. Tilanne on toinen taloustieteessä ja sosiologiassa, missä tunnetaan ”näkemättömäksi kädeksi” kutsuttu ilmiö: kollektiivinen käytös on seurausta lukemattomista, usein vastakkaisista yksilöllisistä pyrkimyksistä (ks. Itkonen 1995a; 2002, 429).

Aikoinaan tuntui tarkoituksenmukaiselta erottaa kielenmuutoksessa ”lyhyen tähtäimen teleologia” ja ”pitkän tähtäimen teleologia”, joista edellinen lankeaa yhteen rationaaliselityksen kanssa, kun taas jälkimmäinen edustaisi itsenäistä, lähinnä systeemiteoriasta käsin perusteltavaa tavoitteellisuutta (ks. Esa Itkonen 1982a). Jälkimmäinen vaihtoehto ei tunnu enää yhtä uskottavalta kuin aiemmin (ks. Itkonen 2013, 60–64), joskin on myönnettävä, että se säilyy loogisesti mahdollisena.

Antagonistisen mallin normaaliwersiossa analogialla on vain parantava (eli terapeuttinen) rooli: se korjaa jo aiheutuneet vahingot. Mutta sillä voi olla myös ennakolta ehkäisevä (eli profylaktinen) rooli: ”Ei ole harvinaista, että funktionaaliset tekijät onnistuvat vastustamaan ääntenmuutosten normaalia kulkua” (Esa Itkonen 1969, 472). Tarkemmin sanoen: ”Vaikka foneettiset esiintymisedellytykset ovat samat, äänne saattaa kadota sellaisesta yhteydestä, jossa se ei ole

puheen ymmärrettävyyden kannalta tarpeellinen, mutta säilyä ollessaan tärkeän merkitystehtävän kannattajana” (Erkki Itkonen 1966, 207).

Tällainen profylaktinen vaikutus voi ilmetä hyvinkin monimutkaisella tavalla. Esimerkki valaiskoon asiaa. 600- ja 700-luvuilla kirjoitettu merovinkilatina sisältää rinnakkain aineksia klassisesta latinasta ja oman aikansa (muinaisranskaa lähestyväästä) puhekielestä. Niinpä esimerkiksi substantiivien sijasysteemissä esiintyy erittäin suurta vaihtelua sijapäätteiden välillä. Se pitää tulkita näin: ”Kieli-intuitio ylläpitää tiettyjä distinktioita, jotka säilyvät – joskin eri voimakkuuksin – kirjoituksessa, vaikka ääntenmuutokset ovat puheessa hävittäneet niiden ulkoiset tunnusmerkit. Eri funktioiden epätasainen säilyminen osoittaa, että niillä on kielisysteemissä eri tärkeysasteet” (Esa Itkonen 1969, 472). Seikkaperäisemmin näitä merovinkilatinan tarjoamia opetuksia esittelee Itkonen (1978a).

Kielihistoriaa ei voisi kuvitella ilman ”ääntenmuutos vs. analogia” -dikotomiaa. Sen nykyaikaisempaa versiota näyttää edustavan käsitepari ”ikonisuus vs. eroosio”, joka on John Haimanin vuonna 1985 julkaistun *Natural syntax* -teoksen alaotsikko. Ikonisuus on nimittäin yksi analogian alalaji (ks. Esa Itkonen 2005, 131–136), kun taas eroosio tarkoittaa ensisijaisesti ääntenmuutosta. Aivan näin yksinkertainen ei asia kuitenkaan ole. Antagonistinen malli, jossa analogialla on joko terapeuttinen tai profylaktinen rooli, on luonteeltaan diakroninen, kun taas ikonisuus ymmärretään ensisijaisesti synkroniseksi. Juuri tämäntyyppistä kahtalaisuutta ilmaisee Itkonen (2005) otsikossa *Analogy as structure and process*.

Kieliopillistuminen eli Komposition

Paulin *Prinzipien der Sprachgeschichte* (1975 [1880]) sisältää 23 lukua. Edellä on käsitelty lukuja 10–11. Niiden perusteella tuntuisi ilmeiseltä, että juuri antagonistinen malli edustaa nuorgrammaatikkojen käsitystä kielenmuutoksesta. Siksi onkin yllättävää, että vasta kirjan loppupuolella eli luvussa 19 (otsikoltaan ’Sananmuodostuksen ja taivutuksen synty’) esitetään seuraava perustotuus:

Olemme moneen otteeseen käsitelleet analogista uudennosta sananmuodostuksen ja taivutuksen alalla. Nyt meidän täytyy ottaa tällä samalla alalla tarkasteltavaksemme *alkuperäinen, ei-analoginen* uudennos (Paul 1975 [1880], 325; korostus lisätty).

Selvyyden vuoksi luvun 19 ensimmäinen kappale päättyy seuraavaan yhteenvetoon: ”Siksi kaiken kielellisen muodon oikeastaan normaali synty tapa onkin [– –] *yhdistäminen*” (*Die eigentlich normale Entstehungsweise aller Formellen in der Sprache bleibt daher immer [– –] die Komposition.*)

Mitä tarkoittaa ’yhdistäminen’? Se on historiallinen prosessi, jossa erotetaan seuraavat välivaiheet:

syntaktinen sanaliitto > yhdyssana > johdos > taivutusmuoto

Voidaan oikopäätä nähdä, että *Komposition* on *kieliopillistumisen* synonyymi. Paul korostaa moneen kertaan tämän prosessin jatkumoluonnetta: ”kahden välivaiheen välillä ei ole mitään tarkkaa rajalinjaa” (1975 [1880], 328, 341, 349). Esa Itkonen (2011) tarjoaa tähän teemaan liittyvät yksityiskohtaisemmat sitaattit.

Whitney (1979/1875) käyttää kieliopillistumisesta samaa termiä kuin Paul eli *composition*:

”Johto- ja taivutuspäätteet on muodostettu itsenäisistä sanoista, jotka ensin liittyvät muihin sanoihin normaalissa yhdistämisprosessissa (*ordinary process of composition*), sitten vähitellen menettävät itsenäisen luonteensa ja lopuksi muuttuvat [– –] pelkiksi monimutkaisemmissa rakenteissa esiintyviksi relaatiotunnuksiksi” (mt. 124).

”Olemme nähneet, että kaikkien synteettisten muotojen synnyn siemen on yksinkertaisessa yhdistämistoiminnassa” (mt. 197).

”Johtava vertailevan filologian koulukunta väittää, että tämä periaate riittää selittämään kaikkien indoeurooppalaisten kielten rakenteen; että niissä ei ole sellaisia muotoja, joiden synty edellyttäisi mitään muuta kuin yhden elementin liittämiseen toiseen; [– –]” (mt. 199).

Edellä sanotun perusteella saattaa syntyä mielikuva, että kieliopillistuminen kohdistuisi vain lausetta pienempiin yksikköihin. Näin ei tietenkään ole. Kun itsenäisten lauseiden ketjusta eli parataksista – havainnollisemmin [S₁ S₂] – vähitellen syntyy alisteisuus eli hypotaksi – havainnollisemmin [S₁[S₂]] tai [[S₁]S₂] – tätä prosessia kuvataan kieliopillistumisteoriasta saaduin välinein (ks. Heine-Kuteva 2007, 32, 212). Tietysti Paul käsittelee myös parataksin kehittymistä hypotaksiksi, mutta ei luvussa 19 vaan luvussa 6 (’Syntaktiset perussuhteet’, Paul 1975 [1880], 147–150).

”Synkroninen rakenne voidaan ymmärtää niiden kognitiivisten ja kommunikatiivisten prosessien jäätyneeksi tulokseksi, jotka ovat tapahtuneet menneisyydessä” (Heine-Kuteva 2007, 210). Koska nämä prosessit ovat asteittaisia eli relatiivisia, sama pätee niiden tuloksia synkroniassa kuvaavista kategorioista ja niiden välisistä distinktioista: ”Kaikki sosiaalisen elämän distinktiot ovat relatiivisia. Tämä on triviaali totuus, jota ei tarvitse sanoa kahteen kertaan. Mutta jokainen distinktio muodostaa jatkumon, jonka ääripäät ovat *absoluuttisesti erilaiset*. [– –] Näiden distinktioiden molemmat aspektit ovat tutkimisen arvoisia. Tässä kontekstissa jatkumon ääripäät ovat tärkeämmät kuin niiden väliin jäävä alue” (Esa Itkonen 1978b, 108–109). Kategorioiden jatkumoluonne on nykyään yleisesti hyväksytty (ks. Bybee-Hopper 2001, 9; Thompson-Hopper 2001, 45–46; Teeri-Niknammoghadam 2021, 183). Nuogrammaattisessa ajattelussa antagonistisen mallin rinnalle asettuu siis, jopa sitä tärkeämpänä, yhdistämisen edustama jatkumomalli.

Yhteenveto

Kahta edellä esitettyä mallia vastaavat historialliset prosessit ovat sikäli tasavahvat, että ne tuottavat tai voivat tuottaa aivan samat tulokset. Tämän totesi strukturaalikielitetieteen ”isä” de Saussure (1962 [1916]), jonka käyttämä termi *agglutination* tarkoittaa siis samaa kuin Whitneyyn *composition* ja Paulin *Komposition*: ”Agglutinaatio edeltää aina analogiaa ja tarjoaa sille mallit”, mutta yksityistapauksissa ”on vaikea sanoa, onko jokin tietty muoto syntynyt agglutinaation kautta vai ilmestynyt analogisena muodostena” (mt. 244–245).

Miten tähän tilanteeseen pitäisi reagoida? Riittääkö se, että toteamme näiden kahden mallin rinnakkaisuuden? Vai pitäisikö etsiä jotain synteesiä eli yleistystä, joka soveltuu molempiin?

Whitneyn seuraava sitaatti näyttää, mistä suunnasta synteesiä voi ja pitää etsiä: ”Pyrkimys taloudellisuuteen on kaikessa destruktiivisuudessaan myös konstruktivistista” (Whitney 1979 [1875], 53). Kielen eroosiossa on siis itse asiassa kaksi vastakkaista aspektia. Yhtäältä antagonis-tisen mallin toisena osapuolena (eli äänteenmuutoksena) eroosio tuhoaa rakennetta. Toisaalta se jatkumomallin keskeisenä käyttövoimana luo uutta rakennetta, nimittäin tiivistämällä van-haa. Nämä kaksi aspektia edustavat kahta eri tulkintaa taloudellisuudesta ja siis myös *rationaa-lisuudesta*. Kolmatta edustaa tietysti analoginen muutos.

Kun pidgin-kielet muuttuvat kreolikielten edustaman välivaiheen kautta tavallisiksi kielik-si, ne toteuttavat kärjistetyssä ja nopeutetussa muodossa kieliopillistumisprosessin. Sen perim-mäinen selitys on taloudellisuus eli pyrkimys energian säästämiseen (*tendency to economize ef-fort*) (ks. Haiman 1985, 167).

Chomskyn generativismi on nuorgrammatismmin tarkka vastakohta. Yhtäältä se vastus-taa funktionalismia sen kaikissa muodoissa (ks. Esa Itkonen 2021, 61), erityisesti hylkäämällä analogian (ks. Itkonen 2005, 67–76). Toisaalta se hylkää kategorioiden jatkumoluonteon (ks. Itkonen 1978b, 109). Tässä yhteydessä sopii paljastaa eräs melko yleinen väärinkäsitys. Kes-kusteluaineistoa kuvaavat lingvistit saattavat ilmoittaa, että heidän tutkimuksensa kumoavat ”perinteellisen kielitieteen”: tarvittavat kuvauskategoriat eivät olekaan diskreettejä vaan asteit-taisia (ks. Itkonen, tulossa). Näiden tutkijoiden käsitys historiasta on niin lyhyt, että he samaista-vat termit *perinteellinen* ja *generatiivinen*. Todellista perinteellistä kielitiedettä edustaa Hermann Paul, ja – kuten on nähty – hän on jatkumoaajattelun vankkumaton kannattaja.

Jatkokysymyksiä

Sellainenkin aika on ollut, jolloin nuorgrammatismmin edustama historiapainotteisuus vaikutti vanhentuneelta (ks. Robins 1979, 185), mutta nyt aika on muuttunut: ”Kielitieteilijän, joka kysyy ’miksi?’ täytyy olla historioitsija” (Haspelmath 1999, 205). Itse asiassa tämä oivallus jo edelsi nuorgrammaatikkoja: ”Jos me emme tiedä, miten jokin ilmiö on kehittynyt, me emme tunne sitä” (*wenn wir nicht wissen, wie etwas geworden ist, so kennen wir es nicht*), kuten diakro-nisen kielitieteen pioneeri August Schleicher (1821–1866) osuvasti totesi vuonna 1850 (ks. Arens 1969 [1955], 260).

Yksityiskohdissaan kokonaiskuva kaipaa vielä monenlaista täsmentämistä. Äänteenmuu-toksellakin on itse asiassa kaksi eri rationaalisuutta, materiaallinen ja rakenteellinen: yhtäältä typistämisenä ilmenevä energian säästö, toisaalta pyrkimys äännesysteemin harmonian säilyt-tämiseen (jonka syyt ymmärretään nimenomaan taloudellisiksi). Tämä oivallus luetaan yleensä André Martinet’n (1908–1999) ansioksi (ks. Martinet 1955), mutta uralistiikan puolella sitä esitteli Erkki Itkonen jo 1930-luvun lopulta lähtien (ks. Korhonen 1973, seikkaperäisemmin Esa Itkonen 1995b). Paul oli kyllin kaukonäköinen ennakoidakseen tämänkin kehityskulun eli diakronisen strukturaalifonologian synnyn: ”Kaikissa kielissä vallitsee tietty äännesysteemin harmonia. Sitä suuntaa, johon tietty äänne muuttuu, on omalta osaltaan määräämässä muiden äänteiden suunta” (Paul 1975 [1880], 57).

Lähemmässä tarkastelussa alkaa esiintyä suoranaista analogian ylitarjontaa. Alisteisuuden eli hypotaksin synty edellyttää, että sivulauseet käsitteellistetään lauseenjäsenten kanssa analogi-siksi: ”Sivulauseella on sama funktio kuin lauseenjäsenellä, [– –]” (Paul 1975 [1880], 296, myös 123, 371; Heine-Kuteva 2007, 217).

Kieliopillistuminen sisältää kaksi komponenttia, jotka ovat uudelleentulkinta (*reanalysis*) ja laajentaminen uusiin konteksteihin (*extension*); edellinen vaatii aina jonkin (analogisen) mallin, kun taas jälkimmäinen on prosessi, josta esim. Hopper ja Traugott (1993, 56–60) käyttävät yksinkertaisesti termiä *analogia* (ks. Esa Itkonen 2002, 418; 2013, 46–50).

Jos kieliopillistumista tarkastellaan kokonaisuutena, se osoittautuu analogiseksi hypoteettis-deduktiivisen metodin kanssa. Edellisen käsiteparia *uudelleentulkinta* vs. *laajentaminen* vastaa jälkimmäisen käsitepari *abduktio* vs. (*totuudellinen*) *ennustaminen* (ks. Esa Itkonen 2002, 416–417).

On mahdollista nähdä kielen muutoksessa kielitieteen muutoksen ”prototyyppi”, mikä tietysti edellyttää rakenteellista samankaltaisuutta näiden kahden pitkäkestoisin ja tavoitteellisen käytöstyyppin välillä (ks. Esa Itkonen 1982b). Carita Klippi (2010, 380–386) laajentaa ja lujittaa tätä analogiaa toteamalla kielitieteen historiassa saman kontrastin jyrkän ja asteittaisen muutoksen välillä (ranskaksi *discontinuu* vs. *continuu*), joka on edellä todettu analogisen ja ei-analogisen muutoksen välillä.

Lopuksi

Yleisen harhakäsityksen mukaan de Saussure oli ensimmäinen, joka perusteli synkronia vs. diakronia -distinktion. Kuitenkin Paul tekee aivan saman distinktion kirjansa ensimmäisen luvun alussa (1975 [1880], 23–24), nimittäin käyttämällä termejä *deskriptiivinen kielioppi* ja *historiallinen kielioppi*. Hän toteaa aiheellisesti, että edellinen käsittelee abstraktioita, kun taas jälkimmäinen käsittelee sitä, mitä todella tapahtuu ajassa ja paikassa. Hän on aivan oikeassa siinä, että abstraktioiden välillä ei voi olla syy-seuraus-suhdetta (*Kausalzusammenhang*). Tässä yhteydessä Paulin esitys on täsmällisempää kuin de Saussuren.

Eikä tässä vielä kaikki. Kielen synkronisen poikkileikkauksen ja kielen historian lisäksi Paul ottaa samassa luvussa käsiteltäväkseen kolmannenkin kuvauskohteen, nimittäin kulloisenkin synkronisen tilan (*Sprachzustand*) takana olevan psykologisen mekanismin. Hän toteaa tarkkanäköisesti, että ”kieliopilliset ja psykologiset kategoriat eivät lankea yhteen” (Paul 1975 [1880], 36), ja lisää vielä, että psykologisia kategorioita ei silti pidä jättää kuvauksen ulkopuolelle. Näitä totuuksia Chomsky ei koskaan ymmärtänyt, vaikka vuosi vuodelta kasvava kriitikkojen kuoro yritti 1960-luvulta lähtien niitä hänelle opettaa. Tässä yhteydessä Chomsky vetää Pauliin verrattuna lyhyemmän korren.

Mistä johtuu se yksipuolinen tapa, jolla jälkimaailma on kohdellut Paulia? Ymmärtämättömyys ja unohdus (jotka mainittiin tämän katsauksen alussa) ovat sinänsä varsin painava syy. Ja tietysti hänen pääteoksensa otsikossa esiintyvä termi *kielihistoria* on omiaan jo valmiiksi kaaventamaan tulkintoja. Yhtenä lisäsyynä lienevät vaikuttaneet Paulin kannattamat *arvot*. Hän piti syy-seuraus-suhteiden selville saamista tieteen ensisijaisena tehtävänä, ja – kuten nähtiin – deskriptiiviseltä kieliopilta tämä tehtävä jää suorittamatta. Juuri näitä arvoja meidän ei tarvitse jakaa. On kuitenkin korostettava, että synkronia ei Paulin mielestä ollut sinänsä yhteismitaton kausaaliteetin kanssa, sillä (synkronis-)psykologinen kuvaus joutuu pakostakin tutkimaan syitä ja seurauksia.

Historiakeskeistä Paul-tulkintaa tasapainottaa vaikkapa Koernerin (1972) esitys Paulista synkronisen kielitieteen edustajana. Aivan samassa hengessä olen itsekin korostanut tätä puolta Paulin kieliteoriassa, nimittäin esittelemällä hänen rooliaan syntaktikkona ja lausesemantikkona

(Esa Itkonen 1991, 288–292). Samassa yhteydessä (mt. 297–300) käsittelen myös de Saussurea. Chomskyn ajattelusta tarjoaa tuoreen yhteenvedon esimerkiksi Itkonen (2019).

Kaikelle edellä sanotulle antaa riippumatonta tukea Tom Givón, modernin kielitypologian keskeisin hahmo Joseph Greenbergin jälkeen. Tutustuttuani Givóniin 1990-luvun lopulla yritin muutamaan otteeseen saada hänet kiinnostumaan Paulin kieliteoriasta. Givónin reaktio oli välttelevä; hän vetosi siihen, ettei pystynyt lukemaan saksankielistä tekstiä. Givón kävi Suomessa kolme kertaa, nimittäin vuosina 2001, 2003 ja 2005. Toisella käyntikerralla hän ilmoitti Turun yliopistossa pitämänsä esitelmän aluksi lukeneensa nyt Paulin *Prinzipien*-teoksen englanninkielisen käännöksen, ja hän yllätti yleisönsä lisäämällä, että hänen käsityksensä mukaan 2000-luvun kielitiede oli *taantunut* suhteessa Hermann Pauliin.

Tämä väite pitää ymmärtää omassa kontekstissaan. Tietysti kielitiede on edistynyt sellaisilla osa-alueilla kuin matemaattinen kielitiede tai tilastollisia menetelmiä soveltava kielitypologia, joita ei ollut edes olemassa Paulin elinaikana. Mutta muutoin olen samaa mieltä Givónin kanssa, ja perustelut löytyvät edellä sanotusta. Epäilemättä me kaksi edustamme vähemmistömielipidettä, mutta eipä olisi ensimmäinen kerta kielitieteen (tai minkään muunkaan tieteen) historiassa, kun suuri enemmistö on väärässä.

ESA ITKONEN

esamattiitkonen@gmail.com

Professori emeritus, Turun yliopisto

Lähteet

- ANTTILA, RAIMO 1989 [1972]: *Historical and comparative linguistics*. John Benjamins, Amsterdam.
- ARENS, HANS 1969 [1955]: *Sprachwissenschaft. Der Gang ihrer Entwicklung von der Antike bis zur Gegenwart. Band 1*. Verlag Karl Alber, Freiburg.
- BYBEE, JOAN – HOPPER, PAUL 2001: Introduction. JOAN BYBEE ja PAUL HOPPER (toim.): *Frequency and the emergence of linguistic structure*, 1–27. John Benjamins, Amsterdam.
- HAIMAN, JOHN 1985: *Natural syntax. Iconicity and erosion*. Cambridge University Press, Cambridge.
- HASPELMATH, MARTIN 1999: Optimality and diachronic adaptation. *Zeitschrift für Sprachwissenschaft* 18, 180–205.
- HEINE, BERND – KUTEVA, TANIA 2007: *The genesis of grammar. A reconstruction*. Oxford University Press, Oxford.
- HOPPER, PAUL J. – TRAUOGOTT, ELISABETH C. 1993: *Grammaticalization*. Cambridge University Press, Cambridge.
- ITKONEN, ERKKI 1966: *Kieli ja sen tutkimus*. WSOY, Helsinki.
- ITKONEN, ESA 1969: Un conflit entre facteurs phonétiques et facteurs fonctionnels dans un texte en latin mérovingien. *Neuphilologische Mitteilungen* LXX (3), 471–483.
- 1978a: The significance of Merovingian Latin to linguistic theory. *Four linguistic studies in classical languages*, 9–64. Department of General Linguistics, University of Helsinki.
- 1978b: *Grammatical theory and metascience. A critical investigation into the methodological and philosophical foundations of 'autonomous' linguistics*. John Benjamins, Amsterdam.
- 1982a: Short-term and long-term teleology in linguistic change. J. PETER MAHER, ALLAN R. BOMHARD ja E. F. K. KOERNER (toim.): *Papers from the 3rd international conference on historical linguistics*, 85–118. John Benjamins, Amsterdam.
- 1982b: Change of language as a prototype for change of linguistics. ANDERS AHLQVIST (toim.): *Papers from the 5th international conference on historical linguistics*, 142–148. John Benjamins, Amsterdam.

- ITKONEN, ESA 1983: *Causality in linguistic theory. A critical investigation into the methodological and philosophical foundations of 'non-autonomous' linguistics*. Croom Helm, London.
- 1984: On the 'rationalist' conception of linguistic change. *Diachronica* I (2), 203–216.
- 1991: *Universal history of linguistics: India, China, Arabia, Europe*. John Benjamins, Amsterdam.
- 1995a: A note on explaining language change. *SKY: Suomen kielitieteellisen yhdistyksen vuosikirja* 1995, 175–180.
- 1995b: Parallel developments in Finno-Ugric and Indo-European linguistics. *Studi Finno-Ugrici* I, 9–14. Università di Napoli L'Orientale, Napoli.
- 1999: *Kielitieteen kääntöpuoli. Kirjoituksia vuosilta 1963–1999*. Turun yliopisto, Turku.
- 2002: Grammaticalization as an analogue of hypothetico-deductive thinking. ILSE WISCHER ja GABRIELE DIEWALD (toim.): *New reflections on grammaticalization*, 413–422. John Benjamins, Amsterdam.
- 2005: *Analogy as structure and process. Approaches in linguistics, cognitive psychology, and philosophy of science*. John Benjamins, Amsterdam.
- 2011: On Dahl's (2004) notion of linguistic complexity. *Papers on typological linguistics*, 153–176. Yleisen kielitieteen julkaisuja 15. Turun yliopisto, Turku.
- 2013: Functional explanation and its uses. SHANNON T. BISCHOFF ja CARMEN JANY (toim.): *Functional approaches to language*, 31–69. De Gruyter Mouton, Berlin.
- 2013/2014: On explanation in linguistics. *Energeia* V, 10–40.
- 2019: Hermeneutics and generative linguistics. ANDRÁS KERTÉSZ ja CSILLA RÁKOSI (toim.): *Current approaches to syntax. A comparative handbook*, 441–467. De Gruyter Mouton, Berlin.
- 2021: Concerning the 'structure vs. function' dichotomy. LEENA MARIA HEIKKOLA, GEDA PAULSEN, KATARZYNA WOJCIECHOWICZ ja JUTTA ROSENBERG (toim.): *Språkets funktion. Juhlakirja Urpo Nikanteen 60-vuotisjuhlapäivän kunniaksi*, 58–78. Åbo Akademis förlag, Åbo.
- tulossa: Does evidence from spoken language invalidate traditional linguistics?
- JANKOWSKY, KURT R. 1972: *The Neogrammarians: A re-evaluation of their place in the development of linguistic science*. Mouton, The Hague.
- KLIPII, CARITA 2010: *La vie du langage. La linguistique dynamique en France de 1864 à 1916*. École Normale Supérieure, Lyons.
- KOERNER, E.F. KONRAD 1972: Hermann Paul and synchronic linguistics. *Lingua* 29, 274–307.
- KORHONEN, MIKKO 1973: Erkki Itkonen 60-vuotias. *Virittäjä* 77 (2), 154–156.
- LEPPÄNEN, VILLE 2019: Linguistic variation and change. A normative approach. ALEKSI MÄKILÄHDE, VILLE LEPPÄNEN ja ESA ITKONEN (toim.): *Normativity in language and linguistics*, 183–212. John Benjamins, Amsterdam.
- MARTINET, ANDRÉ 1955: *Économie des changements phonétiques*. A. Francke, Berne.
- PAUL, HERMANN 1975 [1880]: *Prinzipien der Sprachgeschichte*. Niemeyer, Tübingen.
- ROBINS, R.H. 1979: *A short history of linguistics*, 2. painos. Longman, London.
- SAUSSURE, FERDINAND DE 1962 [1916]: *Cours de linguistique générale*. Payot, Paris.
- TEERI-NIKNAMMOGHADAM, KRISTA 2021: 'Edessä' olemisen monet merkitykset. Suomen edessä-adposition polysemiaa. *Virittäjä* 125 (2), 160–188.
- THOMPSON, SANDRA A. – HOPPER, PAUL 2001: Transitivity, clause structure, and argument structure. Evidence from conversation. JOAN BYBEE ja PAUL HOPPER (toim.): *Frequency and the emergence of linguistic structure*, 27–60. John Benjamins, Amsterdam.
- WHITNEY, WILLIAM DWIGHT 1979 [1875]: *The life and growth of language*. Dover Publications, New York.

Tuloslauseen syntaktis-semanttista tarkastelua

1 Tutkimuskohteena tuloslause

Käsittelen tässä katsauksessa nykysuomen intransitiivista tuloslausetta kognitiivisen semantiikan näkökulmasta. Tuloslause on yksi suomen kielen lausetyypeistä (VISK § 891). Lausetyypin, tarkemmin sanottuna syntaktisen lausetyypin, voi määritellä *Ison suomen kieliopin* (VISK, määritelmät s.v. *lausetyyppi*) mukaan rakenteellisin perustein erotettavaksi lausekonstruktioksi. Skemaattisimpia lausetyyppejä ovat intransitiivi- ja transitiivilauseet ja spesifisimpiä eräät erikoislausetyypit, kuten juuri tuloslause, jossa predikaattiverbiksi sopii vain joukko lekseemejä (mm. *kasvaa*, *muotoutua*, *tulla*) ja joka ilmaisee suhteellisen tarkasti määriteltävää merkitystä. (VISK § 891.) Lauseet 1–2 ovat esimerkkejä tuloslauseista. Niissä predikaattina on tuloslauseelle ominainen *tulla*, joka ei toimi liikeverbinä vaan merkityksessä 'tulla joksikin' (VISK § 891).

(1) Pojasta tulee mies. (Hakulinen-Karlsson 1979, 98.)

(2) Meistä tulee kuuluisia. (VISK § 891.)

Vaikka tuloslause on dokumentoitu jo pitkään fennistisessä kirjallisuudessa omaksi lausetyypikseen, sitä koskevaa tutkimusta on vähän (Jokela-Nummila 2015, 83) ja sen merkityksen käsittely on ollut suurpiirteistä. Useimmiten on tyydytty VISK:n (määritelmät s.v. *tuloslause*) tavoin toteamaan, että tuloslause implikoi (muissa lähteissä usein *ilmaisee*) muutosta, joka koskee elätiivilausekkeen tarkoitetta. Tämän katsauksen tavoitteena on yhtäältä koota tuloslausetutkimuksen tuloksia ja toisaalta tarkastella tuloslauseen semantiikkaa aiempaa tarkemmin laajan korpusaineiston pohjalta. Analyysissani on mukana 14 tuloslauseen predikaattina esiintyvää verbiä. Tuloslause ilmaisee aina jonkinlaista muuttumista (Shore 2020, 328), ja tutkimukseni tiivistyy kysymykseen, millainen tämä muutos on. Olen ottanut lähtökohdakseni ajatuksen, että tuloslause on polyseeminen konstruktio, joka on suhteellisen tarkasti rajattavissa ja joka on vakiintunut ilmaisemaan tietyntylaisia merkityksiä (ks. VISK § 891). Analyysini osoittaa, että – toisin kuin aiemmin on ajateltu – tuloslauseella kaksi päämerkitystyyppiä, 'uuden tarkoituksen olemaan tulo' ja 'olemassa olevan tarkoituksen muuttuminen'. Lisäksi katson, että tuloslausekonstruktio edustaa teemaorientaatiota ja sen mukaisesti häivyttää asiointilassa mahdollisesti mukana olevan agentin roolia ja korostaa tilanteen lopputulosta.

Konstruktion määritelmiä on runsaasti. Adele Goldbergin (1995, 4) mukaan konstruktio on sellainen muodon ja merkityksen yhteenliittymä, jossa jokin muodon tai merkityksen piirre ei ole suoraan ennustettavissa konstruktion rakenneosista. Myöhemmin Goldberg (2006, 5) on väljentänyt määritelmänsä ja linjaa, että rakenteen riittävän taaja esiintyminen riittää konstruktion statukseen. Ronald W. Langackerin (2003, 43) mukaan konstruktiolla voidaan tarkoitetaan sekä konkreettista ilmausta että skeemaa, joka on muodostettu konkreettisten ilmausten pohjalta niiden kuvaamiseksi. Se, mitkä kielen rakenteet katsotaan konstruktioiksi, vaihtelee. Jaakko Leino (2010, 74) katsoo, että konstruktiossa yleensä ainakin jokin osa vaihtelee. Toisaalta konstruktiona on pidetty myös sellaisia idiomeja, joissa mikään osa ei varioi (Boas 2013, 234, 235).

Auli Hakulisen ja Fred Karlssonin (1979, 98) mukaan tuloslauseen erottaminen vastaavanmuotoisesta intransitiivisesta lauseesta (esim. *Kaupasta tuli mies*) ei ole kiistatta perusteltua, mutta he kallistuvat pitämään tuloslausetta omana lausetyyppinään kolmesta syystä. Ensinnäkin siinä on tavallisesta intransitiivilauseesta poikkeava sanajärjestys, toiseksi siinä ei ole kongruenssia ja kolmanneksi tuloslauseen predikaatiksi sopii vain pieni joukko verbejä. Tuloslauseen elatiivisijainen elementti on lauseenjäsenenä adverbiaali, mutta verbinjälkeisen konstituentin funktiosta on esitetty erilaisia näkemyksiä.¹ Sitä on pidetty subjektina (Hakulinen-Karlsson 1979, 301), predikatiivisena subjektina (Siro 1964, 54) ja e-subjektina (VISK § 894). Maria Vilkuna (1996, 158–159) edustaa tuloslauseen lauseenjäsenfunktioiden määrittelyn toista linjaa. Hänen mukaansa verbinjälkeinen lauseke jäsennetään predikatiiviksi (Vilkuna 1996, 158). Predikatiivitulkinnan kannalla ovat myös VISK (määritelmät s.v. *tuloslause*, s.v. *erikoislause*, § 904, 922, 943, 1373) ja Susanna Shore (2020, 213–216).² Marja-Liisa Helasvuo ja Tuomas Huumo (2010, 184–186, 191) esittävät, että tuloslauseen loppujäsen sisältää sekä e-NP:n (vrt. VISK:n e-subjekti) että predikatiivin piirteitä mutta kallistuvat määrittämään lausekkeen e-NP:ksi.

Tuloslauseen loppulauseke noudattaa predikatiivin jaollisuuteen ja monikollisuuteen liittyviä sääntöjä. Siten jaollista tarkoitetta luonnehtiva predikatiivi menee partitiiviin (*Mehusta tulee sameaa*) ja jaotonta luonnehtiva nominatiiviin (*Hänestä tuli opettaja*). (VISK § 957.) Helasvuo ja Huumo (2010, 184) huomauttavat, että tuloslauseen loppujäsen voi olla kieltolauseessa partitiivissa, mutta välttämätöntä tämä ei ole (*Paketista ei tullut kaunista ~ kaunis*). Tältä osin loppuelementin sijanvaihtelu muistuttaa eksistentiaalilauseen subjektin käyttäytymistä. Loppulausekkeen predikatiivitulkinnan kannalta kieltoon reagoimista voi pitää pulmallisena, sillä predikatiivi esiintyy tavallisesti kopulalauseessa ja siinä sen sija ei vaihdu kiellosta partitiiviin (**Lada ei ole autoa*) (VISK § 957). Helasvuon ja Huumon (2010, 165) – kuten myös oman katsaukseni – lähtökohtana on lauseenjäsenien määrittely konstruktion kautta, jolloin sama funktio voi edustua erilaisena eri konstruktioissa. Tässä ajatuksessa kiteytyy konstruktion selitysvoima. Nähdäkseni tuloslauseen loppulausekkeen reagoiminen kieltoon on esimerkki predikatiiville poikkeavasta, e-subjektimaisesta (tai e-NP:n kaltaisesta) käyttäytymisestä mutta ennen kaikkea näyttö sen puolesta, että tuloslause on oma syntaktinen konstruktionsa, jonka predikatiivi ei noudata kopulalauseen predikatiivin morfosyntaktisia sääntöjä. Tuloslauseen loppuelementin jäsentäminen predikatiiviksi saa lisätukea loppuelementin sijamuodon variaatiosta. Intransitiivisen tuloslauseen aiemmassa käsittelyssä on jäänyt huomiotta se, että rakenteen loppuelementti voi olla myös genetiivissä, kuten esimerkki *Tästä koirasta tuli sitten minun* osoittaa.³ Genetiivimuotoinen lauseenjäsen on merkitykseltään selvästi possessiivinen niin kuin se on omistajaa ilmaisevassa kopulalauseessa (*Metsä on valtion*). Tältä pohjalta katson, että tuloslauseen loppuelementti on parhaiten jäsennettävissä predikatiiviksi.

1 Vilkuna (1996, 189, 341) pohtii mahdollisuutta pitää elatiivilauseketta obliikvisubjektina.

2 Shore (2020, 216) pitää tuloslauseena myös sellaista transitiivilausetta, jossa on objektia luonnehtiva predikatiivi (*Hän teki sängyn liian lyhyen*), vaikka siinä ei ole elatiivikonstituenttia.

3 Esimerkki on peräisin televisio-ohjelmasta. Aineistossani ei vastaavia genetiivisijaisia predikatiiveja ole, mikä selittyy possessiivisen predikatiivin harvinaisuudella; esimerkiksi Hakulisen ja Karlssonin (1979, 194) 10 000 lauseen aineistossa kopulalauseen possessiivisia predikatiiveja on vain 6 yhteensä 1 767 predikatiivista.

2 Tuloslauseen rajaaminen ja tutkimusaineisto

Tässä luvussa käsittelen tuloslauseen rajaamista muista joko muodoltaan tai merkitykseltään läheisistä lausetyypeistä sekä esittelen tutkimusaineistoni. Tuloslause eroaa selvimmin niistä lauseista, joissa merkitys on samankaltainen mutta muoto erilainen. Esimerkiksi potentiaalista prosessia ja tulosta ilmaisevat lauseet (esim. *Pojasta on maalivahdiksi*), joita Shore (2020, 329) kutsuu soveltuvuuslauseiksi, ovat merkitykseltään hieman samankaltaisia kuin eräät tulevaisuuteen viittaavat tuloslauseet, sillä näiden voi katsoa ilmaisevan soveltuvuutta (*Pojasta tulee maalivahti*). Muodollisena erona on se, että soveltuvuuslauseissa predikaattina on *olla* ja verbin jälkeen on adverbiaali. Muodoltaan tuloslauseesta eroavat myös translatiivisijaisen adverbiaalalin sisältävät lauseet (*Koira tuli vihaiseksi*).

Tuloslauseen rajaamisessa tulee ottaa huomioon myös merkitys. Koska elatiivi on polyseeminen sija ja se voi ilmaista monenlaisia merkityksiä (ks. P. Leino 1993, 239–308), tuloslauseelle rajapinnan muodostavat erilaiset elatiivilausekkeella alkavat lauseet. Tällaisia ovat spatiaalista liikettä (3), temporaalista (4) tai kausaalista suhdetta (5) (P. Leino 1993, 224–228) ja kognitiivista lähdettä (6) (Alhoniemi 1975, 13–14) ilmaisevat rakenteet, joissa lauseen alussa on elatiiviadverbiaali ja lopussa subjekti.⁴ Näiden erottaminen tuloslauseesta edellyttää laajaa ensyklopedista tietoa (Kelomäki 2001, 134–135).

- (3) Juuso muistelee, että heidän lammestaan tuli talvella pilkillä seitsemän särkeä. (Aarre)
- (4) Summan paperitehtaan sulkemisesta tulee pian kuluneeksi viisi vuotta. (Aarre)
- (5) Todennäköisesti kalliolämpö olisi jäänyt pois ja kaavasta olisi tullut paljon enemmän valituksia. (Aalto University Magazine)
- (6) Televisiosta tuli hiljakkoin kahteenkin otteeseen ohjelma, jossa kerrottiin Sisukuormureiden nykyhetkestä ja lähimenneisyydestä. (Ajolinja)

Kelomäen (1997, 142–143) mukaan tuloslauseen elatiivijäsenen tarkoite säilyy, mutta sen olemus muuttuu. Jokin olion piirre siis vaihtuu, tai olio saa lisäominaisuuden. Sovellan tätä ajatusta tuloslauseen rajaamiseen muista samanmuotoisista rakenteista siten, että elatiiviadverbiaalilla ja predikatiivi-NP:llä tulee olla sama tarkoite ja predikatiivi-AP:n tulee luonnehtia adverbiaalilin tarkoitetta. Spatiaalisen liikkeen lähtökohtaa ilmaiseva adverbiaali viittaa eri entiteettiin kuin lauseen subjekti (3). Vastaavasti myös kausaalista suhdetta ilmaiseva adverbiaali, kuten *kaava* esimerkissä 5, on korkeintaan välillisesti mukana tilanteessa mutta ei sama entiteetti kuin subjektin tarkoite. Niin ikään kognitiivisen lähteen adverbiaali (6) ei viittaa samaan olioon kuin subjekti. Näin on myös ajan kulumista ilmaisevissa tapauksissa (4), joissa rakenne ilmaisee tilanteen alkamisajankohtaa.

Aineiston kokoamisessa olen ottanut lähtökohdakseni tuloslauseen predikaattiverbin. Aiemman tutkimuksen perusteella yleisin rakenteessa esiintyvä verbi on *tulla*. VISK:n (§ 904),

4 VISK (§ 891) ja Siirainen (2023, 284, 294) pitävät tuloslausetta rakenteeltaan identtisenä eksistentiaalilauseen kanssa. Teemapaikkaisen elatiiviadverbiaalinsa takia tuloslause on samanlainen pikemminkin konkreettista, suuntaista liikettä ilmaisevan intransitiivilauseen kanssa (*Pajasta tuli mies*). (Ks. myös Helasvuo-Huumo 2010, 177–178.)

Hakulisen ja Karlssonin (1979, 98), Kelomäen (1997, 142–143) ja Shoren (2020, 213–216) mukaan tuloslauseessa voivat esiintyä myös verbit *kasvaa*, *muodostua*, *kehittyä*, *kehkeytyä* ja *sukeutua*. Sanakirjoissa lähimerkityksisten sanojen merkityksiä esitetään usein kehämäisesti toistensa avulla (Sivonen 2002, 513), mikä tarjoaa keinon etsiä muita tuloslauseeseen predikaateiksi sopivia verbejä. Olen katsonut *Kielitoimiston sanakirjasta* kaikki merkitysselitykset, joissa tuloslauseelle aiemmassa tutkimuksessa esitetyt kuusi verbiä esiintyvät, ja tällä tavoin koonnut 42 leksemin joukon semanttisesti samankaltaisia verbejä. Tämän jälkeen olen kielitajuani hyödyntäen kokeillut kustakin verbistä, sopiiko se prototyyppisen tuloslauseen (esim. *Pojasta tuli mies*) predikaatiksi. Tuloslauseeseen sopivia verbejä kertyi analyysiini näin kaikkiaan 14 eli leksemit *kasvaa*, *kehittyä*, *kehkeytyä*, *kypsyä*, *leipoutua*, *muodostua*, *muotoutua*, *muovautua*, *muuntua*, *sukeutua*, *syntyä*, *tulla*, *valmistua* ja *varttua*.

Olen koonnut aineistoni Kielipankin nykysuomen yleiskielen kokoelmista Korp-käyttöliittymän avulla. Käyttämäni korpus sisältää 1990- ja 2000-luvun suomalaisia aikakaus- ja sanomalehtiä (Helsingin yliopisto 2017). Kokoelma käsittää 369 osakorpusta, joissa on 246 725 411 sanetta ja 23 848 533 virkettä. Olen käyttänyt hakulausetta [elatiivi + o-5 sanaa välissä + *kasvaa* ~ *kehittyä* ~ *kehkeytyä* ~ *kypsyä* ~ *leipoutua* ~ *muodostua* ~ *muotoutua* ~ *muovautua* ~ *muuntua* ~ *sukeutua* ~ *syntyä* ~ *tulla* ~ *valmistua* ~ *varttua*]. Se poimii materiaalista kaikki sellaiset lauseet, joissa teemapaikalla on elatiivisijainen lauseke, sitten nollasta viiteen sanaa ja tämän jälkeen jokin tuloslauseen predikaatiksi sopivista verbeistä. Näin saamastani satunnaisessa järjestyksessä olevasta raakamateriaalista olen käsin poiminut tuhat ensimmäistä virkettä, joissa on tuloslause. Eri verbejä on aineistossani seuraavasti: *tulla* 603, *muotoutua* 134, *syntyä* 71, *kasvaa* 54, *muovautua* 42, *muodostua* 33, *varttua* 26, *kehittyä* 12, *kehkeytyä* 11, *kypsyä* 5, *leipoutua* 3, *valmistua* 3, *sukeutua* 2 ja *muuntua* 1. Listauksesta voi huomata, että selvästi yleisin tuloslauseen predikaatti on odotuksenmukaisesti *tulla*. Hieman yllättäen seuraavaksi yleisimmät verbit ovat *muotoutua* ja *syntyä*, joita ei aiemmassa tutkimuksessa ole tuloslauseen predikaatteina esitetty.

3 Tuloslauseen yleinen merkitys

Tuloslauseen tutkimus on painottunut rakenteen muotoon ja kertoo lausekonstruktion merkityksestä vähemmän. Hakulisen ja Karlssonin (1979, 98) mukaan tulosrakenne ilmaisee, että ensimmäisen NP:n tarkoite käy läpi muutosta ja jälkimmäinen NP tai AP ilmaisee muutoksen lopputuloksen. He myös katsovat, että toisin kuin translatiivisijaisen predikatiiviadverbiaalin sisältävä rakenne (*Poika tuli iloiseksi*), tulosrakenne ei implikoi, että ensimmäisen NP:n tarkoite olisi ollut olemassa ennen prosessin alkua. Tapani Kelomäen (1997, 142–143) mukaan tuloslause ilmaisee alkuperää, muutosta ja tulosta, ja rakenteessa kuvataan prosessi sen aineksesta lopputulokseen asti. VISK:n (määritelmät s.v. *tuloslause*) mukaan tuloslause ilmaisee muutosta, joka koskee elatiivilausekkeen tarkoitetta. VISK (§ 904) katsoo, että ”tuloslause ilmaisee pikemminkin uuden ominaisuuden tai luokan syntyä kuin muutosta olemassa olevassa”. Määritelmä on siis samankaltainen kuin aikaisempi Hakulisen ja Karlssonin (1979, 98) esitys. Tarkastellessaan tuloslauseen merkitystä Shore (2020, 214, 328) on samalla kannalla kuin VISK, sillä hän määrittelee, että rakenteen predikatiivi kuvaa ilmentyvää ominaisuutta tai tarkoitetta.

Aiemmissa tuloslauseen semantiikan määrittelyissä esitetty maininta, että tuloslause ei kuvaisi olemassa olevan olion muuttumista, ei aineistoni valossa pidä paikkaansa, sillä suurin osa tapauksista kuvaa nimenomaan jonkin jo olemassa olevan entiteetin muuttumista toisenlaiseksi

(esim. *Pojasta tuli mies*). Tuloslauseen ilmaisemaa muutosta voi tarkastella myös prosessin kes-
ton kannalta. Usein tuloslauseet kuvaavat ei-hetkellisiä, vaihteittain eteneviä prosesseja, jotka
kestävät välttämättä jonkin aikaa, kuten VISK (§ 904) toteaa. Pitkäkestoisuutta olennaisempaa
on se, että tuloslause kuvaa elatiivin tarkoitteen muutoksen suhteellisen pysyvänä, siinä missä
esimerkiksi translatiivisijainen predikatiiviadverbiaali suosii tilapäisyyttä (vrt. Jokela-Nummila
2015, 90). Börje Vähämäki (1987, 185) katsoo, että tuloslauseen kyky ilmaista pysyvää loppu-
tilaa on lausetyypin keskeinen semanttinen ominaisuus. Esimerkiksi lauseen *Pojasta tuli aikui-
nen* kuvaamassa asiointilassa aikuisena pysyminen kestää eliniän loppuun saakka.

Tuloslauseen semantiikan kannalta on keskeistä se, millaisena konstruktio asiointilan esit-
tää. Kognitiivisessa semantiikassa merkitys kytketään käsitteistämiseen eli mentaaliin, dynaa-
miseen prosessiin. Käsitteistäminen ymmärretään laajasti, ja siinä yhdistyvät puhetilanteen
välitön konteksti, puhujan omat kokemukset sekä yleinen maailmantieto. (Langacker 1990, 2;
2008, 28–29; Evans-Green 2006, 54, 68–87, 162). Tuloslause korostaa lopputilaa mutta häivyttää
itse prosessia tai tilanteessa mahdollisesti mukana olevaa toimijaa.⁵ Tämä näkyy verrattaessa
esimerkkejä 7 ja 8 toisiinsa.

(7) Liisasta tuli lääkäri.

(8) Liisa opiskeli lääkäriksi.

Kognitiivisen semantiikan näkökulmasta lauseiden 7 ja 8 välistä eroa voi tarkastella ikku-
noinnin käsitteen avulla. Ikkunoinnilla tarkoitetaan valintaa siitä, mitä kuvattavan dynaamisen,
ajassa etenevän tilanteen komponentteja valitaan huomion kohteeksi ja siten kielennettäviksi ja
mitä ei (Talmy 2000, 258–259, tuloslauseesta ja ikkunoinnista ks. Nurminen 2015). Esimerkissä
7 tuloslausekonstruktio nostaa huomion kohteeksi (käsitteistykseen ikkunaan) prosessin loppu-
tilan eli lääkäriksi valmistumisen, kun taas esimerkin 8 perussubjektin, *opiskeli*-predikaatin ja
translatiivisijaisen adverbialin lauseessa tilanteen ikkunointi on laaja-alaisempi ja kattaa koko
opiskelun. Tuloslauseen tavasta nostaa asiointilan etualalle lopputulos seuraa se, että tilantees-
sa mahdollisesti mukana oleva agentti taka-alastuu. Verrattaessa lauseeseen 8 esimerkin 7 tu-
loslause jättää asiointilassa aktiivisesti toimineen Liisan taka-alalle ja esittää tilanteen melkein
kuin itsestään tapahtuneena. Todellisuudessa asiointilan toteutuminen (lääkäriksi valmistu-
minen) on vaatinut vuosien aktiivisen kouluttautumisen. Tuloslauseen voi siten sanoa edusta-
van teemaorientaatiota. Teemaorientaatiolla tarkoitetaan kieliopillista strategiaa, jossa lauseen
muuttuja, tuloslauseessa predikatiivi (Nurminen 2015, 154), edustaa agentin sijaan asiointilan
passiivisempaa osallistujaa kuten kohdetta tai nollaa. Rakenteet, jotka noudattavat teemaorien-
taatiostrategiaa, häivyttävät asiointilassa mukana olevan agentin roolia. (Langacker 2008, 366,
370, 373–375.) Luonnollisesti myös tuloslauseessa esiintyvän predikaattiverbin omalla merki-
tyksellä on vaikutuksensa. Tuloslauseen tavallisin verbi, *tulla*, ei leksikaalisestikaan ilmaise yhtä
dynaamista prosessia kuin vaikkapa esimerkin 8 *opiskella*. Toisesta näkökulmasta voi sanoa,
että juuri teemaorientaatio-luonteensa vuoksi tuloslausekonstruktiossa esiintyy merkityksel-
tään epäagenttivia verbejä. Olennaista on, että itse syntaktinen konstruktio ohjaa fokuksen
asiointilan lopputulokseen, eikä tämä riipu rakenteen predikaattiverbien leksikaalisesta merki-
tyksestä.

5 Siiroisen (2023, 285) mukaan tuloslause korostaa elatiiviadverbiaalilla ilmaistua muutoksen lähtö-
kohtaa.

4 Tuloslause korpusaineiston valossa

4.1 Kaksi päämerkitystyyppiä

Tutkimusaineistoni osoittaa, että edellä esittelemäni tuloslauseen yleinen merkitys edustuu kielellä kahtena päätyyppinä. Yleisimmin tuloslause ilmaisee jonkin olemassa olevan entiteetin muuttumista joksikin tai jonkinlaiseksi. Aineistoni lauseista 82,7 % ilmaisee prosessia, jonka kuluessa rakenteen elatiiviadverbiaalin tarkoite muuttuu joltakin osalta toisenlaiseksi. Olio saa prosessissa tyypillisesti joitakin lisäpiirteitä, mutta se voi samalla myös menettää aikaisempia ominaisuuksiaan. Olennaista on se, että sama olio on ollut olemassa jo aiemmin. Esimerkki 9 havainnollistaa 'olemassa olevan tarkoitteen muuttumista' ilmaisevaa käyttöä.

- (9) **Entisistä itäblokin maista on tullut Euroopan Unionin jäseniä**, jotka ovat muuttaneet kansainvälisen tavaraliikenteen lähes avoimeksi kilpakehtäksi.
(Ajolinja)

Esimerkin 9 tuloslauseen elatiivijäsenen tarkoite on ollut olemassa jo aiemmin, sillä puheena olevat maat kuuluiivat ennen itäblokkiin. Olemassa olevan tarkoitteen muuttumista ilmaisevassa tuloslauseessa on usein adverbiaaleja tai määritteitä, jotka kontrastoivat asiointilan menneeseen aikaan tai puheena olevan entiteetin aiempaan tilaan, kuten esimerkissä 9 adjektiivimäärite *entisistä*.

Omana semanttisena tyyppinä voi pitää materiaalin tuloslauseita. Näissä rakenteissa elatiivijäsenenä toimii ainesana, joka ilmaisee materiaalia, joka prosessin kuluessa muuttaa (olo)-muotoaan. Esimerkissä 10 paperimassa toimii raaka-aineena, josta prosessin kuluessa valmistetaan naamioita.

- (10) Hilkalle erilaiset askartelutekniikat ovat tuttuja, sillä hän on jo lapsuudesta asti harrastanut kuvataidetta. Mieluisimmaksi työstämismateriaalikseen hän mainitsee paperimassan, **josta muotoutuu** esimerkiksi **erilaisia naamioita**.
(Anti)

'Olemassa olevan tarkoitteen muuttumista' ilmaisevassa tuloslauseen käytössä on erotettavissa kaksi ihmisen muutosta ilmaisemaa ryhmää. Ensimmäisessä rakenteella ilmaistaan henkilön psyykkisten, fyysisten tai muiden ominaisuuksien muuttumista (11).

- (11) Mieheniässä **luonnonystävästä varttui vakaumuksellinen luonnon- ja ympäristönsuojelija**. (Hiidenkivi)

Toisessa ryhmässä merkitys on täsmällisempi eli puhutaan jonkun henkilön saavuttamasta ammattipätevyydestä tai koulutuksesta. Tästä ryhmästä on esimerkkinä lause 12, joka on vakiintunut tapa tiedustella esimerkiksi lapsen tulevaisuuden haaveita ja suunnitelmia.

- (12) Rippileirini oli hieno kokemus. Opin ajamaan mopolla. Valvoimme yökaudet näkkileivän voimalla ja mietimme suuria kysymyksiä: Kuka rakastaa minua? Mikä on elämän tarkoitus? Miksi ihmiset ovat pahoja toisilleen? **Mikä minusta tulee isona?** (Askel)

Lause 13 edustaa omanlaistaan tuloslausekonstruktiota, jolla ilmaistaan epäonnistumista tai turhautumista elatiiviadverbiaalin kuvaamaan tarkoitteeseen, yleensä jonkinlaiseen toimintaan tai tilaan.

- (13) Välillä tuntuu, **ettei tästä tuu hevon helvettiä** ja tekis mieli heittää pyörä Vantaanjokeen. Toisaalta lajista saa sellasia kiksejä, mitä ei muualta saa ja mä oon kuitenkin rakentanu elämäni fillaroinnin ympärille. (Ubik)

Turhautumisen tuloslause eroaa tavanomaisesta kieltomuotoisesta tuloslauseesta (esim. *Pojasta ei tullut pappia*) siinä, että ryhmän lauseet ovat selvästi affektiivisia ja niiden funktio on ilmaista pettymystä tai turhautumista. Rakenteelle on ominaista se, että sitä ei voi luontevasti muodostaa myönteisenä (*?Tuntuu, että tästä tulee hevon helvetti*). Koska kyse on semanttisesti tarkkarajaisemmasta, erillisestä rakenteesta, sitä voi pitää tuloslauseen alakonstruktiona (ks. Kotilainen 2007, 46). Rakenteen alussa on jokin arvioinnin kohdetta ilmaiseva adverbiaali, joka on aineistossani usein pronomini *tästä*. Sitä seuraa tyypillisesti kieltomuotoinen *tulla*-verbi. Rakenteen predikatiivina on usein *mitään*-kvanttoripronomini, mutta myös jokin kielteistä affektia kantava ilmaus tai voimasana on mahdollinen, kuten esimerkissä 13 *hevon helvettiä*.

Tuloslauseen toinen päämerkitystyyppi on harvinaisempi kuin ensimmäinen, ja sitä edustaa aineistossani 17,3 % esimerkeistä. Niissä tuloslause ilmaisee uuden entiteetin olemaan tuloa eli rakenteen elatiivijäsenen tarkoite ei ole ollut olemassa ennen prosessin alkua. Elatiiviadverbiaalinen tarkoite valmistuu rakenteella kuvatus prosessin kuluessa vähitellen, ja predikatiivi kuvaa näin saavutettavaa lopputilaa eli sitä, millainen tai mikä olio tulee olemassa olevaksi. Esimerkissä 14 on kyse kakun leipomisesta ja kakkupohja valmistuu vasta leipomisprosessin kuluessa.

- (14) Kirjan aluksi kerrataan kakun leipomisen vaiheet. Näillä nikseillä **kakkupohjasta leipoutuu hyvä**. Myös täytteisiin, kuorrutukseen ja koristeluun annetaan vinkkejä. (Pirta)

4.2 Syntaktis-semanttisia piirteitä

Taulukossa 1 kokoan tuloslauseen eri syntaktis-semanttisia ominaisuuksia. Koska tarkastelen tuloslausetta polyseemisena konstruktiona, en käsittele ominaisuuksia verbeittäin vaan konstruktion päämerkitystyyppin mukaan. Eri predikaattiverbien leksikaalisella semantiikalla on toki oma vaikutuksensa tuloslausekonstruktion merkitykseen. Esimerkiksi *varttua* ilmaisee tuloslauseen predikaattinakin tyypillisemmin pidempikestoista muutosta kuin *syntyä*.

Taulukko 1 osoittaa, että tuloslauseen predikatiivi on useimmiten substantiivi. Aiemmassa tutkimuksessa (VISK § 904; Jokela-Nummila 2015, 90) onkin esitetty, että translatiivirakenteeseen verrattuna tuloslause suosii substantiivia. Tämä pohjautuu nähdäkseni substantiivin ja

Taulukko 1. Tuloslauseen syntaktis-semanttisia ominaisuuksia.

Päämerkitystyyppi		Predikatiivin sanaluokka			Muutoksen aika		
		subst.	adj.	muu	mennyt	nykyinen	tuleva
'Muutos'	Σ 827	698	97	29	489	78	257
'Olemaan tulo'	Σ 173	105	61	10	124	5	47
Yhteensä	1000	803	158	39	613	83	304

adjektiivin käsitteelliseen eroon. Langackerin (2008, 34, 114) mukaan substantiivi profiloitui on, prototyyppisesti fyysisen entiteetin, kun taas adjektiivi spesifioi arvioidun ominaisuuden tai skalaarisen aseman. Koska olio on luontaisesti pysyvämpi kuin arvio, tuloslause pysyvää lopputilaa ilmaisevana suosii substantiivipredikatiivia. Predikatiivin leksikaalinen semantiikka vaikuttaa siihen, kuinka lopulliseksi entiteetin tila hahmottuu (*Minusta tuli opiskelija ~ lääkäri*). Taulukko 1 osoittaa myös sen, että miltei kaksi kolmasosaa tuloslauseista kuvaa mennyttä muutosta. Tuloslauseen voi siten katsoa painottuvan menneen muutoksen ilmaisemiseen.

5 Kokoavaa tarkastelua

Katsaukseni lopuksi hahmottelen sitä, millaisia ovat tuloslausekonstruktion prototyyppi ja sen muunnelmät (ks. eksistentiaalilause VISK § 893). Prototyyppinen tuloslause ilmaisee 'olemassa olevan tarkoitteen muuttumista', ja sen predikaattiverbinä on *tulla*. Lauseen elatiiviadverbiaali on elollistarkoitteinen ja predikatiivi nominatiivisijainen substantiivi. Konstruktion ilmaisema muutos on tapahtunut puhehetkeä aiemmin. Prototyyppisenä tuloslauseena voi pitää esimerkiksi *Pojasta tuli aikuinen*. Prototyyppisen tuloslauseen lisäksi voi esittää muunnelmia. Muunnelma voi esimerkiksi ilmaista 'uuden tarkoitteen olemaan tuloa', ja sen predikaattiverbinä on jokin muu verbi kuin *tulla*. Elatiiviadverbiaali on tällöin elotontarkoitteinen ja predikatiivi nominatiivisijainen adjektiivi. Tässä muunnelmassa muutos tapahtuu puhehetkeä myöhemmin. Esimerkiksi sopii lause *Ensi viikon kokouksesta muodostuu vaikea*. Toisena muunnelmana voi pitää esimerkiksi vakiintunutta tapaa tiedustella tulevaisuuden suunnitelmia. Tällöin puhutaan 'olemassa olevan tarkoitteen muuttumisesta', predikaattiverbinä on *tulla* ja elatiiviadverbiaali on ihmistarkoitteinen. Muutos tapahtuu puhehetkeä myöhemmin (*Mikä sinusta tulee isona?*).

Tuloslauseen käsittely osoittaa, että fennistiikassa esitellyissä lausetyypeissä riittää vielä tutkittavaa. Konstruktiopohjainen lausetyyppiajattelu antaa myös aihetta kysyä, olisiko lausetyyppien valikoimaa varaa laajentaa ottamalla mukaan muitakin kuin tähänastisessa tutkimuksessa esitettyjä rakenteita. Tällainen voisi olla esimerkiksi "arvottamislause" (*Oikeus piti rikosta poliittisena, Kriitikko arvioi levyn kymppin arvoiseksi*), sillä senkin merkitys ('olion eksplisiittinen, usein subjektiivinen arvottaminen') ja muoto (predikaattina vain tietyt verbit, predikatiiviadverbiaali essiivissä tai translatiivissa) ovat suhteellisen tarkasti määriteltävissä.

JARI SIVONEN

jari.sivonen@oulu.fi

Oulun yliopisto

Lähteet

Tutkimusaineisto

Helsingin yliopisto 2017: 1990- ja 2000-luvun suomalaisia aikakaus- ja sanomalehtiä -korpus, versio 2 [tekstikorpus]. Kielipankki. <http://urn.fi/urn:nbn:fi:lb-2017091901>

Kirjallisuus

- ALHONIEMI, ALHO 1975: Eräistä suomen kielen paikallissijojen keskeisistä käyttötavoista. *Sananjalka* 17, 5–24. <https://doi.org/10.30673/sja.86391>
- BOAS, HANS 2013: Cognitive construction grammar. THOMAS HOFFMANN ja GRAEME TROUSDALE (toim.): *The Oxford handbook of construction grammar*, 233–254. Oxford University Press, Oxford. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780195396683.013.0013>
- GOLDBERG, ADELE 1995: *Constructions. A construction grammar approach to argument structure*. The University of Chicago Press, Chicago.
- 2006: *Constructions at work. The nature of generalization in language*. Oxford University Press, New York.
- HAKULINEN, AULI – KARLSSON, FRED 1979: *Nykysuomen lauseoppia*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- HELASVUO, MARJA-LIISA – HUUMO, TUOMAS 2010: Mikä subjekti on? *Virittäjä* 114 (2), 165–195.
- JOKELA, HANNA – NUMMILA, KIRSI-MARIA 2015: Become-constructions in Finnish and Estonian. Diachronic and contrastive perspectives. *Linguistica Uralica* 51, 81–99. <http://doi.org/10.3176/lu.2015.2.01>
- KELOMÄKI, TAPANI 1997: *Ekvatiivilause*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 691. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- 2001: Synkroninen emergenssi lauseessa. HELENA SULKALA ja LEENA NISSILÄ (toim.): *XXVII Kielitieteen päivät Oulussa 19.–20.5.2000*, 128–137.
- Kielitoimiston sanakirja* 2022. Kotimaisten kielten keskuksen verkkojulkaisuja 35. URN:NBN:fi:kotus-201433. Saatavissa <https://www.kielitoimistonsanakirja.fi>. Päivitettävä julkaisu. Päivitetty 10.11.2022 [viitattu 24.5.2023].
- KOTILAINEN, LARI 2007: *Konstruktoiden dynamiikkaa*. Helsingin yliopisto.
- LANGACKER, RONALD W. 1990: *Concept, image and symbol. The cognitive basis of grammar*. Mouton de Gruyter, Berlin.
- 2003: Constructions in cognitive grammar. *English Linguistics* 20, 41–83. <https://doi.org/10.9793/elsj1984.20.41>
- 2008: *Cognitive grammar. A basic introduction*. Oxford University Press, Oxford.
- LEINO, JAAKKO 2010: Adele E. Goldberg – väitöskirjalla klassikoksi. PENTTI HADDINGTON ja JARI SIVONEN (toim.): *Kielitutkimuksen modernit klassikot. Kognitiivinen ja funktionaalinen kielitiede*, 71–97. Gaudeamus, Helsinki.
- LEINO, PENTTI 1993: *Polysemia – kielen moniselitteisyys*. Kieli 7. Helsingin yliopisto: Suomen kielen laitos.
- NURMINEN, SALLA 2015: *Lauseen aspektin ilmaiseminen suomen kielessä. Tutkimus olla-, tehdä- ja tulla-verbillisistä tekstilauseista käyttökonteksteissaan*. Annales Universitatis Turkuensis C 410. Turun yliopisto, Turku.
- SHORE, SUSANNA 2020: *Lauseita ja vesinokkelaemia. Perinteisestä funktionaaliseen lauseoppiin*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1460. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- SIROINEN, MARI 2023: Case alternation in Finnish change-of-state constructions. MINNA JAAKOLA ja TIINA ONIKKI-RANTAJÄÄSKÖ (toim.): *The Finnish Case System: Cognitive Linguistic Perspectives*, 279–298. *Studia Fennica Linguistica* 23. Finnish Literature Society, Helsinki.
- SIRO, PAAVO 1964: *Suomen kielen lauseoppi*. Tietosanakirja Oy, Helsinki.
- SIVONEN, JARI 2002: Kognitiivinen näkökulma lähimerkityksiin paikanmuutosverbeihin. ILONA HERLIN, JYRKI KALLIOKOSKI, LARI KOTILAINEN ja TIINA ONIKKI-RANTAJÄÄSKÖ (toim.): *Äidinkielen merkitykset*, 513–533. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 869. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- TALMY, LEONARD 2000: *Toward a cognitive semantics. Concept structuring systems*. MIT Press, Cambridge. <https://doi.org/10.7551/mitpress/6847.001.0001>
- VILKUNA, MARIA 1996: *Suomen lauseopin perusteet*. EDITA, Helsinki.
- VISK = HAKULINEN, AULI – VILKUNA, MARIA – KORHONEN, RIITTA – KOIVISTO, VESA – HEINONEN,

- TARJA RIITTA – ALHO, IRJA 2008: *Iso suomen kielioppi*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki. Verkkoversio. Saatavissa <http://scripta.kotus.fi/visk> [viitattu 24.5.2023].
- VÄHÄMÄKI, BÖRJE 1987: On defining basic sentences in Finnish. MAUNO KOSKI, EEVA LÄHDEMÄKI ja KAISA HÄKKINEN (toim.): *Fennistica festiva in honorem Göran Karlsson*, 174–188. Åbo Akademis förlag, Turku.

Refrengisanat vatjalaisten ja inkeröisten kansanlauluissa

1 Johdanto

Käsittelen tässä katsauksessa vatjalaisilta ja inkeröisiltä kerätyissä kansanlauluissa esiintyviä erityisiä refrengi- eli kertosaesanoja. Kati Kallion (2013, 111) mukaan refrengi tarkoittaa ”joka säkeen tai säeparin yhteydessä samanlaisena toistuvaa, usein säkeiden kertauksen sijaan laulettua kertaumaa, joka Länsi-Inkerissä usein on peräisin venäjän kielestä”. Refrenginä voi toimia myös yksittäinen tavu, toisin sanoen refrengitavu, jota ei tule käyttötarkoituksensa puolesta sekoittaa vajaanmittaista säettä täydentävään täydennystavuun (Kallio 2013, 110–111). Toisinaan sama aines – tutkimusaineistossani esimerkiksi interjektio *oi* – voi toimia kuitenkin sekä täydennyksenä että refrenginä.

Laulurefrengin tarkoituksena on muun muassa toimia ennakoina merkinä säkeen vaihtumisesta, rytmittää toimintaa (kuten tanssia tai työntekeä), antaa kaikille osallistujille mahdollisuus osallistua lauluun ja antaa esilaulajalle aikaa miettiä seuraavaa säettä (Rausmaa 1985, 11–12; Jääskeläinen 2016, 107, 111). Toisin sanoen refrengien käytön lähtökohdat ovat sangen pragmaattiset. Anni Jääskeläinen (2016, 112–113) kiinnittää huomiota myös yhdessä laulamisen sosiaaliseen merkitykseen sekä kielen poeettisen funktion toteuttamiseen.

Koska refrengi ei tyypillisesti vie laulun tarinaa eteenpäin eikä vaadi juonen muistamista, on sitä pidetty säkeistöosuutta vähemmän tärkeänä (Jääskeläinen 2016, 112), ja on arveltu, että osittain tästä syystä refrengiä on kansanlauluja kerätessä jätetty toisinaan kokonaan merkittämättä (Kallio 2013, 145).

Mainintoja Inkerin laulurefrengistä on kirjallisuudessa esiintynyt jo ennen kansanlaulujen laajamittaisen keruun alkua. Vanhimpia tunnettuja mainintoja edustaa Fjodor Tumanskin kuvaus Pietarin kuvernementin alueesta vuosina 1789–1790, jossa hän kirjoittaa paikallisten toistelevan ”Lado-jumalan nimeä” lauluissaan; kyse lienee ollut Inkerinmaalla tavallisesta *lado*-refrengistä (Öpik 1970, 113 < Tumanski 1790). Varhaista tutkimusta, jossa esitetään tarkempia huomioita refrengien käytöstä, edustaa Elsa Enäjärvi-Haavion teos *Pankame käsi kätehen* (1949). Enäjärvi-Haavio (1949, 146–149) toteaa venäläisperäisten refrengien ja onomatopoeettisten rallatusrefrengien eroavan alkuperältään ja kuvaa niiden käyttöä Inkerinmaalla. Kallion väitöskirja *Laulamisen tapoja - Esitysareena, rekisteri ja paikallinen laji länsi-inkeriläisessä kalevalamittaisessa runossa* (2013) tarkastelee Länsi-Inkerin lauluperinnettä laajan aineiston pohjalta. Väitöskirjassa keskitytään enemmän refrengien käyttötilanteisiin ja laulujen rakenteeseen

kuin yksittäisten refrengisanojen alkuperiin tai variointiin. Maria Krinalin pro gradu -tutkielma *Voti kaalina moja, voti maalina moja: refrengit inkerinsuomalaisissa ja eteläkarjalaisissa kansanlauluissa* (2014) puolestaan perehtyy inkerinsuomalaisten ja eteläkarjalaisten laulurefrengien kielellisiin piirteisiin, kuten rallatusrefrengissä esiintyvään onomatopoetiikkaan. Jääskeläinen (2016) on tutkinut yleisemmin laulu-, leikki- ja rallatussanojen eli LLR-sanojen – joita myös monet aineistossani esiintyvät refrengisanat ovat – etymologiaa.

Tämä katsaus perustuu kandidaatintutkielmaani (Sipilä 2023). Selvitän refrengisanojen alkuperiä, äänteellisiä piirteitä, variaatiota ja jonkin verran myös käyttöyhteyksiä, ja jaan refrengit niiden perusteella karkeasti muutamaaan pääkategoriaan. Katsaukseni tarkoitus on toimia inkeroisten ja vatjalaisten laulurefrengien yleisluontoisena esityksenä tiivistämällä kandidaatintutkielmani tärkeimmät havainnot ja tarjota samalla yksi näkökulma Inkerinmaan kieli- ja kulttuurikontaktien historiaan.

Ensin luvussa 2 esittelen tutkimusaineistoni ja -metodini. Luvussa 3 käsittelen aineistossa esiintyvät refrengit tyypeittäin ja syvennyn niiden alkuperiin, merkityksiin, käyttöyhteyksiin, äänteellisiin piirteisiin ja variaatioon. Luvussa 4 tarkastelen lyhyesti sitä, kuinka inkeroisilta ja vatjalaisilta kerätyt refrengit heijastavat 1800-luvun ja 1900-luvun alun Inkerinmaan kieli- ja kulttuurioloja.

2 Aineisto ja metodit

Tutkimusaineistoni laulut on kerätty inkeroisten ja vatjalaisten keskuudesta pääasiassa 1800-luvulla ja 1900-luvun alussa. Keskeinen käyttämäni lähde on virolainen verkkojulkaisu *Vadja ja isuri rahvalaulud* (2015). Muita aineslähteitäni ovat Paul Aristen *Vadjalaste laule* (1960) ja *Vadja rahvalaulud ja nende keel* (1986), Anneli Asplundin *Kansanlauluja Inkerinmaalta* (1992) sekä Kallion *Laulamisen tapoja - Esitysareena, rekisteri ja paikallinen laji länsi-inkeriläisessä kalevalamittaisessa runossa* (2013). Hyödyksi tutkimuksessani on ollut erityisesti viimeksi mainitun liitteenä oleva kattava listaus Inkerinmaalta kerätyistä lauluista. Asplundin (1992) ja Kallion (2013) teokset sisältävät myös inkerinsuomalaisilta kerättyjä suomenkielisiä lauluja, jotka olen rajannut aineistoni ulkopuolelle.

Aineistoa muodostaessani valitsin lähempään tarkasteluun vain sellaiset laulut, joissa on refrengi, joka koostuu muusta laulusta erillisistä aineksista. Näin käyttämäni metodi oli varsin samanlainen kuin Krinalilla (2014). Lopullinen tutkimusaineistoni koostuu 155 laulusta. On huomattava, ettei tämä kuitenkaan tarkoita 155 erilaista refrengiä, sillä sama tai lähes sama refrengi esiintyy tavallisesti useammassa eri laulussa. En kokenut mielekkääksi selvittää aineistoni samankaltaisten refrengien tarkkoja lukumääriä, sillä eri refrengien välillä on toisinaan hyvinkin pieniä, joskus kenties vain merkinnällisiä eroja. Lisäksi, vaikka refrengisanat olisivatkin useassa laulussa samat, saattaa yhteen refrengiin kuuluva osakertaus olla toisessa eri pituinen tai jopa puuttua kokonaan. Tällaisia tapauksia ei ole nähdäkseni mielekästä niputtaa yhdeksi ja samaksi refrengiksi. Katson ensisijaisesti laadullisen tutkimusotteen palvelevan myös tutkimuksen tavoitteita paremmin, enkä esitä varsinaisia määrällisiä päätelmiä eri refrengisanojen frekvenssistä.

Laskennalliset hankaluudet huomioiden olen luokitellut aineistoni refrengit muutamaaan pääkategoriaan, jotka ovat paikoin varsin samanlaisia kuin Kalliolla (2013) ja Krinalilla (2014). Tutkielmani ja siten myös tämän katsauksen alaluvut perustuvat kyseiseen luokitteluun.

Aineistossani esiintyvän varioinnin tarkastelun lisäksi tutkin jonkin verran refrengien alkuperiä ja käyttöyhteyksiä aihetta käsittelevän tutkimuskirjallisuuden pohjalta.

3 Refrengit

3.1 Kalina-refrengit

Monissa aineistoni refrengissä esiintyy joko riimipari *ka(a)lin(n)a – ma(a)lin(n)a* tai sanoista vain ensimmäinen. Venäjän kielessä *kalina* tarkoittaa 'koiranheittä' ja *malina* 'vadelmaa' (MOT s.v. *калина, малина*), ja *kalina(marja)* 'koiranheiden(marjan)' ja *malina* 'vadelman' merkityksessä on tallennettu sanakirjoihin sekä vatjan että inkeroisen puhujilta (IMS, VOT s.v. *kalina, kalinamarja, malina*).

Sanat eivät ole yleisiä kansanlauluissa vain siksi, että ne sattuvat olemaan riimipari. Valentina Devjatkon mukaan koiranheisipuu liitetään muun muassa venäläisessä ja ukrainalaisessa kansansymboliikassa rakkauteen, naiseuteen, häihin ja niissä erityisesti morsiameen. Koiranheiden valkoiset kukat liitetään naisen naimattomuuteen, ja karvaan makuiset marjat symboloivat murhetta, jota avioliiton on nähty tuottavan. Makea vadelma puolestaan edustaa naimattoman tytön huoletonta elämänvaihetta. Marjojen nimet esiintyvät tiheästi esimerkiksi venäläisissä kansanlauluissa, joissa *kalina–malina*-riimiparia käytetään kuvaamaan rakkauden kaksipuolisuutta niin häälauluissa kuin nuorison iloisissa tanssilauluissakin. (Devjatko 2011.)

Venäläisistä lauluista *kalina*-refrengit on omaksuttu sittemmin myös vatjalaisten ja inkeroisten laulustoon ja niistä erityisesti tanssilauluihin (Enäjärvi-Haavio 1949, 148; Kallio 2013, 144). Tällaiset refrengit ovat Inkerinmaalla verrattain uutta kehitystä, sillä vielä 1800-luvun puolivälin laulajien mukaan niitä ei heidän nuoruudessaan laulettu (Enäjärvi-Haavio 1949, 160). Kyseiset kasvinnimitykset on siis omaksuttu sekä laulurefrengeihin että arkikieleen, mutta niiden kulttuuriset konnotaatiot eivät välttämättä ole ulottuneet vatjalaisilta ja inkeroisilta tallennettuihin lauluihin asti. Sanat esiintyvät aineistossani nimittäin myös monissa sellaisissa lauluissa, jotka eivät ainakaan suoraan näytä liittyvän avioliittoon tai rakkauteen.

Toisinaan *n* on geminoitunut ja sanan ensitavu pidentynyt aineistoni *kalina*-refrengissä; *kalina* on siis saattanut venyä muotoon *kaalina*, kuten esimerkissä 1, tai *kaalinna* ja *malina* muotoon *maalina* tai *maalinna*. Myös sanojen venäläiset deminutiivimuodot esiintyvät yleisesti: tästä on esimerkkinä eräs aineistoni inkeroisrefrengi *ai kali ai kali, ai kalinuska moja*.

- (1) *Käki kukkui maa kumis, lindu lauloi lehti liik;
oi kaalina timoja, oi maalina timoja
(Asplund 1992, 41. Laulu 17a, Aloin kukkua käkenä.)*

Kalina ja *malina* kollokoivat eli esiintyvät yhdessä usein sanan *moja(a)/maja(a)/majoi* kanssa, joka on peräisin venäjän feminiinisukuisesta omistuspronominin *maja* 'minun' (Krnal 2014, 44; MOT s.v. *мой*). Tällainen aines sisältyy usein myös muihin kollokaatteihin, kuten *timoja(a)*, joka on todennäköisesti peräisin venäjän kielen sanoista *ты мой*, 'sinä (olet) minun' (Krnal 2014, 46). *Timoja(a)* ja samaan tapaan käyttäytyvä *kamaja(a)* esiintyvätkin aineistossani ainoastaan *kalina*-refrengissä.

Muut aineistossani esiintyvät *kalinan* ja *malinan* tavalliset kollokaatit ovat interjektioita *oi, ai* sekä venäjän kielestä lainattuja sanoja *vot* 'tässä, tuossa', *da* 'ja, kyllä', *i* 'ja' sekä *roos/rooz/ras/*

raz 'kerran' (MOT s.v. *вот, да, у, па*; IMS; VOT). Edellämainittuja sanoja yhdistelemällä on syntynytkin sellaisia aineistossani esiintyviä refrengiä kuten *vot i kalina dai vot i malina* ja *ras kalina maja, ras malina maja*.

3.2 *Sadu-refrengit*

Vatjan ja inkeroisen *sa(a)du* tai *sa(a)tu* on peräisin venäjän sanasta *sad* ja tarkoittaa sekä lainantaja- että lainansaajakielissä 'puutarhaa' (MOT s.v. *сад*; IMS, VOT s.v. *saadu*). Tämän refrengityypin taustalla on edellisen tavoin venäläinen lyyrisen laulun ja häälaulun perinne: esimerkiksi koiranheiden (*kalina*) usein lauletaan kasvavan puutarhassa, *v sadu* (Devjatko 2011; Kallio 2013, 144).

Inkerinmaalla *sadu*-refrengit on liitetty tavallisesti lauluihin, joita on laulettu kylän läpi kuljettaessa etenkin juhlapäivinä (Kallio 2013, 145, 183). Tällaisiin lauluihin liittyy kiinteästi oma sävelmänsä eli niin kutsuttu *saadulmoi*-sävelmä. Sen nimi on peräisin 'puutarhaa' merkitsevän sanan tavallisesta kollokaatista *sa(a)dulmoi*, toisinaan *sa(a)tulmoi*. (Kallio 2013, 154).

Konsonanttiloppuista sanasta on tullut lainautumisen yhteydessä vokaaliloppuinen. Soinnillinen klusiili *d* on saattanut muuttua soinnittomaksi, siis *t*:ksi, ja ensitavun vokaali pidentyä, minkä seurauksena aineistoni lauluissa esiintyy *sadu*-muodon lisäksi muotoja *saadu*, *satu* ja *saatu*.

Sa(a)dulmoin ja *sa(a)tulmoin* lisäksi yleinen kollokaatti on *selen(n)oi*, joka on peräisin venäjän kielen väritermistä 'vihreä' (Kallio 2013, 143; MOT s.v. *зелёный*). Sanat esiintyvät yhdessä esimerkissä 2.

- (2) *Kui miä noisen i laulamaha
saadulmoi saadu selenmoi saadu*
(Kallio 2013, 437 < Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kansanrunousarkiston
äänitearkisto. Launis 1906, A 301/20b.)

Sananalkuinen soinnillinen sibilantti on saattanut vatjan ja inkeroisen puhujien suussa menettää sointinsa. Muita kollokaatteja, joita aineistossani esiintyy, ovat *selednoi*, joka on mahdollisesti *selennoin* muunnos (Krinal 2014, 40–41), ja *seedenna*, jonka tausta lienee samanlainen.

3.3 *Lel-refrengit*

Sellaisia sanoja kuten *lelu*, *lole* ja *luli* sisältävät refrengit ovat yleisiä niin balttilaisten, slaavilaisten kuin itämerensuomalaistenkin kansanryhmien lauluperinteessä, ja ne muodostavat niin sanottujen *lel*-refrengien ryhmän. Refrengin on aiemmin tulkittu juontavan juurensa balttilais-slaavilaisen jumalolennon nimeen *Lel*, mutta luultavammin nämä refrengit ovat peräisin kristinuskon kautta levinneestä huudahduksesta *halleluja*. (Rüütel 2021, 273.) Äänteellisesti nämä refrengit muistuttavat Jääskeläisen (2016, 103–104) esittelemiä alkusyntyisiä LLR-sanoja kuten rallatuksia ja lallatuksia.

Aineistossani tästä refrengityypistä esiintyy sellaisia muunnelmia kuten *lu(u)li*, *l'uli*, *ljuuli*, *l'ole* ja *lole*. Vokaalit vaihtelevat siis suppeista puolisuppeisiin ja *l* on saattanut liudentua. Huomionarvoista on myös se, että aineistossani näiden refrengien alussa on aina interjektio *ai* tai *oi*. Tätä havainnollistaa esimerkki 3.

- (3) *Elettige ennen meill, elettii ojan takan,
ai l'ole pai l'ole, elettii ojan takan*
(Asplund 1992, 13. Laulu 3a, Päivän päästö.)

Etenkin Hevaan inkeroisilla *lole*-sanoja sisältävät refrengit ovat kuuluneet olemuksellisesti kokkovirsiin. Kokkovirret ovat lauluja, joita laulettiin erityisesti helluntaina ja juhannuksena vietetyissä kokkojuhliissa. Toisaalta tällaisia refrengiä kuvataan käytetyn muutoinkin esimerkiksi ympärikössä eli tanssipiirissä (Kallio 2013, 187, 192; Riihel 2021, 273).

3.4 Lado-refrengit

Lado-refrengin (esim. 4) on *lel*-refrengin tavoin arveltu olevan peräisin esikristillisen jumalolennon nimestä. Tätä kantaa edustaa muun muassa historioitsija Fjodor Tumanski, joka laati kuvauksen Pietarin kuvernementin alueesta vuosina 1789–1790. Kuvatessaan alueen itämerensuomalaisten kansojen tapoja hän kertoo etenkin naisten pitävän rakkaudenjumala Ladoa suuressa arvossa: tämän vuoksi jumalan nimeä toistellaan paikallisissa lauluissa. (Öpik 1970, 113 < Tumanski 1790.) Tuoreempaa tutkimusta edustava Elina Öpik pitää tulkintaa virheellisenä. Öpik itse yhdistää refrengin vanhaan venäjänkieliseen rakkaussanaan *lada* tai *lado*, jonka inkeriset ja vatjalaiset ovat sittemmin omaksuneet refrengiinsä venäläisiltä. (Öpik 1970, 159.)

- (4) *Lauloi suuri lauloi pieni,
oi laadoi laadoi, lauloi pieni*
(Kallio 2013, 417 < Sibelius-Akatemian kirjasto. Launis 1903: Armas
Launisen nuottikäsikirjoitus Länsi-Inkeristä, nro 50.)

Lel-refrengin tapaan *lado*-refrengit ovat esiintyneet yleisesti kokkovirsissä, minkä lisäksi muun muassa Armas Launis kuvasi refrengiä laulettuun muutenkin nuorison kokoontuessa pyhäpäivinä. Hän kirjasi kuulleensa ensimmäisellä tallennusmatkallaan Soikkolassa refrengin *laadoi, laadoi, laadoi, majoi*. (Kallio 2021, 183, 187.) Omassa aineistossani esiintyy sekä lyhyttä muotoa *lado* että pidempää muotoa *laadoi*.

3.5 Dai- ja ved-refrengit

Toisinaan keskeisinä refrengisanoina ovat interjektio *oi* ja sen kanssa *ved*, *vet*, *dai* tai *tai*. Partikkeli *ved* (esim. 5) on lainattu venäjän kielestä ja sen merkitys on vatjassa 'toki, -hAn' (VOT s.v. *ved*; MOT s.v. *ведь*). *Dai* on yhdistetty venäjän kielen sanoista *da* ja *i*, ja sen merkitys vatjassa on näiden sanojen mukaisesti 'ja, sekä' (VOT s.v. *dai*). Pidän mielekkäänä käsitellä näitä refrengisanoja samassa luvussa, koska molemmat ovat lyhyitä, molempien alkuperä on samankaltainen ja molemmat esiintyvät aineistossani refrengien lisäksi myös täytetävinä.

- (5) *Iloidaaks müö, ved oi, ihmeen noored, joo,
ihmeen nuorella, ved oi, ijällä, joo,
vihannalla, ved oi, varduvella, joo*
(Vadja ja isuri rahvalaulud 2023: Iloidaaks müö, ihmeen noored / Metsaviis.)

Oi dai-refrengi on tyypillinen tyttöjen laulamissa hääsävelmissä (Kallio 2013, 144), ja sitä

seuraa aina säkeistöosuuden osakertaus. Sen sijaan *ved oi* esiintyy aineistossani aina keskellä säettä. Sen lisäksi säkeen lopussa saattaa esiintyä kolmaskin refrengitavu, omaperäinen huudahdus *joo*, kuten esimerkissä 5.

3.6 Omaperäiset huudahdukset

Interjektiot *ai*, *oi* ja *voi* sekä muut lyhyet sanat *joo*, *vaa(n)* ja *no(o)* esiintyvät aineistossani sekä refrengi- että täydennystavuina. Niitä ole myöskään ole sanakirjoissa merkitty lainaperäisiksi (IMS; VOT). Siksi kutsun niitä tutkimuksessani omaperäisiksi huudahduksiksi.

Osana pidempää refrengiä tällainen huudahdussana esiintyy yleensä fraasin alussa, kuten refrengissä *oi kaalina timoja*, *oi maalina timoja* tai *ai lole lole*. Yksinäisenä refrengitavuna se sijoittuu tavallisesti säkeistön loppuun eräänlaiseksi loppuhuudahdukseksi. Toisinaan tällaiset sanat esiintyvät pareina: huudahdussanapareista aineistossani tavallisin on *jo(o) no(o)*, joka esiintyy toisinaan myös yhteen kirjoitettuna.

- (6) *Oi miun tuo ehtoisa emoin, miun tuo ehtoisa emoin*
Ja emoi, emoinen, ja emoinen joonoo
 (Asplund 1992, 48. Laulu 22a, Emännän kolme kieltä.)

Usean peräkkäisen interjektion muodostama pitkä refrengi *ai-voi-voi-voi*, *voi-voi-voi-voi* esiintyy puolestaan usein tanssien esitetyissä uudemmissa vatjalaisissa kansanlauluissa (Rüütel 2021, 274).

3.7 Muut refrengit ja yhdistelmärefrengit

Esimerkin 7 refrengi on muuhun aineistooni nähden poikkeuksellinen, koska se on pitkä ja vatjan kielellä merkitystä kantava. Krinalin eteläkarjalaisiin ja inkerinsuomalaisiin lauluihin keskittyvässä aineistossa esiintyvän venäläisperäisen refrengin *eto pravda, eto pravda, eto pravda vsë bylo* merkitys 'se oli totta, se oli totta, se oli totta, kaikki se oli' on lähellä tätä refrengiä (Krinal 2014, 49). Kyse voikin olla käänöslainasta.

- (7) *Menimmä mü nokka, menti jalgat kokkā.*
Se eli tetta, se eli tetta, se eli ihan tetta vä.
 (Ariste 1986, 12. Laulu 5.2.)

Myös jotkin venäläisperäiset refrengit esiintyvät aineistossa vain kerran, eivätkä ne rakennu tyypillisten refrengisanojen ympärille, minkä vuoksi niitä on vaikea luokitella mihinkään tiettyyn kategoriaan.

Joissakin lauluissa esiintyy puolestaan useita erityyppisiä refrengiaineiksia. Aineistossani varsin tavallinen rakenne edustuu esimerkissä 8: säkeen keskellä *vet oi*, säkeen lopussa *joo*, ja seuraavaksi *ai lole lole* ennen osakertautta, joka päättyy myös sanaan *joo*.

- (8) *Olin orjoina vet oi venoissa joo,*
ai lole lole ja venoissa joo
 (Asplund 1992, 28. Laulu 10a, Viron orja ja isäntä.)

4 *Lopuksi*

1800-luvun Inkerinmaata luonnehtii useiden kielten ja kulttuurien yhteiselo. Itämerensuomalaisista kansoista merkittävimpiä väestöryhmiä muodostivat inkeroiset, vatjalaiset, inkerinsuomalaiset ja virolaiset (Leskinen 1991, 222). Heidän lisäksi seudulla asui venäläisiä ja vähemmissä määrin myös saksalaisia (Hakamies 1991, 197–201).

Kielikontaktien tutkimuksessa on syytä kiinnittää huomiota kielten käyttötilanteisiin, kontaktin kestoon ja kieliä kohtaan muodostuneisiin asenteisiin (Winford 2003, 2), ja näen samanlaisen tarkastelun olevan hyödyllinen myös laulurefregien tutkimuksessa. Kansanlaulujen refregisanat voivat kielen muiden lainaelementtien tavoin tarjota tietoa siitä, keiden kanssa yhteisö on ollut tekemisissä ja onko kanssakäynti ulottunut kulttuuriselle – tarkemmin sanottuna musiikilliselle – tasolle asti.

Vatjalaisten ja inkeroisten välisestä tiivistä kontaktista kielii molemmilta ryhmiltä kerättyjen refregien yhteneväisyys. 1800-luvun mittaan yleistyneet venäläisperäiset refregit kertovat osaltaan venäläisen vaikutuksen vahvistumisesta alueella sen jälkeen, kun maaorjuus lakkautettiin vuonna 1861. Muutoksen aiheuttamassa kaupunki- ja markkinakeskeisyydessä venäläisestä identiteetistä oli etua (Hakamies 1991, 201–202). Sen sijaan Inkerinmaalta runsaasti tallennettuja laaritusrefregejä (esimerkiksi *räli-äli illerällä, räli äli rällä* ja *aalistullaa illälei ja tuuliaali räijää*) ei esiinny vatjalaisia ja inkeroisia koskevassa aineistossani kertaakaan: lähdekirjallisuudenkin valossa ne vaikuttavat olleen käytössä lähinnä seudun suomenkielisen väestön keskuudessa (Kallio 2013, 143; Krinal 2014, 49). Tämä ei tosin tarkoita välttämättä sitä, etteivätkö vatjalaiset ja inkeroiset olisi voineet altistua laarituksille. Inkerinsuomalaiset olivat Inkerinmaalla suuri ja näkyvä kansanryhmä, jonka kanssa oltiin ainakin tietyillä seuduilla myös tekemisissä (Raudalainen 2021, 46).

Refrengissä on mitä ilmeisimmin myös jonkinasteista historiallista kerrostumista. Tiettyjen refregisanojen tarkkoja ensiesiintymiä on käytännössä mahdotonta määrittää, mutta aikalaislähteet voivat toisinaan antaa aiheen suhteen osviittaa. Niiden perusteella esimerkiksi *lodo*-refrengi on ollut käytössä vatjalaisilla ainakin jo 1700-luvun loppupuoliskolla (Öpik 1970, 113), kun taas *kalina*-refregien aika koitti vasta seuraavalla vuosisadalla (Enäjärvi-Haavio 1949, 160).

MIRJAMI SIPILÄ

mmsipi@utu.fi
Turun yliopisto

*Lähteet**Aineslähteet*

- ARISTE, PAUL 1960: *Vadjalaste laule*. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Emakeele Seltsi toimetised 3. Eesti NSV Teaduste Akadeemia, Tallinna.
- 1986: *Vadja rahvalaulud ja nende keel*. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Emakeele Seltsi toimetised 22. Valgus, Tallinna.
- ASPLUND, ANNELI 1992: *Kansanlauluja Inkerinmaalta*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 557. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

- KALLIO, KATI 2013: *Laulamisen tapoja. Esitysareena, rekisteri ja paikallinen laji länsi-inkeriläisessä kalevalamittaisessa runossa*. Väitöskirja. Helsingin yliopisto, folkloristiikka. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-10-9566-5>
- Vadja ja isuri rahvalaulud = MTÜ Rahvalauluselts Hellero – Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvalaulu Arhiiv 2015: *Vadja ja isuri rahvalaulud* (verkkojulkaisu). Koostanut JANIKA ORAS. Toimittanut KADI SARV. Saatavissa <https://www.folklore.ee/pubte/eraamat/vadjaisuri/en/index> [viitattu 15.6.2024].

Muut lähteet

- DEVJATKO, VALENTINA 2011: Калинка-малинка – это о любви. Словестница Искусств но 1 (27). Saatavissa <http://www.slovoart.ru/node/820> [viitattu 15.6.2024].
- ENÄJÄRVI-HAAVIO, ELSA 1949: *Pankame käsi kätehen: suomalaisten kansanrunojen esittämistavoista*. WSOY, Porvoo.
- HAKAMIES, PEKKA 1991: Inkeri monietnisenä alueena. PEKKA NEVALAINEN ja HANNES SIHVO (toim.): *Inkeri: historia, kansa, kulttuuri*, 197–204. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 547. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- IMS = *Inkeröismurteiden sanakirja*. Lexica Societatis Fenno-Ugricae XVIII. 1971. Toimittanut RUBEN ERIK NIRVI. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.
- JÄÄSKELÄINEN, ANNI 2016: Leikki-, laulu- ja rallatussanat – mitä, mistä, missä ja miksi? *Puhe ja kieli* 36 (2), 97–122.
- KALLIO, KATI 2013: *Laulamisen tapoja. Esitysareena, rekisteri ja paikallinen laji länsi-inkeriläisessä kalevalamittaisessa runossa*. Väitöskirja. Helsingin yliopisto, folkloristiikka. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-10-9566-5>
- 2021: Inkerikkojen runolaulu. KATI KALLIO, RIHO GRÜNTAL ja LASSI SARESALO (toim.): *Inkerikot, setot ja vatjalaiset: Kansankulttuuri, kieli ja uskomusperinteet*, 179–203. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1467. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki. <https://doi.org/10.21435/skst.1467>
- KRINAL, MARIA 2014: Voti kaalina moja, voti maalina moja: *refrengit inkerinsuomalaisissa ja eteläkarjalaisissa kansanlauluissa*. Maisterintutkielma. Tarton yliopisto, suomalais-ugrilaiset kielet. Saatavissa <http://hdl.handle.net/10062/44501> [viitattu 31.7.2024].
- LESKINEN, HEIKKI 1991: Inkerin kielimuodot. PEKKA NEVALAINEN ja HANNES SIHVO (toim.): *Inkeri: historia, kansa, kulttuuri*, 222–233. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 547. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- MOT = MOT sanakirjasto: MOT Venäjä (verkkosanakirja). Kotimaisten kielten keskus ja Kielikone Oy, Helsinki. Saatavissa <https://www.sanakirja.fi/> [viitattu 15.6.2024].
- RAUDALAINEN, TAISTO 2021: Näkymiä Inkerinmaan historiaan. KATI KALLIO, RIHO GRÜNTAL ja LASSI SARESALO (toim.): *Inkerikot, setot ja vatjalaiset: Kansankulttuuri, kieli ja uskomusperinteet*, 36–58. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1467. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki. <https://doi.org/10.21435/skst.1467>
- RAUSMAA, PIIRKKO-LIISA 1985: *Ilokerä: laulutansseja ja piirileikkejä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- RÜÜTEL, INGRID 2021: Vatjalaisten itkut, lauluperinne ja soittimet. KATI KALLIO, RIHO GRÜNTAL ja LASSI SARESALO (toim.): *Inkerikot, setot ja vatjalaiset: Kansankulttuuri, kieli ja uskomusperinteet*, 257–277. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1467. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki. <https://doi.org/10.21435/skst.1467>
- SIPILÄ, MIRJAMI 2023: Oi saadu-saadu, selennoi saadu: *refrengisanat vatjan- ja inkeröisenkielisissä kansanlauluissa*. Kandidaatintutkielma. Turun yliopisto, suomalais-ugrilainen kielen tutkimus.
- VOT = *Vatjan kielen sanakirja*. Eesti Keele Instituut, Tallinna. Saatavissa <http://www.eki.ee/dict/vadja/> [viitattu 15.6.2024].
- WINFORD, DONALD 2003: *An Introduction to contact linguistics*. Blackwell, Oxford.
- ÕPIK, ELINA 1970: *Vadjalastest ja isuritest XVIII saj. lõpul: etnograafilisi ja lingvistilisi materjale Fjodor Tumanski Peterburi kupermangu kirjelduses*. Valgus, Tallinn.

ARVOSTELUJA

Kolttasaamelaisten vaikuttamisen strategiat

SONJA TANHUA: *Kolttasaamelaisen kyläkokousjärjestelmän vaikuttamisen strategiat ja taktiikat 1920–1979*. Acta Universitatis Ouluensis B Humaniora 206. Oulun yliopisto, 2023. 95 sivua ja liitteet. <https://urn.fi/URN:ISBN:9789526235745>

Saamelaisista on viime aikoina julkaistu tutkimuksia ja muitakin kirjoja. Myös saamelaisvähemmistö kolttasaamelaiset on ollut tutkimuksen kohteena. Vuoden 2023 syksyllä Markus Juutinen väitteli koltansaamen kielikontakteista, ja saman vuoden keväällä Sonja Tanhua puolusti väitöskirjaansa *Kolttasaamelaisen kyläkokousjärjestelmän vaikuttamisen strategiat ja taktiikat 1920–1979* Oulun yliopiston saamentutkimuksen Giellagas-instituutissa. Kuten viime aikojen väitöskirjat usein, tämäkin on artikkeliväitöskirja ja koostuu johdanto-osan lisäksi neljästä artikkelista, joista yksi on yhteisartikkeli. Artikkeliväitöskirjat ovat lisänneet suosiota myös monissa humanistisissa aineissa viime vuosina, ja nykyään johdanto-osan ja tulosten lisäksi kolme artikkelia riittää väitöskirjaksi.

Tanhua tarkastelee kolttasaamelaisten kyläkokousjärjestelmää aikana, jolloin kolttasaamelaisvähemmistöstä tuli Suomen kansalaisia eli kun Petsamo liitettiin Suomeen. Tutkimuksen ajanjakso on rajattu ulottumaan aina vuoteen 1979 asti. Laajemmin käsitellään kolmea kolttasaamelaissiidaa eli Suonikylää, Petsamoa ja Paatsjokea. Nämä kylät ovat keskenään hieman erilaisia, ja sitä, miten kyläkokousjärjestelmä on toiminut, on tässä tarkasteltu historiallisesti ottaen huomioon myös kunkin siidan mahdollisia eroavaisuuksia ja yhtäläisyyksiä.

Vaikka kolttasaamelaiset, joiden lukumäärä on tämän työn mukaan arviolta 700, ovat vähemmistönä Suomen saamelaisissa, heidän kyläkokousjärjestelmänsä on ollut tunnettu. Se on itsehallintojärjestelmä, jota nykyisin johtaa vaaleilla valittava luottamushenkilö. Tätä kolttasaamelaisen päätöksentekojärjestelmän ja eri valtayhteiskuntien viranomaisten välistä vuorovaikutusta voidaan jäljittää aina 1600-luvulle. Kyläkokoukset ovat laajemman kolttasaamelaisen päätöksentekojärjestelmän ylin päättävin elin. Sekä kyläkokousten että luottamusmiehen tehtävistä säädetään nykyisin Suomessa erillisellä lainsäädännöllä, joka on osa kolttalakia.

Tanhuan työssään tarkastelema ajanjakso on jaettu selkeästi kolmeen osaan, joista ensimmäinen kattaa Petsamon ajan eli vuodet 1920–1944. Toinen jakso käsittää talvi-, jatko- ja Lapin sotien jälkeisen uudelleenasettamisen ja jälleenrakennusajan. Tänä aikana on tapahtunut paljon muutoksia kolttasaamelaisten elämässä, kuten sodan jaloista evakuointi ja sen jälkeen asteittainen ja hankala asuinpaikkojen saaminen. Viimeinen tarkastelujakso koostuu 1960- ja 1970-lukujen mukanaan tuomista muutoksista, kuten perinteisten elinkeinojen modernisoinnista ja koneellistumisesta ja nykyisen mallisen kyläkokousjärjestelmän vakiintumisesta.

Sonja Tanhuan kysymyksinä tässä työssä ovat muun muassa millä tavoin kolttasaamelaiset ovat pyrkineet ja pystyneet soveltamaan kyläkokousjärjestelmänsä osaksi kulloisenkin

valtayhteiskunnan hallintotapoja ja ovatko ja miten he ovat voineet vaikuttaa omiin oloihinsa ja toiminnan mahdollisuuksiinsa muuttuneissa hallinnollisissa ja yhteiskunnallisissa tilanteissa.

Työssä yhdistetään historian tutkimusta ja saamentutkimusta. Työtä vaivaa eräänlainen teorian karttaminen ja monissa kohdin tarkastelu jää liikaa kuvailun tasolle. Kuvailulla on kuitenkin tässä työssä myös tärkeä merkitys, koska työn voi ajatella olevan tutkimuksen palauttamista yhteisölle. Se on tärkeää esimerkiksi tutkittaessa alkuperäiskansoja. Tätä tutkimustulosten palauttamisen näkökulmaa työssä olisi voinut hyödyntää paremmin. Tänä päivänä meidän tutkijoiden tulee myös kysyä, mikä on tutkimuksemme anti tutkittavalle yhteisölle ja yhteiskunnalle. On myös ensiarvoisen tärkeää, että työ ja sen artikkelit on julkaistu suomeksi eikä englanniksi, joten sen kohteilla on mahdollisuus tutustua siihen suomeksi.

Käsitteiden tarkastelu on paikoitellen jäänyt kuvailun tasolle, eikä esimerkiksi aina tule esille, onko kyseessä aineistosta nousevat käsitteet vai onko niitä käytetty teoreettisina. Jotkin käsitteet kuten esimerkiksi *kolonialismi*, *delokolonialismi*, *aito*, *perinteinen* tai *alkuperäiskansa* olisivat kaivanneet tarkempaa analyysiä. Teorian merkitys tutkimuksessa on, että sen avulla tulkitaan ja selitetään tutkittavaa ilmiötä. Aineiston analysoinnissa teoria voi myös auttaa näkemään tärkeitä kysymyksiä. Tässä se näyttäytyy teoreettisina käsitteinä, joiden varaan työ on rakennettu. Ne ovat *toimijuus*, *strategiat* ja *taktiikat*. Käsitteet sopivat tähän työhön, mutta esimerkiksi toimijuuden analyttisemmalla käsittelyllä olisi voinut saada selkeämmän kuvan tutkimusaiheesta.

Nykyaikaisen tutkimuksen – ei yksin alkuperäiskansatutkimuksen – tulee esitellä tutkimusetiikkaan liittyvät kysymykset. Tässä työssä ne sekä tutkijan roolin ja position pohdinta ovat tärkeässä osassa. Tanhua on reflektoinut omaa rooliaan sekä tutkimansa yhteisön roolia ja merkitystä tarkasti.

Työ pohjautuu arkistoaineistoon, josta Tanhua on käyttänyt erilaisia ja eri tekijöiden tekemiä dokumentteja, lehdistöaineistoa sekä monia aikalaistutkimuksia. Monien erilaistenkin aineistojen ja aineistonhankintatekniikkojen käyttö on yleistä monien alojen tutkimuksissa. Aineiston lukemisessa olisi lähiluvun sijaan voinut käyttää *kulttuurianalyysiä*, joka sopisi tämän kaltaiseen arkistoaineistoon.

Tanhuan työ käsittelee mielenkiintoista ja tärkeää aihetta kolttsaamelaisten historiasta. On hyvä, että työssä tulee esille sekä kolttsaamelaisten historia ja itse kyläkokousjärjestelmän historia. Kolttsaamelaisten historian kuvaamisessa on lähteenä käytetty aihetta tutkineita ja siitä kirjoittaneita tutkijoita. Joidenkin lukujen yhdistäminen ja eri tavalla järjestäminen olisi voinut olla mahdollista. Ehkä enemmän olisi voitu pohtia kyläkokousjärjestelmää saamelaisten historian näkökulmasta, tosin sitäkin työssä sivuttiin muun muassa Eidlitz Kuoljoen julkaisujen perusteella. Historian käsittely kertoo myös tutkimuksen aiheen tärkeydestä niin kolttsaamelaisille kuin laajemmin saamelaisyhteisölle. Tässä auttaa myös kirjoittajan oma positio, jota hän on tuonut esille. Käsitykset saamenhistorian tutkimuksesta, saamentutkimuksesta ja saamelaisten historian tutkimuksesta olisivat voineet tulla selkeämmin esille tarkentaen, mitä eroja näiden välillä on ollut.

Tutkimuksen ensimmäinen artikkeli johdattaa aiheeseen käsitellen, miten kolttsaamelainen kyläkokousjärjestelmä oli muutosten keskellä ja mitä tapahtui 1970-luvulle tultaessa. Toinen artikkeli puolestaan keskittyy lohenkalastusoikeuksien myyntiin ja korvauksiin. Tässä ostajana oli Norjan valtio. Kolmas eli ainoa yhteisartikkeli kolmen muun kirjoittajan kanssa käsittelee Jääk Sverloffia johtajana ja kulttuuritulkkina ja samalla kolttsaamelaisten historian käännteitä. Viimeinen artikkeli on ehkä osittain yhteenvedonomainen. Siinä kyläkokousjärjestelmää tarkastellaan päätöksenteon ja suomalaisen valtionhallinnon ilmentymänä tutkimuksen

loppuaikana eli 1960- ja 1970-luvuilla. Kaiken kaikkiaan artikkelit muodostavat johdannon kanssa yhdessä kokonaisuuden, joskin olisin toivonut joko johdannossa tai jopa erillisessä artikkelissa pohdittavan aineistoa tarkemmin nykyaikaisen arkistotutkimuksen näkökulmasta sekä muutoksia arkistolaitoksessa. Tällaisia pohdintoja olisi voinut tehdä vaikkapa arkistotieteen tai arkistodiplomatian näkökulmasta ja arkistoaineiston käytöstä tällaisissa tutkimuksissa. Arkistotieteelliselle tutkimukselle tällä olisi paljon merkitystä, sillä arkistojen rooli muuttuu koko ajan ja aiemman arkistoaineiston käyttö muuttuu ja lisääntyy.

Vaikka työssä on tiettyjä teoreettisia ja käsitteellisiä heikkouksia, sillä on myös paljon annettavaa. Esimerkiksi kolonialismin ja dekolonialismin pohdinta toivottavasti jatkuu tulevaisuudessa. Loppuun olisi voitu vielä selkeästi esittää työn tuomat uudet tutkimustulokset. Työ on erittäin ajankohtainen monestakin syystä. Sen anti kolttsaamelaisyhteisölle ja laajemmin saamelaisyhteisölle on tärkeää. Työssä on hyödynnetty vanhaa tutkimusta ja uusia, aiemmin tuntemattomia arkistolähteitä. Tutkimusaihe on tärkeä ja aiemmin vähemmän tutkittu, ja se tuo uutta tietoa tutkimusaiheesta. Se antaa mielenkiintoisen kokonaiskuvan kolttsaamelaisen kyläkokousjärjestelmän vaikuttamisen strategioista ja taktiikoista tarkastelujaksolla vuosina 1920–1979.

HELENA RUOTSALA

helena.ruotsala@utu.fi

Turun yliopisto

Tietoa tietokirjoista

IDA HENRITIUS, OLLI LÖYTTY ja ANNE MÄNTYNEN (toim.): *Tietokirjallisuuden lajit ja rajat*. Gaudeamus, Helsinki 2024. 295 s.

Mitä tietokirjallisuus on ja miten se eroaa kaunokirjallisuudesta? Voisi kuvitella vastauksen olevan helppo: tietokirjallisuus sisältää tietoa, kaunokirjallisuus fiktiota. Todellinen tilanne ei kuitenkaan ole ihan näin yksinkertainen. Ida Henritiuksen, Olli Löytyn ja Anne Mäntysen toimittama *Tietokirjallisuuden lajit ja rajat* käsittelee tätä rajanvetoa ja esittelee monenlaisia tietokirjallisuuden lajeja. Kirja on tarkoitettu tietokirjallisuuden tutkimuksen perusoppikirjaksi.

Kirjan johdannossa kuvataan monia mahdollisuuksia analysoida tietokirjojen yhdistäviä ja erottavia piirteitä. Todetaan, että tietokirjallisuus on joitakin tarkasti säädeltyjä tekstejä lukuunottamatta varsin liikkuva käsite. Tällainen erityisen tarkasti säädelty tekstityyppi on esimerkiksi väitöskirja, jonka on täytettävä sekä muodollisia että sisällöllisiä vaatimuksia tullakseen hyväksytyksi. Toisaalta vaatimusta tietokirjan totuudellisuudesta haastavat erilaiset uskonnolliset ja uskomukselliset teokset, joiden sisältö on totta vain tietylle viiteryhмälle. Johdannon lisäksi kirja sisältää kaksitoista artikkelia viideltätoista kirjoittajalta.

Rajatapauksia

Kirjallisuuden lajeja on eroteltu ainakin antiikin ajoista asti, mutta tietokirjallisuutta ei ole nähty kaunokirjallisuudesta erillisenä kirjallisuudenlajina ainakaan ennen 1700-lukua. Mikko Lehtonen esittelee tietokirjallisuuden historiallisia määrittelyjä ja toteaa, ettei tieto- ja kaunokirjallisuuden rajanveto ole koskaan ollut täysin yksiselitteistä. Nykykulttuurissa tietokirjallisuus toimii suhteessa muuhun kirjallisuuteen ja mediaan. Tämä tarkoittaa sitä, että myös tietokirjallisuudelta odotetaan usein viihteellisyyttä. Lehtonen osoittaa tämän esittelemällä Suomen Kustannusyhdistyksen kymmenen myydyimmän tietokirjan tilaston vuodelta 2021: listalla on kaksi vitsikirjaa, kolme julkiselämäkertaa, kaksi rikolliselämäkertaa, tunnetun lääkärin oma-kohtainen teos sekä uupumusta ja murhatun lapsen tarinaa käsittelevät kirjat.

Elämäkerrat ovat kiinnostavia tietokirjallisuuden rajojen kannalta. Elämäkertoja käsitellään kahdessa artikkelissa, Ida Henritiuksen ”Elämäkerta – kirjoittajan tulkinta toisen elämästä” ja Päivi Kososen ”Omaelämäkerta, muistelmat ja autofiktio tietokirjallisuuden rajatapauksina”.

Elämäkerran kohteena on pitkään ollut suurmies, jonka ansioita ja erityisyyttä teoksessa korostetaan. Henritius toteaa elämäkerralla olevan valtaa: se kanonisoii ja muokkaa käsityksiä. Tällä vuosituhannella elämäkertoja on kirjoitettu paljon myös elävistä, nuorista ihmisistä, ja nämä kirjat ovatkin myyntilistojen kärjessä. Elämäkerran kohteena voi olla esimerkiksi taiteilija tai poliitikko. Tällöin kirjoittaja joutuu ratkaisemaan, paljonko käsitellään henkilön julkista elämää ja työtä ja minkä verran kuvataan yksityiselämää. Joskus voi tulla esille asioita, joiden julkittuomista on mietittävä. Ida Henritius toteaa myös, että edelleen julkisuuden naisten elämäkerroissa käsitellään selvästi enemmän perhettä ja yksityiselämää kuin miesten elämäkerroissa.

Omasta elämästä kirjoitettuja kirjoja voidaan nimittää omaelämäkerraksi, muistelmiksi tai autofiktioksi. Omaelämäkerrassa voidaan käsitellä kertojan sisäistä kehitystä, ja mukana voi olla esimerkiksi unia, fantasiaa tai ihmeitä, kunhan lukijalle näiden ja todellisuuden rajat tehdään selväksi. Muistelmissa tavallisesti kerrotaan aikakaudesta, tapahtumista ja niihin liittyvistä henkilöistä.

Autofiktiossakin päähenkilöllä on sama nimi kuin kirjoittajalla, ja tapahtumat yleensä noudattavat todennettavissa olevia tositahtumia. Kosonen kuitenkin toteaa, ettei voi luokitella autofiktiota tietokirjallisuudeksi, sillä se toimii omilla ehdoillaan. Muutenkin yksittäisen omaelämäkerrallisen teoksen sijoittaminen faktaan tai fiktion vaatii useimmiten lähilukua ja tekstinälyysia.

Tietokirjallisuuden ja kaunokirjallisuuden rajalla liikkuvat myös tällä hetkellä suuressa suosiossa olevat narratiiviset tietokirjat. Artikkelissaan ”Narratiivinen tietokirja faktan ja fiktion rajalla” Maria Lassila-Merisalo määrittelee narratiivisen, kertomuksellisen tai tarinallisen tietokirjan kirjaksi, joka kertoo todellisuudesta subjektiivisen suodattimen läpi. Tällaisena suodattimena voi toimia kertoja itse tai joku muu henkilö. Narratiivisessa tietokirjassa voidaan käyttää monenlaisia kerronnallisia keinoja, joilla voidaan tuoda tietotekstin oheen spekulatiota ja tulkinnanvaraisia asioita.

Eräänlainen rajatapaus tietokirjallisuuden ja kaunokirjallisuuden välillä on myös essee. Esseenä voidaan pitää monenlaisia tekstejä vapaamuotoisesta kirjoitelmasta lähtien. Ida Lowndes ja Olli Löytty tarkastelevat kolmea erilaista esseettä artikkelissaan ”Moniääninen essee”. He toteavat esseen liikkuvan tieto- ja kaunokirjallisuuden rajoilla. Esseen lajiin kuuluu ihmettely, eivät lukkoonlöödyt totuudet, mutta toisaalta essee ei ole enää essee, jos se väittää valhetta todeksi.

Monenlaisia tietokirjoja

Tietokirjoja voidaan tarkastella myös muodon, käyttötarkoituksen tai kohderyhmän kautta. Artikkelissa ”Sarjakuva tietokirjallisuutena” Oskari Rantala toteaa, ettei nonfiktiosarjakuva itsessään ole tietokirjallisuuden laji, vaan sarjakuvamuotoiset tietokirjat voidaan jakaa samankaltaisiin lajityyppeihin kuin muukin tietokirjallisuus. Sarjakuvan erikoispiirteenä on asioiden esittäminen sekä tekstin että kuvan avulla. Kuviissa voi olla sellaisia yksityiskohtia, joita ei todellisuudessa tiedetä eli kysymyksessä on piirtäjän subjektiivinen tulkinta totuudesta.

Artikkelissa ”Oppikirja tekstilajina” Pirjo Hiidenmaa toteaa, että oppikirjana voi pitää opetustarkoitukseen laadittua pedagogista tekstiä, oli se sitten kirjamuotoinen tai jotain muuta. Oppikirja on jaksotettu lukuvuotta tai kurssia ajatellen, ja tietyn aiheen laajuutta määrittää siihen käytettävä aika eikä esimerkiksi se, paljonko aiheesta tiedetään. Oppikirja esittää vakiintuneen totuuden, jota kuitenkin korjataan, muokataan ja täydennetään tarpeen tullen. Hiidenmaa nostaa esille myös kysymyksen oppikirjojen tekijyydestä ja tekijänoikeuksista erityisesti pitkien kirjasarjojen kohdalla.

Ilona Lindhin artikkeli ”Kertovat ja opastavat matkakirjat” käsittelee matkakertomusta ja matkaopasta tekstilajeina. Matkakertomuksessa ”minä” kuvaa omia kokemuksiaan, matkaopas puolestaan antaa neuvoja ja opastusta matkaa suunnittelevalle. Matkaoppaassakin voi olla oma-kohtaisuutta, mutta sen oletetaan tarjoavan myös yleispätevää tietoa kohteestaan.

Suomessa lasten tietokirjallisuutta käsitellään usein omana lajinaan, ja jaottelu tehdään esimerkiksi käyttötavan eikä niinkään sisällön mukaan, kertoo Päivi Heikkilä-Halttunen otsikolla ”Lasten tietokirjat”. Heikkilä-Halttunen esittelee lasten tietokirjojen runsasta tarjontaa ja moninaisia aihepiirejä ja toteaa lasten tietokirjallisuuden tutkimuksen vielä odottavan tekijöitään.

Tietoa Suomesta

Pertti Haapala toteaa, että suomalaisessa yhteiskunnassa historiatietoisuus on oleellinen osa kansallista identiteettiä. Hän kuvaa erilaisia historiakäsitteitä artikkelissaan ”Historian kirjoittaminen”. Historiaa käsittelevän tietokirjan tulee olla totta, mutta se ei useinkaan voi olla koko totuus. Ajatus yhdestä ainoasta totuudesta on tieteen vastainen ja jopa vaarallinen. Kuva menneisyydestä on todempi, kun sitä valaistaan useammasta suunnasta. Haapala huomauttaa, ettei hyvä tietokirja ole kopio tutkimuksesta, vaan tietokirjan arvo on tiedon jakamisessa. Ollakseen tietokirja se ei kuitenkaan voi olla ristiriidassa tutkitun tiedon kanssa. Historiallinen romaani ei ole tietokirja, mutta Haapala arvioi sen voivan olla hyvä tapa käsitellä vaikeita ja ristiriitaisia aiheita.

Jari Aron ja Kirsti Lempiäisen artikkelin otsikkona on ”Yhteiskunnallinen tietokirjallisuus”. Tällainen kirjallisuus voi olla päätöksentekoa palvelevaa, valistavaa ja maailmankuvaa muokkaavaa. Kirjoittajat tarkastelevat useita merkittäviä ja tunnettuja teoksia, joissa käsitellään mm. suomalaisen yhteiskunnan muutosta, naisen asemaa ja tasa-arvoa. Kirjoittajat toteavat, että tutkijoiden urakehityksen kannalta suomenkielellä kirjoitettujen julkaisujen merkitys on vähentynyt. Nykyään kotimaisia nimikkeitä kyllä julkaistaan enemmän kuin aikaisemmin, mutta painosmäärät ovat esimerkiksi 1960- ja 1970-lukujen painoksiin verrattuina hyvin pieniä.

Kirjan päättää Anu Lahtisen artikkeli ”Tutkija, taiteilija ja toimittaja historian tulkkeina”. Lahtinen toteaa, etteivät sellaiset käsitteet kuin tieto, tutkimus ja lähde ole yksiselitteisiä.

Historiantutkijalle lähde merkitsee alkuperäisdokumenttia, tietokirjailijan lähteenä voi olla tutkimusteos, ja kaunokirjailija voi käyttää lähteenään tietokirjaa. Kukaan ei omista tietoa, mutta toisen tekemää työtä on syytä kunnioittaa. Lahtinen muistuttaa myös, että mediassa mielellään korostetaan uuden teoksen ainutlaatuisia, unohdettuja tai salattuja sisältöjä silloinkin, kun tutkijoille aihe on tuttu ja paljon käsitelty. Kirjoittaja huomauttaa, että julkinen huomio kääntyy usein helpommin romaaniin kuin tutkimukseen, jopa niin, että aiheesta käytävän keskustelun asiantuntijaksi voidaan kutsua romaanin kirjoittanut kirjailija aiheen tutkijan sijaan.

Tietokirjallisuuden tutkimuksesta on kirjallisuutta vasta niukasti, joten *Tietokirjallisuuden lajit ja rajat* on tarpeellinen ja tervetullut teos. Kirjasta saa hyvän käsityksen tietokirjallisuuden moninaisuudesta ja sen tutkimuksen mahdollisuuksista. Kaikkia tietokirjallisuuden lajeja ei toki pystytä yhdessä kirjassa käsittelemään eikä edes luettelemaan. Hienoa on, että tietokirjallisuutta tarkastellaan nimenomaan suomalaisessa kontekstissa ja esimerkkeinä käytetään paljon kotimaista tietokirjallisuutta. Kuten on todettu, tähtitaivaskin on Suomesta katsottuna erilainen kuin toisella puolella maapalloa. Vaikka kirja on tarkoitettu oppikirjaksi, artikkeleista löytyy kiinnostavaa luettavaa kenelle tahansa tietokirjallisuudesta kiinnostuneelle.

MERJA LEPPÄLAHTI
meleppa@utu.fi

Jargonin voittokulku – miksi kieli jää toissijaiseksi työelämässä?

LAURA NIEMI: *Työelämän tyhjänpuhujat. Jargonin kupla ja miten se puhkaistaan.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2024. 168 sivua.

Samaan aikaan kuin selkeän kielen tarve ja saavutettavan viestinnän merkitys korostuvat yhteiskunnallisessa keskustelussa, työelämässä jargon kukoistaa. Tämä perinteisesti jonkin ammattialan kielimuotona tai erikoisalan sanastona ymmärretty kielimuoto on varmasti tuttu monelle työpaikan dokumenteista ja kollegoiden puheesta. Suomen kielen asiantuntija ja tekstinhuoltaja Laura Niemi kuitenkin avaa teoksessaan *Työelämän tyhjänpuhujat* (2024), että jargonin määritelmä pelkkänä ammattislangina on puutteellinen eikä vastaa nykypäivän jargonin käyttöalaa ja funktiota. Jargon on laajentunut tarkoittamaan työelämän abstraktia ja tyhjätuntuista kieltä, jonka keinotekoisuus ärsyttää, joka ei tunnu sanovan mitään tai on niin korkealentoista, että siitä on vaikea saada selkoa. Kyse ei ole ainoastaan byrokratian koukeroisista lauserakenteista tai lääketieteen termeistä, vaan jargon on levinnyt työelämän eri tasoille – jopa sen ulkopuolelle päiväkotien palautelomakkeista seurakuntien ohjeistuksiin. *Työelämän tyhjänpuhujat* ei tyydy ainoastaan naureskelemaan jargonille, vaan teos pureutuu tarkemmin kielimuotoon, sen tehtäviin ja siitä johtuviin ongelmiin suomalaisessa työelämässä.

Syyt jargonin voittokululle ovat moninaiset, ja Niemi lähestyy aihetta monesta eri näkökulmasta. Teoksessa kuullaan jargonia käyttäviä, jargonia vältteleviä ja jargonia tutkivia: Kehittämispäällikkö puolustaa projektinsa erikoistermejä, sillä ne ovat omassa työssä vakiintuneita. Tekniikan alan teollisuuskonsernin viestijä avaa, miksi alan lyhenteiden avaaminen sisäisesäkin viestinnässä on tarpeellista. Ympäristötutkija paljastaa, kuinka vastuullisuusviestinnäksi naamioituvassa viherpesussa vilisee jargonille tyypillisiä tärkeän kuuloisia mutta merkitykseltään mitänsanomattomia ilmaisuja. Näin *Työelämän tyhjänpuhujat* kuvaa, kuinka jargonin tehtävät ovat moninaistuneet. Se ei ole ainoastaan ammattilaisten viestinnän väline vaan keino ilmaista asiat toisin kuin ne ovat ja tapa osoittaa ryhmään kuulumista tai omaa statusta. Jargonin kukoistus voi kieliä siitä, kuinka työn murroksen jälkeisessä, tietoyhteiskunnalle ominaisessa asiantuntijatyössä kieli ja kielelliset käytännöt jäävät toissijaisiksi, vaikka kieli on tämän työn keskiössä (Johansson–Nuolijärvi–Pyykkö 2011).

Jargonilla ilmaistaan asiat toisin

Työelämän tyhjänpuhujien runsaista tapausesimerkeistä ja haastatteluista nousee esiin, että jargoniin tunnutaan nojautuvan, kun asiat halutaan esittää toisin. Uudistermeillä vanhat asiat markkinoidaan innovaatioina ja monimutkaiset ilmiöt tiivistetään yhdeksi käsitteeksi. Ympäripyöreät ilmaisut auttavat välttämään tarkkojen tavoitteiden antamista, ja englanninkielisillä lainasanoilla luodaan vaikutelmaa hienoudesta tai kansainvälisyydestä. Jargonilla siis rakennetaan mielikuvia. Ongelma on, että sanat eivät avaudu kaikille. Siinä missä bisnesjargonin lainat *eksekuuttaa* ja *lunch* voivat hienouden tavoittelullaan ärsyttää, julkishallintoon karanneet kehittämiskielen läpinäkymättömät käsitteet voivat haitata yhteiskunnalliseen päätöksentekoon vaikuttamista ja osallistumista. Näin jargon tietoisesti tai tahattomasti sulkee osan ihmisistä keskustelun ulkopuolelle (ks. Tiililä 2022). Huomiotta ei myöskään tule jättää tapaa, jolla jargon voi antaa vääristyneen version todellisuudesta. Kaunistelemalla negatiivisia asioita kiertoilmauksin se hämärtää totuuden ja valheen välisen rajan. Esimerkiksi tutkimuksessa on huomattu, että jargon on tyypillistä vilpillisille tieteellisille julkaisuille (Markowitz–Hancock 2016).

Ei siis ihme, että yleinen mielipide jargonista ei ole (enää) neutraali, vaan jargonilla on selvä negatiivinen miellelyhtymä. Niemi kuitenkin tarkentaa, että jargonista on hyötyäkin. Joskus uudistermejä pitää luoda, kun aiemmat määritelmät eivät enää vastaa muuttuneita toimintatapoja tai kun uudet tutkimustulokset syventävät ymmärrystä. Jargonin käyttö tilanteissa, joissa kaikki osapuolet ymmärtävät sitä, on taas taitavaa kielenkäyttöä, joka nopeuttaa ja tarkentaa kommunikatiota. Parhaimmillaan jargon voi vahvistaa yhteenkuuluvuuden tunnetta ja yhteistä ymmärrystä työyhteisössä.

Jargon kertoo ammatti-identiteetistä ja statuksesta

Jargonilla yksilöt viestivät muille identiteetistään ja yhteisöstään. Uudessa työpaikassa aloitavalle työntekijälle kollegoiden puheenparren omaksuminen kertoo, että on oppinut talon tavoille. Näin sillä osoitetaan yhteenkuuluvuutta tiettyyn (kieli- ja) työyhteisöön. Jargonilla voi myös korostaa omaa statusta ryhmässä – omaa asiantuntijuutta, kokemusta ja tehokkuutta. Niemi kuitenkin tähdentää, että pelko ulkopuoliseksi jäämisestä voi johtaa siihen, että jargonilla peitetään epävarmuutta. Tällöin kielellinen sujuvuus jää toissijaiseksi. Sama on huomattu

tutkimuksessa: matalan statuksen henkilöt käyttävät enemmän jargonia, koska he ovat huolissaan siitä, miten yleisö arvioi heitä, – toisin kuin korkean statuksen omaavat, jotka pyrkivät viestinnässään selkeyteen ja tarkkuuteen (Brown–Anicich–Galinsky 2020).

Jargonin voikin tulkita nykytyöelämän oireeksi. *Työelämän tyhjänpuhujissa* ilmaistaan huoli siitä, että tarpeeton jargon valitaan selkeän kielen ja viestinnän sijaan, jotta saadaan etulyöntiasema kollegoihin ja pysytään kilpailuhenkisen ja suorituspainaisen nykytyökulttuurin oravanpyörän tahdissa. Kun kognitiivista aivotyötä vaativa kuormittava tietotyö lisääntyy lähes joka alalla (Heikkonen 2021), ei ole ihme, että kielellisessä ilmaisussa mennään sieltä, missä aita on matalin. Jos ajattelua ja keskittymistä vaativien käsitteiden sisäistäminen ja konseptien avaaminen vie aikaa ja kuormittaa, miksei tukeutua ympäröivään ja turvalliseen tyhjään puheeseen?

Ongelma ei ole näkymätön: teokseen haastatellut ovat tietoisia työpaikkansa tai alansa jargonista. Työyhteisön jargonin status quon haastaminen voi kuitenkin olla pelottavaa. Välittämämpään työkulttuuriin pyrkiminen voisikin karsia tarpeetonta jargonia.

Jargon on tietotyön yhteiskunnan oire

Tietoyhteiskunnassa informaation tuottaminen, prosessointi ja välittäminen korostuvat, sillä niillä saadaan valtaa ja lisätään tuottavuutta (Kuoppala–Pekkola 2015, 25). Tämä on johtanut asiantuntijatyön yleistymiseen useilla toimialoilla. Asiantuntijatyölle olennaisia ovat erilaiset, pohjimmiltaan kielelliset taidot, kuten vuorovaikutus-, tiedonhankinta- ja tiimityötaidot (Johansson ym. 2011, 11–12). ”Kielityöläisiä” on siis todellisuudessa paljon enemmän kuin mitä ammattinimikkeet antaisivat ymmärtää. Työn *kielellistymisestä* (Johansson ym. 2011) huolimatta kieli tunnutaan mitätöivän itsestäänselvyydeksi, jota ei pidetä työssä keskeisenä tekijänä ja jonka (taloudellista) arvoa ei tunnusteta.

Kielen asiantuntijoiden sijaan työyhteisön kielellisistä normeista päättävätkin usein henkilöt, joiden asiantuntijuus kielestä ei ole peräisin kielen tutkimuksesta vaan esimerkiksi viestintätieteistä, psykologiasta tai muualta (Nissi–Honkanen 2015). Kuten *Työelämän tyhjänpuhujissa* havainnollistetaan, kielen asiantuntijoille itsestään selvät seikat eivät avaudu muille: brändivastaava ei pysähdy miettimään, miten brändinimi arkisessa kielenkäytössä taipuu, eikä johto havahdu siihen, kuinka *-minen*-substantiiveja ja muotisanoja pursuava strategia jää työntekijöiden näkökulmasta vaille konkretiaa. Kielen asiantuntija osaisi neuvoa valitsemaan morfologisesti korrektin taivutusmuodon uudelle brändinimelle sekä käyttämään strategiassa havainnollisia sanoja ja avoimia ilmaisuja sekä säännöstelemään substantiiveja tai korvaamaan niitä verbein. Kuten Niemi (2024, 146) kuuluttaa: ”Kielenhuolto on paras lääke jargoniin –”

Irti jargonista

Miksi sitten aikana, jolloin viestinnän rooli työpaikoilla on vahvistunut, kielestä ei ole samalla tavoin kiinnostuttu? Niemi pohtii, että ehkä kielen- ja tekstinhuolto mielletään epämuodikkaaksi tai vähäpätöiseksi verrattuna viestinnän laajempiin linjauksiin tai taloudellisiin tavoitteisiin. Todellisuudessa tekstin- ja kielenhuollolla taataan viestinnän saavutettavuus, parannetaan tulosta sekä säästetään aikaa ja rahaa. Esimerkiksi kielellisesti selkeät verkkosivut vähentävät resursseja, joita kuluu puhelinneuvontaan. Samoin kieliasioiden mieltäminen vain pilkkujen

tarkistamiseksi on pinnallista; selkeän tekstin laatiminen vaatii kirjoittajaltaan ajattelua ja aiheen ymmärtämistä.

Kielen tärkeyttä työelämässä ei tule aliarvioida tai mieltää näkymättömäksi oheistuotteeksi, vaan sen rooli tulisi tunnustaa tärkeäksi osaksi työprosesseja. Niemi korostaa, että sosiaalinen vastuu tulee ulottaa työpaikolla myös kieleen, ja tämä saavutetaan kyseenalaistamalla työpaikan ongelmallinen kielenkäyttö. Kielitietoisuuden vahvistaminen sekä avoin keskustelu kielen käytötavoista, työoloista ja työkuultuurista auttaa paljastamaan ja korjaamaan epäkohtia.

Työelämän tyhjämpuhujat on kaivattu katsaus jargoniin suomalaisessa työelämässä. Teoksen sujuva ja napakka kieliasu tekee siitä mieluisan lukukokemuksen. Runsaat infolaatikat elävöittävät tekstiä tapausesimerkein, ja teoksen haastattelut tuovat moninaisia näkökulmia työelämän kielenkäyttöön. Ennen kaikkea teos haastaa lukijansa miettimään omaa kielenkäyttöään työelämässä: Tietääkö yleisöni, mitä tarkoitan, kun käytän alani erikoistermejä? Valitsinko tämän ilmaisun kuulostaakseni asiantuntevalta? Teos sopii sekä kielen asiantuntijoille että kielestä kiinnostuneille, niin jargonia käyttäville kuin siitä ärsyyntyville.

HENNI PAJUNEN

helypa@utu.fi
Turun yliopisto

Lähteet

- BROWN, ZACHARIAH C. – ANICICH, ERIC M. – GALINSKY, ADAM D. 2020: Compensatory conspicuous communication: low status increases jargon use. *Organizational Behavior and Human Decision* 161, 274–290. <https://doi.org/10.1016/j.obhdp.2020.07.001>
- HEIKKONEN, SAARA 2021: Tietotyö kuormittaa aivoja ja haastaa työhyvinvointia. *LAB Pro*. Saatavissa <https://www.labopen.fi/lab-pro/tietotyö-kuormittaa-aivoja-ja-haastaa-työhyvinvointia/> [viitattu 4.6.2024].
- JOHANSSON, MARJUT – NUOLIJÄRVI, PIRKKO – PYYKKÖ, RIITTA 2011: Työelämän kielimaisema asiantuntijatyössä. MARJUT JOHANSSON, PIRKKO NUOLIJÄRVI ja RIITTA PYYKKÖ (toim.): *Kieli työssä*, 10–23. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- KUOPPALA, KARI – PEKKOLA, ELIAS – KIVISTÖ, JUSSI – SIEKKINEN, TARU – HÖLTÄ, SEPPO (toim.) 2015: *Tietoyhteiskunnan työläinen*. Tampere University Press, Tampere.
- MARKOWITZ, DAVID M. – HANCOCK, JEFFREY T. 2016: Linguistic obfuscation in fraudulent science. *Journal of Language and Social Psychology* 35 (4), 435–445. <https://doi.org/10.1177/0261927X15614605>
- NISSI, RIIKA – HONKANEN, SUVI 2015: Kielityön uudet muodot – kielen tutkijan katse tieto- ja osaamisyhteiskuntaan. *Kieli, koulutus ja yhteiskunta* 6 (6). Saatavissa <https://www.kieliverkosto.fi/fi/journals/kieli-koulutus-ja-yhteiskunta-joulukuu-2015/kielityon-uudet-muodot-kielentutkijan-katse-tieto-ja-osaamisyhteiskuntaan> [viitattu 17.6.2024].
- TIILILÄ, ULLA 2022: Tietopohjainen päätöksenteko vaatii kielitietoisuutta. Tiedonjulkistamisen neuvottelukunta. Saatavissa <https://tjnk.fi/fi/ajankohtaista/tietopohjainen-paatoksenteko-vaatii-kielitietoisuutta> [viitattu 4.6.2024].

AVAIN

**KIRJALLISUUDENTUTKIMUKSEN
AIKAKAUSLEHTI**

AVAIMIA KIRJALLISUUDEN MAAILMAAN

Kirjallisuudentutkimuksen aikakauslehti *Avain* on tapa päästä sisään kirjallisuudentutkimuksen maailmaan. Se tarjoaa tieteellisten artikkelien ja tutkimus- ja kirja-arviointien lisäksi erilaisia puheenvuoroja kotimaisesta ja ulkomaisesta kirjallisuudesta ja sen tutkimuksesta. Lisäksi se pyrkii herättämään keskustelua kirjallisuuden-tutkimukseen liittyvistä ajankohtaisista aiheista.

Neljästi vuodessa ilmestynä *Avain* on Kirjallisuudentutkijain Seuran lehti, jonka paperisen version saa seuran jäsenetuna. Jäseneksi voi liittyä täyttämällä osoitteesta <https://www.kirjallisuudentutkimus.fi/liity-jaseneksi/> löytyvän jäsentietolomakkeen sekä maksamalla jäsenmaksun Seuran tilille FI90 8000 1201 4734 45. Jäsenmaksu on 54€ (viitenumero 1009) tai 27€ opiskelijoille, työttömille, eläkeläisille ja apu-
rahatutkijoille (viitenumero 2008). *Avaimen* irtonumeroita voi ostaa sihteeriltä 15 € kappalehintaan. Lisätietoja seurasta: <https://kirjallisuudentutkimus.fi>

VIRITTÄJÄ

KOTIKIELEN SEURAN AIKAKAUSLEHTI

128. VUOSIKERTA 2024

Virittäjä on suomen kielen ja sen opetuksen tutkimusta esittelevä tieteellinen aikakauslehti, joka julkaisee artikkelien lisäksi myös alaa koskevia katsauksia, havaintoja ja kirja-arvosteluja sekä keskustelupuheenvuoroja. Virittäjä on perustettu vuonna 1897, ja se ilmestyy neljästi vuodessa. Vuosikerrassa on sivuja noin 630.

<https://journal.fi/virittaja>

- VANHIN JA SUURIN suomenkielinen kielitieteellinen lehti
- AJANKOHTAISIA JA MONIPUOLISIA kirjoituksia suomen kielen ja sen sukukielten tutkimuksesta
- VERKKOLEHDESSÄ myös aikaisempia vuosikertoja ja tuoreita lektioita
- BLOGISSA yleistajuisia näkökulmia lehden artikkeleihin ja muihin kirjoituksiin

128. vuosikerran sisältöä:

- ANNA VATANEN JA PENTTI HADDINGTON
Oota pikku hetki. Lykkäykset avunvärysseksseissä perhevuorovaikutuksessa (1/2024)
- AJAN KUVA kielipissa – kognitiivisen kielentutkimuksen teemanumero (2/2024)
- TAPANI MÖTTÖNEN
Spatiaalisperäisten ajanilmausten käsitteellisestä perustasta (2/2024)
- TARU NORDLUND JA RITVA PALLASKALLIO
Performatiivin voima ja tekstilajin synty. Rakenne saan ilmoittaa tekstilajipiirteinä suomenkielisissä teksteissä vuosina 1850–1939 (3/2024)

Tilaukset: taloudenhoitaja Susanna Muukkonen virittaja-tilaukset@kotikielenseura.fi

Päätoimittaja Laura Visapää laura.visapaa@helsinki.fi

Toimitussihteeri Markus Lakaniemi virittaja@kotikielenseura.fi

Tulevan
osan
teemoja:

*Onko saamessa kantaslaavilaisia lainasanoja?
Komin kieli kaupunkiympäristössä.
Unkarilaisia etymologioita.
Nganasanin historiallista morfologiaa.
Saamelaiskielten rautasanaston taustaa.
Udmurtin menneen ajan tempuksia.*

FINNISCH-UGRISCHE FORSCHUNGEN

FUF on Suomalais-Ugrilaisen Seuran kustantama aikakauskirja, joka on jo vuodesta 1901 edustanut suomalaisen ja kansainvälisen fennougristiikan kärkeä. *FUF* julkaisee englannin- ja saksankielisiä vertaisarvioituja artikkeleita suomalais-ugrilaisen kielen- ja perinteentutkimuksen alalta, ja sen kirjallisuusosastossa arvioidaan alan uusia julkaisuja. Seuraava, 69. nide ilmestyy loppuvuonna 2024 painetun version lisäksi myös avoimena julkaisuna osoitteessa journal.fi/fuf.

Päätoimittaja: Jussi Ylikoski (Turku)

Sisältö ja yhteystiedot: journal.fi/fuf

Myynti: Tiedekirja, Snellmaninkatu 13, 00170 Helsinki • www.tiedekirja.fi